భాగవత సుధాసారం

ద్వితీయస్కంధము - ప్రథమసంపుటము

వ్యాఖ్యాత:

సరస్వతీపుత్ర

డా. పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు

ప్రచురణ:

కార్యనిర్వహణాధికారి

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి.

1990

Dvitiya Skandha Vol. I

commentary:
Saraswathiputra Dr. Puttaparthi Narayanacharyu

Edited by:
Mudivarthi Kondamacharyulu

T. T. D. Religious Publications Series No. 366

Copies: 2,000

Published by:
Sri M. V. S. Prasad, I.A.S.,
Executive Officer,
T. T. D. Devasthanams, Tirupati.

Printed at:
TIRUPATI
T. T. Devasthanams Pr

ముందుమాట

ఏతావతాల మఘ నిర్హరణాయ పుంసాం,
సంకీర్తనం భగవతో గుణకర్మనామ్నామ్.

(భాగవతం 6-3-23)

భగవంతుడి గుణ కర్మ నామాలను కీర్తించడంద్వారా పాప పంకిలాన్ని ప్రక్షాళనం చెయ్యవచ్చని వ్యాసవచనం. భారతాది గ్రంథాలలో ధర్మనిరూపణాది విషయాలకు ప్రాధాన్యం లభించింది. ధర్మస్వరూప నిరూపణాదులవల్ల కలగని చిత్తశాంతి కృష్ణ కథాప్రధానమైన శ్రీమద్భాగవత రచనవల్లనే పారాశర్యుడికి సమకూడిందని భాగవత ప్రథమస్కంధం ప్రస్ఫుటం చేస్తున్నది.

భగవంతుడి దశావతారాలు ప్రసిద్ధాలు. చతుర్వింశత్యవతారాలనుకూడ భాగవతం పేర్కొన్నది. అవతార స్వరూపనిరూపణచేసిన ద్వితీయస్కంధంలో ఆ పురుషోత్తముడి లీలావతారాలు అసంఖ్యేయాలు అని చెప్పడంకూడా జరిగింది. కాని శ్రీకృష్ణావతారం పూర్ణావతారంగా ప్రనుతి కెక్కింది. 'కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయమ్' అన్నమాట ఈ సత్యాన్నే దృఢీకరిస్తుంది.

వ్యాసభగవానుడు భగవంతుడి గుణాలను, కర్మలను, నామాలను వివిధ రీతుల్లో వర్ణిస్తూ భాగవతరచన కావించాడు. అందులోనూ కృష్ణావతార కథనానికి తన రచనలో ఇంచుమించు అర్ధభాగాన్ని వినియోగించాడు.

అవ: జనులు దమ తమ వాసనల ననుసరించి నిర్వహించెడు స్వాభావికములైన కర్మలు జన్మ జరావ్యాధి దుఃఖములకుఁ గారణభూతము లగును. అందుచేత నవి వర్జింపఁ దగినవి. ఈ విషయముఁ జెప్పఁదలఁచికొన్న భగవంతుఁడైన శుకాచార్యుఁడు 'బ్రూహి యద్వా విపర్యయం'–వినఁదగనిది చింతింపరానిది యైన విషయమునుగూడ వివరింపవలెనని యడిగిన పరీక్షిన్మహారాజు ప్రశ్నమున కుత్తరముఁ జెప్పుచున్నాఁడు–

ఓ రాజశ్రేష్ఠా! గృహాదులందుఁ దాత్పర్యమున్న వారికి కుటుంబ సంరక్షణార్థమై హింసాది వ్యాపారములు చేయవలసియే యుండును. వానినుండి తప్పించికొనుటకు వీలు లేదు. అందుచేత నంతఃకరణ మాలిన్య మేర్పడును. తత్కారణముగా నాత్మతత్త్వము నరయుటకు వారికి సాధ్యముగాదు. వీరికి ఇట్టి వారికి శ్రవణీయములు ఆలోచనీయములైన ప్రాకృతకార్యము లెన్నియో యుండును. గృహస్థునకు నైదు విధములైన పాపము లంటియే యుండును. అవి లేనిది వానికి నిర్వహణమే గాదు. వీనినే పంచసూనము లందురు.

పంచసూనా గృహస్థస్య చుల్లీ పేష ణ్యుపస్కరాః,
ఖండనీ చోదకుంభశ్చ బధ్యతే యాశ్చవాహయన్.

అని స్మృతి వాక్యము. చుల్లి, పేషణి, ఉపస్కరము, ఖండని, ఉదకుంభము–ఇవి యా పంచసూనముల పేరులు. గృహమేధ శబ్దమందున్న మేధ శబ్దమునకే హింస యని పేరు. ఈ పంచసూనములతో ననేకములైన సూక్ష్మప్రాణులు నశించును. తన్మూల హింసలేక గృహస్థ ధర్మానుష్ఠాన మశక్యమని భావము.

నిద్రయా హ్రియతే నక్తం వ్యవాయేన నవం వయః,
దివా చార్థేహయా రాజ న్కుటుంబభరణేన చ. ౩

నక్తం = రాత్రిలో, వయః = ఆయుస్సు, నిద్రయా = నిద్రచేతను, వ్యవాయేన చ = స్త్రీసుఖము చేతను, హ్రియతే = హరింపఁ బడుచున్నది. దివా = గలు,

కుటుంబభరణముచేతను (హ్రీయతే).

అవ: ఇట్టి ప్రాకృత కార్యములకు లోఁబడియున్న విషయములను వినుట ఆలోచించుట మొదలైనవి, ఆయుస్సును వ్యర్థ మొనర్చెడు ప్రయత్నము మాత్రమే యని చెప్పుచున్నాఁడు-

ఓ రాజా! రాత్రులందు నిద్రతోను, స్త్రీ సహవాసముతోను ఆయువు క్షీణమగును. పగలు ధనసంపాదనమునకు, కుటుంబభరణమునకు నై ప్రయాస. వీనితో నాయువు గళిత మగును.

దేహాపత్యకళత్రాది ష్వాత్మసై న్యేష్వసత్స్వపి,
తేషాం ప్రమత్తో నిధనం పశ్యన్నపి న పశ్యతి. 4

దేహాపత్యకళత్రాదిషు=తనదేహము, సంతానము, భార్యమొదలైన, ఆత్మసైన్యేషు=తనపరివారము, అసత్స్వపి=నశించిపోవుననియే యైనను, ప్రమత్తః=కార్యాకార్యము లెఱుఁగు వివేకములేనివాఁడై, తేషాం=వారియొక్క, నిధనం=వినాశమును, పశ్యన్నపి=చూచుచున్నవాఁడైనను, న పశ్యతి=గమనింప నేరఁడు.

అవ: నశ్వరములైన కుటుంబాదులకై యాయుష్కాలమును మానవుఁడు వెచ్చించును. దీనికిఁ గారణ మేమి? దానినే చెప్పుచున్నాఁడు-

తన శరీరము, పుత్త్రులు, భార్య మొదలైన తనకు సంబంధించి యున్న యే వస్తువు గూడ నశించిపోవునదే. వీ రందఱును నశించి పోవు వారని యెఱిఁగియు వారియం దానక్తుఁడై యుండుటయే ప్రమాదము. తన మాతాపితలు నశించిరి. వారిని దానే చూచినాఁడు. అట్లే తన దేహము, తన చుట్టునున్నవా రందఱును నశించువారే. కాని తన దేహమును, వారును శాశ్వతమైనట్లు జీవియెవియో ప్రాకులాడును. అవివేకమున కున్న శక్తి యట్టిది.

'భక్త్యా భాగవతం జ్ఞేయం న వ్యుత్పత్త్యా న టీకయా 'అని అభియుక్తోక్తి. వ్యాఖ్యానాలతోనూ, పాండిత్యపటిమతోనూ భాగవతం అర్థం కాదు. భక్తిపూర్ణులు మాత్రమే దానిని ఆకళింతకు తెచ్చుకోగలరు. 'కలౌ భక్తిః కలౌ భక్తిః భక్త్యా కృష్ణః పురస్థితః' అన్నట్లు ఈ కలియుగంలో భగవత్సాక్షాత్కారానికి భక్తియోగమే ప్రధానసాధనం.

శ్రీ వేదవ్యాసమునీంద్రుడు భాగవతరచనలో ఉపయోగించిన భాష, ఆ రచనావిధానం అత్యంత విశిష్టమైనది. ఇక్కడ ఆయనది సమాధిభాష. భారత రామాయణాదులు చదివేటప్పుడు ఒకపద్ధతిలో సంస్కృతం మనకు సాక్షాత్కరిస్తుంది. శ్రీమద్భాగవతంలో రచన అలా కాకుండా ఒక విచిత్రమైన విశిష్టమైన, పద్ధతిలో సాగిపోతుంది. అంత సులభంగా అర్థమయ్యే భాష కాదది.

అందుకే పోతనామాత్యుడు 'భాగవతము తెలిసి పలుకుట చిత్రంబు శూలికైన తమ్మిచూలికైన' అని వక్కాణించాడు. ఆయన భగవత్ప్రేరణవల్ల భాగవతానువాదానికి పూనుకున్నాడు. విబుధజనులవల్ల విన్నంత, తన కవగతమైనంతగా ఆయన అనువాదం సాగించాడు. అది కమనీయకావ్యచూడామణిగా వెలుగొందింది. శ్రీధరాది వ్యాఖ్యాతల వివరణను తనఅనువాదంలో పోతనగారు పొందుపరిచారు. ఆంధ్రదేశంలో ఏ గ్రంథానికీలేని వ్యాప్తి మహాభాగవతానికి లభించింది.

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంవారు ధార్మికసాహిత్య ప్రచారానికి ఉద్యమించి ప్రసిద్ధ గ్రంథాలను ప్రచురిస్తున్నారు. ఆ

సరస్వతీపుత్ర డా॥ పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులవారి సర్వతోముఖ ప్రతిభా పాండిత్యాలు అందరికీ తెలును. వారు సంస్కృతాంధ్ర మూలరచనలు రెండింటికీ ప్రతిపదార్థ తాత్పర్య వివరణాత్మకమైన సురుచిరవ్యాఖ్య ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ స్కంధాలకు సమకూర్చారు.

ప్రథమస్కంధం ఐదు సంపుటాలలో వెలువడింది. ఇది ద్వితీయస్కంధ ప్రథమసంపుటం. ఇందులో ఒకటినుంచి అయిదు అధ్యాయాలకు నారాయణాచార్యులవారి వ్యాఖ్య పాఠకులు చవి చూడగలరు: ఆస్వాదించి ఆనందించగలరని ఆశిస్తున్నాము.

తిరుపతి,
30-8-90

ఎం. వి. ఎస్. ప్రసాద్, ఐ. ఏ. ఎస్.,
కార్యనిర్వహణాధికారి,
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి.

శ్రీనివాసుని యనుగ్రహముతో ప్రథమస్కంధము ముగిసినది. ఎన్ని స్కంధములు భగవంతుఁడు నాతోఁ జేయించునో చెప్పలేను. భాగవతపురాణములో అనేక క్లిష్టఘట్టములు వచ్చును ద్వితీయ, తృతీయ స్కంధములు పండితులనే కలవరపెట్టినవి యని పెద్ద లందురు. ద్వితీయ స్కంధమును వ్యాఖ్యానించి విద్వాంసులలో నగ్రేసరుఁడైన శ్రీధరుడు గూడ 'ఏదో నా శక్తి కొలది యొనర్చినా'నని వినయమును గనుపఱచినాఁడు విజయధ్వజకారుఁడు గూడ దాదాపు నట్లే యొనర్చెను. ఇఁక నాబోటి వాని కథ యే మున్నది? వారితోఁ బోల్చినపుడు నే నల్పులలో నల్పుఁడను.

విశిష్టాద్వైతవ్యాఖ్యయైన వీరరాఘవీయమును జాల తక్కువగనే వాడుకొన్నాను. విజయధ్వజ వ్యాఖ్యలో నుదహరించిన అనేక శ్లోకములు ఎచ్చటనుండి తెచ్చికొన్నవో ఆయనయే చెప్పలేదు. అవి మధ్వాచార్యులు రచించిన భాగవతనిర్ణయము నుండి తెచ్చికొన్నవి. ఆ గ్రంథమునం దవి యే యే పురాణముల లోనివో విపులముగఁ జెప్పఁబడినది. విశేషములు గావలసినవారు 'భాగవత తాత్పర్యనిర్ణయ'మను గ్రంథమును జూచికొనవచ్చును. ముందే మందమతిని. నాకుఁ గూడ నింకను మఱికొన్ని విషయములు చేర్చవలెననియే యాశ. కాని, యిట్లు చేర్చుచుఁ బోయినచో భాగవతము నా జీవితకాలములోనే ముగియుదేమో అను సందేహము పీడించుచున్నది. నా సాధ్యమైనంతవఱకుఁ జేసినాను. నా పరిశ్రమకు విజ్ఞులు ప్రమాణము.

'భాగవత సుధాలహరి' ప్రచురణపట్ల మిక్కిలి శ్రద్ధ వహిస్తున్న తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానముల కార్యనిర్వహణాధికారి శ్రీ ఎం వి. ఎస్. ప్రసాద్, ఐ.ఏ.ఎస్., గారికి, పౌరసంబంధశాఖాధికారి డా. రావుల సూర్యనారాయణమూర్తి గారికి నా ధన్యవాదాలు. పుస్తకమును అందంగా అచ్చొత్తించి ఇచ్చిన టి.టి.డి ప్రెస్‌మేనేజరు శ్రీ ఎం. విజయకుమార్‌రెడ్డి గారికి, వారిసిబ్బందికి నా కృతజ్ఞతలు.

సుధాలహరి విషయంలో ముదివర్తి కొండమాచార్యులు తీసుకొంటున్న శ్రద్ధ నా కృతజ్ఞతకు మించినది. అవ్యాజమైన వారి అనుగ్రహమునకు వైష్ణవునిగా నే నివ్వగలిగినది ఒకసాష్టాంగ నమస్కారము తప్ప వేరే ఇతరము లేదు.

ఇట్లు
"పుట్టపర్తి"

భాగవత సుధాలహరి

ద్వితీయ స్కంధము

ప్రథమాధ్యాయము

* * *

శ్రీ శుక ఉవాచ:

వరీయానేష తే ప్రశ్నః కృతో లోకహితో నృప!
ఆత్మవిత్సమ్మతః పుంసాం శ్రోతవ్యాదిషు యః పరః. 1

నృప!=ఓ రాజా! తే=నీచేత, పుంసాం=పురుషులకు, శ్రోతవ్యాదిషు=వినఁదగినవానిలో, పరః యః ప్రశ్నః=ఉత్కృష్టమైన యేప్రశ్న, కృతః=చేయఁబడినదో, ఏషః=అది, వరీయాన్=శ్రేష్ఠమైనది, లోకహితం=లోకహితమైనది, ఆత్మవిత్సమ్మతః=బ్రహ్మవేత్తలైనవారికి సమ్మతమైనది.

శుకుఁడన్నాఁడు: 'రాజా! మనుష్యుఁడు వినఁదగినది, చింతింపఁదగినది, నిధిధ్యాసన మొనర్పఁదగినదియయిన పరతత్త్వమును గూర్చి నన్నుఁ బ్రశ్నించితివి. ఈ ప్రశ్న చాల శ్రేష్ఠమైనది. ఎందువలన ననఁగా నిది లోకహితము. బ్రహ్మవేత్తలైన వారికి సమ్మతమైన విషయము.

శ్రోతవ్యాదీని రాజేంద్ర! నృణాం సంతి సహస్రశః,
అపశ్యతా మాత్మతత్త్వం గృహేషు గృహమేధినామ్. 2

రాజేంద్రా!, ఆత్మతత్త్వం=ఆత్మస్వరూపమును, అపశ్యతాం=తెలియనట్టియు, గృహేషు=గృహస్థితులై యున్న, గృహమేధినాం=గృహస్థులై గృహస్థధర్మముల ననుసరించుచున్నట్టి, నృణాం=మనుష్యులకు, శ్రోతవ్యాదీని=వినఁదగినవి, సహస్రశః=వేలకున్నవి.

అవ: జనులు దమ తమ వాసనల ననుసరించి నిర్వహించెడు స్వాభావికములైన కర్మలు జన్మ జరావ్యాధి మగణములకుఁ గారణ భూతము లగును. అందుచేత నవి వర్జింపఁ దగినవి. ఈ విషయముఁ జెప్పఁదలఁచికొన్న భగవంతుఁడైన శుకాచార్యుఁడు 'బ్రూహి యద్వా విపర్యయం'–వినఁదగనిద చింతింపరానిది యైన విషయమునుగూడ వివరింపవలెనని యడిగిన పరీక్షిన్మహారాజు ప్రశ్నమున కుత్తరముఁ జెప్పుచున్నాఁడు–

ఓ రాజశ్రేష్ఠా! గృహాదులందుఁ దాత్పర్యమున్న వారికి కుటుంబ సంరక్షణార్థమై హింసాది వ్యాపారములు చేయవలసియే యుండును. వానినుండి తప్పించికొనుటకు వీలు లేదు. అందుచేత నంతఃకరణ మాలిన్య మేర్పడును. తత్కారణముగా నాత్మతత్త్వము నరయుటకు వారికి సాధ్యముగాదు. వీరికి ఇట్టి వారికి శ్రవణీయములు ఆలోచనీయములైన ప్రాకృతకార్యము లెన్నియో యుండును. గృహస్థునకు నైదు విధములైన పాపము లంటియే యుండును. అవి లేనిది వానికి నిర్వహణమే గాదు. వీనినె పంచసూనము లందురు.

పంచసూనా గృహస్థస్య ఛుల్లీ పేష ణ్యుపస్కరాః,
ఖండనీ చోదకుంభశ్చ బధ్యతే యాశ్చవాహయన్.

అని స్మృతి వాక్యము. ఛుల్లి, పేషణి, ఉపస్కరము, ఖండని, ఉదకుంభము–ఇవి యీ పంచసూనముల పేరులు. గృహమేధ శబ్దమందున్న మేధ శబ్దమునకే హింస యని పేరు. ఈ పంచసూనములతో ననేకములైన సూక్ష్మప్రాణులు నశించును. గనుక హింసలేక గృహస్థ ధర్మానుష్ఠాన మశక్యమని భావము.

నిద్రయా హ్రియతే నక్తం వ్యవాయేన నవం వయః,
దివా చార్థేహయా రాజ న్కుటుంబభరణేన చ, 3

నక్తం = రాత్రిలో, వయః = ఆయుస్సు, నిద్రయా = నిద్రచేతను, వ్యవాయేన చ = స్త్రీసుఖము చేతను, హ్రియతే = హరింపఁ బడుచున్నది, దివా = పగలు,

అర్థేహయా=ధనమునందలి యాశచేతఁ జేయుపరిశ్రమతో, కుటుంబభరణేన చ= కుటుంబభరణముచేతను (హ్రియతే).

అవ: ఇట్టి ప్రాకృత కార్యములకు లోఁబడియున్న విషయములను వినుట ఆలోచించుట మొదలైనవి, ఆయుస్సును వ్యర్థ మొనర్చెడు ప్రయత్నము మాత్రమే యని చెప్పుచున్నాఁడు–

ఓ రాజా! రాత్రులందు నిద్రతోను, స్త్రీ సహవాసముతోను ఆయువు క్షీణమగును. పగలు ధనసంపాదనమునకు, కుటుంబభరణమునకై ప్రయాస. వీనితో నాయువు గళిత మగును.

దేహాపత్యకళత్రాది ష్వాత్మసైన్యే ష్వసత్స్వపి,
తేషాం ప్రమత్తో నిధనం పశ్యన్నపి న పశ్యతి. 4

దేహాపత్యకళత్రాదిషు=తనదేహము, సంతానము, భార్యమొదలైన, ఆత్మసైన్యేషు=తనపరివారము, అసత్స్వపి=నశించిపోవుననియే యైనను, ప్రమత్తః=కార్యాకార్యము లెఱుఁగు వివేకములేనివాఁడై, తేషాం=వారియొక్క, నిధనం=వినాశమును, పశ్యన్నపి=చూచుచున్నవాఁడైనను, న పశ్యతి=గమనింప నేరఁడు.

అవ: నశ్వరములైన కుటుంబాదులకై యాయుష్కాలమును మానవుఁడు వెచ్చించును. దీనికిఁ గారణ మేమి? దానినే చెప్పుచున్నాఁడు–

తన శరీరము, పుత్రులు, భార్య మొదలైన తనకు సంబంధించి యున్న యే వస్తువు గూడ నశించిపోవునదే. వీ రందఱును నశించి పోవు వారని యెఱిఁగియు వారియం దాసక్తుఁడై యుండుటయే ప్రమాదము. తన మాతాపితలు నశించిరి. వారిని దానే చూచినాఁడు. అట్లే తన దేహము, తన [illegible] రందఱును నశించువారే.

తస్మాద్భారత సర్వాత్మా భగవాన్ హరిరీశ్వరః,
శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ స్మర్తవ్యశ్చేచ్ఛతాఽభయమ్. 5

తస్మాత్=అందుచేత, భారత!=భరతవంశమునందు జన్మించిన వాఁడా, అభయం=భయనివృత్తిని, ఇచ్ఛతః=కోరుచున్నవానిచేత, సర్వాత్మా=సర్వమందును ఆత్మస్వరూపమైయున్న యట్టి, భగవాన్=ఐశ్వర్యపూర్ణుఁడును, ఈశ్వరః=సర్వనియంతయునైన, హరిః=శ్రీకృష్ణుఁడు, శ్రోతవ్యః=వినఁదగినవాఁడు, కీర్తితవ్యః=కీర్తింపఁదగినవాఁడు, స్మర్తవ్యః=స్మరింపఁదగినవాఁడు.

అందుచేత జననమరణరూపమైన భయమునుండి తప్పించుకొనవలెనని కోర్కిగల మనుష్యుఁడు మృగప్రాయమైన జీవితమునుపేక్షింపవలెను. సకలమున కాత్మస్వరూపుఁడును సకలైశ్వర్య పరిపూర్ణుఁడును, సకలమును దాని దాని హద్దులలో నుంచి మర్యాదను సంరక్షించు నీశ్వరుఁడు నైన శ్రీహరిని గూర్చి వినుటయుఁ, గీర్తించుటయు, స్మరించుటయుఁ జేయఁదగును. సంసార భయమును దీర్చి రక్షించు సిద్ధౌషధ మిదే.

ఏతావాన్ సాంఖ్యయోగాభ్యాం స్వధర్మపరినిష్ఠయా,
జన్మలాభః పరః పుంసా మంతే నారాయణస్మృతిః. 6

సాంఖ్యయోగాభ్యాం=సాంఖ్యము-యోగము వీనిచేతను, స్వధర్మ పరినిష్ఠయా=స్వధర్మమందున్న శ్రద్ధచేతను, ఏతావాన్=ఈ మాత్రమే, పుంసాం=పురుషునకు, అంతే=మరణకాలమందు, నారాయణస్మృతిః=శ్రీమన్నారాయణుని గూర్చిన జ్ఞాపకము, పరః=శ్రేష్ఠమైన, జన్మలాభః=జన్మముయొక్క లాభము.

అవ: స్మరణమాత్రముతో ముక్తి ననుగ్రహించు భగవంతుని మహిమను వర్ణించుట సాధ్యము గాదని చెప్పుచున్నాఁడు-

సాంఖ్యము, యోగము, స్వధర్మపరినిష్ఠ-వీనితో నేర్పడెడి లాభ మింత మాత్రమే: మరణ సమయమందు శ్రీమన్నారాయణ స్మృతి

ఇదే యుత్తమమగు లాభము. దీనికన్నను శ్రేష్ఠమగు శ్రేయస్సు మఱి యొకటి లేదు.

ప్రాయేణ మునయో రాజన్నివృత్తా విధినిషేధతః,
నైర్గుణ్యస్థా రమంతేస్మ గుణానుకథనే హరేః. 7

రాజన్—ఓ రాజా!, విధినిషేధతః = 'విధి', 'నిషేధము' అను నీ రెంటి నుండియు, నివృత్తాః—విడివడినవారును, నైర్గుణ్యస్థాః—నిర్గుణస్వరూపమున నున్న వారునునైన, మునయః—మునులు, ప్రాయేణ—సామాన్యముగా, హరేః—శ్రీహరి యొక్క, గుణానుకథనే—గుణములను గీర్తించుటయందు, రమంతే—రమింతురు, స్మ—ఈ విషయము ప్రసిద్ధము.

అవ: హరికీర్తనమే యుత్తమమైన శ్రేయస్సు. ఈ విషయ మందు సదాచారమును బ్రమాణముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—

రాజా! విధినిషేధముల నుండి విముక్తులై సర్వము బ్రహ్మ స్వరూపముగా వీక్షించి నిర్గుణబ్రహ్మమందే యానందము ననుభవించెడు మహామునులును శ్రీహరి గుణకీర్తనమునందే రమింతురు.

ఇదం భాగవతంనామ పురాణం బ్రహ్మసమ్మితమ్,
అధీతవాన్ ద్వాపరాదౌ పితుర్ద్వైపాయనా దహమ్. 8

బ్రహ్మసమ్మితం—1. పరబ్రహ్మతోఁదుల్యమైనట్టియు, 2. వేదములతో సమానమైనట్టియు, భాగవతం నామ—భాగవతమను పేరుగల, ఇదం పురాణం—ఈ పురాణమును, పితుః—తండ్రియైన, ద్వైపాయనాత్—వ్యాసభగవానుని నుండి, ద్వాపరాదౌ — ద్వాపరము ఆదిగా నున్న, (కాలే—కాలమందు), అహం—నేను, అధీతవాన్—అధ్యయన మొనర్చితిని.

భాగవతము భగవత్స్వరూపమైనది. భగవంతునిచే నారదున కనుగ్రహింపఁ బడినది. వేదములతో సమానమైనది. ఈ మహాపురాణమును ద్వాపరాంతమందు నా తండ్రియైన వ్యాసభగవానుని నుండి నేను నేర్చితిని.

విశేషార్థములు: ద్వాపరాదౌ=ద్వాపరము అడిగా నున్న కాల మందు అనఁగా ద్వాపరము అవసానముగా నున్న కాలమందని యర్థము. శంతను సమకాలీనుఁడైన వ్యాసముని యవతారము ద్వాపరాంతమందని పండితు లందురు.

పరినిష్ఠోఽపి నైర్గుణ్యే హ్యుత్తమశ్లోకలీలయా,
గృహీతచేతా రాజర్ష ఆఖ్యానం యతధీతవాన్. 9

నైర్గుణ్యే = నిర్గుణ బ్రహ్మమందు, పరినిష్ఠోఽపి = సంపూర్ణానుభవము పొందిన వాఁడనైనను, రాజర్షే=ఓ రాజశ్రేష్ఠుఁడా!, ఉత్తమశ్లోకలీలయా=గొప్ప కీర్తిగల భగవంతుని లీలచేత, గృహీత చేతాః=ఆకర్షింపఁబడిన మనస్సుగల వాఁడనై, ఆఖ్యానం=ఈ కథను, అధీతవాన్=అభ్యసించిన వాఁడనైతిని.

అవ: సిద్ధుడైన తమకు దేనినైనను అభ్యసింపవలసిన యావశ్యకత యేమి? ఈ శంకను బరిహరించుచున్నాఁడు-

ఓ రాజా! నే నెప్పుడును గుణాతీతుఁడైన యానందబ్రహ్మ మందే స్థితిగలవాఁడను కాని యానందస్వరూపుఁడైన భగవంతుని లీలావిలాస విశేషములు నా మనస్సు నాకర్షించినవి. అందుచే భాగవతాఖ్యానమును నేను బఠించితిని.

తదహంతే ఽభిధాస్యామి మహాపౌరుషికో భవాన్,
యస్య శ్రద్దధతామాశు స్యాన్ముకుందే మతిస్సతీ. 10

అహం తత్=నా భాగవతమును, తే=నీకు, అభిధాస్యామి = ఉపదేశింతును, భవాన్=నీవు, మహాపౌరుషికః = మహాపురుషుఁడైన కృష్ణపరమాత్మకు సంబంధించినవాఁడవు, యస్య=ఏ విషయముయొక్క, శ్రద్దధతాం=శ్రద్ధగలవారికి, ఆశు=శీఘ్రముగా, ముకుందే=మోక్షప్రదాతయైన నారాయణుని యందు, సతీ=శుద్ధమైన, మతిః=బుద్ధి, స్యాత్=ఏర్పడును.

యందు భక్తి గలవాఁడవు. దీనియందు శ్రద్ధగల వా రందఱికిని ముక్తి నొసఁగుటలో నేకాధికారియైన శ్రీకృష్ణపరమాత్మయందు ఫలేచ్ఛ లేనట్టి భక్తి యేర్పడును. శుకాచార్యుఁ డుపదేశించినది పరీక్షిత్తునకేయైనను లోకమున కందఱికిని నిది మహోపకారకమగుచున్నది. ఈ విషయము 'మహాపౌరుషికః' అను పదముచే సూచితము. పరమశివుఁడు జ్ఞానప్రదాతయనియు, శ్రీమహావిష్ణువు ముక్తిదాత యనియుఁ బ్రసిద్ధమే.

ఏతన్నిర్విద్యమానానా మిచ్ఛతా మకుతోభయమ్,
యోగినాం నృప నిర్ణీతం హరే ర్నామానుకీర్తనమ్. 11

ఇచ్ఛతాం=ఇచ్ఛ గలిగినట్టియు, నిర్విద్యమానానాం=విరక్తులైన, యోగినాం=యోగులకు, అకుతోభయం=సకల భయములను నశింపఁజేయునట్టి, హరేః=శ్రీహరియొక్క, నామానుకీర్తనం=నామసంకీర్తనము, ఏతత్=ఇది, నిర్ణీతం=సాధనముగా నిర్ణయింపఁబడినది.

ఇహలోకసుఖములం దాసక్తిగలవారి కా సుఖములు దయచేయును. విరక్తులైన వారికి భక్తిదాన మొసఁగును. జ్ఞానులైన యోగులకు నానందప్రదాన మొడఁగూర్చును. సకల భయములను దొలఁగించి పరమపదమునిచ్చు శక్తి గలిగిన శ్రీహరి కీర్తనము వారి వారి కర్హములైన ఫలము లొడఁగూర్చును. ఇది యొకటే సర్వశ్రేయస్సాధనము. శ్రీహరి మాహాత్మ్య మెఱిఁగిన సర్వు లొనర్చిన నిశ్చయ మిది. అందుకే సాధకులకును సిద్ధులకును దీనిసమించిన పరమశ్రేయోమార్గము లేదు.

కిం ప్రమత్తస్య బహుభిః పరోక్షైర్హాయనై రిహ,
వరం ముహూర్తం విదితం ఘటతే శ్రేయసే యతః. 12

ప్రమత్తస్య=సంసారాదులందుఁ బ్రమత్తుఁడైనట్టి వానికి, పరోక్షైః=

సమయమే, వరం=శ్రేష్ఠము, యతః=ఎందువలన ననఁగా, శ్రేయసే=శ్రేయస్సు కొఱకు, ఘటతే=అగుచున్నది కదా!

అవ: మిగిలిన ఆయుస్సు కొలఁదియే గదా! ఇంత యల్ప కాలములో నేమి సాధింపఁగలను' అని యధైర్యపడకు మని ధైర్య మిచ్చుచున్నాఁడు-

శ్రేయోమార్గమును మనస్సునకుఁ బట్టించి కొనకయే యవిజ్ఞాతములై యనేక వత్సరములు గడచిపోయినవి. ఆ దీర్ఘ కాలము వ్యర్థమైపోయెనే తప్ప దానినుండియు ఫలమేమియు లేదు. హరి చింతనతోఁ గడపు నల్పకాలమే యైనను నదియే సార్థకమైన కాలము. జ్ఞానపూర్ణమైన యా యల్పకాలములోనే జన్మలాభమును సాధింప వచ్చును.

ఖట్వాంగో నామ రాజర్షిః జ్ఞాత్వేయత్తామిహాయుషః,
ముహూర్తాత్సర్వముత్సృజ్య గతవా నభయం హరిమ్. ౹౩

ఖట్వాంగఃనామ = ఖట్వాంగుఁడను పేరుగల, రాజర్షిః=రాజశ్రేష్ఠుఁడు, ఆయుషః=ఆయుస్సుయొక్క, ఇయత్తాం=అవధిని, జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని, ఇహ=ఈ భూమియందు, ముహూర్తాత్=ముహూర్తములోనే, సర్వం=సమస్తమును ఉత్సృజ్య = ఉపేక్షించి, అభయం = భయరహితస్థానమైన, హరిం=శ్రీమహావిష్ణువును, గతవాన్=పొందినవాఁడయ్యెను.

ఖట్వాంగుఁడను రాజర్షి దేవతలతోఁ జేరి యసురుల సంహరించినాఁడు. అప్పు డమరులు సంతోషించి యాతనిని వర మడుగు మనిరి. అతఁడు 'నా కింక జీవితకాల మెంత యున్నదని' ప్రశ్నించెను. దేవత 'లొక ముహూర్త కాల' మన్నారు. వెంటనే యాతఁడు విమానములో భూమికి వచ్చినాఁడు. మానసికబంధములను వదల్చి కొన్నాఁడు. సర్వభయములను నశింపఁజేసి రక్షించెడు శ్రీహరి నాతఁడు శరణుఁ జొచ్చెను. రజోగుణప్రధానమైన స్వర్గమందున్నచో

తవ త్వేతర్హి కౌరవ్యః సప్తాహం జీవితావధిః,
ఉపకల్పయ తత్సర్వం యత్తావ త్సాంపరాయికమ్. 14

కౌరవ్య!—కురుకులశ్రేష్ఠుఁడా!, తవ—నీకు, ఏతర్హి అపి—ఇప్పుడుగూడ, సప్తాహం — ఏడుదినములు, జీవితావధిః —జీవితసమయమున్నది, తత్సర్వం — అందుచే సమస్తమైన, యత్ సాంపరాయికం— ఏది పరలోక హితసాధనమో, తత్—దానిని, తావత్—అంతలోనే, ఉపకల్పయ — సంపాదించికొనుటకై వెచ్చింపుము.

పూరువంశశ్రేష్ఠుఁడవైన రాజర్షీ! నీ కింకను జీవిత మేడు దినములున్నది. పరలోకహితమును సాధించుటకా యాయుష్కాలమును జక్కఁగా నుపయోగించికొమ్ము. అది చాలును.

అంతకాలే తు పురుష ఆగతే గతసాధ్వసః,
ఛింద్యా దసంగశస్త్రేణ స్పృహాం దేహే చ యేఽనుతమ్.15

అంతకాలే ఆగతే—అవసానకాలము సమీపించిన దగుచుండఁగా, పురుష—పురుషుఁడు, గతసాధ్వసః—భయరహితుఁడై, దేహే—దేహమునందును, తం అను = దాని ననుసరించియున్న, యే = ఏ విషయములు గలవో వానియందలి, స్పృహాం—ఆశను, అసంగశస్త్రేణ—అనాసక్తియనెడు శస్త్రముచేత, ఛింద్యాత్—ఛేదింపవలెను.

అవసానకాలము సమీపించినదని యెఱిఁగిన పురుషుఁడు మరణభయమును దొలఁగి ఇహలోకసుఖములం దిచ్ఛను, స్వశరీరమం దాసక్తిని, దానికి సంబంధించిన పుత్త్రాదులందుఁ గల స్నేహమును, అనాసక్తి యను శస్త్రముచే ఛేదింపవలెను.

గృహాత్ ప్రవ్రజితో ధీరః పుణ్యతీర్థ జలాప్లుతః,
శుచౌ వివిక్త ఆసీనో విధివత్కల్పితాసనే. 16

గృహాత్ — గృహమునుండి, ప్రవ్రజితః — వదలిపోయినవాఁడై, పుణ్యతీర్థజలాప్లుతః — పవిత్రజలములందు స్నాన మొనర్చి, శుచౌ — శుద్ధమైనదియు,

వివిక్తే = ఏకాంతమైనదియునైన ప్రదేశమందు, విధివత్ = శాస్త్రానుసారముగా, కల్పితాసనే = కల్పింపఁబడిన యాసనమందు, ధీరః = ధీరుఁడై, అపీనః = కూర్చుండి వాఁడు గావలెను.

ఇంతమాత్రమే చాలదు. వాఁడు గృహమును వదలిపోవలెను. గృహమం దున్నచో నెప్పుడేమయు దానియం దాసక్తి యేర్పడుట కవకాశ మున్నది. అందుచే దానినివీడి దూరముగాఁ బోవలెను. పుణ్య తీర్థమంద స్నాన మొనర్పవలెను. జనసంచారములేని శుద్ధప్రదేశ మందు విధిప్రకారము గల్పించుకొన్న యాసనమునఁ గూర్చుండి ధీరుఁడై బుద్ధిప్రవృత్తిని చలింపనీయక ధారణ యొనర్పవలెను.

ఇక్కడ నష్టాంగయోగముల సూచించుచున్నాఁడు. బ్రహ్మ చర్యాది నియమములు ధీరుఁ డనెడు పదముచే సూచితములు. సదా చారమును 'పుణ్యతీర్థ నిషేవణాత్' అనునది సూచించుచున్నది.

అభ్యసేన్మనసా శుద్ధం త్రివృద్బ్రహ్మాక్షరం పరమ్,
మనో యచ్ఛేజ్జితశ్వాసో బ్రహ్మబీజ మనుస్మరన్. 17

త్రివృత్ = మూఁడువృత్తులతోఁ గూడినదియు, శుద్ధం = పరిశుద్ధమైనదియు, పరం = శ్రేష్ఠమునైన, బ్రహ్మాక్షరం = మంత్రాక్షరమును, మనసా = మనస్సుతో, అభ్యసేత్ = అభ్యసింపవలెను, బ్రహ్మబీజం = బ్రహ్మబీజమును, అవిస్మరన్ = మఱచిపోకయే, జితశ్వాసః = శ్వాసమును జయించినవాఁడై, మనః = మనస్సును, యచ్ఛేత్ = నియమింప వలెను.

అవ: జపగర్భమైన ప్రాణాయామ మభ్యసింపవలెనని యుప దేశించుటకై జప్యమైన మంత్రమును సూచించుచున్నాఁడు-

అకార ఉకార మకారములను మూఁడు మాత్రలతోఁ గూడిన దోంకారము. ఇదే బ్రహ్మవాచకము. పరిశుద్ధమైన ప్రణవమును మనస్సుతో జపింపవలెను. బ్రహ్మబోధకమైన యా బీజాక్షరమును

మనస్సుచంచలతను మాన్పి బీజాక్షరమందే సమగ్నముగు న ట్లొనర్ప వలెను.

నియచ్ఛే ద్విషయేభ్యోఽక్షా న్మనసా బుద్ధిసారథిః,
మనః కర్మభిరాక్షిప్తం శుభార్థే ధారయేద్ధియా 18

బుద్ధిసారథిః=బుద్ధియను సారథితోఁ గూడినవాఁడై, మనసా=మనస్సుతో, అక్షాన్ = ఇంద్రియములను, విషయేభ్యః = విషయములనుండి, నియచ్ఛేత్= నియమింపవలెను, కర్మభిః=వివిధములైన కర్మలచేత, ఆక్షిప్తం=చలితమైన, మనః=మనస్సును, ధియా=బుద్ధిచేత, శుభార్థే=పరిశుద్ధ వస్తువగు భగవద్రూప మందు, ధారయేత్=ధారణ మొనర్పవలెను.

నిశ్చయాత్మకబుద్ధిని సారథిగా గైకొనవలెను. అనఁగా సహాయముగాఁ దీసికొనవలె నన్నమాట. దాని సాయముతో మన స్సును విషయములనుండి మరలింపవలెను. దీనికే ప్రత్యాహార మని పేరు. పిదపఁ గూడ కర్మవాసనలతోఁ జలితమైన మనస్సును భగవ త్స్వరూపమందే నిలుకడగా నిలుపవలెను. దీనికే ధారణ అని పేరు.

తత్త్రైకావయవం ధ్యాయే దవ్యుచ్ఛిన్నేన చేతసా,
మనో నిర్విషయం యుంక్త్వా తతః కించన న స్మరేత్.19

తత్ర=దీనియందు, అవ్యుచ్ఛిన్నేన=విచ్ఛేదములేనట్టి, చేతసా=మనస్సుతో ఏకావయవం=ఒక్కొక్క-యవయవమును, ధ్యాయేత్=ధ్యానింపవలెను, మనః= మనస్సును, నిర్విషయం=విషయరహితముగా, యుక్త్వా=యోజింపఁజేసి, తతః =తరువాత, కించన=దేనిని, న స్మరేత్=స్మరింపరాదు.

అవ: ధ్యానమును వివరించుచున్నాఁడు-

భగవద్రూపమందు పాదాదిగనుగు నొక్కొక్క యవయవమును సమగ్రరూపమునుండి చలింపని మనస్సుతోఁ గ్రమముగా ధ్యానింప వలెను. ఇట్లు ఒక్కొక్క యవయవమందును స్థిరమై నిలిచిన మనస్సు

ఈ స్థితిలో మనస్సు భగవచ్ఛ్రీవిగ్రహమును తదవయవమును దప్ప
మఱియొక్క దానిని భావింపనే రాదు. ఈ స్థితినే సమాధియందురు.

పదం తత్పరమం విష్ణోర్మనో యత్ర ప్రసీదతి,
రజస్తమోభ్యా మాక్షిప్తం విమూఢం మన ఆత్మనః. 20

రజస్తమోభ్యాం=రజస్తమోగుణములచేత, ఆక్షిప్తం=చలితమైనదియు, విమూఢం=అంధకారమందు మున్గినదియునైన, ఆత్మనః మనః=తన మనస్సును, ధీరః=ధీరుఁడు, ధారణయా = ధారణతో, యచ్ఛేత్ = జయింపవలెను, యా= ఏ ధారణ, తత్కృతం = రజస్తమస్సులతో నేర్పడు, మలం = దోషమును, హంతి=హరించుచున్నది.

అవ: గుణముల శక్తివలన మనస్సు తర్వాత గూడఁ జలించి నచో ధారణ నావర్తింప వలెనని యుపదేశించుచున్నాఁడు-

రజోగుణము చెలరేఁగినపుడు మన స్సొకదానియందును నిలుకడగా నుండక రెపరెప లాడును. తమోగుణాధిక్యముచే నేర్పడునదే నిద్ర. ఇట్లు గుణముల ప్రాబల్యముతోఁ జలితము మోహితము నైన మనస్సును ధారణతోనే జయింపవలెను. అధైర్యపడి పోరాదు. రజస్తమోగుణములతో విక్షేపము లయము అను రెండు దోషములేర్పడుచున్నవి. వీనినిఁ దొలఁగించు సాధనము ధారణ యొక్కటే;

యచ్ఛేద్ధారణయా ధీరో హంతి యాతత్కృతం మలమ్,
యస్యాం సంధార్యమాణాయాం యోగినో భక్తిలక్షణః.21
ఆశు సంపద్యతే యోగ ఆశ్రయం భద్రమీక్షతః.

సంధార్యమాణాయాం=చక్కఁగా ధారణచేయఁబడినట్టి, యతః=దేనినుండి భద్రం = సుఖరూపమైన, ఆశ్రయం = విషయమును, ఈక్షతః = వీక్షించుచున్న,

యోగినః=యోగియైన వానికి, భక్తిలక్షణః=భక్తియను లక్షణముతోడి, యోగః=యోగము, ఆశు=శీఘ్రముగా, సంపద్యతే=ప్రాప్తించుచున్నది.

ఈ ప్రకారము ధారణ నభ్యసించునపుడు సుఖస్వరూపమైన యొక యాశ్రయము మనస్సునకు సిద్ధించును. మనస్సు దానిని వదలిపోక దానియందే ప్రీతిగలదై యుండును. ఇట్లు సుఖవిషయమును వీక్షించుచున్న యోగికి భక్తిలక్షణమైన యోగము త్వరలో సిద్ధించును.

రాజోవాచ :

యథా సంధార్యతే బ్రహ్మన్ ధారణా యత్ర సమ్మతా,
యాదృశీ వా హరే దాశు పురుషస్య మనోమలమ్. ౭౭

బ్రహ్మన్=బ్రహ్మజ్ఞానము గలవాఁడా!, యథా=ఎట్లు, యత్ర=ఎచ్చట, యాదృశీ=ఎట్టి, ధారణా=ధారణ, పురుషస్య=మనుష్యునియొక్క, మనోమలం=మనస్సుయొక్క మలమును, ఆశు=శీఘ్రముగా, హరేదితి=హరించునని, సత్పురుషులకు సమ్మతమో (దానిని జెప్పుము).

అవ: సంక్షేపముగా నష్టాంగయోగమును రాజు విన్నాఁడు. దానిని గూర్చి విస్తారముగా వినవలెనని యాతని యభిప్రాయము. అందుకై ప్రశ్నించుచున్నాఁడు. రా జడిగిన ప్రశ్నగూడ అన్యుల హితము నుద్దేశించియే యని తెలియవలెను.

బ్రహ్మర్షీ! భక్తిని జనింపఁ జేయునదని సజ్జను లందఱు సమ్మతించిన ధారణ నే విధముగా నొనర్పవలెను? దేని నాశ్రయించి చేయవలెను? ఆ ధారణ యెట్టిదిగా నున్నచో పురుషుని మనోమలమును అనఁగాఁ జలనరూపముగా నున్న మనోదోషమును నశింపఁ జేయును? దీనిని విస్తరించి చెప్పవలెను?

ఋషి రువాచ :

జితాసనో జితశ్వాసో జితసంగో జితేంద్రియః,
స్థూలే భగవతో రూపే మన స్సంధారయేద్ధియా. ౨౩

జితాసనః=ఆసనమును జయించిన వాఁడును, జితశ్వాసః=శ్వాసమును జయించినవాఁడును, జితసంగః=సంగమును జయించినవాఁడును, జితేంద్రియః = ఇంద్రియములను జయించినవాఁడును నైన, భగవతః = భగవంతునియొక్క, స్థూలేరూపే=స్థూలమైన రూపమునందు, మనః=మనస్సును, ధియా=బుద్ధిచేత, సంధారయేత్=చక్కఁగా గదింపవలెను.

శుకబ్రహ్మ యన్నాఁడు: 'సాధకుఁడు ముందుగా నాసనమును జయింపవలెను. అనఁగా నొకే యాసనమం దెంతసే పున్నను శారీరకబాధ తలఁగిపోయెడు స్థితికి రావలెనని యభిప్రాయము. శ్వాసప్రశ్వాసములను నిర్జింపవలెను. ప్రాకృతజన సంసర్గమును వదలవలెను. ఇంద్రియములను వాని విషయముల నుండి నిలుకడ సేయవలెను. తరువాత భగవంతుని ప్రపంచాకారమైన స్థూలరూపమునందు బుద్ధితోఁ గూడ మనస్సును లగింపఁజేయవలెను. భగవంతుని ప్రపంచాకారమైన స్థూలరూపమునకే విరాడ్రూప మని పేరు.

విషయస్తస్య దేహోఽయం స్థవిష్ఠస్య స్థవీయసామ్,
యత్రేదం దృశ్యతే విశ్వం భూతం భవ్యం భవచ్చ సత్. 24

తస్య=ఆ యీశ్వరునియొక్క, అయం విశేషః దేహః=ఈ స్థూలరూపము, స్థవీయసాం=ఎక్కువ స్థూలరూపములైన వాని కంటెను, స్థవిష్ఠః=స్థూలమైనది, యత్ర=దేనియందు, సత్=కార్యరూపమైన, భూతం=ఏర్పడినదియు, భవ్యం=ఏర్పడనున్నదియు, భవత్=ప్రవర్తించుచున్నదియు, ఇదం విశ్వం=ఈ సమస్త లోకమును, దృశ్యతే=కనిపించుచున్నదో-

కార్యస్వరూపమై యింతకు ముందున్నదియు, ఉండఁబోవునదియు, నుండుచున్నదియునైన యీ సమస్త ప్రపంచమును భగ

కన్పించుచున్న సర్వమును, భక్తియోగమును బొంద నిచ్ఛగించెడు మానవునకు విషయమైయున్న దీ స్వరూపమే. అమరులు మనుష్యులు మృగములు పక్షులు-ఈరీతిగా వివిధాకారములచే శోభించుచుండుటచే దీనిని విరాడ్రూపమని జ్ఞాను లందురు. వివిధ నామరూప ప్రసిద్ధుల కధిష్ఠానమైన సగుణబ్రహ్మనే విరాట్పురుషుఁ డనియుఁ బిల్తురు. 24

అండకోశే శరీరేఽస్మిన్ సప్తావరణసంయుతే,

వైరాజః పురుషో యోఽసౌ భగవాన్ ధారణాశ్రయః. 25

సప్తావరణ సంయుతే — ఏడావరణములతోఁ గూడినట్టి, అండకోశే— అండకోశమునకు సంబంధించినదియైన, అస్మిన్ శరీరే—ఈ శరీరమందు, వైరాజః —వైరాజుఁడని పేరుగల, యః పురుషః—ఏ పురుషుఁడు గలఁడో, అసౌ భగవాన్ —ఆ భగవంతుఁడు, ధారణాశ్రయః—ధారణ కాశ్రయమైనవాఁడు.

భూమి, జలము, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశము, అహంకారము, మహత్తత్త్వము అనెడు సప్తావరణములతోఁ గూడిన దీ శరీరము. దీనికే యండకోశ మనిపేరు. లోకరూపమైన ఈ శరీరమందుఁ బ్రకాశించుచున్న పురుషునే వైరాజపురుషుఁ డందురు. ఈ పురుషుఁడు గూడ ధారణాశ్రయుఁడే యనుట యౌపచారికము. పరమార్థముగ నున్న యాశ్రయము సర్వజీవ నియంతయైన భగవంతుఁడే. భగవంతుని లోకాకారమైన స్థూలరూపమందు మనస్సును లగింపఁ జేసినప్పుడు ఆ లోకమందు వ్యాపించియు ఒక్కొక్క ఆకృతియందును చేతన రూపముగాఁ బ్రకాశించుచున్న వైరాజుఁడను పేరుగల సూక్ష్మరూపము నందు ప్రేమలక్షణమైన భక్తి జనించును. శరీరము బాహ్యభాగముగా కోడి మొదలగువాని గ్రుడ్డువలెను, దానిలోపలఁ గాలు సేతులు మొద లైన వానితోఁ గూడి యుండియు నొక భాగము 'ఆమ'తోఁ గూడి నదియునైన యొకా నొక యాకృతి విశేషమునే యండమని యం

లతోఁ గూడియున్న వాఁడును నైన బ్రహ్మమే యా కోశమందలి జీవుఁడు. ఆ జీవునకే క్షేత్రజ్ఞుఁ డని పేరు. ఆ క్షేత్రజ్ఞుఁడు అనుభవించుటకు యోగ్యమైన ప్రకాశించుస్వరూపమే విరాడ్రూపము. ఇందులో ఉపాస్యరూపముతో శోభించుపురుషుఁడే వైరాజపురుషుఁడు. ఈ భగవంతునే యుపాసింపవలెను.

పాతాళమేతస్య హి పాదమూలం
పఠంతి పార్ష్ణిప్రపదే రసాతలమ్,
మహాతలం విశ్వసృజోఽథ గుల్ఫౌ
తలాతలం వై పురుషస్య జంఘే. 26

విశ్వసృజః=సమస్తప్రపంచమును సృష్టించిన, ఏతస్య=పరమేశ్వరుని యొక్క, పాదమూలం=పాదముల క్రిందిభాగము, పాతాళం=పాతాళ మనియు, పార్ష్ణిప్రపదే=పార్ష్ణియు, ప్రపదమును, (పార్ష్ణి=పాదము వెనుకభాగము, ప్రపదము=పాదము ముందుభాగము), రసాతలం=రసాతల మనియు, గుల్ఫౌ=గుల్ఫములు, మహాతలం=మహాతల మనియు, పురుషస్య=పురుషుని యొక్క, జంఘే=జంఘలు, తలాతలం=తలాతల మనియు, పఠంతి=చెప్పెదరు.

విరాడ్దేహము, దాని యందున్న జీవుఁడు- వానియందుఁ గల యంతర్యామి యీ మూఁడును, వేఱు వేఱు కాదు; ఒక్కటే. వీని నొక్కటిగనే భావించి యుపాసింపవలెను. ఈ యభిప్రాయము మనస్సులో నుంచికొని ఈ లోకము సర్వేశ్వరుని యవయవములే యని చెప్పుచున్నాఁడు, సమస్త ప్రపంచమును సృష్టించిన పురుషుని యొక్క పాదముక్రిందిభాగము పాతాళము, దానిముందు భాగము,

రూరుద్వయం వితలం చాతలం చ,
మహీతలం తజ్జఘనం మహీపతే
నభస్థ్సలం నాభిసరో గృణంతి. 27

విశ్వమూర్తేః=లోకమే యాకృతిగాఁగల వానియొక్క, ద్వేజానునీ=రెండు మోఁకాళ్ళను, సుతలం=సుతలము, ఊరుద్వయం=తొడలజంట, వితలం చ అతలం చ=వితలము, అతలము, మహీపతే!=ఓరాజా!, మహీతలం=భూమి, తజ్జఘనం=వాని మొలకట్టు, నభస్థ్సలం=ఆకాశము, నాభిసరః=సరోరూపమైన నాభియని, గృణంతి=పలికెదరు.

ఓ రాజా! ప్రపంచస్వరూపుఁడైన భగవంతుని రెండు మోఁకాళ్లను సుతలము, వితలము, అతలము రెండు తొడలయొక్క క్రింది పై భాగములు. భూతలమే జఘనము. ఆకాశ మాతని సరోరూపమైన నాభి. 27

ఉరస్థ్సలం జ్యోతిరనీక మస్య
గ్రీవామహద్వదనం వై జనోఽస్య,
తపోలలాటం విదురాదిపుంస
స్సత్యంతు శీర్షాణి సహస్రశీర్ష్ణః. 28

ఉరస్థ్సలం=వక్షస్థ్సలము, జ్యోతిరనీకం=జ్యోతిస్సులయొక్క సమూహము (స్వర్గము), అస్య=అతనియొక్క, గ్రీవా=కంఠము, మహః=మహర్లోకము, అస్యవదనం=వానిముఖము, జనః=జనోలోకము, ఆదిపుంసః=ఆదిపురుషునియొక్క, లలాటం=నుదురు, తపః=తపోలోకము, సహస్రశీర్ష్ణః=అనేకములైన శిరములుగల వానియొక్క, శీర్షాణి=తలలు, సత్యం తు=సత్యలోకమని, విదుః=తెలియుదురు.

ఆదిపురుషుని వక్షస్థ్సలమే నక్షత్రరూపజ్యోతిస్సమూహము గల స్వర్గము. కంఠము మహర్లోకము. ముఖము జనోలోకము. లలాటము

తపోలోకము. సహస్రశీర్షుఁడైన వాని యనంత శిరస్సులు సత్యలోక మని మహాత్ము లందురు.

ఇంద్రాదయో బాహవ ఆహురుస్రాః
కర్ణౌ దిశః శ్రోత్ర మముష్యశబ్దః,
నాసత్యదస్రౌ పరమస్య నాసే
ఘ్రాణోఽస్య గంధో ముఖ మగ్నిరిద్ధః. 29

ఇంద్రాదయః=ఇంద్రుఁడు మొదలైన, ఉస్రాః=దేవతలు, అముష్య=వానియొక్క, బాహవః=బాహువులు, శబ్దః=శబ్దము, శ్రోత్రం=శ్రోత్రమను నింద్రియము, కర్ణౌ=రెండుచెవులు, దిశః=దిక్కులు, పరమస్య=పరమపురుషుని యొక్క, నాసే=నాసికాద్వారములు, నాసత్యదస్రౌ=అశ్వినీదేవతలు, అస్య=అతనియొక్క, ఘ్రాణః=ముక్కు, గంధః=గంధము, ఇద్ధః=దీప్తుఁడైన, అగ్నిః=అగ్ని, ముఖం=వదనము.

ఇంద్రాదిదేవత లాతని బాహువులు. దిశలే కర్ణములు. శబ్ద మాతని శ్రోత్రేంద్రియము. ఇరువు రశ్వినీ దేవతలును పరమేశ్వరుని నాసాపుటములు. గంధమే భగవంతుని ఘ్రాణేంద్రియము. దీప్తిగల యగ్ని భగవంతుని ముఖము.

ద్యౌరక్షిణీ చక్షురభూత్పతంగః
పక్ష్మాది విష్ణోరహనీ ఉభేస్య,
తద్భ్రూవిజృంభః పరమేష్ఠి ధిష్ణ్య
మాపోఽస్య తాలూరస ఏవ జిహ్వా. 30

ద్యౌః=అంతరిక్షము, అక్షిణీ=రెండు నేత్రగోళములు, చక్షుః=నేత్రము, పతంగః = సూర్యుఁడుగా, అభూత్ = ఏర్పడెను, విష్ణోః = విష్ణువుయొక్క, పక్ష్మణీ=కంటిరెప్పలు, ఉభే అహనీ=రేయి పగ లనెడు నవి, తద్భ్రూవిజృంభః =అతని కనుబొమ్మలు, పరమేష్ఠిధిష్ణ్యం = బ్రహ్మస్థానము, ఆపః=జలము, అస్య

అంతరిక్షలోకము సర్వవ్యాపియైన భగవంతుని నేత్రగోళము. సూర్యుఁడు నేత్రేంద్రియము. ఱెప్పపాటులు రేయుంబగళ్లు. బ్రహ్మ స్థానము భగవంతుని కనుబొమలు. జలము భగవంతుని తాలువు. రసము పరమాత్ముని జిహ్వ యనెడు నింద్రియము.

ఛందాం స్యనంతస్య శిరో గృణంతి
దంష్ట్రా యమస్స్నేహ కళాద్విజాని.
హాసో జనోన్మాదకరీ చ మాయా
దురంతసర్గో యదపాంగమోక్షః. 31

ఛందాంసి=వేదములు, అనంతస్య = అపరిచ్ఛిన్న స్వరూపుఁడైన పరమాత్మయొక్క, శిరః=శిరస్సు అని, గృణంతి = చెప్పెదరు, దంష్ట్రా = కోఱ, యమః=యముఁడు, స్నేహకలాః=స్నేహలేశములు, ద్విజాని=పండ్లు, హాసః= మందహాసము, జనోన్మాదకరీ = జనుల నున్మత్తులుగా నొనర్చెడు, మాయా = మాయయనెడుశక్తి, దురంతసర్గః=అంతములేని సృష్టి, యదపాంగమోక్షః=మీ కడగంటిచూపని, గృణంతి=అందురు.

వేదములే యపరిచ్ఛిన్నుఁడైన పరమాత్ముని శిరస్సు. యముఁడే దంష్ట్ర. పుత్త్రాది స్నేహలేశములే వాని పండ్లు. జనులను మోహింపఁ జేయు మాయమే మందహాసము. అంతములేనిసృష్టియే వానికటాక్ష పాతము.

వ్రీడోత్తరోష్ఠో ఽధర ఏవ లోభో
ధర్మస్తనో ఽధర్మపథశ్చ పృష్ఠః,
కస్తస్య మేఢ్రం వృషణౌ చ మిత్రౌ
కుక్షిస్సముద్రా గిరయో ఽస్థి సంఘాః. 32

వ్రీడా = లజ్జయే, అధరోష్ఠః =క్రింది పెదవి, ఉత్తరోష్ఠః = పైపెదవి, లోభః=లోభము, ధర్మః = ధర్మము, అస్య=వీవియొక్క, స్తనః=స్తనము, అధర్మపథః=అధర్మమార్గమే, అస్యపృష్ఠః=వాని వెనుకటిభాగము, కః=బ్రహ్మ,

వృషణ=వృషణములు, సముద్రాః=సముద్రములు, కుక్షిః=కడుపు, గిరయః=పర్వతములు, అస్థిసంఘః=ఎముకల సమూహము.

పరమేశ్వరుని యుత్తరోష్ఠము లజ్జ. అధరోష్ఠము లోభము. ధర్మము వాని స్తనము. అధర్మమార్గమే వాని పృష్ఠము. బ్రహ్మదేవుఁడు గుప్తాంగము. మిత్రావరుణులు వృషణములు. సముద్రములు కుక్షి. పర్వతములే యస్థి సమూహములు.

నద్యోఽస్య నాడ్యోఽథ తనూరుహాణి
మహీరుహా విశ్వతనోర్నృపేంద్ర,
అనంతవీర్య శ్శ్వసితం మాతరిశ్వా
గతిర్వయః కర్మగుణప్రవాహః. 33

నృపేంద్ర=ఓ రాజశ్రేష్ఠుఁడా!, విశ్వతనోః=విశ్వమే శరీరముగాఁ గల పరమేశ్వరుఁడైన, అస్య=అతనియొక్క, నాడ్యః=నాడులు, నద్యః=నదులు, మహీరుహాః=వృక్షములు, తనూరుహాణి=రోమములు, అనంతవీర్యః=గొప్ప శక్తితోఁగూడిన, మాతరిశ్వా=వాయువు, శ్వసితః=ఊపిరి, వయః=వయస్సు, గతిః=గమనము, గుణప్రవాహః=త్రిగుణముల ప్రవృత్తి, కర్మ=కార్యము.

ఓ రాజశ్రేష్ఠా! నదులే భగవంతుని నాడులు. వృక్షములు రోమములు. గొప్పశక్తిగల వాయువు పరమాత్ముని యుచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములు. కాలగతియే వయస్సు. ప్రాణుల జననమరణ రూపమైన సంసారమే లీల.

ఈశస్య కేశా న్విదురంబువాహా
న్వాసస్తు సంధ్యాం కురువర్య భూమ్నః,
అవ్యక్త మాహూర్హృదయం మనశ్చ
స చంద్రమా స్సర్వవికార కోశః. 34

అంబువాహాన్=మేఘములను, ఈశస్య=పరమేశ్వరునియొక్క, కేశాన్=కేశములుగా, విదుః=తెలియుదురు, కురువర్య!=కురుశ్రేష్ఠా!, సంధ్యాం=సంధ్యను, భూమ్నః = సర్వవ్యాపియైన భగవంతునియొక్క, వాసస్తు = వస్త్రముమగా (విదుః), అవ్యక్తం = అవ్యక్తమైన దానిని, హృదయం = హృదయమునుగా (విదుః), సర్వవికారకోశః=సర్వుల వికారములకును జననస్థానమైనః సః చంద్రమాః=ఆ చంద్రుఁడే, మనశ్చ=మనస్సుగను, ఆహుః=అందురు.

ఓ కురుశ్రేష్ఠా! మేఘములే సర్వవ్యాపియైన భగవంతుని కేశజాలము. ఉభయసంధ్య లాతని వస్త్రములు. అవ్యక్త మని చెప్పఁబడుచున్న ప్రధానతత్త్వమే హృదయము. సకల మనోవికారములకు జన్మస్థానమై ప్రసిద్ధుఁడైన చంద్రుఁడే భగవంతుని మనస్సు. ౩౪

విజ్ఞానశక్తిం మహిమామనంతి
సర్వాత్మనో ఽనంతఃకరణం గిరిత్రమ్,
అశ్వాశ్వతర్యుష్ట్రగజా నఖాని
సర్వే మృగాః పశవః శ్రోణిదేశే. ౩౫

మహిం=మహితత్వమును, సర్వాత్మనః = సర్వాత్ముఁడైన భగవంతుని యొక్క, విజ్ఞానశక్తిం=చిత్త మనియు, గిరిత్రం=రుద్రుని, అంతఃకరణం=అహంకార మనియు, అశ్వ అశ్వతరీ ఉష్ట్రగజాః = గుఱ్ఱము, కంచరగాడిద, ఒంటె, ఏనుఁగు మొదలైన, సర్వే మృగాః=సమస్త మృగములు, నఖాని=గోళ్లనియు, పశవః=పశువులు, శ్రోణిదేశే=కటిప్రదేశమునుగా, ఆమనంతి=చెప్పుదురు.

అన్నిటియందు నాత్మస్వరూపుఁడుగాఁ బ్రకాశించు భగవంతుని చిత్తము విజ్ఞానశక్తియైన మహత్తత్త్వము. రుద్రుఁ డాతని యంతఃకరణము, అశ్వము, గాడిద మొదలైన మృగము లాతని నఖములు. గాడిదకు గుఱ్ఱముచే జనించిన సంతాన మశ్వతరి. అనేకములైన పశువులు పరమాత్ముని శ్రోణిదేశము.

గంధర్వ విద్యాధర చారణాప్సర
స్స్వరస్మృతి ర్హ్యసురానీకవీర్యః. 36

వయాంసి=పక్షులు, విచిత్రం=నానావిధములుగా నున్న, తద్వ్యాకరణం=ఆ భగవంతుని శిల్పవిద్య, మనుః=స్వాయంభువ మనువు, మనీషా=ఆతని బుద్ధి, మనుజః=మనుష్యుఁడు, నివాసః=వాసభవనము, గంధర్వవిద్యాధరచారణాప్సరః=గంధర్వులు, విద్యాధరులు, చారణులు, అప్సరసలు, అసురానీకవీర్యః=రాక్షసుల సైన్యము లనెడు బలముతోఁ గూడిన ప్రహ్లాదుఁడు, స్వరస్మృతీః=స్వరములు, స్మృతులు వని (అహః)

పక్షివర్గములే భగవంతుని శిల్పవిద్య. మనువే బుద్ధి. భగవంతుని వాసభవనము మనుష్యవర్గము. గంధర్వాదులైన దేవయోని విశేషము-భగవంతుని షడ్జాది స్వరములు. అసుర సైన్యాధిపతియైన ప్రహ్లాదుఁడు పరమాత్ముని స్మృతి.

బ్రహ్మాఽఽననం క్షత్రభుజో మహాత్మా
విడూరు రంఘ్రి శ్రితకృష్ణవర్ణః,
నానాభిధాభిజ్యగణోపపన్నో
ద్రవ్యాత్మకః కర్మవితానయోగః. 37

బ్రహ్మ=బ్రాహ్మణుఁడు, ఆననం=ముఖము, క్షత్రభుజః=క్షత్రియుఁడనెడు భుజముతోఁగూడినట్టియు, విడూరుః=వైశ్యుఁడనెడు ఊరువులతోఁ గూడినట్టియు, అంఘ్రిశ్రిత కృష్ణవర్ణః=పాదముల నాశ్రయించియున్న కృష్ణవర్ణునితోఁ గూడిన వాఁడును, నాభిధాభిజ్య గణోపపన్నః=నానావిధములైన పేరులతోను వసురుద్రాదిత్యాదిదేవతలతోను గూడిన, ద్రవ్యాత్మకః=ద్రవ్యరూపమైన, వితానయోగః=యాగముల ప్రయోగమే, కర్మ=ఆతని కార్యము.

నుష్ఠింపఁబడునవియు నైన యోగాదులె పరమాత్ముని కర్మము.

ఇయానసా వీశ్వరవిగ్రహస్య
యస్సన్నివేశః కథితో మయా తే,
సంధార్యతే ఒస్మిన్ వపుషి స్థవిష్ఠే
మనస్స్వబుద్ధ్యా న యతో ఒస్తి కించిత్. 38

ఈశ్వరవిగ్రహస్య=పరమేశ్వరునియొక్క, ఇయాన్=ఇంతమాత్రమైన, సౌ సన్నివేశః=ఈ విన్యాసము, అవయవకల్పనము, తే=నీకు, కథితః=చెప్పఁడినది, యతః=దీనికంటె, కించిత్=అన్యమైన దల్పము గూడ, న=లేదు, విష్ఠే=సర్వమునకంటెను స్థూలమైన, అస్మిన్ వపుషి=ఈ శరీరమందు, మన=మనస్సును, సంధార్యతే=ధారణచేయఁబడుచున్నది.

ఓ రాజా! ఈశ్వరునియొక్క యీ మాత్రమగు నవయవ ల్పనము నెఱింగించితిని. దీనికంటె నితర మేమియు లేదు, అతి స్థూలమైన యీ శరిరమందు మనస్సును నిల్పవలెను.

స సర్వధీవృత్త్యనుభూత సర్వ
ఆత్మా యథా స్వప్నజనేక్షితైకః,
తం సత్యమానందనిధిం భజేత
నాన్యత్ర సజ్జేద్యత ఆత్మపాతః. 39

సర్వధీ వృత్త్యనుభూత = సర్వుల బుద్ధివృత్తులచేత ననుభవింపఁబడిన సర్వమునుగలవాఁడును, ఏకః=కేవలుఁడును నైన, ఆత్మా=ఆత్మస్వరూపుఁడు, స్వప్నజనేక్షితాయథా = స్వప్నమందు జనులచేఁ జూడఁ బడుచున్న వానివంటి వాఁడు, సత్యం=నాశరహితుఁడును, ఆనందనిధిం=ఆనందముయొక్క నిర్గమ

స్థానమును నైన, తం=వానిని, భజేత=భజింపవలెను, అన్యత్ర=ఇతరనుందు, న సజ్జేత్=తగుల్కొనరాదు, యతః=ఎందుకనఁగా, ఆత్మపాతం=ఆత్మయొక్క పతన రూపమైన సంసారము, భవతి=ఏర్పడును.

అవ: చిత్తస్థైర్యమునకై విరాట్పురుషుఁడు జీవుఁడు ఈశ్వరుఁడు ఈ మూటిని అభేదముగనే యుపాసింప వలెనని చెప్పిన తరువాత దేహమును జీవుని ఈశ్వరునందు నిలిపి సర్వాశ్రయుఁడైన యా యీశ్వరునే ధ్యానింపవలెనని యుపదేశించుచున్నాఁడు.

అందఱి బుద్ధివృత్తులచేతనుఁ దెలిసికొనఁ బడునదియు ననుభవింపఁబడునదియు సర్వమును గేవలమైన ఈశ్వరుఁడే. నానాత్వమును స్వప్నమందు జీవునిచేతఁ గల్పింపఁబడెడు నగరసముద్రాదులవలె కేవల కల్పనమే. త్రికాలాబాధితమైన యానందముచేఁ గూడుకొన్న యా పరమేశ్వరునందే సర్వకాలములందును మనస్సును నిల్పవలెను. ఉపలక్షణభూతములైన దేహేంద్రియాదులపై నాసక్తి యుండరాదు. అట్లున్నచో జననమరణ రూపమైన సంసారముతోడి సంబంధము తప్పదు. ఆ స్థితినుండి తప్పించికొనఁ దలఁచినవారు సర్వాత్మనా సర్వేశ్వరునే యుపాసింపవలెను. నిర్గుణమందు మనస్సు నిల్పుట బహుప్రయాసము. అందుచే దేనియందు మనస్సు లగించునో యది సర్వమును ఈశ్వరుని యవయవమే యనుబుద్ధి నేర్పఱచి కొన్నచో మనోదోషము నశించును. వృత్తి శుద్ధ మగును. ఇదియే ధారణకు ప్రథమాంగము.

శ్రీధరీయము:

> ద్వితీయే తు దశాధ్యాయైః శ్రీభాగవతమాదితః,
> ఉద్దేశలక్షణోక్తిభ్యాం సంక్షేపేణోపవర్ణ్యతే.
>
> తత్ర తు ప్రథమాఽధ్యాయే కీర్తనశ్రవణాదిభిః,
> స్థవిష్ఠే భగవద్రూపే మనసో ధారణోచ్యతే.

యన్నామకీర్తనం దానతపోయోగాదిసత్ఫలమ్,
తం నిత్యం పరమానందం హరిం నర మనుస్మరేత్.

ఉక్తః పూర్వముపోద్ఘాతః ప్రసంగేన శుకాగమః,
రాజ్ఞా పృష్టం పృణాం కృత్య మథాహ శుకసన్మునిః.

తాత్పర్యము: ద్వితీయస్కంధమం దున్నవి పది యధ్యాయములు. వీనిలో లక్షణము నుద్దేశను నను నీ రెండును సంక్షేపముగా వర్ణింపఁబడినవి. ప్రథమాధ్యాయమందుఁ గీర్తన శ్రవణాదులతో లోక రూపమై స్థవిష్ఠమైన భగవద్రూపమునందు మనస్సుయొక్క ధారణ వర్ణింపఁబడినది. దాన తపో యోగాది సత్ఫలము నామకీర్తనమే. ఆ నామకీర్తనము మనుష్యునితోఁ జేయింపవలెను.

పూర్వస్కంధమందు ఉపోద్ఘాతను వివరింపఁబడినది. ప్రాసంగికముగా నచ్చటికి శుకుఁడు వచ్చెను. నరులకు సర్వోత్తమమైన కర్తవ్య మేదో పరీక్షిత్తు శుకునిఁ బ్రశ్నించినాఁడు. శుకబ్రహ్మ సమాధాన మిచ్చుచున్నాఁడు. 2

రా జడిగిన ప్రశ్నను శుకాచార్యుఁ డభినందించుచున్నాఁడు. నీ చేతఁ బురుషులకు శ్రోతవ్యములైన విషయములలో నేది యుత్కృష్టమైనదో దానికి సంబంధించిన ప్రశ్నయే యడుగఁబడినది. అందుకే యిది సర్వోత్తమమైన ప్రశ్న. లోకహిత మైనది. ఎందుకనఁగా నిది మోక్షహేతువు. ఆత్మవిదులైన బ్రహ్మవేత్తలకును సమ్మతమైనది. ఈ రెండు కారణములచేత నీవు ప్రశ్నించిన విషయము 'వరియాన్' సర్వోత్తమమైనదని భావము.

'బ్రూహి యద్వా విపర్యయం' అనునదియుఁ బరీక్షిత్తు వేసిన ప్రశ్నయే. వేసి ననుష్ఠింపరాదో వానినిఁ గూడఁ దెల్పుమన్నాఁడు. ఆ ప్రశ్నకు స్వాభావిక క్రియలకు సనర్థహేతుత్వమును బలిపా

సంసారులకు గృహస్థాశ్రమమునుబూని తద్గతములైన పంచసూనము లనెడు పాపములకుఁ బాత్రులైన వా రనుట. గృహమేధి శబ్దములోని 'మేధి' శబ్దము హింసార్థకము, 2

అవ: అందుచేత వ్యర్థముగా నాయుస్సు గడచిపోవు నను చున్నాఁడు-

నక్తం = రాత్రియందు, వయః = ఆయుస్సు, నిద్రచేఁ గాని, వ్యవాయము చేఁ గాని గుంచింపఁబడుచున్నది, దివా = పగలు, యద్వయః = ఏ యాయువుగలదో, అది అర్థేహయా = ధనమును సంపాదించుటకై చేయు ప్రయత్నము చేతను, అర్థము సిద్ధింపఁగాఁ గుటుంబభరణముచేతను గడచిపోవుచున్నది. దివా చార్థేహయా కుటుంబభరణేన చ. ఇచటి రెండు 'చకార'ములును అనుక్త సముచ్చయార్థములు, 3

అవ: నశ్వరమైన కుటుంబమునకై యాయుస్సు నెందుకు వ్యయపఱుపవలెను? దాని కుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు-

ఆత్మనః సైన్యేషు = తన పరికరములు, అసత్సు అపి = మిథ్యాభూతములైనను, ప్రమత్తః = ప్రసక్తుఁడైనవాఁడు, తేషాం నిధనం పశ్యన్నపి = పిత్రాది దృష్టాంతముచే వారి నాశము స్పష్టముగాఁ జూచుచున్నను, న పశ్యతి = అనుసంధాన మొనర్పఁడు. 4

అవ: ఈ రీతిగా విపర్యయప్రశ్న కుత్తరమిచ్చి 'శ్రోతవ్యాదిషు యః పరః' అనుదానికి సమాధాన మిచ్చుచున్నాఁడు-

తస్మాత్ = తక్కిన కార్యములు వ్యర్థముగా నాయుర్హరణ మొనర్చుటచేత, సర్వాత్మా = అను విశేషణముచే శ్రేష్ఠత్వమును జెప్పుచున్నాఁడు. భగవచ్ఛబ్దముచేత సౌందర్యము వివక్షితము. ఈశ్వరుఁడు

-అందుచే వాని నవశ్యము గొలువవలెను. హరిశబ్దముచేత బంధహారి త్వము సూచితము. అభవం=అపునర్భవరూపమైన మోక్షము. 5

అవ: దీనికంటెను భిన్నమైన శ్రేయస్సు లేదనుచున్నాఁడు-

ఏతావాన్, ఏతావానేవ జన్మనః లాభః=ఫలం, ఇంతే జన్మకు లాభము. ఏది? నారాయణ స్మృతిః=మరణకాలమందు నారాయణ స్మృతి. సాంఖ్యాదులతో నిది సాధ్యమేగదా! వానికి స్వతంత్రముగా జన్మలాభత్వము లే దనుచున్నాఁడు. సాంఖ్య మనఁగా నాత్మానాత్మ వివేకము. యోగ మష్టాంగరూప మైనది. స్వధర్మ మనఁగా విహితా నుష్ఠానము. వీని యన్నిటికిని మరణకాలమున నారాయణస్మృతియే ప్రధానఫలము. దాని మహిమము వర్ణించుట కసాధ్యము. 6

అవ: పైఁ జెప్పిన విషయమును సదాచార ప్రమాణముగా నిచ్చుచున్నాఁడు-

విధినిషేధతః=అనుచోట వర్ణాధిక్య మార్షము, నైర్గుణ్యే బ్రహ్మణి నిష్ఠితా అపి-నిర్గుణబ్రహ్మము నుపాసించువారైనను, స్మ=ఇది ప్రసిద్ధ మైన విషయము. 7

అవ: మఱి యీ విషయము నపూర్వముగఁ జెప్పుచున్నావా? కాదు. ముందుఁ జెప్పఁబడినవే యనుచున్నాఁడు-

ఇదం=భగవత్ప్రోక్తమై తన్నామైక ప్రధానమైన భాగవత శాస్త్రమును పురాణమును, బ్రహ్మసమ్మితం=సర్వవేద తుల్యమైనది. లేక సత్యస్వరూపమైన బ్రహ్మ సత్యం సమ్యక్ మితం ఏన-సత్యమైన బ్రహ్మము దీనియందుఁ జక్కఁగా వివరింపఁబడినది. ఇది నీ కెట్లు సంప్రాప్తించినది? దాని కుత్తరమే అధీతవాన్-నేను జక్కఁగా నభ్య సించితిని కదా! ఎప్పుడు? ద్వాపరాదౌ-ద్వాపరః ఆదిః=యస్య కాలస్యతస్మిన్-ద్వాపరయుగము దేని కాదియో యా కాలమందు,

అవ: నీవు సిద్ధుఁడవు గదా! నీ కధ్యయనమందుఁ బ్రవృత్తి యే ట్లేర్పడినది? దాని కుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు-

గృహీతచేతాః-గృహీతం చేతః యస్య సః = ఆకర్షింపఁబడిన మనస్సు గలవాఁడు. ౯

మహాపౌరుషికః_మహాపురుషుఁడు విష్ణువు. అతనికి సంబంధించినవాఁడు మహాపౌరుషికుఁడు. పరమ భాగవతుఁడని తాత్పర్యము. యత్ర-దేనియందు, శ్రద్దధతాం=శ్రద్ధగలిగిన వారికి, సతీ=అహైతుకమైన, మతిః స్యాత్-భాగవత శ్రవణమందుఁ దీవ్రేచ్ఛ గలవారికిఁ బరమపురుషునియం దహైతుకమైన భక్తి యేర్పడుచున్నదని భావము. 10

అవ: సాధకులకును సిద్ధులకును గూడ నింతకంటె నుత్తమమైన శ్రేయస్సు లేదని చెప్పుచున్నాఁడు-

ఇచ్ఛతాం-సకాములైన వారికి ఆ యా ఫలములను సాధించి కొనుటకు సాధ్య మిదే, నిర్విద్యమానానాం-ముముక్షువులైన వారికి మోక్షసాధన మిదియే, యోగినాం-జ్ఞానులకు, అకుతోభయం=దేని నుండియు భయపడ నవసరము లేనట్టి ఫలముగూడ నిదియే. దీనికిఁ బ్రమాణ మవసరము లేదని భావము. 11

అవ: ఆయువు కొద్దిగనే మిగిలి యున్నది గదా! ఈ స్వల్ప వ్యవధిలో నే నేమి సాధింతు ననుట కుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు-

మూఁడు శ్లోకములలో నీ యుత్తరము.

మా శుచః-ఈ విషయమై దుఃఖింపవలదు, పరోక్షైః=అలక్షితములైన, హాయనైః-సంవత్సరములచేత, విదితం=వ్యర్థముగా గతించు

చున్నదని తెలిసికొనఁబడిన, యతః = ఏ జ్ఞానముచేత, ఘటతే = యత్న మొనర్చుచున్నావు?

అనేకసంవత్సరములు మానవునకుఁ దెలియకయే గడచిపోయినవి. వ్యర్థముగాఁ గడచిపోవుచున్నవని తెలిసికొన్ననాఁడు జ్ఞానపూర్వకముగా భగవంతుని బొందుటకు యత్నించుచున్నాఁడు. ఇదియే సార్థకమైన సమయమని భావము. 12

ఖట్వాంగుఁ డను నొక రాజర్షి యుండెను. అతఁడు దేవతల పక్షము వహించి రాక్షసుల నిర్జించెను. వారు ప్రసన్నులై వరము గోరు మనిరి. నా యాయువెంత తెల్పుమన్నాఁడు. వారు ముహూర్త మనిరి. ఆ రాజతిశీఘ్రముగా విమానమున భువికి వచ్చి హరిని శరణుఁజొచ్చి మోక్షము నందినాఁడు. 13

తవతు = నీ కన్ననో, ఏతర్హ్యపి = ఇంకనుగూడ, తావత్ = అంత్యకాలములో, సాంపరాయికం = పారలౌకికమైన సాధనమును, ఉపకల్పయ = సంపాదించికొమ్ము. 14

అవ: వైరాగ్యమును దెల్పుచున్నాఁడు-

గతసాధ్వసం = మృత్యుభయశూన్యుఁడై, అసంగ = అనాసక్తత యనెడు నా శస్త్రముచేత, స్పృహాం = సుఖేచ్ఛను, తం దేహం అను = తన దేహమును నాశ్రయించికొని యున్న పుత్త్ర కళత్రాదు లందలి స్పృహను, ఛింద్యాత్ = ఛేదింపవలెను. 15

గృహాత్ప్రవ్రజితః = గృహము నుండి నిర్గతుఁడైన వాఁడై, గృహమునం దున్నచో మఱల నెప్పటికైన నాసక్తి యేర్పడుటకు వీలుండునని భావము. 2. అష్టాంగ యోగమును గూర్చి చెప్పుచున్నాఁడు. ధీరః = ఇది బ్రహ్మచారికి నియమోపలక్షణము, పుణ్యతీర్థజలా

[illegible]
నెఱిఁగించుచున్నాఁడు-

త్రివృత్ - త్రిభిః అకారాదిభిః వర్తితం గ్రథితం = మూఁడైన అకార ఉకార మకారములచేతఁ గూర్పఁబడినట్టి, బ్రహ్మాక్షరం = ప్రణవమును, మనసా అభ్యసేత్ = మనస్సుతో నావర్తింపవలెను. మనస్సుచే నింద్రియప్రత్యాహారమును జెప్పుటకు ప్రాణాయామముతో మనోనియమమును దెల్పుచున్నాఁడు. మనః యచ్ఛేత్ = మనస్సును నియమింపవలెను. ఎట్లు? బ్రహ్మబీజం అనుస్మరన్నేవ = ఓంకారమును స్మరించుచునే. ప్రణవావర్తనమును వదలక మనస్సును దాని విషయములనుండి మరలింపవలెనని భావము, జితశ్వాసః = జయింపఁబడిన యుచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములు గలవాఁడై. 17

అవ: ప్రత్యాహారము నెఱిఁగించుచున్నాఁడు-

విషయేభ్యః అక్షాన్ నియచ్ఛేత్ = విషయములనుండి ఇంద్రియములను మరలింపవలెను. బుద్ధిసారథిః = నిశ్చయాత్మకమైన బుద్ధిని తోడు దీసికొన్నవాఁడై యని యర్థము. కర్మభిః = అయా వాసనలనుండీ, ఆక్షిప్తం = ఆకృష్టమైన మనస్సును, ధియా = నిశ్చయాత్మకబుద్ధిచేత, శుభార్థే = భగవద్రూపమందు, ధారయేత్ = నియమింపవలెను. 18

అవ: ఈ రీతిగా నియమింపఁబడిన మనస్సునకు సంచారమెక్కడ నేర్పఱుపవలెను? దానికే ధ్యానమును జెప్పుచున్నాఁడు-

ఏకం = పాదాద్యవయవమును, అవ్యుచ్ఛిన్నేన = సమగ్రమైన రూపమునుండి, అవిముక్తమైన మనస్సుతో నాత్మవిశేషమందు, సామాన్యముగాఁ జిత్తస్థిరీకరణము ధారణ, అవయవవిభావనతో దానిని

దార్ఢ్య మొనర్చుట ధ్యానము. దానియందు మనోవృత్తి విలయమే సమాధి. దానినే వివరించుచున్నాఁడు. నిర్విషయం మనః యుక్త్వా నిర్విషయమైన మనస్సును సమాధానపఱచి స్థిరమైన మనస్సునందు స్ఫురత్పరమానంద మూర్తిమైన యాకారమును ప్రతిష్ఠించి యని యర్థము. ప్రసీదతి = ఉపశమించుచున్నదో - గుణములు తలెత్తుటచే మఱల మనస్సు క్షోభించినచో ధారణచే స్థిర మొనర్పవలె ననుచున్నాఁడు. రజస్తమోభ్యా మాక్షిప్తం = రజస్సుచే విక్షిప్తమైనది, తమస్సుచే విమూఢమైనది, అట్టి తన మనస్సును, నిరుంధ్యాత్ = అడ్డగింపవలెనని భావము.

తత్కృతం = రజస్తమస్సులచేతఁ జేయఁబడిన, యతః = ఏ ధారణముచేయఁబడుచుండఁగా, భద్రం = సుఖాత్మకమైన, విషయం పశ్యతః = విషయమును జూచుచున్న సాధకునకు తత్రైవ ప్రీతిర్భవతి = దానియందే యనురాగ మేర్పడుచున్నది. 21

యథా = దేనియందు, యాదృశీ = ఎట్టి, ఇతికర్తవ్యతా విషయ తద్విశేషములను గూర్చిన ప్రశ్న ఇది- 22

యథా అనుట కుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు. 'జితాసనో జిత శ్వాసః జితసంగో జితేంద్రియః' ఇవన్నియు-మొదటిప్రశ్నకు సమాధానములు. యాదృశీ అనుటకు సమాధానము - విశేషతః = విరాడ్దేహము స్థూలములైన వానికంటెను స్థూలతరమైనది, సత్ = అనఁగా కార్యమాత్రము. ఇది యుపలక్షణముగా నిచ్చుట విషయమైనది. 23

నికరముగాఁ జెప్పినచో విరాడ్జీవ నియంతయైన భగవంతుఁడే విషయ మనుచున్నాఁడు, అండకోశే = అండకోశాంతర్వర్తియైన కటాహమందు, మొదలు పృథివ్యావరణము. తరువాత అప్తేజో వా య్వాకాశ అహంకార మహత్తత్త్వములు [illegible] 25

విరాడ్దేహము, తజ్జీవుఁడు, తదంతర్యామి- ఈ ముగ్గురికి నభేద మారోపించి యుపాసనము సేయఁదగునని చెప్పుచున్నాఁడు- పాతాళమే పాదము, పాదముక్రిందిభాగము, పాతాళాదులకు తదవయవత్వము విధింపఁ బడుచున్నది. పాతాళాది అతలాంతములు అథస్థానమునుండి యారంభమగు భూరంధ్రములు. పఠంతి=అనుటతో ప్రమాణము నిచ్చుచున్నాఁడు. నే ననుటగాదు. పెద్దలు చెప్పినమాట యని తాత్పర్యము, పార్ష్ణిప్రపదే=పాదము పశ్చాత్పురోభాగములు. 27

ఊరుద్వయం = దాని యథోభాగము వితల మని ఉత్తరభాగ మతలమని తెలియవలెను నభస్థ్సలం=భువర్లోకము, నాభిసరః=నాభి యనునదే సరస్సు. 27

ఉరస్థ్సలం=వక్షోదేశము, జ్యోతిరనీకం=జ్యోతిస్సుల సమూహము, స్వర్గమనిభావము. 28

ఉస్రాః=దేవతలు, వారు తేజోమయశరీరులు. అందుచే బాహువులు, దిశః=దిక్కులు, శ్రోత్రము నధిష్ఠించిన దేవతలు, కర్ణౌ=శోత్రాధిష్ఠానము, శబ్దము శ్రోత్రవిషయము, నాసత్యదస్రౌ=అశ్వినీదేవతలు, ఇద్ధః = దీప్తము, ద్యౌరక్షిణీ = అంతరిక్షము చంద్ర సూర్య అధిష్ఠానభూతము, అక్షిణీ=నేత్రగోళకములు, చక్షురింద్రియము సూర్యగోళకము.

ఛందాంసి = ఛందః ప్రధానులైన దేవతలు, శిరః = బ్రహ్మరంధ్రము, స్నేహకళాః=పుత్రాది స్నేహలేశములు. 31

అధర్మపథః=అధర్మపథము, కః=ప్రజాపతి, మిత్రౌ=మిత్రావరుణులు, అనంతవీర్యస్య=వయః, కాలః=వయస్సేకాలము, తస్య గమనం= దాని గమనము, గుణప్రవాహః = ప్రాణులయొక్క సంసారము, కర్మ=ఆ సంసారముయొక్క క్రియ. 32

భూమ్నః=ప్రభువైన వానియొక్క, అవ్యక్తం=ప్రధానము, సః=ప్రసిద్ధుఁడైన, చంద్రమాః=చంద్రుఁడు, హృదయభూతుఁడు,

న్వోపాసకారక శమన చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఎందుకు? ధూమాదిమార్గ మగుటవలన; ఇది యర్చిరాదిమార్గమునకంటె భిన్నము. 34

విజ్ఞానశక్తిం=జ్ఞానరూపమైన భగవచ్ఛక్తిని, చిత్తమును, మహాం=మహత్తత్త్వమునుగా, ఆమనంతి=చెప్పెదరు; అంతఃకరణం=అహంకారము, గిరిత్రం=రుద్రుఁడు. గర్దభమువలన బడబయం దుత్పన్నమైన సంతాన మశ్వతరి. 35

వయాంసి=పక్షులు, వ్యాకరణం 'నామరూపే వ్యాకరవాణి' అనెడు శ్రుత్యుక్తమైన శిల్పనైపుణ్యము. 36

యేన శుక్లకృతా హంసాః శుకాశ్చ హరితీకృతాః,
మయూరాశ్చిత్రితా యేన సనోవృత్తిం విధాస్యతి.

బ్రహ్మ=బ్రాహ్మణుఁడు, ఆననం=ముఖము, క్షత్రం భుజో యస్యాసః=క్షత్రియుఁడే భుజములుగాఁ గలవాఁడు, విట్=వైశ్యః, ఊరూతదస్య=వైశ్యుఁ డూరువులైనవాఁడు, అంఘ్రిశ్రితాః కృష్ణవర్ణాః యస్యాసః=పాదములు శూద్రుఁడైనవాఁడు, అనేకరూపములైన అభిధాః=పేరులుగల, అభిజ్యాః=దేవతలు, వారియొక్క, గణ=వసు రుద్రాది గణములచేత, ఉపపన్నః=కూడుకొన్న, ద్రవ్యాత్మకః=హవిస్సాధ్యమైన, వితానయోగః=యజ్ఞప్రయోగము, తస్య కర్మ=అతని కార్యము. 37

ఇయాన్=ఇంతమట్టుకు, సన్నివేశః=అవయవ సంస్థానము; అస్మిన్=దానియందు, బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత, మనః సంధార్యతే=మనస్సు నెలకొల్పఁ బడుచున్నది. ఎవరిచేత? ముముక్షుభిః=మోక్షాసక్తులగు వారిచేత, యతః=దానికంటె, అతిరిక్తం న=భిన్నమైనది లేదు. 38

ఇంతకు ముందు చిత్తస్థైర్యార్థమై విరాడ్దేహ జీవేశ్వరుల కభేదముగా నుపాసన చెప్పఁబడినది, ఇప్పుడు దేహ-జీవుల నీశ్వరునందు

సర్వధీవృత్త్యనుభూత సర్వః=సర్వుల బుద్ధివృత్తులచేత, ఎవనిచే సర్వమును అనుభవింపఁ బడుచున్నదో, సః ఏకః ఏవ సర్వాంతరః ఆత్మా=సత్యస్వరూపుఁడైనవాఁడే భజింపఁదగినవాఁడు. తక్కిన వారి యందు భజనీయత్వ ముపలక్షణము, అన్యత్ర న సజ్జేత్=ఇతరులయం దాసక్తి యుండరాదు. యతః ఆత్మపాతః=ఏ సంగముచేత, ఆత్మపాత రూపమైన సంసార మేర్పడుచున్నదో- కేవలుఁడైన వానికి తత్తదిం ద్రియములచేత సర్వానుభూతియందు దృష్టాంత మిచ్చుచున్నాఁడు. స్వప్నే=స్వప్నమందు, జనానాం ఈక్షితా యథా=జనులు ద్రష్టలై యున్నట్లు, స్వప్నమందు జీవుఁ డనేక జీవులలోఁ గలసియున్నట్లు, ఆ యా యింద్రియములచేత సర్వము నాడించినట్లు; అట్లే ఈశ్వరున కును విద్యాశక్తి బలముచే బంధ మేర్పడదని భావము. 39

వంశీధరునిభావార్థ దీపికా వ్యాఖ్య:

అపిమే భగవాన్ ప్రీతః కృష్ణః పాండుసుత ప్రియః- ఇత్యాది వాక్యములతో రాజు కృష్ణపరమాత్మయందే తనకు రతి గలదని చెప్పి నాఁడు 'శ్రోతవ్యాదిషు యః పరః'-శ్రోతవ్యములైన వానియందు శ్రేష్ఠమైనది కృష్ణకథాశ్రవణమే. మహారాజుయొక్క యభిప్రాయము శుకబ్రహ్మ గమనించెను. గమనించి పరీక్షిత్తును విషయాభిముఖునిగాఁ జేయుచుఁ గృష్ణకథావిషయమం దాతని యధికారిత్వమును సూచించు 'వరీయాన్' అని యారంభించుచున్నాఁడు-

వర్ణాశ్రమసాధారణ ధర్మప్రశ్నము పరము; స్వాశ్రమ ధర్మ ప్రశ్నము వరతరము. దానియందును నిష్కామముగా తదాచరణము నకు సంబంధించిన ప్రశ్న వరతమము. భగవద్విషయకమైన ప్రశ్న సర్వోత్తమ మైనది. ఈ యర్థమందే 'యసున్' ప్రత్యయము విధింపఁ

వేసినది ప్రశ్న యుత్తమము గాదు. శ్రోతవ్యాదులలో నుత్తమ మైనది. ప్రశ్నను వినుట గూడఁ బరమ పురుషార్థ సంధాయక మని చెప్పుచున్నాఁడు. సర్వావతార కథలకంటెను గృష్ణకథాప్రశ్నము పరమోత్తమ మైనది. లోకహితము గూడ సాధించు ప్రశ్న నడిగితివి. కృష్ణావతారము గొప్పగా లోకహితమును సాధించినది. తథాభూతుఁడైన నందసూనుని యందు నీ ప్రేమ నిబద్ధమైనది. ఇఁక నీకుఁ గృతార్థత్వముగాక మఱియేమున్నది!

> **వైయాసకే రితి వచ స్తత్త్వనిశ్చయ మాత్మనః,**
> **ఉపధార్య మతిం కృష్ణే ఔత్తరేయస్సతీం వ్యధాత్.**

సతీ విద్యమానా– అంతకుముందేయున్న కృష్ణగతమైన మతిని విశేషముగా ధరించెనని తాత్పర్యము. ఈ యభిప్రాయమునే పరీక్షిత్తుపై వెల్వరించుచున్నాఁడు.

> **హరే రద్భుతవీర్యస్య కథాలోకసుమంగళాః,**
> **కథయస్వ మహాభాగః యథాఽహ మఖిలాత్మని.**
> **కృష్ణే నివేశ్య నిస్సంగం మన స్త్యక్షే కళేబరమ్.**

అట్లే, 'కథితోవంశవిస్తారః' అనుచు 'సమ్యగ్వ్యవసితాబుద్ధిః' ఇత్యాదులు పల్కుచున్నాఁడు ఇంతకు పూర్వము నానావతారకథలు విన్నాను. వానితో సంతోష మేర్పడినది. కాని వసుదేవనందనుని కథయందే నైష్ఠికమైస్థాయీరూపమైన రతి యేర్పడినది. ఈ బుద్ధి 'సమ్యగ్వ్యవసితా'– పరమ రసవిదగ్ధమైనదని భావము. ఆత్మవిత్సమ్మతః– సభయందుఁ గూర్చున్న బ్రహ్మవేత్త లందఱికిని సమ్మతమైనదని అర్థము. ఈ కృష్ణ కథాశ్రవణమునకే యందఱిచ్చటఁ జేరినారని భావము. సత్పురుషులు వేసెడు ప్రశ్నాదికములు గూడ శ్రవణీయములై కీర్తనీయములై స్మర్తవ్యములై ప్రచారములోనికి వచ్చినవి. అందుకే నీయడిగిన ప్రశ్న సర్వాంతిమముగా ప్రశస్తమైనదని భావము. నీప్రశ్నకు నే నుత్తరము చెప్పఁబోవుచున్నాను. ఆ యుత్తరమును గూడ శ్రవణాదుల నొనర్చి భక్తులు సర్వరీతులఁ దరించిపోదురు. ఇట్లే పైన–

వాసుదేవకథాప్రశ్నః పురుషాన్ త్రీన్ పునాతి హి,

వక్తారం పృచ్ఛకం శ్రోతౄన్ తత్పాదసలిలం యథా.

అనుచున్నాఁడు. 'నృపా! లోకమునకు హిత మొనర్చుటచేత నీ నృపత్వము సార్థక మగుచున్న'దని భావము.

ద్వితీయ స్కంధమందు భగవచ్ఛరణ ప్రాప్తియే సిద్ధి యని ప్రతిపాదింపఁ బడుచున్నది. దానికి మార్గము తన్నామశ్రవణ కీర్తనాదులే. ఇవియే సర్వోత్కృష్ట మైనవి. ఈ విషయమును బ్రతిపాదింపఁ బోవుచున్నవాఁడై- 'బ్రూహి యద్వా విపర్యయం' అన్న పరీక్షిత్తు ప్రశ్న ననుసరించి కర్మయోగమును జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు.

I

గృహమేధీ-'మే ధృహింసాయాం' అని ధాతువు. రాజేంద్ర! రాజులు బహుకార్య నిమగ్నులు. వారి కాత్మజ్ఞానము దొరకుట దుష్కరము. ఇఁక రాజేంద్రుని విషయమునఁ జెప్పవలసిన దే మున్నది? ?

కర్మనిష్ఠులైన వారికి స్త్రీసంగము నిషిద్ధము గాదు. కర్మయోగమందు కుటుంబభరణము విహితము. 'అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యామను రబ్రవీత్'_అనఁగా అకార్యశతముచే నైనను కుటుంబమును బోషింపవలెనని భావము. మోహ మను మద్యపానోన్మత్తుఁడై పురుషుఁడు గృహమునం దాసక్తుఁ డగుచున్నాఁడు. భర్తృహరి యిట్లన్నాఁడు-

ఆదిత్య స్య గతాగతై రహరహ స్సంక్షీయతే జీవితం
వ్యాపారై ర్బహుకార్య భార గురుభిః కాలో న విజ్ఞాయతే,
దృష్ట్వా రోగ జరా విపత్తి మరణం త్రాసశ్చ నోత్పద్యతే
పీత్వా మోహమయీం ప్రమాదమదిరా మున్మత్తభూతం జగత్.

ఇది సామాన్యుల విషయము. భగవద్భక్తుఁడు భగవదున్ముఖములైన దేహాదులతో నప్రమత్తుఁడై కాలమునే జయింపఁ గలుగుచున్నాఁడు.

నాచార్యు లీ సందర్భమందు రెండు ప్రశ్నలు వేసికొన్నారు. 1.
ర్వాత్మనా కిం కర్తవ్యం, 2. మ్రియమాణశ్చ కిం కర్తవ్యం. సర్వా
ం కర్తవ్య మనఁగా దేనినిఁ జేయకున్నచో నే పురుషార్థము గూడ
పదో యది. దీనినే పదునాల్గు శ్లోకములచేత నిరూపింపఁ బోవు
న్నాఁడు. 'ఓ రాజా! సర్వాత్మనా కిం కర్తవ్యం' అని నీవు వేసిన
చాల శ్రేష్ఠమైనది. అది ముఖ్యముగా నీ మేలుకొఱకే యుప
గింపఁ బడుచున్నది. ఓయి రాజేంద్ర! బహువిధ మార్గముల
సరించిన పురుషులను జూచితివి. అనేక శాస్త్రముల నీ జన్మములో
వు. కాని వానితో నీకుఁ గాని వారికిఁ గాని ఏ పురుషార్థము
పలేదు. పరీక్షిత్తు అడిగిన ప్రశ్నలలో 'యచ్ఛ్రోతవ్య మథో
ం యత్కర్తవ్యం నృభిః ప్రభో!' అను దానిలో 'నృభిః' అని
బవచన మున్నది. దానిని జ్ఞాపక మొనరించుచు 'నృణాం
తి సహస్రశః' అనుచున్నాఁడు. 'సంతి సహస్రశః' నేను చెప్పు
ముందే యనేక సహస్రజనులతో ననేకములు వినియున్నావని
వము. 'అపశ్యతాం ఆత్మతత్త్వం' అనారోపితమైన యాత్మతత్త్వ
ము దెలియనివారు; ఎందుకుఁ దెలియలేరు. తచ్ఛాస్త్రభావాత్ -
కి సంబంధించిన శాస్త్రము లేకపోవుటవలన. లోకవ్యవహారమం
త్మ యారోపితమైనట్లుగనే గన్పించుచున్నది 'గృహేషు గృహ
నాం' - వారికి గృహస్థులకు వివిక్తమైన యాత్మస్వరూపము దెలి
టకు వీలులేదు. వారు గృహములచే నాక్రాంతమతులు గృహోప
క్తములైన విషయములే వారు దెలిసికొందురు. వివిక్తాత్మజ్ఞానము
హామేధికి బాధకమైనట్లు 'గృహేషు' అనుచోట నిమిత్తసప్తమి.
కు గృహైకనిష్ఠతో గృహమేధులైనారని భావము. వారికి లోక
ములైన గ్రంథములచేతనే ప్రయోజనము. మా వాక్యముతో వారి
క్ష లేదు. సత్సంగసాధనీభూతమైన సమయము వారికి లేదు.
రి యా సమయమును ఇతరు లపహరింతురు. రాత్రిసంబంధమైన
యుస్సు వారికిఁ దెలియకయే గడచిపోవుచున్నది. దినసంబంధ

మైన యాయువు అర్థహతో గమించును కనుక నజ్ఞానముతోఁ గాని యన్యథా జ్ఞానముతోఁ గాని వారి యాయువంతయు గతించినట్లే. 'వ్యవాయేన చ వా వయః' అనుచోటు నున్న వయశ్శబ్దము పురుషార్థసాధనీభూత తారుణ్యమును జెప్పుచున్నది. ముసలివాఁ డేమి సాధించును గనుక! బాలకుఁ డేమి సేయును! 'దేహాపత్య కళత్రాదిషు'–దేహమందు మువ్వురు ముఖ్యులు. దేహము, పుత్త్రులు, భార్య. తక్కినయందఱీ మువ్వురికి సంబంధించినవారే. ఈ మువ్వురును స్వభావముచేతను గుణముచేతను దుష్టులే. ఎందుకనఁగా నాత్మనాశము గలిగించువారు. ఎక్కడఁగూడ సైన్యములు పాలకుని రక్షించును. ఈ సైన్యము లట్టివిగావు. పాలకుఁడైన వానినే యితరులచేతఁ జిక్కువడఁ జేయును. కనుక వీరంద అసత్పురుషులు. మఱి వీరిని గృహస్థుఁ డెందుకు పోషించుచున్నాఁడు? 'ప్రమత్తః'–ఎక్కువగా మదిరను సేవించినవాఁడు వస్త్రము జాఱిపోయినను గమనింపఁడు. తన శరీరమును స్పృశించుచున్నను ఎఱుఁగఁడు. అట్లే గృహస్థుఁడును మృతి చెందుచున్న వారిని జూచుచునే మఱల నట్టి వారి రక్షణకొఱకై యత్నించుచున్నాఁడు. అందుచే నట్టివారి సంభాషణ బాహ్యాంతర దోష వ్యాపృతమైనది. ఆయువును వృథా హరించును. వారి మాటలు వినువారిని గృహములకే యంటుకొనిపోవున ట్లొనర్చును. మఱి వారి నడిగి యేమి ప్రయోజనము? 3

అవ: కనుక కృతార్థుఁ డగుటకుఁ గర్మాదికములను వదలిపెట్టి భక్తినే సాధింపు మనుచున్నాఁడు–

భారత!–భరతవంశమునందుఁ బుట్టినవా రందఱు హరిభక్తులు. అందుకే నీ ప్రశ్నకు నే నుత్తరము చెప్పఁబో చున్నానని భావము.

పరమాత్ముఁడు నైన హరి శ్రోతవ్యుఁడని భావము. రాగానుగభక్తి యందు అభయం నిష్కృపముగా, ఇచ్ఛతా=ఆశించుచున్న అనఁగా భగవంతునియందుఁ బరమ కఠోరమైన లోభమును బెంచికొన్న, పుంసా=పురుషునిచేత, భగవాన్ శ్రోతవ్యః=పరమసుందరుఁడైన నంద సూనుఁడు శ్రోతవ్యుఁడని భావము. 'భగం స్త్రీకామ మాహాత్మ్య వీర్యయత్నార్థ కీర్తిషు' అని యమరము. ఇఁక మూఁడవది వైధభక్తి 'నబిభేత్యస్మాదిత్యభయః' శ్రీహరి - 'ముహూర్తాత్సర్వ ముత్సృజ్య గతవా నభయం హరిం' అని పైని జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. ఇచ్ఛతా =అభయమైన యాత్మత్రాణము నిచ్ఛించుచున్నవానిచేత, నీశ్వరుఁ డైన హరి యీశితవ్యుఁడైన పురుషునిచేత శ్రోతవ్యుఁడని తాత్పర్యము రెండు చకారములచేత. మొదటిదాని యందును 'చ' కార మధ్యా హృతమైనది. శ్రవణము కీర్తన స్మరణములు వీనిని మార్చి మార్చి చేయవలెనని భావము. 5

వల్లభాచార్యులు :

ప్రమాణబలముతో ప్రమేయమునకు బలము హెచ్చుచున్నది. ప్రమేయవిషయమందు యుక్తి బలిష్ఠము. ఇదిగో యుక్తి. త్రైవర్ణికులే యభయమును గోరువారను నియమము లేదు. పూర్వపుణ్యములతో నితరులకును నభయేచ్ఛ సిద్ధింపవచ్చును. వారి కుపాయము వేదమందుఁ జెప్పలేదు. అందుచే వారికి సాధనము నిర్ణయించి నచో దానితోనే త్రైవర్ణికులకును బురుషార్థము సిద్ధింపవచ్చును. భగవంతుఁడు సర్వాత్మకుఁ డగుటచేత నతని విషయమే యేదో చెప్పవచ్చును. ఒకని యాత్మనుగూర్చి మఱియొకఁ డెందుకు వినును? 'ఆత్మావా అరే శ్రోతవ్యః', 'ఆత్మలాభాన్నపరం విద్యతే'

'తరతి శోక మాత్మవిత్' ఇత్యాది శ్రుతు లున్నవిగదా! సర్వుల యందును నొక్కటిగా నున్న యాత్మస్వరూపుఁడే శ్రోతవ్యుఁడు. కనుక శ్రుతులయందలి యాత్మపదము సర్వాత్మపదము. ఆత్మన్‌శబ్ద మిచ్చట జాతివాచకమని చెప్పుటకు వీలులేదు. భగవాన్ = షడ్గుణైశ్వర్య సంపన్నుఁడు. హరిరీశ్వరః-హరిత్వము అనఁగా సర్వదుఃఖములను హరించు స్వభావము. ఈశ్వరత్వ మనఁగా సర్వఫలప్రదాతృత్వము. వాఁడే వినుటకుఁ దగినవాఁడు. 'అంతే నారాయణస్మృతిః'. ఇదియే యుత్కృష్టమైన జన్మలాభము. సర్వధర్మానుష్ఠానముతోఁ బంచాగ్నివిద్యతోఁ బ్రతిపాదింపఁ బడినట్లు ఉత్తమదేహజన్మమే ఫలము. యోగమునకుఁ గూడ నింతే.

'శుచీనాం శ్రీమతాంగేహే యోగభ్రష్టో ఽభిజాయతే' అని యారంభించి 'అనేకజన్మ సంసిద్ధః తతో యాతి పరాంగతిమ్' అని యుపసంహార మొనర్చుటచేత యోగముతోఁ గూడ నంతిమజన్మమును సాధింపవచ్చును. సాంఖ్యము గూడ నింతే. 'బహూనాం జన్మనా మంతే జ్ఞానవాన్ మాం ప్రపద్యతే' అని యారంభించి 'జ్ఞానిభ్యోఽపిమతోఽధికః' అని ముగించుచున్నాఁడు ఇది యోగప్రశంసా వాక్యము. దీనితోఁగూడ సిద్ధించున దంతిమజన్మయే. భగవద్ధర్మములైన వ్రతోపవాసములతోఁ గూడ లభించునది భగవదీయమైన దేహము. కనుక అంతిమదేహ సాధనమందు పై సర్వములు నుపక్షీణములే. కాని 'అంతే యామతి స్సాగతిః' అను న్యాయముతోను, 'యం యం వాపి స్మరన్ భావం' అను భగవద్వాక్యముతోను నీ యంతిమజన్మ లన్నిటికిని మరణకాల భగవత్స్మరణమే సార్థకఫలము. అప్పుడు ఆ దేహ మనంతిమమైనను నంతిమముగాఁ బర్యవసించి మహాఫలము నిచ్చుచున్నది. కనుక మరణకాలమందు భగవన్నామము జ్ఞాపక ముండుటకు సర్వకాలములందును భగవత్స్మరణ మొనర్చవలెను. ధ్యానము, కీర్తన గూడ నట్టిదే. ఎవ్వ రంతిమజన్మ

నందికొన్నారో, జీవన్ముక్తులలో అట్టివారు గుణాతీతస్థితియందే యిచ్ఛ గలవారై యుందురు. వారికిఁ దర్వాతి జన్మముయొక్క సంభావన గూడ లేదు. అట్టి వారుగూడ శ్రవణానంతర మేర్పడెడు కీర్తనయందలి పరమానంద రసమునం దాసక్తులై సాధనదశయందే గాక సిద్ధావస్థయందును నీసుఖ మెట్లుండునో చూతమని యాసక్తితో రమించుచుందురు. 'అంతే నారాయణస్మృతిః'-జ్ఞానయోగముల వ్యవసాయమందు సనకాదియోగీశ్వర, ప్రాచీనబర్హి ప్రముఖులవలె నారాయణస్మృతిః=శుద్ధభక్తి యేర్పడవలెనని భావము. జ్ఞానులును భక్తిని వదలి మఱల జ్ఞానాదులందుఁ దగుల్కొనరని భావము. అందుకే 'ఏతావానేవ యజతా మిహ నిశ్శ్రేయసోదయః భగవత్యచలోభావో యద్భాగవత సంగతః' అనుచున్నాఁడు.

భగవద్రూప గుణ మాధుర్యానుభవము బ్రహ్మసాయుజ్యమునకంటెను శ్రేష్ఠ మనుచు గొప్పవారి యనుభవములను సూచించుచున్నాఁడు.

'ప్రాయేణ' అను శ్లోకముచేత 'నైర్గుణ్యేస్థితాః'- ముక్తులైనను, 'గుణానుకథనే' = హరి గుణములను మఱి మఱి చెప్పుకొనుటయందే, వర్ణించుటయందే రమించుచున్నారు. నిర్విశేషసుఖమునందుఁ గాదని యర్థము. భాగవతం-భగవంత మధికృత్య కృతం లేక భగవతాప్రోక్తం అని సమాసము.

గిరిధరకృత బాలప్రబోధిని:

భగవద్భజనవిముఖుఁడై గృహోద్యానసక్తుఁడైనటువంటి వానికి పురుషార్థ హేతువైనను ఆయుస్సు వ్యర్థముగనే గడచిపోవుచున్నది. అందుచే మానవుఁడు నిర్భయమైనపదము నిచ్ఛింపవలెను. అట్టి పదము శ్రీహరియే. తన్ను శరణుఁజొచ్చిన వారియొక్క స్వప్రాప్తి ప్రతిబంధకములైన దురితములను హరించును. అప్పుడు తత్ఫలమైన

సంసారము నశించును. అట్టి శ్రీకృష్ణుఁడే శ్రోతవ్యుఁడు. కీర్తితవ్యుఁడు. స్మర్తవ్యుఁడు. ఈశ్వరుఁ డగుటచే దుఃఖహర్త. ఈశ్వరుఁ డగుటకు హేతువు- నిరవధికషడ్గుణైశ్వర్య సంపూర్ణత్వము పరమేశ్వరుఁడు దుఃఖములఁ బోఁగొట్టువాఁడైనను దుఃఖప్రదులైన దుష్టు లనేకులు గదా! మఱి సర్వథా దుఃఖనివృత్తి యెట్లగును? అందుకే యను చున్నాఁడు- 'సర్వాత్మా'- సర్వులయం దంతర్యామిగ నున్నాఁడని యర్థము, కనుక వాఁడు ప్రసన్నుఁడైనచో దుఃఖప్రదుఁడు మఱి యెవ్వఁడుగూడ నుండఁడు. 'శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోస్స్మరణం పాద సేవనమ్ అర్చనం వందనం దాస్యం సఖ్య మాత్మనివేదనమ్మని' తొమ్మిది విధములైన భక్తు లున్నవిగదా! వీనిలో దేని నాశ్రయించినను సర్వ యత్వము ప్రాప్తించును. మఱి యిచ్చట శ్రవణ, కీర్తన, స్మరణములు మూఁడే చెప్పఁబడినవి. ఇది ఎట్లు పొసఁగును? శ్రవణము లేనిది స్మరణ కీర్తనములు సంభవింపవు. స్మరణ లేనిది కీర్తన శ్రవణములు గల్గవు. కీర్తనము లేకున్నచో శ్రవణ స్మరణములు గల్గవు. కనుక నీ మూఁటిలో పరస్పర నిర్వాహకత్వ మున్నదని తెల్పుటకే మూఁటినే గ్రహించినాఁడు. తక్కిన భక్తులుగూడ వీని మూలముననే యుద్భవిం చుచున్నవి. అందుచేఁ బూర్వవాక్యక్షతి యేర్పడదని సమాధానము. కనుక సంసారభయజ్ఞాన మేర్పడినది మొదలు తన్నివృత్తికై దేహ పాతపర్యంతము యథాసంభవముగా శ్రవణాదుల యావృత్తి యేర్పడ వలెను. అది లేనిది సంసారభయ నివృత్తి గలుగదు. నిరతిశయా నందప్రాప్తి యేర్పడదు. అనేకజన్మల ననుష్ఠింపఁబడిన సాంఖ్యయోగ స్వధర్మానుపాలనాదులతో జనులకు సర్వోత్కృష్టమైన నారాయణ స్మృతిరూపమైన ఫల మేర్పడుచున్నది. దేహత్యాగ సమయమందు నారాయణస్మృతి సర్వోత్కృష్టమైన లాభము. సాంఖ్యము- ఆత్మా

యవి యేవియు సర్వోత్కృష్ట ఫలములు గావని తెలుపుటకే 'పరం' అనుచున్నాఁడు. జన్మమధ్యమందొకసారి నారాయణస్మృతి ప్రాప్తించినను మరణకాలమందా స్మృతిలేని యెడ యది సర్వోత్కృష్ట ఫలము గాదు. అట్టి వానికి భగవత్ప్రాప్తి యేర్పడదు. ఈ విషయమును దెల్పుటకే 'అంతే' యనుచున్నాఁడు-

యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరమ్,

తం తమే వైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావితః.

అని గీతావాక్యము. ఈ విషయమందు సదాచారము ప్రమాణముగా నిచ్చుచున్నాఁడు. 'ప్రాయేణ' అను శ్లోకముతో రాజన్! ఓ రాజా! నీవు రాజవగుటచే నిట్టి విషయము లనేకులతో వినియుందువు. నైర్గుణ్యస్థాః = త్రిగుణాతీతుఁడైన బ్రహ్మయందునికి యేర్పఱచికొన్నవారు. అందుచేత విధినిషేధాత్మకమైన వేదము నుండి నివృత్తులు; తదుక్త పుణ్యపాప సంబంధరహితులు, అట్టి మునయః = మననశీలురైనవారు, సదసద్వివేకము గలవారు - వారుగూడ ప్రాయేణ = ముఖ్యముగా, హరిలీల యను కథనమునందే రమింతురు. కీర్తన శ్రవణాద్యభ్యాసము లేనిదే స్మరణ మేర్పడదు గనుక మొదలు కీర్తన శ్రవణాదులందే ప్రవృత్తులగుచున్నారని భావము. వారు మాత్రమే గాదు; నేను గూడ నట్టివాఁడనే. అందుకే భాగవతమును బఠించితిని. భగవత్ప్రోక్తమై భగవత్ప్రతిపాదకమై భగవత్ఫలకమైనదే భాగవతము.

మహాపౌరుషికః = మహాపురుషుఁడైన కృష్ణునిఁ బొందుటకు కర్హుఁడైన వాఁడు, యస్య = ఏ శ్రీభాగవతమందు నీకు శ్రద్ధగలదో లేక భాగవతమును వినఁగోరుచున్న వారియందు నీకుఁ బరిశుద్ధమైన భక్తి గలదో, అందుచేత నీకు భాగవతమును జెప్పుచున్నానని భావము. కనుకనే జన్మాద్యస్య యతః అను శ్లోకము మొదలు విష్ణురాత మమూముచత్ ' అను శ్లోకపర్యంతమున్న భాగవతమును శుకబ్రహ్మ యెఱిఁగించినాఁడు. ప్రథమస్కంధము నుండి ద్వాదశాంత

మన్నమాట. అప్పుడే 'అంబరీష! శుకప్రోక్తం నిత్యం భాగవతం శ్రుణు' అను వాక్యము సంగత మగుచున్నది. 9-12

ఈ శాస్త్రమందు భక్తి గదా ప్రతిపాదింపఁబడినది! మఱి నామానుకీర్తనమునే చెప్పుచున్నావే!' అని ప్రశ్న. ఇదియే రాజులలోఁ జక్రవర్తివలె సర్వశ్రేష్ఠమైనదని భావము. భక్త్యంగములలో శ్రవణ కీర్తన స్మరణములు మూఁడును ముఖ్యము. వానినే పై శ్లోకమందుఁ జెప్పినాఁడు. వానిలోఁ గూడ కీర్తన ముఖ్యమని దీనితోఁ దెల్పుచున్నాఁడు. ఆ కీర్తన నామలీలా గుణములతోఁ గూడినదిగా నుండవలెను. స్వీయభక్తి కనురూపమైన నామకీర్తనము గావచ్చును. నిరంతర సంకీర్తనము ప్రధానము. దీనిని పూర్వాచార్యులే గాదు. నేను గూడ ననుష్ఠించితినని శుకబ్రహ్మ యనుచున్నాఁడు. కీర్తనమునకుఁ గాల దేశ పాత్ర ఉపకరణా ద్యపేక్షలేదు. శుద్ధ్యశుద్ధి భయములేదు. అందుచే నిది యకుతోభయమైనది. సాధకులును సిద్ధులును ముముక్షువులును ముక్తులును- అందఱు ననుష్ఠింపఁ దగిన పరమ శ్రేయస్సాధనము. నిర్విద్యమానానాం=మోక్ష పర్యంతమున్న సర్వకాలముల చేతను నాకృష్టులై చిక్కి బాధపడుచున్నవారు, ఏకాంత భక్తులకుఁ గూడ నిదియే త్రోవ. స్వర్గమోక్షాద్యర్థులకు గూడ నిదియే త్రోవ. ఆత్మారాములైన యోగులకుఁ గూడ నిదియే యాశ్రయణీయము. ఇది నిర్ణీతము. దీని నెవ్వరును గాదనుటకు వీలులేదు.

విశిష్టాద్వైత భాగవతచంద్రికా వ్యాఖ్య:

వరీయాన్=సర్వోత్కృష్టమైనది, శ్రోతవ్యాదిషు-శ్రోతవ్యకీర్తనీయ స్మరణాదులందు, పరః=ఉత్కృష్టమైనది, నీ చేతనడుగఁబడిన

పుత్త్ర కళత్రాదుల మరణము గన్నులారఁ జూచినను మాన వుఁడు మఱల సంలగ్నుఁ డగుచున్నాఁడు. నాశోత్తరక్షణమే విషయ ములు వాని నీడ్చుచున్నవి. తన శరీరముగూడ పతనమగునని తలఁ పక దేహము నిత్యముగనే యెంచి పతితుఁ డగుచున్నాఁడు. అందు చేత- 4

భగవాన్ = షడ్గుణైశ్వర్య సంపన్నుఁడును, ఈశ్వరః = నిఖిల జగన్నియంతయు, హరిః = ఆశ్రితపాపహరుఁడును నైన శ్రీమన్నారా యణుఁడు శాస్త్రముఖము నుండిగాని, ఆచార్యముఖము నుండి గాని, శ్రోతవ్యః = వినఁదగిన వాఁడు; తత్కల్యాణగుణగణ ప్రకాశక నామో చ్చారణాదులతోఁ గీర్తితవ్యుఁడు. తనకు దేహప్రదానము మొదలైన సర్వవిధోపకార కర్తగా స్మర్తవ్యుఁడు. 5

సాంఖ్య = దేహవిలక్షణ ఆత్మజ్ఞానము; దానిచేతఁ దెలియఁబడు నది సాంఖ్యము. ఇది గీతాశాస్త్రమందు మొదటి యాఱధ్యాయము లలోఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. ఆత్మతత్త్వావలోకనము యోగము. ద్వితీయ షట్కప్రతిపాద్యమైనది భక్తియోగము. ఈ యోగ భక్తియోగముల కంగ భూతమైనదే స్వధర్మ పరినిష్ఠ. స్వధర్మః = తన కనుష్ఠేయమైన వర్ణాశ్రమ రూపధర్మము. 'అమానిత్వ మదంభిత్వ' మిత్యాదులచేత గీతాశాస్త్ర తృతీయషట్క ప్రతిపాదితము. దానియందు పరినిష్ఠ; తత్పరిత్యాగ అభావబుద్ధి; వీనితో నంతమునందు నారాయణస్మృతి యేర్పడును. షట్కత్రయ ప్రతిపాద్యమైన సాంఖ్య భక్తియోగ బలముచేత, శరీరవియోగకాలమందే నారాయణస్మృతి యేర్పడునో అదే యుత్కృష్టమైన జన్మగాఁ బరిణమించును. కర్మభూమియందు మనుష్యాది శరీర పరిగ్రహమునకు సర్వోత్కృష్టమైన లాభ మిదే. మ్రియమాణుఁడగు వాని కింతకు మించిన యనుష్ఠేయము లేదు. 6

నైర్గుణ్యస్థాః = సత్త్వరజ స్తమోరూప గుణత్రయరహితులు. శుద్ధ సత్త్వప్రధాను లన్నమాట. విధినిషేధతః నివృత్తాః = శాస్త్రీయమైన

లైన సనకసనందనాదులును హరిగుణానుకథనమునందు రమింతురు. శాస్త్రీయములైన సర్వధర్మముల నతిక్రమించినను భగవత్కల్యాణ గుణ వశీకృతులై యా గుణముల యమృత రసాస్వాదముచే నేర్పడిన పరమానందానుభవముచేత సదా తృప్తులై సర్వవిషయములను సులభముగా వర్జింతురు. కనుక, భగవత్కల్యాణ గుణానుభవమే సర్వోత్కృష్టమైన లాభమని యర్థము. 7

నైర్గుణ్యేపరినిష్ఠో౽పి = సనకాదులవలె త్రిగుణాతీతుఁడైన భగవంతునియందు నిష్ఠగలవాఁడ నైనను వారివలెనే నారాయణుని యొక్క రామకృష్ణా ద్యవతారముల యందుఁ బ్రదర్శితములైన లీలల చేత నాకర్షింపఁ బడినవాఁడనై భాగవతమును బఠించితిని. 9

నిర్విద్యమానానాం = దేహగేహాదులందు హేయతా బుద్ధిగల వారికి. 11

ప్రమత్తస్య=స్వాత్మత్రాణ పద్ధతి తెలియని వానికి, అయుః= అయుస్సు, భిన్నఘటమునుండి నీటివలె కలాకాష్ఠాదిరూపముగా కంటి కగుపడకయే పోవుచున్నది. బ్రహ్మానుభవము లేక గడచిన యాయువంతయు నిరర్థకమే. బ్రహ్మతత్త్వమును దెలిసికొన్న యొక్కముహూర్తమైనను అగణిత కోటిసంవత్సరముల కంటెను శ్రేష్ఠమనిభావము. 12

ఆత్మానం రథినం విద్ధిశరీరం రథమేవ చ,
బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహ మేవ చ
ఇంద్రియాణి హయానాహుః విషయాంస్తేషు గోచరాన్,

అనెడు శ్రుత్యర్థ మిచ్చట ననుసంధించి కొనవలెను. 'మనః కర్మభి రాక్షిప్తం' పుణ్య పాప రూపమైన బహుజన్మానుష్ఠితమైన కర్మ

వాసనలచేత, ఆక్షిప్తం=బలాకృష్టమైన, మనః=మనస్సును శుభార్థి యైన పురుషుఁడు సదసద్వివేచన చతురమైన బుద్ధిచేత నిశ్చలమొనర్పవలెనని భావము. 18

అవ్యచ్ఛిన్నేనచేతసా = నిరంతర సంలగ్నమైన మనస్సుచేత, ఏకావయవం=హస్తపాదాద్యవయవ సహితమైన, వాసుదేవుని రూపమును స్మరింపవలెను. 19

విష్ణోఃపదం=భగవంతుని చరణారవిందమును, 'సర్వంతతోము ద్భగవత శ్చరణారవింద' మ్మని పైని చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. అనేక జన్మార్జిత పాపము నివృత్తియగు నటుకును తీవ్రధారణచేత, మనస్సును నియమింపవలెనని తాత్పర్యము. 20

యస్యాం = ఏ ధారణ, సంధార్యమాణాయాం = చక్కఁగా సంపాదిత మగుచుండగా, భద్రం=మాంగల్య పరమకాష్ఠాభూతమైన, ఆశ్రయం = చిత్తాలంబనము-అనఁగా కేయూరమకరకుండల శ్రీవత్స కౌస్తుభ ముక్తా దామోదరబంధన పీతాంబరాది దివ్య పరికరాలంకృతమైన భగవ ద్దివ్యమంగళ విగ్రహరూపమైన పరమ ప్రాప్యవస్తువును, ఈక్షతః = ధ్యానదశలోఁ జూచుచున్నట్టి, యోగినః=యోగికి- భక్తి లక్షణమైన యోగము సిద్ధించుచున్నదని భావము. 21

స్థూలప్రపంచమందు నిరంతరము సక్తుఁడైన వానికి సర్వ విషయములనుండి పరాఙ్ముఖత్వము తొందరగా సిద్ధింపదు. భగవంతుని సూక్ష్మరూపమందు దృష్టి యదుకదు. పూర్వవాసనలు వాని నిడ్చుచుండును. కనుక వాని కనుకూలమైన స్థూలరూపమునే తొలుత

[illegible]
వాసము పెట్టుకొన్నవాఁడై- 28

భూతం = ప్రాక్కల్పాదులం దున్నదియు, భవ్యం = భావి కల్పాదులందు రాఁబోవునదియు, భవత్ = వర్తమానకల్పాదియం దున్నదియు నైన, లేక యీ కల్పమందే అతీతానాగత వర్తమానమైన సమస్తవిశ్వమును- విరాడ్రూపుని స్థూలరూపమందున్నవి, స్థవీయసాం స్థవీయస్య = పెద్దలలో పెద్ద, 'జ్యాయాన్ పృథివ్యాః, జ్యాయాన్ అంతరిక్షాత్, జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యః' అను శ్రుత్యనుసారము నిఖిల ప్రపంచధారకుఁ డగుటచే నతిస్థూలుఁడైన భగవంతునికిఁ బ్రపంచము దేహమే; భక్తియోగము నభ్యసించు వానికి స్థూలరూప ముపాస్యము. ఆరూఢునికి సూక్ష్మరూపమే. 24

సూర్యుఁడాతని దక్షిణనేత్రము. దీనితోఁ జంద్రుఁడు వామ నేత్రమని చెప్పినట్లైనది. 'అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చంద్రసూర్యౌ' అని శ్రుతి. 29

మాయా=ప్రకృతి, 'మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినంతు మహేశ్వరం' అని శ్రుతి. ద్విజాని యనుచోట క్లీబత్వ మార్షము. 30

మనుర్మనీషా = స్వాయంభువ మనువే బుద్ధి, 'యద్వైకించ మనురవదత్ తద్భేషజం' అనిశ్రుతి. కనుక మనువు బుద్ధిమంతులలో నగ్రగణ్యుఁడు. అందుచే మనువే బుద్ధి యనుచున్నాఁడు. మనుజో నివాసః=మనుష్యజన్మమందే జ్ఞానభక్త్యాదుల సంభవము. 31

విజయధ్వజము :

పరీక్షి త్తడిగిన ప్రశ్న కుత్తరము చెప్పఁబోవుచు శుకబ్రహ్మ రాజు నభినందించుచున్నాఁడు. లేక భాగవతసంహితాప్రారంభము

నృప! లోకహితం=జగత్తునందలి సజ్జనులకు హితముగునట్లు, కృతః=నీవు చేసిన, ఆత్మవిత్సమ్మతః = 1. ముఖ్యముగాఁ బరమాత్మ-జ్ఞానులని ప్రసిద్ధులైన బ్రహ్మాదులకు సమ్మతమైన (ఆత్మవిత్), పుంసాం=పరమాత్మను దెలిసికొన్న జనులకు, శ్రోతవ్యాదిషు=వినఁదగినవియును, ఆప్యములు-మననము సేయఁదగినవియును నైన విషయములందు, యత్పరః=ఏ సర్వోత్తముడైన శ్రీహరి, ఆత్మవిత్సమ్మతః =అపరోక్షజ్ఞానులకు సమ్మతమైనవాఁడో, అందుచేత, ఏషః=ఈ, తే ప్రశ్నః=పరమాత్మను విషయీకరించిన నీప్రశ్న, అనఁగా 'ప్రియమాణస్య యత్కార్యం' 'యచ్ఛ్రోతవ్యం' అని ప్రథమస్కంధాంతమందు నీ వడిగినప్రశ్న. వరీయాన్=శ్రేష్ఠమైనది, రాజేంద్ర!, ఇహ=ఈలోకమందు, నృణాం శ్రోతవ్యాని సహస్రశస్సంతి-మ్రియమాణులును=చావఁబోవు వారునునైన సర్వులకును, శ్రీహరియే శ్రోతవ్యములగు విషయములలో సత్యుత్తమవిషయమని, జ్ఞానులకు సమ్మతమైనవాఁడు. లోకహితం అనుటతోఁ బరీక్షిత్తుప్రశ్న యాతనికే గాక లోకమునకును హితకరమైనదని భావము. 1

పరమాత్ముని గూర్చిన యజ్ఞానముతో గంటువడిన యీ సంసారము ఆతని శ్రవణాదులు లేనిదే పోదు. అందుచేత, నడుగఁదగిన విషయములలో శ్రీహరియే యుత్తముఁడు. ముఖ్యముగా జ్ఞానులకు సమ్మతమైనవాఁడు అని ముగింపఁబోవుచున్నవాఁడై. యజ్ఞానులు లోకమం దొనర్చెడు వ్యాపారమును జెప్పుచున్నాఁడు-

ఆత్మతత్త్వం = 1. శ్రీహరియొక్క యనారోపితమైన జ్ఞానానందాత్మకమైన రూపమును, 2. లక్ష్మీ, బ్రహ్మ మొదలైన చేతనుల యొక్క, యెప్పటికిఁ దొలఁగని తారతమ్య భావములో నుండుటను,

నిద్రయా_అవిద్యయనెడు బంధక ప్రకృతిచేత, అపశ్యతాం_తెలియ నేరని, గృహేషు_గృహస్థాశ్రమమందే యుండెడు, గృహమేధినాం _తమ పాపపరిహారమునకై పంచ మహాయజ్ఞము లొనర్పవలెనని శ్రుతులందుఁ జెప్పిన కర్మల నొనర్చెడు, పుంసాం_జనులకు, నిద్ర యావ్యవాయేన చ నక్తం నవం వయశ్చ, హ్రియతే. రాజన్! దివాచ అర్థేహయా _ శ్రీహరి యారాధనమున కుపయోగింపఁబడిన ద్రవ్య సంపాదనయొక్క ఆయాసముతోను, కుటుంబభరణేన వా_అకర్తవ్య ములైన యనేకములైన పనులను జేసియైనను సంసారమును రక్షిం చుకొనవలెనను మనువు మాటల ననుసరించుటతోను, హ్రియతే. ౭,౩

తాత్పర్యము: పరమాత్మ జ్ఞానములేనివారు తారతమ్యాను సారముగా జీవుల స్థానమానములను దెలియనివారు, కుటుంబపోష ణమం దాసక్తులై పంచమహాయజ్ఞము లొనర్చికొనుచు గృహస్థ ధర్మమునందే నిరతులై రాత్రులందు నిద్రచేతను, యౌవనమును విషయ భోగములచేతను, పగళ్లను ద్రవ్య సంపాదనముచేతను, కుటుంబపోషణముచేతను వ్యర్థ మొనర్చికొందురు.

అవ: పరమాత్మను దెలిసికొనకుండుటకుఁ గారణమును దెల్పుచున్నాఁడు_

అపి _ ఈ స్థితి చాలనింద్యము, ఆత్మదైన్యేషు _ 1. తనను దీనునిగా నొనర్చెడు, స్వయముగా దీనభావముతోఁ గూడికొన్న, అసత్సు_అమంగళకరులైన సంసారులకు సహాయకులైన, తేషు_ ఎల్లరను, అజ్ఞానమందు ముంచుటలోఁ బ్రసిద్ధులైన, దేహాపత్యకళ త్రాదిషు ప్రసక్తః_అత్యంతము నాసక్తుఁడైనవాఁడు, నిధనం _ తన వినాశమును, పశ్యన్నపి న పశ్యతి_'అపి' అను శబ్దప్రయోగముచేత, నసత్యమైనవి యనియును యర్థమును జెప్పరాదని సూచించు

తేషు ప్రసక్తో నిధనం, అని వీరి పాఠము. ఆత్మవైన్యేషు అని శ్రీధరులు. ఆత్మదైన్యేషు అని వీరు. 4

భారత! తస్మాత్ = శ్రీమన్నారాయణుని శ్రవణాదులు లేనిచో సంసారము నశింపదు. అందుచేత, అభయం = నిత్యమును భయముతో కూడిన యీ సంసారమునుండి విముక్తిని, ఇచ్ఛతాం = అపేక్షించు చేతనుని చేత, సర్వాత్మా = 1. సర్వులందును వ్యాప్తుఁడైనవాఁడు. సర్వుల యభీష్టములను దీర్చెడువాఁడును నైన, భగవాన్ = నిరతిశయమైన యైశ్వర్యము మొదలైన గుణములుగల, 2. బ్రహ్మ మొదలగు చేతనులకును పూజ్యుఁడైన, హరిః = స్మరణమాత్రముచేతనే సంసారము యొక్క సమస్త క్లేశములను బోఁగొట్టెడి, ఈశ్వరః = సమస్త జగత్తులకును నియామకుఁడైన, హరిః శ్రోతవ్యః, చ = ఇంకను, స్మర్తవ్యః = శ్రవణము మొదలైన మూఁటిచేత, అజ్ఞానము సంశయము మొదలైన వానిని దొలఁగించికొనవలెను.

శ్రుత్వా మత్వా తథా ధ్యాత్వా తదజ్ఞాన విపర్యయౌ,
సంశయం చ పరాణుద్య లభతే బ్రహ్మదర్శనమ్.

అని చెప్పినట్లు హరికథాశ్రవణముచే జ్ఞానమును, కీర్తనమును మననముచేత సంశయభ్రాంతులను బోఁగొట్టుకొని స్మరణరూపమైన ధ్యానముతో శ్రీహరి సాక్షాత్కారమును బొందును. 'సర్వాత్మా భగవాన హరిః ఈశ్వరః' అనెడు నీ నాల్గు విశేషణములతో శ్రోతవ్యుఁడు వేఱు, జపువ్యుఁడు వేఱు అనెడు సందేహమును బరిత్యజించి యీ నాల్గింటికిని విషయ మొక్కఁడే యని సూచించుచున్నాఁడు. 'హరిః' 'భగవాన్' అని చెప్పుటతో నహంకార రూపముతో సర్వవ్యాపియు రుద్రుఁడునునైన దానివలన రుద్రుఁడే ముఖ్యశ్రోతవ్యుఁడని యర్థ మెందుకుఁ గాదు అనెడు సందేహమును బరిహరించినాఁడు. సూర్యాదు లెందుకు కారాదు! తన్నివారణమునకై యీశ్వరశబ్దము. ఈశుఁ డనఁగా రుద్రుఁడు. అతనికంటె శ్రేష్ఠుఁడని యీశ్వరశబ్దము

యొక్క యౌగికార్థము. అందుచేత నీశ్వరశబ్దము రుద్రునందు రూఢమను సందేహముగూడ నిరస్తమైనది. 5

అవ: ఈ విషయమే వేద ఇతిహాస పురాణములందు తత్తాత్పర్యముగాఁ బ్రతిపాదితమైనదని చెప్పుచున్నాఁడు. లేక అవసానకాలమందు నారాయణస్మరణ మేర్పడునట్లు బహుశాస్త్రాఖ్యాన మొనర్పవలెనని చెప్పుచున్నాఁడు-

సాంఖ్యయోగాభ్యాం-తత్త్వజ్ఞానము లేక యోగశాస్త్రమందుఁ జెప్పిన భగవత్పూజాపరమైన యోగానుష్ఠానములచేతను స్వధర్మపరినిష్ఠయా, అంతే నారాయణస్మృతిః. ఏతావాన్, ఇంతయే. పుంసాం =ముముక్షుజీవులకు, పరః జన్మలాభః. అందుచేతనే వేదాది శాస్త్రములందంతకాలములో శ్రీమన్నారాయణుని స్మరించియే తీఱవలెననియు వేఱొకమార్గము లేదనియుఁ జెప్పఁబడినది. అందుకే మ్రియమాణుఁడు వరింపఁదగిన దేది? ఈ ప్రశ్న కుత్తరము గూడఁ బ్రసిద్ధమైనదే యనునది సిద్ధమైనది. 6

అవ: ఎట్లు చూచినను నారాయణునే స్మరింపవలెనని కైముత్య న్యాయముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు-

రాజన్! మునయః=తమకు యోగ్యమైన జ్ఞానమును బొంది, విధి నిషేధతః = విధినిషేధరూపములై వేదముల నుండి, నివృత్తాః= దూరమందున్న, నైర్గుణ్యస్థాః = ప్రాకృత గుణరహితుఁడైన శ్రీహరి యనుగ్రహించిన మోక్షమును బొందిన ముక్తులును, ప్రాయేణ= ఎక్కువగా, హరేః గుణానుకథనే, రమంతే స్మ=వానిని మాటిమాటికిని స్మరించికొని చెప్పుదురు. కొంతకాలము ధ్యానముచేయుటచేత, 'ప్రాయేణ' చాలమట్టుకని చెప్పఁబడినది. కనుక, నింకను దమ యోగ్యతకుఁ దగినట్లు జ్ఞానమును సంపాదించికొనవలసిన సాధన

కారంభించుచున్నాఁడు-

ఇదం=నేను చెప్పవలెనని మనస్సునం దేర్పఱచికొన్న, భాగవతంనామపురాణం బ్రహ్మసమ్మితం = వేదముల వ్యాఖ్యాన రూపమగుటచే వానితో సమానమైనది. దీనిని ద్వాపరాదౌ-ద్వాపర యుగమందుఁ గృష్ణావతారమునకు ముందే, పితుః ద్వైపాయనాత్ అహం అధీతవాన్. 'వ్యాసః షట్ శతవర్షీయో ధృతరాష్ట్రమజీ జనత్' అనెడు ప్రమాణముచేత, ద్వాపరాంతమందు వ్యాసావతార మగుటచేతను, ద్వాపరాదౌ అనెడు పదమునకు ద్వాపరాంతమనియే యర్థము. 8

అవ: మీరు భాగవతాధ్యయన మెందుకొనర్చితిరి? దానికి సమాధానము-

రాజర్షే!-రాజైనను జ్ఞానియైన యోయి పరీక్షిత్తా!, నైర్గుణ్యే=నాకుఁ దప్పక మోక్ష మేర్పడునని, పరినిష్ఠితః అపి-నిశ్చయముగల వాఁడనైనను, ఉత్తమ శ్లోకలీలయా గృహీతచేతాః, యత్ ఆఖ్యానం అధీతవాన్. యత్ర=ఏ భాగవతమందుఁ జెప్పఁబడిన శ్రీహరి విషయములందు, శ్రద్దధతాం ఆశు సతాం, మతిః ముకుందే స్యాత్. తత్-ఆ భాగవతమును, యత్-ఏ కారణముచేత, భవాన్-నీవు, మహాపురుషికః-హరి భక్తులయం దుత్తముఁడవో ఆ కారణముచేత. తే అహం అభిధాస్యామి. 'మహాపౌరుషికః' శ్రీధరులు, 'మహాపురుషికః' విజయధ్వజులు. 9, 10

ఇది నీకు మాత్రమేగాదు. అందఱు యోగులకును నిదే నిశ్చయము. నృప! నిర్విద్యమానానాం, అకుతోభయం-మోక్షమును, ఇచ్ఛతాం, యోగినాం-జ్ఞానులకు, హరేర్నామాను కీర్తనం, ఏతత్,

నిర్ణీతం = అంత్యకాలమందు శ్రీహరి స్మరణకుఁ గారణమని నిశ్చిత మైనది. 11

అవ : దీనిచేత భాగవతశ్రవణ మొనర్పవలె నన్నుట చెప్పినట్లైనది. ఐనను నాకు అత్యంత మల్పకాలమే యాయు వుండుటచేత నిది సాధ్యముగాదే యను విషయమునకు సమాధానము-

ప్రమత్తస్య, బహుభిః పరోక్షైః హాయనైః ఇహ కిం ప్రయోజనం?, యతః = ఏ ముహూర్తము నుండి, శ్రేయసే = శ్రీహరి స్మరణ రూపమైన మోక్షకరమైన పనికి, ఘటతే = అనుకూల మగునో, తత్ ఏకం ముహూర్తం = ఆ రెండు గడియల కాలమును, విదితం = ఉత్తమ మని ప్రఖ్యాతమైనది. 12

అవ : ఈ విషయమునే కథామూలకముగా దృఢపఱచు చున్నాఁడు-

ఖట్వాంగో నామ రాజర్షిః, ఇహ = ఈ మనుష్యలోకమందు, ముహూర్తాత్ (ప్రాక్) చచ్చుటకొక ముహూర్తముముందే, ఆయుషః ఇయత్తాం జ్ఞాత్వా, సంగం = రాజ్యకోశాదు లందభిమానమును, విసృజ్య = వదలి, హరిం = శ్రీహరి నుద్దేశించి, ఉత్సృజ్య = ఇంద్రియములను పణముగాఁ బెట్టి, అభయం = 1. ఏ భయమును లేని మోక్షమును, 2. పరమపురుషార్థమైన శ్రీహరిని, గతవాన్ = పొందినవాఁ డయ్యెను. 13

అవ: నీకు ఖట్వాంగునికంటెను హెచ్చుగనే యాయువున్నది కనుక సంతాప పడవలసినది లేదు. అందుచేత సమస్తమును హరి చరణారవింద స్మరణమునకు విషయముగా నొనర్చికొమ్మని చెప్పు చున్నాఁడు-

కౌరవ్య ! ఏతర్హి = ఇప్పుడు, తవాఽపి = నీకైతేనో, సప్తాహం

వెల్లను, సాంపరాయికం-1. ముందేర్పడఁబోవు ముక్తి కాలమునకు సంబంధించినదిగా సమస్తకాలమును శ్రీహరి స్మరణమునకే విషయముగా, 2. మరణరూపమైన యాపత్కాలమందు శ్రీహరి స్మరణ యేర్పడు నట్టిదిగా, ఉపకల్పయ-మరణపర్యంతము భాగవతమును వినుటయందుఁ దత్పరుఁడవు గమ్మని యర్థము. 14

అవ: మరణకాలమును దెలిసి శ్రీహరిస్మరణ మునర్చవలెనని యిచ్ఛించువారికి మొదటి సాధనము వైరాగ్యమని చెప్పుచున్నాఁడు-

పురుషః అంతకాలే-ఆగతే తు-వచ్చినదని, తానైగాని యితరుల నుండిగాని తెలిసికొన్నపుడు, గతసాధ్వసః-దేహము నాశమగునను భయమును వదలి, అసంగశస్త్రేణ-భార్యాపుత్రుల యభిమానమునకు విరోధియైన వివేకశస్త్రముతో, దేహేస్పృహాం అను-అ దేహమును, అను-అనుసరించి సంబంధులైన, యే-భార్యాపుత్రులందును, చ-అభిమానమును, ఛింద్యాత్-ఛేదింపవలెను. 15

అవ: తర్వాత చేయఁదగిన దానినిఁ జెప్పుచున్నాఁడు-

ధీరః-ప్రతిబంధకము దొలఁగించుకొనెడు సామర్థ్యముగలవాఁడై, గృహాత్-భార్యాదులైన గృహములనుండి, ప్రవ్రజితస్సన్-సన్న్యాస మనిపించికొనెడు వైరాగ్యమును బొంది, పుణ్యతీర్థజలాప్లుతస్సన్-1. భాగవతము మొదలైన పవిత్రశాస్త్రములను మాటికి మననమొనర్చికొనుచు, గంగ మొదలైన పవిత్రతీర్థములందు స్నానముచేసి బాహ్యాంతర మలములను వదల్చుకొని, వివిక్త-దుర్జనసంబంధము లేని ప్రదేశమందు, విధివత్-ఎక్కువ యెత్తును, తక్కువ మునుగా నుండరాదు అనెడు శాస్త్రవిధుల ననుసరించి, కల్పితాసనే ఆసీనః (భవేత్). ఇట్లు స్థిరాసనమును గల్పించికొన్న తర్వాత చేయఁదగినది చెప్పుచున్నాఁడు. విహితశ్వాసః-రేచకపూరకాదులతోఁ బ్రాణాయామమొనర్చి వాయుదేవుని యనుగ్రహమును బొంది, మనః యచ్ఛేత్.

దెచ్చు, శుద్ధం=నిర్దోషమును, పరం=సర్వోత్తమమును, బ్రహ్మ=గుణ పరిపూర్ణమైన నారాయణుఁడనెడు వస్తువును, అనుస్మరన్=స్మరించుచు, త్రివృత్, బ్రహ్మాక్షరం=పరబ్రహ్మను జెప్పుటచే సర్వగతమనిపించికొన్న, పరం=ఉత్కృష్టమైన యోంకారమును, మనసా=మనస్సుచేత, అభ్య సేత్=అవృత్తి యొనర్పవలెను-జపింపవలెనని భావము. 16, 17

అవ: ధ్యానప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు-

బుద్ధిసారథిః=బుద్ధిమంతుఁడైన సత్పురుషుఁడు, మనసా=జితమైన మనస్సుచేత, అక్షాన్ విషయేభ్యః నియచ్ఛేత్ కర్మభిః ఆక్షిప్తం. అట్లు విషయములనుండి మరలించిన తర్వాత మఱల విషయములవైపు మరలెడు మనః, ధియా=తన బుద్ధిచేత, శుభార్థే=పరమ మంగళ వస్తువనిపించికొన్న శ్రీహరియందు, ధారయేత్=నిల్పవలెను. 18

అవ: ఇట్లు శ్రీహరియందు నియతమైన మనస్సున్న యోగి గూడ ధ్యానము సేయవలె ననుచు ధ్యానము నభ్యసింప వలసిన ప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు-

తత్ర=పూర్తిగా, సకలములైన యవయవములను ధ్యానించుట కశక్తుఁడైనచో, అవ్యుచ్ఛిన్నేన=విషయములచే నాకర్షింపఁబడని, చేతసా=మనస్సుచేత, పదావయవం=శ్రీహరి పాదము మొదలైన యొక్కొక్క యవయవమునే, ధ్యాయేత్=అనాయాసముగా స్మర ణకు వచ్చునట్లు ధ్యానింపవలెను.

ధ్యానము యొక్క పక్వావస్థను దెల్పుచున్నాఁడు.

తతః=అట్లు అభ్యాస బలముతోఁ బూర్తిగా నవయవముల నన్నిటిని స్మరించెడు సామర్థ్యము గలిగిన తర్వాత, నిర్విషయం=విష

యముల నుండి పూర్తిగాఁ దొలఁగి స్థిరమైనట్టి, మనః=మనస్సును, యుక్త్వా=శ్రీహరి సమస్తావయవములను ధ్యాన మొనర్చినదిగాఁ జేసి, యత్ర=ఏ శ్రీహరి ధ్యానమందు, మనః=మనస్సును, ప్రసీదతి =అతిశయమైన సుఖమును బొందునో, ఆ మహావిష్ణువుయొక్క పరమం పదం=పాదములు మొదలుకొని శిరఃపర్యంతమైన పుణ్యరూపమును, సంస్మరేత్=భక్తితో స్మరింపవలెను, తతః=దానిని వదలి,కించిత్= దేనినిగూడ, న సంస్మరేత్=స్మరింపఁగూడదు.

తాత్పర్యము: ఇట్లు బుద్ధిని సారథిగా నొనర్చికొన్న పురుషుఁడు తనకు వశమైన మనస్సుతో నింద్రియములను విషయముల నుండి మరల్చి సంసారమునకుఁ దగినంత మాత్రమే బహిర్ముఖమై కర్మలచే నాకృష్టమైన మనస్సును తనబుద్ధితో పరమ మంగళకరుఁడైన శ్రీహరియందే నిలుపవలెను. ఇట్లు నిలిపిన తర్వాతఁ బరమాత్ముని సమస్తములైన యంగములను ధ్యానించుటకు సమర్థుఁడైనపుడు విషయ సంపర్కములేని మనస్సుతో నాతని పాదము మొదలైన యొక్కొక్క యవయవమునే ధ్యానింపవలెను. ఇట్లు అభ్యాస క్రమముతో సమస్తములైన యవయవములను ధ్యానించెడు శక్తి సంపాదించి విషయరూపమైన మనస్సును శ్రీహరి సమస్తావయవములను ధ్యాన మొనర్చునట్లు చేసి యాతని సమగ్రరూపమును స్మరింపవలెను. అప్పుడు మనస్సు నిరతిశయసుఖము నందును. 19

అవ: అఖండ ధ్యానోపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు-

రజస్తమోభ్యాం ఆక్షిప్తం=చంచలమై విమూఢమైన, ఆత్మనః మనః ధీరః ధారణయా-తైలధారవలె నవిచ్ఛిన్నమైన మనస్సుతో, యచ్ఛేత=విషయములనుండి మరల్చి ధ్యానమగ్న మగున ట్లొనర్పవలెను. యాసా=ఆ ధారణ, తత్కృతం=రజస్తమస్సులతో నేర్పడెడు రాగమును-అవిద్య మొదలగు, మలం=దోషములను, హంతి=పోఁగొట్టుచున్నది.

తాత్పర్యము : రజోగుణప్రభావముతో మనస్సు విషయలగ్న మగును. తమోగుణముతోఁ గర్తవ్యాకర్తవ్యములను దెలియక విమూఢ మగును. అట్టి మనస్సును తైలధారవలె నవిచ్ఛిన్నమగు ధ్యానముతో శ్రీహరియందు నిలుపవలెను. ఈ సంతతధ్యానము మనోమలరూప ములైన రాగము అవిద్య మొదలైన దోషములను సంపూర్ణముగాఁ దొలఁగించును. ఈ రీతిఁ బరమాత్మునందు మనస్సును నిలుపువాఁడే ధీరుఁ డనిపించికొనును. ఈ విధముగా సంతతధ్యానరూపమైన ధార ణతో సర్వజగత్తునకును ఆశ్రయుఁడును బరమ మంగళస్వరూపుఁ డును నైన శ్రీహరి నాశ్రయించిన యోగికి హరిభక్తి బహుశీఘ్ర ముగా సిద్ధించును, దానితో నపరోక్షజ్ఞానములు తప్పవు. 20

అవ: మనస్సును విషయముల నుండి తొలఁగించికొనుటయే ధారణఫలము గాదు. నిరంతరమైన భక్తిరూపమైన యోగము గూడ సిద్ధించునని చెప్పుచున్నాఁడు-

యస్యాం=ఏ ధారణను, సంధార్యమాణాయాం=సంతతము ననుష్ఠింపఁగా, ఆశ్రయం=సమస్త ప్రపంచమున కాశ్రయమైనట్టియు, భద్రం=మంగళకరుఁడునైన శ్రీహరిని, ఈక్షతః=చూచుచున్న, భక్తుఁ డైన ముముక్షువునకు, భక్తిలక్షణః=భక్తి యనెడు, యోగః=పరమా త్మను బొందెడు నుపాయము, ఆశు=శీఘ్రముముగా, సంపద్యతే=ఏర్ప డును. 21

అవ: హెచ్చువిషయము దెలియవలెనను నిచ్ఛతోఁ బరీక్షిత్తు శుకునిఁ బ్రశ్నించుచున్నాఁడు-

బ్రహ్మన్, ధారణా = మనస్సునందు సంతతస్మరణ, యథా (కథం) సంధార్యతే=ఎట్లు ధరింపఁబడుచున్నది?, యత్ర=ఏ విష యమందు, అది, సమ్మతా=ఉత్తమమని యోగుల సమ్మతికి విషయ మైనది? పురుషస్య=ధ్యాన మొనర్చెడు పురుషుని, మనోమలం=మనో

దోషమును, యాదృశీవ=ఏ ధారణవలె, ఆశు=శీఘ్రముగా, హరేత్ =పోఁగొట్టును?

ఈ శ్లోకమందలి యథా, యత్ర, యాదృశీ-ఈ పదములను ప్రశ్నార్థకము లని తెలియవలెను.

తాత్పర్యము: రా జనుచున్నాఁడు: శుకాచార్యా! ఈ ధారణ యందలి విశేషమును దెలియఁ గోరుచున్నాను. అట్టి ధ్యానమును బొందుట యెట్లు? ఎచ్చట నీ ధారణ మొనర్పవలెను? మానవుని మనోమాలిన్యమును బోఁగొట్టు ధారణ యెట్టిది? 22

అవ: మూఁడు ప్రశ్నలలో మొదటిదానికి సమాధాన మిచ్చు చున్నాఁడు-

జితాసనః జితశ్వాసః జితసంగః జితేంద్రియః, సంధారయేత్ =ధారను నిలుపవలెను.

రెండవప్రశ్నకు సమాధానము-

స్థూలే=పెద్దదైన, భగవతః=శ్రీహరియొక్క, రూపే = రూప మును ధ్యానించుటయందు, ధియా=బుద్ధిచేత, మనః సంధారయేత్. 23

అవ: క్రమముగా మూఁడవ ప్రశ్నకు సమాధానము-

భూతం భవ్యం భవచ్చ యత్ ఇదం=ఏ జడచేతనాత్మక ప్రపం చము, యత్ర=ఏ బ్రహ్మాండమందు, దృశ్యతే = కన్పించుచున్నదో, అయం=అట్టి యీ బ్రహ్మాండము, స్థవీయసాం=అత్యంతస్థూలము కంటెను, స్థవిష్ఠః=ఎక్కువస్థూలమైన, విశేషః=శిలారూపమైన ప్రతిమ వలె, తస్య=సర్వాంతర్గతుఁడైన శ్రీహరియొక్క, దేహః = శరీరము- స్వరూపదేహము గాదని యర్థము. 'శిలావత్తచ్చ దేహోఽయం అండ కోశస్తు తాదృశః' అనెడు ప్రమాణవచన ముండుటచే దీని కట్లే యర్థ మొనర్పవలెను.

తాత్పర్యము: నీ మొదటిప్రశ్న కిది సమాధానము - ఆసన జయమును సంపాదించి శ్వాసను వాయువుయొక్క అనుగ్రహముతో జయించి విషయాసక్తిని వదలి ఇంద్రియములను వశపఱచికొని ధ్యానము నొనర్పవలెను. రెండవప్రశ్న కుత్తరము: బుద్ధి నుపయోగించి భగవంతుని స్థూలప్రకృతియందు మనస్సు నుంపవలెను. త్రికాలము లందున్న జడచేతనాత్మకప్రపంచమును లోన నిమిడ్చికొన్న బ్రహ్మాండము స్థూలమైన వస్తువుకంటె నత్యంతస్థూలమైనది. ఇది పరమాత్మునకు శిలాప్రతిమ యున్నట్లు సర్వత్ర వ్యాపించిన శ్రీహరికి ప్రతిమారూపమైన దేహము; స్వరూపదేహము గాదని యర్థము. 24

సప్తావరణ సంయుతే = ఏడావరణములతోఁ గూడిన, శరీరే = జీర్ణమై పోయెడు, అస్మిన్ అండకోశే = ఈ బ్రహ్మాండమందు, యః వైరాజః = 1. విశేషముగాఁ బ్రకాశించుటతో విరాట్టు అనిపించికొన్న బ్రహ్మాండమం దుండుటచేతను, 2. అందఱికంటెను శ్రేష్ఠుఁ డగుటచే వైరాజుఁ డని పిలువఁబడెడు, పురుషః = బహుకర్మ ఫలముల నొసఁగుటచేఁ బురుషుఁ డనిపించికొన్న శ్రీహరి యుండునో, అసౌ భగవాన్ = సర్వైశ్వర్య సంపన్నుఁడైన శ్రీహరియే, ధారణాశ్రయః = ధారణకు విషయమైనవాఁడు. వానినిగూర్చి యొనర్చిన ధ్యానమే మనోమలములను బోఁగొట్టునని భావము.

తాత్పర్యము: భూమి, నీరు, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశము, అహంకారము, మహత్తత్త్వము అనునవే సప్తావరణములు. ఇవి కవచమువలె బయటనున్న యావరణములు. నాశశీలము లగుటచే వీనికి శరీరమని పేరు. దీనిలో విశేషప్రకాశము గలవాఁడై, వ్యాపకుఁడై, సర్వోత్తముఁడై, యందఱి కర్మములకును ఫల మొసఁగెడి శ్రీహరి

ఉపదేశించిన రూపముయొక్క ధ్యానరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు— వీనిలో పాతాళము మొదలుకొని సత్యలోకము వఱకున్న లోకములు బ్రహ్మాండ మనెడు ప్రతిమకు పాదము మొదలు తల వఱకున్న యంగములు. అంతే గాని బ్రహ్మాండ ముందున్న శ్రీహరియొక్క స్వరూపాంగములు గావు. అవి పరమాత్ముని ఆ యా యంగముల నుండి పుట్టి ఆ యవయవములనే యాశ్రయించికొని యుండును. అందుచేత నవియుఁ జిదానందాత్మకమైన శ్రీహరి యంగములును నొకటే యని తెలియరాదు. భగవంతుని పాదములు అను మాటను— 'బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్' అను వాక్యమునువలె నర్థముఁ చేసికొనవలెను. అట్లే యింద్రాది దేవతలకును శ్రీహరి యవయవ, ఇంద్రియ గోళములతో నభేదమని యర్థ మొనర్పరాదు. వా రా యా యింద్రియముల నుండి పుట్టిన వారి నాశ్రయించికొని యుందురు. అందుచేత నా యా యవయవ కథలును. ఇంతమాత్రమే వారి యధికారము. అందుకే వా రా యంగములకంటె భిన్నులగుట చేత నింద్రియములే వారని స్వరూపైక్యపరముగా నర్థముఁ జేసికొనరాదు. 'ప్రతిమాపేక్షయాంగాని భూరాదీని' ఇత్యాది ప్రమాణములున్నవి. ఏతచ్ఛ — ఈ యండమునొక్క లోపలనున్న శ్రీహరియొక్క, పాదమూలం = చిదానంద స్వరూపమైన పాదముయొక్క మూలమునుండి పుట్టినదిగాను, దానినే యాశ్రయించికొని యున్నదిగాను, పాతాళం—పాతాళలోకమును, పఠంతి=జ్ఞానులు సజ్జనులకుపదేశింతురు. ఉపదేశమునొందిన శిష్యులు గూడ నట్లే యుపాసింతురు. ఇఁక పైనిఁగూడ నిట్లే యర్థ మొనర్చికొనవలెను. రసాతలం — రసాతలమును, పార్ష్ణిప్రపదే = వీని పాదమునకు ముందు వెన్కభాగములని, పఠంతి, విశ్వసృజః—జగత్తును సృష్టించు శ్రీహరియొక్క, గుల్ఫౌ = శ్రేష్ఠమైన గుల్ఫములని, మహాతలం వదంతి. పురుషస్య జంఘే ఇతి. తలాతలం పఠ తి.

తాత్పర్యము : బ్రహ్మాండమందున్న పాతాళాది లోకములు-ఆ పరమాత్ముని ప్రతిమయందు గన్పించు నవయవరూపములు కాని స్వరూపభూతములైన యా యా యంగములయందు జన్మించి, ఆ యంగములనే యాశ్రయించికొని యుండునవి. అనఁగాఁ బరమాత్ముని స్వరూపాంగములవలె చిదానందాత్మకములు గావని పిండితార్థము. అట్లే యింద్రాది దేవతలు గూడఁ బరమాత్ముని యా యా యంగములనుండి పుట్టిన వాని నాశ్రయించికొని యుండి వాని కధీనమై యుండువారు. అంతే గాని వారే పరమాత్ముని యవయవములు గారు.

శ్రీహరి స్థూలప్రతిమకు సంబంధించిన పాదమూలమే పాతాళము, పాదాగ్రమే రసాతలము. ఆ విశ్వకర్త ప్రతిమకు సంబంధించిన మడమ మహాతలము. తలాతలము లా పురుషుని జంఘలు. 26

విశ్వమూర్తేః-ద్వేజానునీ సుతలం పఠంతి, వితలం అతలం చ ఊరుద్వయం. ఊరువు క్రింది భాగము వితలము. పై భాగ మతలము. మహీపతే! మహీతలం జఘనం పఠంతి. ఈ భాగమును విశేషముగా నుపాసింపవలెనని తెలుపుటకే 'మహీపతే!' అని సంబోధనము. నభస్స్థలం నాభిసరః గృణంతి. లోతుగను బ్రహ్మదేవునకు జనిస్థానమైన కమలమునకుఁ గారణమై యుండుటచే సరోపర మన్నారు. 27

జ్యోతిరనీకం ఉరస్స్థలం-మహః గ్రీవా విదుః జనః అస్యవదనం విదుః, తపః ఆదిపుంసః లలాటం. లలాటమని విదుః. సత్యం తు సహస్రశీర్ష్ణః, అస్య శీర్షాణి విదుః. 'తపో లలాటం' అని శ్రీధరులు. 'తపోరరాటుం' అని విజయధ్వజులు. ఇంద్రాదయః అస్య బాహవః ఆహుః, దిశః కర్ణౌ, శబ్దః అస్య శ్రోత్రం, నాసత్యదస్రౌ పరమస్య నాసే. గంధః ఘ్రాణం. ఇద్ధః అగ్నిః అస్యముఖం. శ్రీధరునిలోని

ద్యౌః అస్య అక్షిణీ అహుః, పతంగః అస్య చక్షురభూత్. ఉభే అహనీ విష్ణోః పక్ష్మాణి చ, పరమేష్ఠిధిష్ణ్యం అస్య భ్రూవిజృంభః, అపః తాలుః జిహ్వా ఏవ రసః. 30

ఛందాంసి=గాయత్రి మొదలైన ఛందస్సులను (వేదములను) అనంతస్య శిరః గృణంతి. అర్యమేందూ దంష్ట్రా-దంష్ట్రనుండి పుట్టిన వారు (బహురూపము లున్నవా రగుటచే మఱల వానిఁ జెప్పినాఁడు) ఉడుగణాః ద్విజాః జనోన్మాదకరీ మాయా చ హాసః యత్ అపాంగ మోక్షః, దురంతసర్గః - 'అర్యమేందూ ఉడుగణాః' అనుచోట న్యాయముగా ప్రగృహ్యసంజ్ఞ రావలెను. దానిని వదలి సంధిచేసినాఁడు. ద్విజాని అనుచోట నపుంసకలింగ మున్నది. ఈ రెండును దాని వైలక్షణ్యమును జూపుటకే యని తెలియవలెను. 'దంష్ట్రా యమః స్నేహకళా ద్విజాని' అని శ్రీధరులు. 'దంష్ట్రార్యమేందూడుగణా ద్విజాని' అని విజయధ్వజులు. 30

వ్రీడా ఉత్తరోష్ఠః, అధర ఏవ లోభః, ధర్మః స్తనః చ, అధర్మ పథః పృష్ఠః, కః తస్య మేఢ్రం, వృషణౌ, చ మిత్రః-మిత్రుఁ డనెడు దేవత. కుక్షిః సముద్రాః గిరయః అస్థిసంఘాః, ఈ శ్లోకమందలి ఏవ కారము నిర్ధారణార్థకము. 32

నద్యః అస్యనాడ్యః, తనూరుహాణి మహీరుహాః నృపేంద్ర! - విశ్వతనోః=1. ఆ యా పదార్థములయందు వ్యాపించిన దేహముగల 2. విశ్వమునే ప్రతిమగాఁ బొందియున్న, అస్య వీర్యంచ అన్నం, మాతరిశ్వా శ్వసితం, గతిః=వాని గమనము, వయః=ప్రాణుల జీవనమున కవధియైన యాయుస్సు, కర్మ=వాని క్రియనుండి, సత్త్వగుణప్రవా

అంబువాహాన్–ఈశస్య కేశాన్ విదుః, కురుపర్య!. సంధ్యే తు=రెండు సంధ్యలును, భూమ్నః వాసః అవ్యక్తం. మూలప్రకృతినే హృదయం ఆహుః. సర్వవికార కోశః=అన్ని వికారముల కాశ్రయమైన (ఇది మనోభిమాన ప్రయుక్తముగాఁ జెప్పిన మాట). చంద్రమా తు మనః. 'వాసస్తు సంధ్యాం' అని శ్రీధరులు. 'వాసస్తు సంధ్యే' అని వీరు. విజ్ఞానశక్తిం=బ్రహ్మను, సర్వాత్మనః మతిం ఆమనంతి. గిరిత్రః=1. కైలాసపర్వతమును రక్షించెడి, 2. వాయుదేవునిచే రక్షితుఁడైన రుద్రుఁడు, అంతఃకరణం=శ్రీహరి యంతఃకరణము నుండి పుట్టినవాఁడు. 'నఖాని అశ్వాశ్వ తర్యుష్ట్రగజాః'–సర్వేమృగాః పశవః శ్రోణిదేశే. 'విజ్ఞానశక్తిం మహీం' అని శ్రీధరులు, 'మతిం' అనివీరు. వచాంసి=లౌకిక వైదికములైన రెండుతెగల వాక్కులును. విచిత్రం తద్వ్యాహరణం మనుః 'వాయుదేవుఁడు' తేవాయవే మనవేఽబాధితాయ' అనిశ్రుతి. స్వాయంభువమనువు, మనీషా–మనుజః నివాసః వచాంసి తద్వ్యాహరణం–అని విజయధ్వజులు. 'వయాంసి తద్వ్యాకరణం' అని శ్రీధరులు. మహాత్మా–బ్రహ్మాననః, క్షత్రభుజః, విడూరుః, అంఘ్రిశ్రితకృష్ణవర్ణః, స్వాహాస్వధా వీర్యగుణోపపన్నః–దేవతల నుద్దేశించి యిచ్చెడుస్వాహాకారము–పితరుల నుద్దేశించి యొసఁగెడు స్వధాకారము. వీనికిఁ గారణభూతమైన వీర్యముతోఁ గూడినవాఁడు. హవ్యాత్మకః=హవిస్సుకుఁ గారణమైన మధ్యదేహము గలవాఁడు. కర్మవితానయోగః=అగ్నిష్టోమము మొదలైన కర్మసమూహమునకుఁ గారణమైన యుపాయము గలవాఁడు. 'బ్రహ్మాననం' అని శ్రీధరులు. 'బ్రహ్మాననః' అని విజయధ్వజులు. 'నానావిధాభిజ్య గణోపపన్నో ద్రవ్యాత్మకః' అని శ్రీధరులు, 'స్వాహాస్వధా వీర్యగుణోపపన్నో హవ్యాత్మకః' అని వీరు. 34

ఈశ్వరవిగ్రహస్య = వైరాజు డను శ్రీహరి ప్రతిమారూపమైన దేహమునకు సంబంధించి, యః సన్నివేశః అసౌ, ఇయాన్=ఇట్టిది, తే మయా కథితః యతః=ఆ పరమాత్ముని విగ్రహముకంటె, స్థవిష్ఠం =1.ఉత్తమమైనది, 2. స్థూలమైనది, కించన నాస్తి. యోగిభిః=జ్ఞానుల చేత, మనః అస్మిన్ స్థవిష్ఠే=సర్వోత్తమమైన, వపుషి=విగ్రహమందు, స్వబుద్ధ్యా = తన బుద్ధిచేత, సంధార్యతే = మనో,నిర్మలత్వమునకై నిలుపఁ బడుచున్నది.

శ్రీపోతన్నగారు:

శ్రీమద్భక్త చకోరక
సోమ! వివేకాభిరామ! సురవినుతగుణ
స్తోమ! నిరలంకృతాసుర
రామా! సీమంతసీమ! రాఘవరామా!

వచ: మహనీయ గుణగరిష్ఠులగు నమ్మునిశ్రేష్ఠులకు నిఖిల పురాణవ్యాఖ్యాన వైఖరీసమేతుండైన సూతుం డిట్లనియె. అట్లు పరీక్షి న్నరేంద్రునకు శుకయోగీంద్రుం డిట్లనియె-

క్షితిప! నీ ప్రశ్నంబు శ్రేష్ఠతమందగు
నాత్మవేదులు మెత్తు రఖిలశుభద
మాకర్ణనీయంబు లయుతసంఖ్యలు గల
వందు ముఖ్యంబిది యధికతరము
గృహముల లోపల గృహమేధులగు నరు
లాత్మతత్త్వము లేశమైన నెఱుఁగ
రంగనారతుల నిద్రాసక్తిఁ జను రాత్రి
పోవుఁ గుటుంబార్థ బుద్ధి నహము

పశు కళత్ర పుత్ర బాంధవ దేహాది
సంఘమెల్లఁ దమకు సత్య మనుచుఁ
గాఁపురములు సేసి కడపటఁ జత్తురు
కవియుఁ గాన రంతకాలసరణి.

కావున సర్వాత్ముండు మ
హావిభవుఁడు విష్ణుఁ డీశుఁ డాకర్ణింపన్
సేవింపను వర్ణింపను
భావింపను భావ్యుఁ డభవభాజికి నధిపా!

జనులకెల్ల శుభము సాంఖ్యయోగము దాని
వలన ధర్మనిష్ఠవలన నయిన
నంత్యకాలమందు హరిచింత సేయుట
పుట్టువునకు ఫలము భూవరేంద్ర!

అరసి నిర్గుణబ్రహ్మంబు నాశ్రయించి
విధినిషేధనివృత్త సద్విమలమతులు
సేయుచుందురు హరిగుణచింతనములు
మానసంబుల నేప్రొద్దు మానవేంద్ర!

ద్వైపాయనుఁడు నాదుతండ్రి ద్వాపరవేళ
బ్రహ్మసమ్మితమైన భాగవతము
పఠనంబు సేయించె బ్రహ్మతత్పరుఁడనై
యుత్తమశ్లోక లీలోత్సవమున
నాకృష్టచిత్తుండనై పఠించితి నీవు
హరిపాదభక్తుండ వగుటఁ జేసి
యెఱిఁగింతు వినవయ్య! యీ భాగవతమున
విష్ణుసేవాబుద్ధి విస్తరిల్లు

మోక్షకామునకును మోక్షంబు సిద్ధించు
భవభయంబులెల్లఁ బాసిపోవు
యోగిసంఘమునకు నుత్తమవ్రతములు
వాసుదేవనామ వర్ణనములు.

హరినెఱుంగక యింటిలో బహుహాయనంబులు మత్తుఁడై
పొరలుచుండెడి వెట్టి ముక్తికిఁ బోవనేర్చునె? వాఁడు సం
సరణముం బెడఁబాయఁ డెప్పుడు సత్య మా హరినామ సం
స్మరణ మొక్క ముహూర్తమాత్రము చాలు ముక్తిదమౌ నృపా!

కౌరవేశ్వర ! తొల్లి ఖట్వాంగుఁడను విభుం డిల నేడుదీవుల నేలుచుండి
శక్రాదిదివిజులు సంగ్రామభూముల నుగ్రదానవులకు నోడివచ్చి
తమకుఁ దోడడిగిన ధరనుండి దివికేగి దానవవిభుల నందఱ వధింప
'వరమిత్తు' మనుచు దేవతలు సంభాషింప జీవితకాలంబు సెప్పుఁ డిదియ

వరము నాకు నొండు వరమొల్ల ననవుఁడు
నాయు వొక ముహూర్త మంతతడవు
గల దటంచుఁ బలుక గగనయానమున న
మ్మానవేశ్వరుండు మహికి వచ్చి.

గిరులం బోలెడి కరులను
హరులం దన ప్రాణదయితలై మనియెడు ముం
దరులను హితకరులను బుధ
వరులను వర్జించి గాఢవైరాగ్యమునన్.

గోవిందనామ కీర్తనఁ
గావించి భయంబుఁ దక్కి ఖట్వాంగ ధరి
త్రీవిభుఁడు సూఱగొనియెను
గైవల్యముఁ దొల్లి రెండుగడియలలోనన్.

వచ: వినుము. నీకు నేడు దివసంబులకుం గాని జీవితాంతంబు గాదు. తావత్కాలంబునకుం బారలౌకిక సాధనభూతంబగు పరమకల్యాణంబు సంపాదింపవచ్చు. అంతకాలంబు డగ్గఱినం బెగ్గడిలక దేహి దేహ పుత్త్ర కళత్రాది సందోహంబు వలని మోహపాలంబు నిష్కామకరవాలంబున నిర్మూలనంబు సేసి, గేహంబు వెడలి పుణ్యతీర్థ జలావగాహంబు సేయుచు నేకాంత శుచిప్రదేశంబున విధివత్ప్రకారంబునం గుశాజిన చేలంబులతోడం గల్పితాసనుండై మానసంబున నిఖిల జగత్పవిత్రీకరణ సమర్థంబయి యకారాది త్రివర్ణకలితంబయి బ్రహ్మబీజంబైన ప్రణవంబు సంస్మరించుచు వాయువుల జయించి విషయంబుల వెంటనంటి పాఱెడి యింద్రియంబుల బుద్ధిసారథియై

మనోనామకంబులయిన పగ్గంబుల బిగ్గంబట్టి మ్రొగ్గం దిగిచి దట్టంబు లయిన కర్మఘట్టంబుల నిట్టట్టుమెట్టడు మనంబును శేముషీబలంబున నిరోధించి భగవదాకారంబుతోడ బంధించి, నిర్విషయంబయిన మనంబున భగవత్పాదాద్యవయవంబులం గ్రమంబున ధ్యానంబుసేయుచు రజస్తమోగుణములచేత నాక్షిప్తంబును విమూఢంబును నగు చిత్తంబున ధారణావశంబునం దద్గుణంబులవలన నయ్యేడి మలంబులం బోం నడచి నిర్మలచిత్తంబునం బరమంబైన విష్ణుపదంబునకుం జను. ధారణానియమంబు గలుగ సుఖాత్మకంబగు విషయంబు నవలోకించు యోగికి భక్తిలక్షణంబైన యోగంబున వేగంబ మోక్షంబు సిద్ధించు ననిన యోగీంద్రుం డిట్లనియె-

ధారణ యే క్రియ నిలుచును?
ధారణ కేరూపు? మెద్ది ధారణ యనంగా?
ధారణ పురుష మనోమల
మేరీతి హరించు? నాకు నెఱింగింపంగదే!

వచ: అనిన విని రాజునకు నవధూతవిభుం డిట్లనియె-

పవనము నియమించి పరిహృతసంగుండై
యింద్రియముల గర్వమెల్ల మాపి
హరి విశాలరూపమందుం జిత్తముం జేర్చి
నిలుపవలయు బుద్ధినెఱపి బుధుండు.

వచ: వినుము భగవంతుండైన హరి విరాడ్విగ్రహంబునందు భూత భవిష్య ద్వర్తమానంబైన విశ్వంబు విలోక్యమానంబగు. ధరణీ సలిల తేజ స్సమీరణ గగనా హంకార మహత్తత్త్వంబు లనియెడి సప్తావరణంబులచేత నావృతంబగు మహాండకోశంబైన శరీరంబునందు ధారణాశ్రయం బయిన వైరాజపురుషుండు దేజరిల్లు. అమ్మహాత్మునికిం బాదమూలంబు పాతాళంబు; పార్ష్ణిభాగపాదాగ్రభాగంబులు రసాతలంబు; గుల్ఫంబులు మహాతలంబు; జంఘలు

తలాతలంబు; జానుద్వయంబు సుతలంబు; ఊరువులు వితలాతలం బులు. జఘనంబులు మహీతలంబు. నాభీవివరంబు నభస్స్థలంబు. వక్షంబు గ్రహతారకాముఖ జ్యోతిస్సమూహ సమేతంబగు నక్షత్ర లోకంబు. గ్రీవంబు మహర్లోకంబు. ముఖంబు జనలోకంబు. లలా టంబు తపోలోకంబు. శీర్షంబు సత్యలోకంబు. బాహుదండంబు లింద్రాదులు. కర్ణంబులు దిశలు. శ్రవణేంద్రియంబు శబ్దంబు. నా సాపుటంబు లశ్వినీదేవతలు. ఘ్రాణేంద్రియంబు గంధంబు. వదనంబు వహ్ని. నేత్రంబు లంతరిక్షంబు. చక్షురింద్రియంబు సూర్యుండు. రేయుంబగళ్లు ఱెప్పలు. భ్రూయుగ్మవిజృంభణంబు బ్రహ్మపదంబు. తాలువులు జలంబులు. జిహ్వేంద్రియంబు రసంబు వేదంబులు భాషణంబులు. దంష్ట్రలు దండధరుఁడు. దంతంబులు పుత్త్రాదిస్నేహ కళలు. నగవులు జగన్మోదకరంబులైన మాయావిశేషంబులు. కటా క్షంబు లనంతసంసర్గంబులు. పెదవులు వ్రీడాలోభంబులు. స్తనం బులు ధర్మమార్గంబులు. వె న్నధర్మమార్గంబు. మేఢ్రంబు ప్రజాపతి. వృషణంబులు మిత్రావరుణులు. జఠరంబు సముద్రంబులు. శల్య సంఘంబులు గిరులు. నాడీనివహంబులు నదులు. తనూరుహంబులు తరువులు. నిశ్వాసంబులు వాయువు. ప్రాయంబు నిరవధికమైన కాలంబు. కర్మంబులు నానావిధజంతు నివహసంవృత సంసరణం బులు. శిరోజంబులు మేఘంబులు. కట్టుపుట్టంబులు సంధ్యలు. హృదయంబు ప్రధానంబు. సర్వవికారంబులకు నాశ్రయంబయిన మనంబు చంద్రుండు. చిత్తంబు మహత్తత్త్వంబు. అహంకారంబు రుద్రుండు. అశ్వాశ్వతర్యుష్ట్రగజంబులు నఖంబులు. కటిప్రదేశంబు పశుమృగాదులు. విచిత్రంబులైన యాలాప నైపుణంబులు పక్షులు. బుద్ధి మనువు. నివాసంబు పురుషుండు. షడ్జాదులైన సర్వవిశేషంబులు గంధర్వవిద్యాధరచారణాప్సర స్సమూహంబులు. స్మృతి ప్రహ్లాదుఁడు. వీర్యంబు దైత్యదానవానీకంబయి యుండు. మఱియు న మ్మహా

విధంబులైన వసురుద్రాది దేవతాభిధానంబులును, ద్రవ్యంబులు హవిర్భాగంబులును, కర్మంబులు యజ్ఞప్రయోగంబులును నగు. ఇట్టి సర్వమయుండైన పరమేశ్వరుని విగ్రహంబు బుద్ధిమంతుఁడై ముముక్షువైన వాఁడు మనంబున ననుసంధానంబు సేయవలయు నని వక్కాణించి వెండియు నిట్లనియె—

హరిమయము విశ్వమంతయు
హరి విశ్వమయుండు సంశయము వలదు దా
హరిమయము గాని ద్రవ్యము
పరమాణువులేదు వంశపావన ! వింటే.

కలలోన జీవుండు గౌతూహలంబునఁ
బెక్కుదేహంబులఁ బేరు వడసి,
యింద్రియంబులవెంట నెల్ల వృత్తంబులు
వీక్షించి మఱి తన్ను నెఱుఁగు కరణి
నఖిలాంతరాత్మకుఁడగు పరమేశ్వరుఁ
డఖిలజీవుల హృదయముల నుండి
బుద్ధివృత్తులనెల్ల బోద్ధయై వీక్షించు
బద్ధుండుగాఁడు ప్రాభవమువలన
సత్యుఁ డానందబహుళవిజ్ఞానమూర్తి
యతని సేవింప నగుఁగాక యన్యసేవఁ
గలుగనేరవు కైవల్య గౌరవములు
పాయ దెన్నఁడు సంసారబంధ మధిప !

అర్థము: శ్రీమద్భక్తచకోరక సోమ = శోభాయుక్తుఁడైన భక్తులనెడు చకోరకపక్షులకు చంద్రునివంటివాఁడా !, వివేకాభిరామ ! = సదసద్విచారముతో సుందరుఁడైనవాఁడా !, సురవినుత గుణస్తోమ =

దేవతలచే స్తుతింపఁబడిన గుణముల సమూహముగలవాఁడా!, నిరలంకృత=అలంకారము లేనివిగాఁ జేయఁబడిన, అసురరామా=రాక్షసస్త్రీలయొక్క, సీమంతసీమ=పాపటగల వాఁడా!, రాఘవరామా!=రఘువంశమందుఁ బుట్టిన రామచంద్రుఁడా!.

తాత్పర్యము: భక్తులను చకోర పక్షులకు చంద్రునివంటి వాఁడా! సదసద్విచారముచేత నందమైనవాఁడా! దేవతలచే పొగడఁబడిన కల్యాణగుణముల సమూహముగలవాఁడా! మాంగల్య సూచకములైన భూషణములు, కుంకుమము మొదలైనవి లేనివిగాఁ జేయఁబడిన రాక్షసస్త్రీల పాపటలు గలవాఁడా! రఘువంశమందుఁ బుట్టిన రామా! ఈ భాగవతకృతి నీ పాదములకడ సమర్పించితినని భావము.

విశేషములు: చకోరపక్షులు వెన్నెలఁ గ్రోలి బ్రదుకు ననుట కవిసమయ సిద్ధము. ముత్తైదువులు పాపటయందు కుంకుమము ధరించుటయు, పాపటబొట్టును గట్టుకొనుటయు లోకప్రసిద్ధము.

మహనీయగుణగరిష్ఠులు=సద్గుణములచేత గొప్పవారు. నిఖిలపురాణవ్యాఖ్యాన వైఖరీసమేతుఁడు=సమస్త పురాణములను వ్యాఖ్యానించుటయందు సమర్థమైన వాగ్విలాసము గలవాఁడు.

క్షితిప!=ఓ రాజా!, శ్రేష్ఠతమము=అన్నిటికంటెను శ్రేష్ఠతమమైనది ఆత్మవేదులు=బ్రహ్మను దెలిసికొన్నవారు-అనఁగా ముక్తులు. అఖిలశుభదము=సమస్తశుభములను గలిగించునది, ఆకర్ణనీయంబులు = వినఁదగినవి, అయుతసంఖ్యలు గలవు= వేలకున్నవి, అందున్ = వానిలో, ఇది ముఖ్యంబు = ఈ ప్రశ్న సర్వోత్తమమైనది, అధికతరము=అన్ని విషయములకంటెను గొప్పది, గృహమేధులు=గృహస్థాశ్రమము లందుండువారు, ఆత్మతత్త్వమున్ = పరబ్రహ్మయొక్క స్వభావమును, లేశమైనన్ ఎఱుఁగరు = కొంచెమును గూడఁ దెలి

సక్తిన్ = నిద్రయందలి యాసక్తిచేతను, రాత్రి చనున్ = రాత్రివేళలు గడచిపోవును, కుటుంబార్థబుద్ధిన్=కుటుంబము కొఱకై ద్రవ్యమును సంపాదించెడు యత్నముతో, అహము పోవున్=దినముగడచిపోవును, పశుకళత్ర .... దేహాదిసంఘము = పశువులు, భార్యలు, పుత్రులు వారి ననుసరించిన బంధువులు - ఈ యన్ని బంధములకును మూల కారణమైన తనదేహము మొదలైనవి, సత్యమనుచున్=మరణధర్మము లేనివని, కాఁపురమున్ చేసి=కుటుంబములం దెక్కువ యాసక్తితోఁ గాఁపురము లొనర్చుచు, కడపటున్ చత్తురు=కడపటు నశింతురు, అంత కాల సరణిన్=మరణమువచ్చు పద్ధతిని, కనియున కానరు=చూచుచుం డియుఁ దెలిసికొనరు.

విశేషములు: 'వరీయా నేష తే ప్రశ్నః' అనుటకుఁ దెనుఁగు- 'నీ ప్రశ్నంబు శ్రేష్ఠతమంబు' అనునది. అఖిల శుభదము - నీకే గాక నమస్త ప్రపంచమునకును శుభములు గల్గించునది. 'కృతోలోక హితః'అని మూలము. అకర్ణనీయంబు లయుత సంఖ్యంబులు గలవు. 'శ్రోతవ్యాదిషు యః పరః' అనునది దీనికి మూలము. 'నృణాం సంతి సహస్రశః' అనునదియు. గృహమేధులు-'మేధృ హింసాయాం' అని ధాతువు. గృహస్థాశ్రమములందుండి దానితో సంప్రాప్తించెడు- పంచసూనములను పాపములకు లోఁగి వానినిఁ బోఁగొట్టుకొనుటకు పంచయజ్ఞము లొనర్చికొనుచు బాధపడుచుండువారు. పంచసూన ములు-

పంచసూనా గృహస్థస్య చుల్లీ పేషణ్యుపస్కరాః,
ఖండనీ చోదకుంభశ్చ బధ్యంతే యాశ్చవాహయన్.

(శుద్ధితత్త్వము) వానిని బోఁగొట్టు కొనుటకు ప్రాయశ్చిత్తము వైశ్వదేవము.

సాధారణముగా గృహస్థుఁడు పంచప్రకారములైన యజ్ఞములు ప్రతిదినము నొనర్పవలెను. అవి ఇవి-

> బ్రహ్మయజ్ఞో నృయజ్ఞశ్చ దేవయజ్ఞశ్చ సత్తము,
> పితృయజ్ఞో భూతయజ్ఞః పంచయజ్ఞాః ప్రకీర్తితాః.

కనియున్ కానరు=తమ యెదుటనే పిత్రాదుల మరణములు చూచుచున్నను దమకుఁ గూడ నదేగతి ప్రాప్తించునని తెలియనేరరు. 'పశ్యన్నపి న పశ్యతి' అని మూలము. పశు కళత్ర .... దేహాంత సంఘము - దేహమే ముఖ్యబంధకము. అనఁగా నది శాశ్వత మనెడు బుద్ధి. దాని ననుసరించియే కళత్రాదులు.

తాత్పర్యము: ఓ రాజా! నీ వడిగిన ప్రశ్న సర్వోత్తమమైనది. బ్రహ్మవేత్త లందఱు నీ ప్రశ్నకు సమ్మతింతురు. నీకే గాక సమస్త ప్రపంచమునకును శుభములు చేకూర్చును. ఆత్మతత్త్వము నెఱుఁగని మనుష్యులకు వినఁదగిన వనేకములు-వేలు గలవు. వానివలన నేమి ప్రయోజన మున్నది? నిరంతరము గృహములలోఁ జిక్కి పంచ సూనము లొనర్చుచు వానినిఁ బోఁగొట్టుకొనుటకుఁ బ్రాయశ్చిత్తము లొనర్చుచుండెడి గృహస్థులు ఆత్మతత్త్వమును లేశమైన నెఱుఁగరు. రాత్రులు నిద్రలతో గతించి పోవుచున్నవి. స్త్రీ చాపల్యములతో యౌవనము గడచిపోవుచున్నది. పగటిపూఁట కుటుంబభరణమునకై ధనసంపాదనము. ఆ కుటుంబము నెట్లు పోషింపవలెననియే చింత ఇన్ని దుఃఖములకుఁ గారణము దేహబుద్ధి. అనఁగా దన దేహము శాశ్వతమైన దనెడు భ్రమ. దానియం దాసక్తి. దాని నాశ్రయించి పశువులు, కళత్రము, పుత్త్రులు మొదలైనవారు కాఁపురములు సేయు చునేయుందురు. తమ యెదుటనే పిత్రాదులు గతించిపోదురు. వారికి వలెనే దనకు నే నాఁడో మరణము దప్పదు. కాని జీవి యా రాఁబోవు మరణమును గూర్చి యాలోచింపఁడు. తనదేహము శాశ్వత మనెడు బుద్ధినే పెంచికొనును. నానా యవస్థల పాలగును. మూలములో

మఱియొక చమత్కారమున్నది 'దేహాపత్య కళత్రాదిష్వాత్మసైన్యేష్వ సత్స్వపి' అని మూలము. సైన్యము లెప్పుడును దమ నాయకుని రక్షించికొనుచుండే యప్రమత్తులుగా నుందురు. కాని యీ సైన్యము లట్టివి గావు. తమ నాయకునకే వినాశ మొడఁగూర్చును. అందుకే అసత్సు=నమ్మఁదగినవి గావని తాత్పర్యము.

కావునన్=అందుచేత, సర్వాత్ముఁడు=సర్వులయందు నాత్మరూపముగా నున్నవాఁడు, మహావిభవుఁడు=గొప్పయనుభావము గలవాఁడు, ఈశుఁడు=సర్వనియంతయైనవాఁడు, భావ్యుఁడు=తగినవాఁడు, అభవభాజికిన్=పునర్జన్మము లేకుండఁ జేసికొనవలెననుకొను వానికి; దీని మూలము, తస్మాద్భారత సర్వాత్మా భగవాన్ హరిరీశ్వరః శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ స్మర్తవ్యశ్చేచ్ఛతాఽభయమ్ అనునది. ఇందలి 'భగవాన్ సర్వాత్మా ఈశ్వరః' అను మూఁడును హరికి విశేషణములు. సర్వాత్మా అనుటతో సర్వశ్రేష్ఠత్వమును జెప్పుచున్నాఁడు. 'భగవాన్' అనుటతో సౌందర్యము సూచితము. ఈశ్వరుఁడు సర్వనియంతయైన వాఁడు, అందుచేత నాశ్రయింపఁదగినవాఁడు, హరిః=బంధహారి యైనవాఁడు తెనుఁగులో విష్ణుశబ్దమునకుఁ దక్కినవి విశేషణములని భావింపవలెను. ఇట్లు చెప్పుటలో నర్థవిశేష మేమి? ఆకర్ణింపఁ దగిన వాఁడు వేఱు, సేవ్యుఁడు వేఱు, వర్ణింపఁ దగినవాఁడు వేఱు అనెడు చిక్కు దొలఁగి పోవుచున్నది. అన్నిటికిని విష్ణువొక్కఁడే యాశ్రయ మనుట సిద్ధించును.

తాత్పర్యము: కనుక సర్వాత్ముఁడును భగవంతుఁడును సర్వనియంతయు బంధహారకుఁడు నైన శ్రీమహావిష్ణువే కీర్తితవ్యుఁడు, శ్రోతవ్యుఁడు.

సాంఖ్యయోగము గీతలోని మొదటి యధ్యాయములతోఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. 'సాంఖ్య' మను యోగపద్ధతి జనులకెల్లన్

చేత, ధర్మనిష్ఠ వలననైనను=స్వధర్మమునందలి యాసక్తి, తన్నిర్వహణము, వీనిచేతనైనను, అంత్యకాలమందున్ = మరణకాలమందు, హరిచింతసేయుట = సర్వబంధములను దొలఁగించెడు శ్రీమన్నారాయణ స్మృతి, పుట్టువునకున్=జన్మమునకు, లాభము.

విశేషములు: మూలమందు 'సాంఖ్యయోగాభ్యాం స్వధర్మ పరినిష్ఠయా' అని కలదు. సాంఖ్యం = ఆత్మానాత్మ వివేకః యోగః అష్టాంగః' అని శ్రీధరులవ్యాఖ్య. పోతన్న రెంటిని గలిపి సాంఖ్య యోగ మనివేసినాఁడు. అనఁగా నష్టాంగయోగమం దాతని కెక్కువ తాత్పర్య మున్నట్లు కన్పింపదు. శ్రీధరులు సాంఖ్యమునకుఁ గాని, యోగమునకుఁగాని స్వాతంత్ర్యము లేదనియు నా రెంటికిని ఫలము మరణకాలమందు నారాయణస్మృతిని గల్పించుటయే యనియుఁ జెప్పెను. తెనుఁగులోఁగూడ నట్లే యర్థము చేసికొనవలెను.

తాత్పర్యము: సాంఖ్యయోగము వలనఁ గాని, స్వధర్మము ననుష్ఠించుటచేతఁ గాని కల్గఁ బోయెడి ఫలము మరణ కాలమందు నారాయణస్మృతియే. అది సిద్ధించుటకు జన్మమంతయు శ్రవణకీర్తనాదుల నొనర్పవలెను. శుచీనాం శ్రీమతాంగేహే యోగభ్రష్టో ఒభిజాయతే' అని యారంభించి 'అనేక జన్మసంసిద్ధః తతో యాతి పరాం గతిమ్' అని యుపసంహార మొనర్చుటచేత యోగముచేత సాధింపఁబడున దంతిమ దేహమే. 'బహూనాం జన్మనామంతే జ్ఞానవాన్మాం ప్రపద్యతే' అను వాక్యముచేతను 'జ్ఞానిభ్యోపి మతోధికః' అను ప్రశంసావాక్యముచేతను సాంఖ్యముచేత సాధింపఁబడునదియు నంతిమ జన్మయే. భగవద్ధర్మములైన వ్రతోపవాసాదులచేత భగవదీయ దేహము సాధింపఁ బడుచున్నది. కనుక 'యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరమ్, తం తమేవైతి కౌంతేయ! సదా తద్భావ భావితః' అను వాక్యము చేతను, 'మన్మనా భవ మద్భక్తో

ఽసిమే' అనుటచేతను, 'మా ముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయ మశాశ్వతమ్, నాప్నువంతి మహాత్మానః సంసిద్ధిం పరమాం గతాః' ఇత్యాదుల చేతను పై విషయమే చెప్పఁబడుచున్నదని తెలియవలెను.

అరసి=విచారించి, జ్ఞానపూర్వకముగా నని యర్థము. నిర్గుణ బ్రహ్మంబున్ = గుణాతీతమైన నిర్గుణబ్రహ్మమును, ఆశ్రయించి= తమ కధిష్ఠానముగా నేర్పఱచికొన్నవారలై, విధినిషేధ నివృత్త సద్విమల మతులు = వేదములు విధించెడు, విధి, నిషేధము అను నీ రెంటి నుండియు,నివృత్త=మరలిన, సత్ =శుభకరమైన, విమల=స్వచ్ఛమైన, మతులు=బుద్ధిగలవారు, మానసంబులన్=మనస్సులందు, ఏప్రొద్దున్ =నిరంతరమును, హరిగుణచింతనములు = హరిగుణములనుగూర్చిన స్మరణములు చేయుచుందురు, మానవేంద్ర =రాజశ్రేష్ఠుఁడా!

తాత్పర్యము : త్రిగుణాతీతమైన నిర్గుణబ్రహ్మమునే ధ్యానమందుంచికొని వేదము విధించెడు విధినిషేధముల నుండి నివృత్తులై స్వచ్ఛమైన బుద్ధిగలవారై నిరంతరమును మనస్సులందు హరిగుణ చింతనములు సేయుచుందురు.

వేదము కొన్నిటిని నిషేధించుచున్నది. 'సత్యం వద, ధర్మం చర' ఇత్యాదులు విధులు. కలంజ భక్షణాదులు నిషేధములు. ఈ రెంటి నుండియుఁ దప్పించికొన్నవారు విధి నిషేధాత్మకములైన వేదబోధిత ములైన కామ్యకర్మలనుండి తప్పించికొన్న వారని యర్థము. హరి గుణచింతనము లనఁగా హరిరూపమును ధ్యానించుటతోఁ గూడ హరి గుణములను ధ్యానించుట, ఏ ప్రొద్దున్=సర్వకాల సర్వావస్థలందును శుద్ధ్యశుద్ధుల వివక్షలేక మనస్సుతో గుణచింతనము లొనర్చుచుండవలె నని యర్థము. బాహ్యముగఁ గూడ గుణచింతనాదులకు శుద్ధ్యశుద్ధి నియమము లేదు. స్మర్తవ్యః విష్ణుః విస్మర్తవ్యో న జాతుచిత్ సర్వే

విధినిషేధా స్స్య రేతయో రేవ కింకరాః అని ప్రమాణము. నిర్గుణ బ్రహ్మోపాసకులకు గుణచింతనముతో నేమి పని? ఆత్మానుభవముతో నేర్పడెడు నానందమే వేఱు. గుణకీర్తనముతో నేర్పడెడు నానందము భిన్నము. అందుచే నిర్గుణోపాసకులైన వారును గుణానుకథనమందు రమింతురు. ఆత్మానుభూతితో నేర్పడెడు సుఖమునకంటెను గుణానుకథన సుఖమే గొప్పదని తాత్పర్యము. సద్విమలమతులు=వేదచోదితములైన విధినిషేధముల నుండి నివృత్తులైనంత మాత్రముతో నిష్టము వచ్చినట్లు ప్రవర్తించువారు గారని తాత్పర్యము. వారి మనస్సులు హరి చింతనతో విమలములై యుండును. నిరంతరము సన్మార్గమందే వారి చిత్తవృత్తులకుఁ బ్రవృత్తి. వారు చెప్పినది చేసినది ఈ రెండును ధర్మములైనను సాంప్రదాయికమైన ధర్మమునకు వారెప్పుడును భిన్నముగా చెప్పరు. ఆచరింపరు. వారి సంస్కారవిశేషములే యా రీతిగాఁ బరిణతములై యుండును. విధినిషేధములు మాకులేవని ఇష్టము వచ్చినట్లు ప్రవర్తింపఁ జూచు ధూర్తులను గుఱించి తుకారాముఁ డిట్లు మందలించుచున్నాఁడు–

> పరిమళ మ్హణూని చోళూనయేఫూల్ భావానయే మూళ్ అవడతే
> మోతియాంచే పాణీచాహూనయే స్వాద్ యంత్రభేదూని నాదసాహూనయే
> కరఫల మ్హణూని ఇచ్ఛూనయేకామ్ తుకామ్హణే వర్మదావూలోకా.

ఓయి మానవుఁడా! వాసనలు బాగా వచ్చునని పూలను నలుపవద్దు. రుచి యెక్కువేమో యని ఫలవృక్షముల మూలములను దనుటకు యత్నింపకుము. ముత్యములోని నీరు ద్రావకుము. యంత్రమును భేదించి నాదసౌభాగ్యమును జూడవలదు. కర్మఫలమని నీ యిష్టము వచ్చినట్లు భోగముల ననుభవింపకుము. సాధనయొక్క మర్మ మిదే సుమా!

నాదు తండ్రి ద్వైపాయనుఁడు – నా తండ్రి పరాశరాత్మజుఁడైన వ్యాసుఁడు, ద్వాపరవేళన్ – ద్వాపరాంతమందు, బ్రహ్మసమ్మిత

చదివించెను, బ్రహ్మతత్పరుఁడనై—బ్రహ్మమునం దాసక్తి గలవాఁడనై, ఉత్తమశ్లోక లీలోత్సవమునన్—ఉత్తమమైన కీర్తిగల భగవంతుని లీలా ఉత్సవముచేత, అకృష్టచిత్తుండనై — ఆకర్షింపఁబడిన మనస్సు గలవాఁడనై, పఠించితన్—చదివితిని, హరిపాద భక్తుండవగుటఁ జేసి — నీవు శ్రీహరికి సర్వోత్తముఁడవైన భక్తుఁడ వగుటచేత, ఎఱిఁగింతున్ విన వయ్య!, ఈ భాగవతమునన్—ఈ భాగవతమును నిరంతర మధ్యయనము చేయుటచేత, విష్ణుసేవాబుద్ధి విస్తరిల్లు—శ్రీమహావిష్ణు సేవయందాసక్తి యభివృద్ధి పొందును, మోక్షకామునకును—మోక్షము గోరువానికి—వ్యధికరణ బహువ్రీహి, మోక్షంబు సిద్ధించున్—మోక్షప్రాప్తి యేర్పడును, భవభయంబులెల్లన్—సంసారభయము లెల్లను, పాసిపోవున్—తొలఁగును, యోగిసంఘమునకున్—భక్తి జ్ఞాన కర్మయోగులకు, వాసుదేవ నామవర్ణనములు—శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క నామసంకీర్తనములు, ఉత్తమవ్రతములు—గొప్పవైన వ్రతములు.

తాత్పర్యము: ఓ మహారాజా! నా తండ్రి ద్వాపరాంతమందు సర్వవేదసారమై వేదస్వరూపముతో సమానమైన యీ భాగవతమును నా కుపదేశించినాఁడు. భాగవతము శాస్త్రమగుటచే స్వబుద్ధికి శాస్త్రార్థములను గ్రహించుట దుష్కరము గనుక నా తండ్రినుండి యీ శాస్త్రము నభ్యసించితిని. దీనిని నే నభ్యసించుట కంతమాత్రమే కారణము గాదు. ఇందు వర్ణింపఁబడు నగుణబ్రహ్మ సర్వమనోహరమైనది. ఆత్మానుభూతికంటె నీ యానందము విలక్షణము. అందు కే యుత్తమశ్లోకుఁడైన పరమాత్ముని లీలావిశేషములు న న్నాకర్షించినవి. ఉత్తమములైన కీర్తులుగల హరి భక్తుల లీలలు గూడ న న్నాకర్షించినవి. అందుచే నైర్గుణ్య పరినిష్ఠితుఁడ నైనను భాగవతశాస్త్రమును బఠించితిని. నీవు హరి భక్తుఁడవు. నీ వంటి వారికే భాగవత మర్థ మగును. యోగ్యుఁడైన యధికారి దొరకినపుడు దా నెఱిఁగిన రహస్యములు

వినిపింపవలెనని యెవ్వనికైనను బుద్ధి వొడమును. పరమోత్తమమైన యీ భాగవతశాస్త్రము హరి స్వరూపము. పండ్రెండు స్కంధములు నాతని స్వరూపము. అందుకే బ్రహ్మసమ్మిత మనుటలో నాశ్చర్యము లేదు. దీనిని నిరంతరము పఠించుటచేత విష్ణుసేవాసక్తి యేర్పడును. మోక్షమును గోరువారికి ముక్తి సిద్ధించును ముక్తులైన వారికి విలక్షణమైన యానంద మేర్పడును. సంసార కష్టములతో విసిగినట్టి ముముక్షువులకు దీని ప్రభావముచే భవభయములు దొలఁగును. జ్ఞానులకును భక్తులకును వాసుదేవుని నామ వర్ణనములు ఉత్తమములైన వ్రతములు.

బ్రహ్మసమ్మితం - 'బ్రహ్మసత్యం సమ్యక్ మితం యేన' సత్యపదార్థమైన బ్రహ్మము చక్కఁగా దీనియందుఁ బ్రతిపాదింపఁ బడుచున్నది గనుక బ్రహ్మసమ్మితమని శ్రీధరులు. సర్వోపనిషత్సారభూత మగుటచే వేదముతో సమానమైనది. దీనియందలి స్కంధములన్నియు భగవంతుని యవయవ రూపములని ముందే వ్యాఖ్యలో నిరూపించినాను. భాగవతము ' భగవంత మధికృత్య కృతం ', 'భాగవతా ప్రోక్తః' 'భాగవత ఇదం ' అని మూఁడు రీతులుగా వ్యాఖ్యాతలు చెప్పిరి. భగవంతుఁడు చతుశ్శ్లోకీరూపముగా మొదలు బ్రహ్మ కుపదేశించెను. బ్రహ్మదేవుఁడు వ్యాసున కుపదేశించినాఁడు. అతఁడు చతుశ్శ్లోకిని విస్తరించి యష్టాదశ సహస్రగ్రంథముగాఁ జేసినాఁడు. తండ్రినుండి శుకునకుఁ బ్రాప్తమైనది. శుకుఁడు పరీక్షిత్తున కుపదేశించెను. సూతుఁడు శౌనకాదుల కుపదేశించినాఁడు, ఇది పరంపర. కనుక ప్రథమోపదేశకుఁడు శ్రీమన్నారాయణుఁడు. భగవంత మధికృత్య కృతం - భగవంతుని యొక్కయు, భగవద్భక్తులయొక్కయు లీలలను వర్ణించుటకై యేర్పడినది. భాగవత ఇదం- భాగవతము కేవలము భగవద్విషయమునే చెప్పును. ఇతర మేమియు నిందులో లేదు. బ్రహ్మతత్పరుఁడనై సగుణ బ్రహ్మయం దాసక్తి గలవాఁడనై - 'ఉత్తమ శ్లోక లీలయా' అని

ఆకృష్ట యనుటకంటె 'గృహీత' యనునది మెఱుఁగైన పదము. 'కృష్ణగ్రహ గృహీతాత్మా 'అని ప్రహ్లాదచరిత్రలోను వచ్చును. విష్ణుసేవా బుద్ధి విస్తరిల్లు-'స్యాన్ముకుందే మతిస్సతీ' అని మూలము. మోక్షకామి= మోక్షమునందుఁ గోర్కిగలవాఁడు. ఈ భాగమునకు మూలశ్లోక మిది-

ఏతన్నిర్విద్యమానానా మిచ్ఛతా మకుతోభయమ్,
యోగినాం నృప! నిర్ణీతం హరే ర్నామానుకీర్తనమ్.

సంసారమునకు సంబంధించిన కష్టములకుఁజిక్కి వానినిఁ బోఁగొట్టు కొనుటకై భగవంతుని భజించువారు నిర్విద్యమానులు. మోక్షమును గోరువారు ముముక్షువులు. ముక్తులైనవారు యోగులు. ఈ ముగ్గు రికిని హరినామ కీర్తనము ప్రశస్తమైన మార్గము. కనుక పోతన్నగారి గీతమునకు శ్లోకానుగుణముగనే యర్థము చెప్పికొనవలెను. నిర్విద్య మానానాం అనువారిని గూర్చి భవభయంబులెల్లన్ పాసిపోవున్ అని చెప్పుచున్నాఁడు. మొదటి పాదముచేత ముముక్షువులను జెప్పుచు న్నాఁడు. యోగిసంఘమునకున్-అనునది ముక్తులకు సంబంధించిన విషయము. వాసుదేవ నామవర్ణనములు సర్వోత్తమము లైనవి.

వేదాక్షరాణి యావంతి పఠితాని ద్విజాతిభిః,
తావంతి హరినామాని కీర్తితాని న సంశయః. (విష్ణుధర్మము)

ఋగ్వేదో హి యజుర్వేదః సామవేదో హ్యథర్వణః,
అధీతాస్తేన యే నోక్తం హరిరిత్యక్షరద్వయమ్. (స్కాందపురాణము)

మా ఋచో మా యజుశ్శాఖా మా సామ పఠ కించన,
గోవిందేతి హరేర్నామ గేయం గాయస్వ నిత్యశః.

(పాద్మం-రామాష్టోత్తర శతనామస్తోత్రమ్)

అవమన్యచ యే యాంతి భగవత్కీర్తనం నరాః,
తే యాంతి నరకం ఘోరం తేన పాపేన కర్మణా.

ఇత్యాది శ్లోకము లిక్కడ ననుసంధేయములు. నామాపరాధములు లేక నామస్మరణ చేయుట మంచిది. నామాపరాధములు కొన్ని యీ క్రిందివి-

సతాం నిందా నామ్నః పరమమపరాధం వితనుతే,
యతః ఖ్యాతిం యాతం కథముసహతే సద్విగర్హణమ్,
శివస్య శ్రీవిష్ణో ర్య ఇహ గుణనామాది సకలం,
ధియాభిన్న స్పశ్యే సఖలు హరినామా ఒహితకరః.

గురువు నవమానించుట, శ్రుతిశాస్త్ర నింద, నామమాహాత్మ్య మర్థవాద మనుకొనుట, హరి నామములందుఁ గల్పనాబుద్ధి, నామ బలమును బాపములకై వినియోగించుట, నామజపమును ధర్మవ్రత-త్యాగహుతాది సర్వశుభక్రియలతో సమానమైనదని యనుకొనుట, శ్రద్ధలేని వానికి విముఖుఁడైన వానికి నుపదేశించుట. విష్ణుయామళ మందీ శ్లోక మున్నది-

మమనామాని లోకేఽస్మిన్ శ్రద్ధయా యస్తు కీర్తయేత్,
తస్యాపరాధ కోటీంస్తు క్షమామ్యేవ న సంశయః.

ఇక్కడ నామాపరాధ భిన్నములైన పాపములని యర్థము.

హరిన్ ఎఱుంగక - స్వామిని గూర్చిన ధ్యానమేలేక, బహు హాయనంబులు=ఎక్కువ సంవత్సరములు, మత్తుఁడై-సంసారమునం దెక్కువ యాసక్తి గలవాఁడై, వెఱ్ఱి-వెఱ్ఱివాఁడు, ముక్తికిన్ పోవన నేర్చునే=ముక్తి నందునా? వాఁడు ఎన్నఁటున్ సంసరణమున్ పెడఁ బాయఁడు = వాఁ డెన్నటికీ గాని జన్మ మరణ రూపమైన సంసార బంధమునుండి విముక్తుఁడు గాలేఁడు. ఆ హరినామ సంస్మరణము= ఆ శ్రీమహావిష్ణువు నామకీర్తనము, ముక్తిదము=మోక్ష మిచ్చునది.

తాత్పర్యము: రాజా! హరినిగూర్చిన ధ్యానమే లేక సంసార

డెన్నఁడును ముక్తి నందజాలఁడు. జన్మమరణ రూపమైన సంసారము నుండి వానికి విముక్తి లేదు. త్రికరణశుద్ధిగా హరినామస్మరణ మొక్క ముహూర్తము చేసినను నది ముక్తి నొసఁగ సమర్థమై యుండును.

తొల్లి = పూర్వకాలమందు, శక్రాది దివిజులు = దేవేంద్రుఁడు మొదలైన దేవతలు, సంగ్రామభూములన్ = యుద్ధరంగము లందు, ఉగ్రదానవులకున్ = భయంకరులైన రాక్షసులకు, దానవవిభులన్ = రాక్షసరాజులను, ఒండువరము ఒల్లన్ = వేఱువరము సమ్మతింపను, గగనయానమునన్ = విమానము చే,

తాత్పర్యము: ఓ నృపాలా! పూర్వకాలమున ఖట్వాంగుఁడను నొక రా జుండెను. అతఁడు సమస్త భూమి నేలుచుండినాఁడు. 'సప్త ద్వీపా వసుంధరా'. దేవతలకు రాక్షసులకు యుద్ధము జరిగినది. రాక్షసుల కోడివచ్చి దేవత లితనిని సాయము గోరిరి. అతఁడు సమ్మతించి పోరి రాక్షసుల జయించినాఁడు. వారు వర మిత్తు మన్నారు. 'నా కాయు వెంతయో చెప్పుఁడని' రాజు వారిని వేఁడెను. వా రొక ముహూర్త మన్నారు అతఁడు విమానమునెక్కి భూమికి వచ్చినాఁడు. స్వర్గము భోగభూమి. అందుచే నక్కడ మోక్షముసాధింప వీలుపడదు. కనుక నాతఁడు భూమికి దిగివచ్చెను.

గిరులం బోలెడి కరులను = పర్వతములతో సమానమైన యేన్గులను, హరులన్ = గుఱ్ఱములను, ప్రాణదయితల్ = ప్రాణమునకుఁ బ్రియురాండ్రై, మనియెడి సుందరులను = జీవించెడు సుందరులైన స్త్రీలను, హితకరులను = హితమును గల్గించువారిని, బుధవరులను = పండితులను, వర్జించి = వదలి, గాఢవైరాగ్యమునన్ = ప్రబలమైన వైరాగ్యముతో.

తాత్పర్యము: పర్వతములఁ బోలు కరులపై నాశ వదలెను.

సైన్యముల పైనను, వాని నాశ్రయించిన రాజవిభవముల పైనను, ధనాదులపైనను ఆశ వదలుకొన్నాఁడని యర్థము. ప్రాణమునకుఁ బ్రియులైన సుందరులపై నాశను గోసివేసినాఁడు. వీరినిఁ బ్రత్యేకముగాఁ జెప్పుట మానవులకు వీరిపొత్తు వదలుట దుష్కరమైన దాని వలన. హితకారులను బుధవరులను ఈ రెంటికిని దాత్పర్యము జితసంగుఁడై యనుటయే. హితాహితములతో సంబంధము లేకుండుటచే హితులైన మనుష్యులతోను సంబంధము నుండదు గదా! పండితులలో ననేక సంప్రదాయము లుండును. ఒక్కొక్క రది యదియే గొప్పదని వాదింతురు. ఇవియన్నియు నొకరీతిగాఁ జిత్తవిక్షేపమునకుఁ గారణము లగును ఇంతకును నన్నిటికి నావశ్యకమైనది వైరాగ్యము. ఆ కీలెఱిఁగినవాఁడు గనుక భర్తృహరి గాఢవైరాగ్యమును వహించెనని భావము.

వైరాగ్య మనఁగా నేమి? దీనిని పతంజలియోగ సూత్రములలో వివరించుచున్నాఁడు.

దృష్టానుశ్రవిక విషయ వితృష్ణస్య వశీకారసంజ్ఞా వైరాగ్యం — దృష్టానుశ్రవిక విషయవితృష్ణస్య = చూడఁబడిన, వినఁబడిన సమస్త విషయములందును తృష్ణారహితమైన మనస్సుయొక్క, వశీకారసంజ్ఞా = వశీకార మనెడు నవస్థయేది గలదో, తత్ వైరాగ్యం = దానికే వైరాగ్య మని పేరు. అంతఃకరణము, ఇంద్రియములు - వీని మూలమునఁ బ్రత్యక్షముగా ననుభవమునకు వచ్చు నీ లోకమునకు సంబంధించిన సమస్త భోగముల సమాహార మిక్కడ 'దృష్ట' శబ్దముచేతఁ జేయఁబడినది. ఏ సుఖములకుఁ బ్రత్యక్షముగా నీ లోకమున ననుభూతి లేదో, వేదశాస్త్రములచేత నేవి పొగడఁబడినవో, అనుభవించువారి చేత కథలద్వారా నేవి వినఁబడినవో యవి యన్నియు నానుశ్రవికములు. అనఁగా స్వర్గాదిసుఖము లన్నమాట. ఈ రెండు విధములైన భోగ

సర్వదా నాశనమైనప్పుడు అట్టి కామనారహితమైన చిత్తముయొక్క వశీకార మనెడు నవస్థా విశేషమునకే వైరాగ్యమని పేరు. ఇది అపర వైరాగ్యము.

తత్పరం పురుషఖ్యాతేర్గుణవైతృష్ణ్యం- పురుషఖ్యాతేః=పురుషుని యొక్క జ్ఞానముచేత, గుణవైతృష్ణ్యం=ప్రకృతి గుణములందు, ఆశ సర్వథా నాశనమైనట్టి. తత్=ఏ పరిస్థితి గలదో దానికి, పరం=పర వైరాగ్యమని పేరు. ముందు చెప్పిన చిత్తముయొక్క వశీకారమనెడు వైరాగ్యముతో సాధకుని మనస్సునందు విషయవాసనలు పూర్తిగా నశించిపోవును, అప్పుడు వాని చిత్తప్రవాహము సమానభావముతో తనకు ధ్యేయమైన యనుభవముతో నేకాగ్ర మగుచున్నది.

తతః పునః శాంతోదితౌ తుల్యప్రయత్నౌ చిత్తస్యైకాగ్రతా పరిణామః. తతః=అనంతరము, పునః=మరల, శాంతోదితౌ=శాంతము లైనట్టి లేక ఉదయమగునట్టి, తుల్యప్రయత్నౌ=రెండు వృత్తులును నొకటియై పోవుచున్నవి అప్పుడు చిత్తస్య=మనస్సునకు, ఏకాగ్రతా పరిణామః=ఏకాగ్రతా పరిణామమని పేరు ఎప్పుడును మనస్సు విక్షిప్తావస్థనుండి ఏకాగ్రతా అవస్థకుఁ బ్రవేశించునో అట్టి సమయమునఁ జిత్తమున కే పరిణామ మేర్పడునో దానికే 'సమాధి పరిణామ'మని పేరు. ఎప్పుడు మనస్సు చక్కఁగా సమాహిత మగునో తర్వాతఁ జిత్తమం దేర్పడు పరిణామమునకు 'ఏకాగ్రతా పరిణామ' మని పేరు. దానిలో శాంతించెడు వృత్తియు, ఉదయమయ్యెడు వృత్తియు నొకటియై పోవును ఇట్లుగా సమాధి పరిపక్వమైన తర్వాత ప్రకృతిపురుష వివేకజ్ఞాన ముదయించును. అప్పుడు సాధకునకు త్రిగుణములు వాని కార్యములు-వీనియందు సంపూర్ణముగాఁ దృష్ణ నశించిపోవును. వాఁడాప్తకాముఁడు, వాఁడు నిష్కాముఁడు. ఈ యవస్థకే 'పరవైరాగ్య'

సామి కర్తనని యెఱింగి=పరమాత్మను భజించి, రెండుగడియలలన్ =రెండు గడియలలో, కైవల్యముఁ జూఱగొనియెఁ=భయరహిత మైన శ్రీవిష్ణుస్థానమును బొందెను.

తాత్పర్యము: ఖట్వాంగ మహారాజు దేహము పోవునను భయము విడిచినాఁడు. అతఁడు గాఢవైరాగ్యమును ధరించి రెండు గడియలలో నిర్భయస్థానమైన శ్రీమహావిష్ణుస్థానమును చేరెను.

ఇక్కడ కైవల్య శబ్దమునకు ముక్తిని బొందెననియే భావము. 'గతవా నభయం హరిమ్' అని మూలము. కైవల్య శబ్దమునకు యోగులు విశేషార్థమును జెప్పినారు. 'తదభావా త్సంయోగాభావో హానం తద్దృశేః కైవల్యమ్', తదభావాత్=అవిద్యా భావమువలన (అవిద్య లేకపోవుటవలన), సంయోగాభావః=సంయోగముయొక్క అభావమేర్పడును, హానం=పునర్జన్మాది భావిదుఃఖముల యత్యంతా భావము గల్గును, తత్ = అదియే, దృశేః = చేతనాత్మకు, కైవల్యం= కైవల్య మని పిలువఁబడెడు స్థితి. ఆత్మదర్శన రూపమైన జ్ఞానముతో నవిద్య పూర్తిగా నశించినప్పుడు అజ్ఞానజనితమైన సంయోగమునకుఁ బూర్తిగా ననుభావ మేర్పడును. అప్పుడు పురుషునికి ప్రకృతితో నే సంబంధముగూడ నుండదు. వాని జన్మమరణాదులైన సంపూర్ణ దుఃఖములు సర్వథా సర్వదా నశించును. వాఁడు తన స్వస్వరూప స్థితుఁడై యుండును. దీనికే కైవల్యమని పేరు. ఈ యర్థమున నిచ్చట నీ శబ్దము వాడినట్లుఁ గన్పింపదు. కేవలము 'ముక్తి' యను నర్థ మందే వాడఁబడినది.

జీవితాంతము=బ్రదుకుయొక్క ముగింపు. తావత్కాలంబునకున్= అంతకాలములోపల, పారలౌకిక సాధనము=పరలోకమునకు సంబం

ధించిన, పరమకల్యాణంబున్=ఉత్తమమైన కల్యాణమును, సంపాదింపవచ్చున్=పొందవచ్చును, అంత్యకాలంబు డగ్గఱినన్=మరణము సమీపించినపుడు, బెగ్గడిలక=శరీరము నశించునను భయములేక, దేహి=జీవుఁడు, దేహ....సందోహంబు=దేహము పుత్త్రులు భార్య వారి ననుసరించినవారు, వీరిపై మోహసాలంబు=మోహ మనెడు వృక్షమును, నిష్కామకరవాలంబునన్=తృష్ణారాహిత్యమను ఖడ్గముచేత, నిర్మూలనంబుచేసి=ఖండించి, పుణ్యతీర్థ జలావగాహంబు=పుణ్యతీర్థముల జలమందు స్నానాదుల నొనర్చుచు, ఏకాంత శుచి ప్రదేశంబునన్=జనసంచారము లేని శుద్ధమైనచోటులందు, విధివత్ప్రకారంబునన్=శాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడినట్లుగా, కుశ అజినచేలంబులతోడన్=దర్భలు, జింకచర్మము, వస్త్రము మొదలైన వానిచేత, కల్పితాసనుండై=ఏర్పఱచికొనఁ బడిన యాసనము గలవాఁడై, నిఖిలజగత్పవిత్రీకరణ సమర్థము=సమస్త లోకములను బవిత్రములుగాఁ జేయ శక్తిగలది, అకారాది త్రివర్ణకలితంబు='అకార, ఉకార, మకారము' లనెడు మూఁడు వర్ణములచేతఁ గూడినది. బ్రహ్మబీజంబు=బ్రహ్మవాచకమైన బీజాక్షరము, ప్రణవంబున్ సంస్మరింపుచు=ప్రణవ జపముచేయుచు, వాయువుల జయించి=ప్రాణాయామముతో నుచ్ఛ్వాస నిశ్వాసముల నరికట్టి, విషయంబుల వెంటనంటి పాఱెడి నింద్రియంబులన్=విషయములచే నాకర్షింపఁబడి వాని వెంటఁ బరువెత్తెడు ఇంద్రియములను, బుద్ధిసారథియై=బుద్ధి నిశ్చయాత్మక మగుటచేత - దాని సహాయముతో, మనోనామకంబులైన పగ్గంబులన్=మన స్సనెడు పగ్గములచేత, బిగ్గంబట్టి=బిగించి, మొగ్గన్ తిగిచి=మరలించి, దట్టంబులైన కర్మఘట్టంబులన్=జన్మజన్మలనుండి సంక్రమించిన కర్మఫలములచేత, ఇట్టట్టుమెట్టెడు మనంబును=విక్షిప్తమగు మనస్సును, శేముషీ బలంబునన్=బుద్ధిబలముచేత, నిరోధించి=అడఁగించి, భగవదాకారంబు

నిర్విషయంబైన మనంబునన్ = విషయవాసనలు లేశముగూడ లేని మనస్సుతో, భగవత్ + పాదాది + అవయవంబులన = భగవంతుని పాదములనుండి తలవఱకున్న యవయవములను, క్రమంబునన్ = వరుసగా, ధ్యానంబు సేయుచున్, రజస్తమో గుణములచేతన్ = రజస్సు తమస్సు ననెడు గుణద్వయముచేత, ఆక్షిప్తంబును విమూఢంబుననగు చిత్తంబు = రజోగుణముచేతఁ బలువెంతలఁ బాఱాడునదియు, తమోగుణముచేత విమోహితము నగు మనస్సును, ధారణావశంబునన్ = ధారణాసహాయముతో, తత్ + గుణంబులవలనన్ = రజస్తమోగుణముల వలన నేర్పడెడు, మలంబులన పోన్ అడఁచి = దోషములను దొలఁగించికొని, నిర్మల చిత్తంబునన్ = శుద్ధమైన మనస్సుతో, సుఖాత్మకంబగు విషయంబున్ = పరమ మంగళమైన భగవదాకారమును, అవలోకించు యోగికిన = ధ్యానపూర్వకముగా వీక్షించెడు యోగయుక్తునకు, భక్తిలక్షణంబైన యోగంబునన్ = భక్తియోగముచేత, వేగంబ = శీఘ్రముగనే, మోక్షంబు సిద్ధించున్ = ముక్తి యేర్పడును.

తాత్పర్యము : ఓరాజా! నీకు సప్తాహమాయున్నది. ఏడు దినములకుఁ గాని మరణము నీ జీవితమునఁ దొంగిచూడదు. అంతలోపలఁ బారలౌకికమైన సాధనముతోఁ బరమమంగళకరమైన మోక్షమును సంపాదింపవచ్చును. 'సాంపరాయికం పారలౌకిక సాధనమ్' అని శ్రీధరులు అనుసరింపవలసిన వైరాగ్యమునుఁ జెప్పుచున్నాఁడు- మరణకాలమందు మృత్యుభయ శూన్యుఁడై యుండవలెను. అనాసక్తి యను ఖడ్గముచేత దేహపుత్త్రాలందుఁగల మోహవృక్షమును ఖండింపవలెను. జీవునకు 'దేహి' యనిపేరు. అనఁగా దేహముగలవాఁడు, దేహము జీవున కొక్క తొడుగు; అది శాశ్వతమైనది గాదు. జీవుని స్వరూపము గాదు. దేహము ననుసరించియే పుత్త్రకళత్రాదులు. దేహబుద్ధి పోయినప్పుడు దాని ననుసరించిన వారిపై యాసక్తి చెప్పకయే పోవును. అట్టి వా డిల్లువిడిచి పోవలెను. నిస్స్పృహుఁడైన వాఁడు

గృహ మెందుకు వదలవలెను? గృహమం దున్నచో దానియం దభిమాన మేర్పడుట కవకాశ మెప్పుడైన నేర్పడవచ్చును. అందుచే నాయవకాశము నుండి తప్పించికొన వలెనని భావము. ఏదైన పుణ్యతీర్థమునుజేరి స్నానాదుల నొనర్చుచు కాలము గడుపవలెను. శాస్త్రప్రకారము కుశాజిన చేలములతో నాసనము నేర్పఱచికొన వలెను. వాఁ డేర్పఱచికొను దేశము జనసంఘము లేనిదై యుండవలెను. జనుల రాకపోక లున్నచో నిష్ఠ నిలువదు. ఆ చోటు శుచియైయుండవలెను. లేకున్నచో సాధకునకు మనోవిక్షేప మేర్పడును. సుఖాసనమున నున్నవాఁడై మానసమందు 'అకార, ఉకార, మకారము లనెడు త్రివర్ణకలితమైన యోంకారమును స్మరింపవలెను. అదియే బ్రహ్మను దెలిపెడి బీజాక్షరము, 'తస్యవాచకః ప్రణవః'. ప్రాణాయామముచేత వాయువును నిర్జింపవలెను. ఆ ప్రాణాయామమును బ్రహ్మబీజమును జపించుచునే సేయవలెను. 'మనో యచ్ఛేజ్జితశ్వాసో బ్రహ్మబీజమనుస్మరన్' అని మూలము. అందుకే పోతన్న 'ప్రణవంబు స్మరింపుచున్' అన్నాఁడు. వాయువుల జయించుట ప్రాణాయామము చేతనే. సాధకున కింద్రియములు సంపూర్తిగా వశమై యుండవు. అందుచే వాఁడు విషయముల వెంటఁ బాఱెడు నింద్రియములను బుద్ధిసహాయముతో మరలించికొనవలెను. బుద్ధి నిశ్చయాత్మకమైనది. ఇంద్రియములు విషయముల వెంట గుఱ్ఱములవలె వేగముగాఁ బరువెత్తి పోవును. ఆ యింద్రియాశ్వ సంచారములే శబ్దాది విషయములు. దానినుండి బుద్ధిసారథి యింద్రియాశ్వములను మరలింపవలెను. సారథి యశ్వహృదయము నెఱిఁగినవాఁడు. హయసంచారభేదము లెఱిఁగినవాఁడు. ప్రదేశ నిమ్నోన్నతములకుఁ దగినట్లు గుఱ్ఱములను నడపుటఁ దెలిసినవాఁడు. గమ్యస్థానమునకు రథమును జేర్చునిశ్చయముతో సారథి బయలుదేఱును. నిశ్చయాత్మకమైన బుద్ధి గూడ నంతే. బుద్ధిని సారథికిఁ బోల్చుటలో గొప్ప యౌచిత్యమున్నది.

పోయినట్లెల్ల నది పోవును. సారథి యాదేశములకైన లోఁబడును. మనస్సు గ్రుడ్డిది. బుద్ధిసారథి మనోనామకములైన పగ్గములను బిగబట్టి గుఱ్ఱములను దనయిష్టము వచ్చినట్లు నడపును, జన్మజన్మార్జితములైన ప్రారబ్ధములు మనస్సు ననేకమార్గములఁ ద్రిప్పును. బుద్ధిసారథి వీని నన్నిటి నడ్డగింపవలెను. మూలమందు 'మనస్సనెడు పగ్గములను' అనునర్థము వాచ్యముగా లేదు. 'మనసాబుద్ధి సారథిః' అని మాత్రమే గలదు. పోతన్న యీ యర్థమునే వాచ్యముగాఁ జెప్పినాఁడు. ఉపనిషత్తులలో నిట్లున్నది. 'ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చ, బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ' ఇంద్రియాణి హయానాహు ర్విషయాం స్తేషు గోచరాన్-కర్మఘట్టంబులన్ 'కర్మభిరాక్షిప్తం' అని మూలము. 'పుణ్యపాపరూప బహుజన్మానుష్ఠిత కర్మవాసనయా' అని విశిష్టాద్వైత వ్యాఖ్య. 'తద్వాసనాభి రాక్షిప్తం' అని శ్రీధరులొనర్చిన సంక్షిప్త వ్యాఖ్యకు వివరణమే విశిష్టాద్వైత వ్యాఖ్య. భగవంతుని యొక్క పాదాద్యవయవములను క్రమముగా ధ్యానింపవలెను. ఈ ధ్యానమందు సమగ్రమైన రూపము మఱచి పోరాదు. 'అవ్యచ్ఛిన్నేన చేతసా' అని మూలము. ధారణావశంబునన్ 'ఆత్మ విశేషే సామాన్యతః చిత్తస్థిరీకరణం ధారణా' అవయవ విభావనయా తద్దార్ఢ్యం ధ్యానమితి భేదః తత్ర చ మనోవృత్తేర్విలయ స్సమాధి రితి వివేకః అని శ్రీధరులు. రజస్తమోగుణములచే మనస్సు చెదరి పోవును. రజస్సు కర్మప్రధానమైనది. అందుచే మనస్సును బలువెంటలఁ ద్రిప్పును. తమోగుణముతో నది విమూఢ మగును. ఈ రెంటినుండి సాధకుఁడు దప్పించి కొనవలెను. సుఖాత్మకంబగు విషయంబున్= పరమసుఖాత్మకమైన భగవద్రూప మనెడు విషయమును, అవలోకించు యోగికిన్ = ధ్యానపూర్వకముగా వీక్షించెడు యోగము నభ్యసించు సాధకునకు, భక్తిలక్షణమైన యోగము సులభముగా సిద్ధించును. శుకబ్రహ్మ యన్న యీ మాటలను విని పరీక్షత్తు మఱలఁ బ్రశ్నించి నాఁడు.

ధారణ యేక్రియ నిలుచును?—ధారణ ఏ పద్ధతితో సాగును? ధారణకున్ ఏ రూపము?—ధారణయొక్క స్వరూప మేది? 'యాదృశీ' అని మూలము. ధారణ అనఁగా నేది?—దేనిని ధారణయని పిలుతురు? ధారణపురుషుని మనోమలము ఏ రీతిన్ హరించున్ = ఈ ధారణ మనుష్యుని యొక్క మనోదోషముల నెట్లు పోఁగొట్టును? నాకున ఎఱిఁగింపఁగదే!—నాకుఁ దెలుపవలెను. దీనికి మూలశ్లోకము—

యథా సంధార్యతే బ్రహ్మన్ః ధారణా యత్ర సమ్మతా,
యాదృశీవా హరే దాశుపురుషస్య మనోమలమ్.

ఓ మహర్షీ! ధారణ స్థిరముగాఁ గుదురుటెట్లు? దాని స్వరూప మేమి? మఱి విశేషము లేవి? అది పురుషునియొక్క మనోదోషముల నెట్లు పోఁగొట్టును? దయచేసి నా కెఱింగింపవలెను. శ్రీధరుఁడు చిత్తస్థిరీకరణః ధారణా' అని చెప్పినాఁడు. పతంజలి తన యోగ సూత్రములో ధారణాస్వరూప మిట్లు వివరించెను. 'దేశబంధ శ్చిత్తస్య ధారణా' 'చిత్తస్యదేశబంధః'- శరీరమునకు లోపలఁ గాని బయటఁ గాని యేదో యొకచోటు లేక విషయమందు చిత్తము స్థిరముగా నిలుచుటకు ధారణ యని పేరు నాభిచక్రము, హృదయకమలము మొదలైనవి శరీరములోపలి భాగములు. ఆకాశము, సూర్యచంద్రులు మొదలైన దేవతలు లేక యేదైన మూర్తివిశేషము మఱి యేదైన పదార్థము ఇవన్నియు బయట నుండునవి. వీనిలో నేదో యొక దానియందుఁ జిత్తమును స్థిరముగా నిలుపుటకు ధారణ యని పేరు.

అనిన విని రాజునకు అవధూతవల్లభుఁ డిట్లనియె—

అవధూతవల్లభుఁడు = అవధూతలలో శ్రేష్ఠుఁడు. అవధూత

పవనము నియమించి = ప్రాణాయామముతోఁ బ్రాణముల నరికట్టి, పరిహృతసంగుఁడై = జనులతోడి సంబంధమును బూర్తిగా వదలుకొన్నవాఁడై. జను లనఁగా దార పుత్త్రాదులు గూడ, ఇంద్రియ వర్గమున్ ఎల్లన్ ఆపి=అన్ని యింద్రియములను విషయముల వెంటఁ బోనీక యరికట్టినవాఁడై, హరి విశాలరూపమందున్=జగత్తునందున్న శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క విశాలరూపమైన రూపమందు, చిత్తమున్ చేర్చి = ధారణతో మనస్సును నిలిపి, బుద్ధి నెఱపి = బుద్ధిసహాయముతో, బుధుఁడు = బుద్ధి గలవాఁడు, నిలుపన్ వలయున్=స్థిరముగా నిలుప వలయును.

ఈ పద్యమునకు మూల మిట్లున్నది—

జితాసనో జితశ్వాసో జితసంగో జితేంద్రియః,
స్థూలే భగవతో రూపే మనస్సంధారయే ద్ధియా.

జితాసనః=చాలసేపు ఒకటే యాసనమునందుఁ గూర్చుండుట కలవాటు చేసికొని దానిని వశీకరించుకొన్నవాఁడై, 'స్థిర సుఖమాసనం' అని పతంజలి సూత్రము. స్థిరసుఖం=నిశ్చలముగా సుఖపూర్వకముగాఁ గూర్చుండుటకే యాసన మని పేరు. హఠయోగములో ననేకాసనములు చెప్పఁబడినవి. కాని పతంజలి సాధకున కిష్టమైన యాసనముందుండ వచ్చునన్నాఁడు. సాధకుఁడు తనయోగ్యత ననుసరించి యెట్లు కూర్చున్నచో నటు నిటు మెదలుట, శారీరక బాధ మొదలైనవిలేక స్థిరముగాఁ గొంతకాలము కూర్చుండుటకు వీలగునో యట్లు కూర్చొనవచ్చును. ఇంతేకాదు. ఏ యాసనమునందు కూర్చుండి సాధన మొనర్చునో దానికిని యాసన మని పేరు. ఈ విషయమందు గీత యిట్లు చెప్పుచున్నది—

శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసన మాత్మనః,
నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజిన కుశోత్తరమ్.

తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేంద్రియక్రియః,
ఉపవిశ్యాసనే యుంజ్యాద్యోగమాత్మ విశుద్ధయే.

సమం కాయశిరోగ్రీవం ధారయన్నచలం స్థిరః,
సంప్రేక్ష్య నాసికాగ్రం స్వం దిశశ్చానవలోకయన్.
మనస్సంయమ్య మచ్చిత్తో యుక్త ఆసీతమత్పరః.

తాత్పర్యము : సాధకుఁడైనవాఁడు పరిశుద్ధమైన ప్రదేశమునఁ గూర్చుండవలెను. ఆసనము ఎక్కువ యెత్తుండరాదు. తగ్గులోనున్నదియుఁ గారాదు. చేలము, అజినము, దర్భలు, పైనఁ గప్పికొను వస్త్రము-వీనిలో దేనినైనను క్రిందఁ బఱచికొనవలెను. వాఁడు మనస్సును నిరోధింపవలెను. ఇంద్రియముల నిరోధింపవలెను. ఏకాగ్రమనస్కుఁడై చిత్తశుద్ధికొఱకు యోగము నభ్యసింపవలెను. మేరుదండము, కంఠము, శిరస్సు-వీనిని సమానముగ స్థిరముగ నిలిపినవాఁడైన న్నొక్కనినే భావించుచు బ్రహ్మచారియై మనస్సును నియమించి నాయందుఁ జిత్తమును జేర్చి సమాహితుఁడై యుండవలెను.

ఇక్కడ విధింపఁబడినది నాసికాగ్రదర్శనము గాదు. దృష్టిని నిరోధము చేయుటయే చెప్పఁబడినది. నాసికాగ్రమున మనస్సును స్థిర మొనర్చుట యుద్దేశ్యము గాదు. మనస్సును నిల్పవలసిన దాత్మయందే. నాసికాగ్రమునకు భ్రూమధ్యమని గూడ నర్థము చెప్పఁబడుచున్నది. గురుశుశ్రూష, భిక్షాన్నగ్రహణము, మైథునవర్జనము, శాస్త్రపఠనము అను నియమములతోఁ గూడినది బ్రహ్మచర్యవ్రతము. జితశ్వాసః = వాయువును నిరోధింపవలెను. ఎట్లు? ప్రాణాయామముతో నని యర్థము. ప్రాణాయామ మనఁగా నేమి? తస్మిన్ సతి శ్వాస ప్రశ్వాసయోర్గతి విచ్ఛేదః ప్రాణాయామః, తస్మిన్ సతి=ఆసన సిద్ధి యేర్పడఁగా, శ్వాసప్రశ్వాసయోః=శ్వాసప్రశ్వాసముల యొక్క, గతివిచ్ఛేదః=గతిని నిరోధించుట, ప్రాణాయామః=ప్రాణవాయువు, శరీరమందు ప్రవేశించుట శ్వాసము, బయటికి వచ్చుట ప్రశ్వాసము.

ఈ రెండు క్రియలు లేకపోవుట అనఁగా ప్రాణవాయువుయొక్క గమనాగమనములు లేకపోవుట. దీనికే ప్రాణాయామ మని పేరు. ఆసనసిద్ధి యేర్పడిన తర్వాతనే ప్రాణాయామము చేయవలెను. ఇది పరమావశ్యకము. ఈ ప్రాణాయామము మూఁడు రీతులు. 'బాహ్యాభ్యంతరస్తంభ వృత్తిర్దేశ కాలసంఖ్యాభిః పరిదృష్టో దీర్ఘసూక్ష్మః. బాహ్యాభ్యంతర స్తంభవృత్తిః = ఈ ప్రాణాయామము, బాహ్యావృత్తి, అభ్యంతరవృత్తి, స్తంభవృత్తి యని మూఁడురీతులు. ఇది దేశ కాల సంఖ్యాభిః=దేశము, కాలము, సంఖ్య అను వీనిమూలమున, పరిదృష్టః =చూడఁబడుచున్నది. దీర్ఘసూక్ష్మః = దీర్ఘము, సూక్ష్మమునై ప్రవర్తించుచున్నది, బాహ్యావృత్తిః = ప్రాణవాయువును బయటికి వదలి దానిని బయటనే నిలిపి సుఖపూర్వకముగా నుండుట. ఎంతకాలము బయటనుండునో పరీక్షించుట. బయటికి విడిచిన ప్రాణవాయు వెచట నున్నది? ఎంతసే పున్నది? ఆ యింతసేపటిలో స్వాభావికమైన ప్రాణముయొక్క గతి యెన్ని సంఖ్యలగునో దాని నూహింపవలెను. దీనికే బాహ్యావృత్తి ప్రాణాయామ మనిపేరు. రేచకవృత్తి యనియు నందురు. సాధన చేయఁగా చేయఁగా ప్రాణవాయువును బయటనే చాలసే పుంచఁ గలుగుచున్నాఁడు, ఆ స్థితి యనాయాసముగఁ గూడ నుండును. అభ్యంతరవృత్తి=వాయువును లోనికిఁ బంపి, యచటనే యెంతకాలము బిగఁబట్టుటకు సాధ్యమగునో యంతకాల ముండుట. ఈ వాయు వభ్యంతరదేశములో నే హద్దువఱకుఁ బ్రవేశించునో చూడవలెను. ఎంతవఱకు సుఖపూర్వకముగా నుండునో తెలియవలెను. ఆ కాలములో వాయువుయొక్క స్వాభావికగతి యెంత యుండఁదగునో లెక్కింపవలెను. దీనికి పూరక మని పేరు. అభ్యాసముతో దీనిలో ననాయాసస్థితి సిద్ధించును. స్తంభవృత్తి=ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసముల స్వాభావికమైన గతి యేది గలదో దాని నడ్డగించుట. దీనికే స్తంభన మని పేరు. ఈ స్తంభనములో ప్రాణవాయువు ...

నిలిచినదో గమనించుచుండవలెను. ఎంతప్రొద్దు సుఖపూర్వకముగా నిలుచుచున్నదో గమనించుచుండవలెను. ఆ యింతలో సుఖపూర్వకములైన యుచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములు ఎంత సంఖ్యగా నుండునో యూహింపవలెను. దీనికే స్తంభవృత్తి యని పేరు. కుంభక మని గూడ నందురు. అభ్యాసబలముతో నిదియు దీర్ఘమును అనాయాస సాధ్యమును నగును 'బాహ్యాభ్యంతర విషయాక్షేపీ చతుర్థః'— బాహ్యాభ్యంతర విషయాక్షేపీ = లోపలను బయటను నున్న విషయములయొక్క త్యాగముచే తనకుఁదానై సిద్ధించునది. చతుర్థః = నాల్గవ ప్రాణాయామము. లోపలను, బయటనున్న విషయములను బొత్తిగా చింతింపక వదలివేసినప్పుడు బాహ్యస్మృతి యుండదు. ప్రాణ వాయువు బయటికిఁ బోయినదా? లేక లోపలికి వచ్చుచున్నదా? చలించుచున్నదా? నిలిచినదా?—వీని స్పృహయే యుండదు. మనస్సు ధ్యేయమందే లగ్నమై యుండును. అప్పుడు దేశ కాల సంఖ్యా జ్ఞానముండదు. ప్రాణము దనకుఁదానై యేదోయొకచోట నిలిచిపోవును. ఇట్లు తనకుఁ దానై యేర్పడునది ప్రాణాయామము నాల్గవది. ఇది పై మూఁడింటికంటె భిన్నమైనది. ఈ భిన్నతను దెలుపుటకే 'చతుర్థః' అను పదము వాడఁబడినది. ఇట్లనాయాసముగా సిద్ధించు ప్రాణాయామము రాజయోగమునకు సంబంధించినది. దీనితోఁ దనకుఁ దానై మనశ్చాంచల్యము నిలిచిపోవును. ప్రాణగతియు నిలుచును. పైఁ జెప్పిన ప్రాణాయామములు మూఁడును నభ్యాసముతో సిద్ధించును. స్వాభావికముగా నేర్పడును. 'తతః క్షీయతే ప్రకాశావరణం' తతః—ఈ ప్రాణాయామముయొక్క అభ్యాసముచేత, ప్రకాశావరణం —జ్ఞానమును గూర్చియున్న ఆవరణము, క్షీయతే—క్రమముగా నశిం

ప్రకాశింపనీయక దానినిఁ జుట్టియున్న యావరణము. వీనితోనే మానవుఁ డజ్ఞానియైనాఁడు. విమోహితుఁ డైనాఁడు. ఇవి నశించినప్పుడు వానికి జ్ఞానసూర్యోదయము. దీనినే గీత యిట్లనుచున్నది-

జ్ఞానేన తు తదజ్ఞానం యేషాం నాశితమాత్మనః,
తేషా మాదిత్యవజ్జ్ఞానం ప్రకాశయతి తత్పరమ్.

ఆత్మజ్ఞానముచే నెవరి యజ్ఞానము వినష్టమైనదో వారి కాత్మజ్ఞానము సూర్యునివలె పరబ్రహ్మమును ప్రకాశింపఁ జేయుచున్నది.

ప్రాణాయామమునకు రెండవఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు-

'ధారణాసు చ యోగ్యతా మనసః' 'చ' అట్లే ధారణాసు= ధారణాదులందు, మనసః = మనస్సుయొక్క యోగ్యతా యోగ్యతయును (ఏర్పడును) ప్రాణాయామముతో మనస్సునకు ధారణా యోగ్యత గల్గును. అనఁగా నే చోటునందైనను ననాయాసముగా మనస్సు స్థిరముగా నెలకొనును. పోతనామాత్యుఁడు తనపద్యములో జితసంగః, జితేంద్రియః-అను రెంటిని 'పవనము నియమించి' అను నొక్క మాటతోఁ జెప్పినాఁడు. బుద్ధినెఱపి, 'ధియా' యని మూలము. బుద్ధియొక్క సహాయముతో నన్నమాట.

భగవంతుఁడైన హరి విరాడ్విగ్రహంబునందున్ = సర్వశక్తి సంయుతుఁడైన భగవంతుని విరాడ్రూపమందు బ్రహ్మాండమందున్న పురుషునకు విరాట్పురుషుఁ డనిపేరు. భూత భవిష ద్వర్తమానంబైన విశ్వంబు = ఇంతకుముం దున్నట్టి, ఉండఁబోవునట్టి, ఉండుచున్నట్టి దియునైన సమస్తసృష్టి, విలోక్యమానంబగున్=కనపడుచున్నది. భూత భవిష్యద్వర్తమాన కల్పాదులం దున్నదని యర్థము. లేక ఈ కల్పమందే అతీతము, అనాగతము, వర్తమానమైన సమస్తసృష్టియు విరాడ్రూపునియొక్క స్థూలరూపమం దుండునని భావము. జీవుఁడు స్థూల

యింద్రియములను నియమించి భగవంతుని సూక్ష్మరూపమునందు మనస్సు నుంచుట వానికిఁ జాల కష్టమైన పని. కారణ మేమనఁగాఁ బూర్వవాసనలు వానిని నిర్బంధించుచుండును. అందుచే తదనురూపమైన స్థూలరూపమునే మొట్టమొదలా లంబనముగాఁ జేసికొనవలెనని చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. గొప్పదైన యండకోశమే భగవంతుని శరీరము. దానికి భూమి, నీరు, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశము, అహంకారము, మహత్తత్త్వము లని యేడావరణములు. ఈ యావరణములతో కూడిన మహాండకోశమందు వైరాజపురుషుఁ డుండును. వాఁ డుపాసింపఁ దగినవాఁడని చెప్పుచున్నాఁడు. అనఁగా విరాట్పురుషుఁడు, తదంతర్గతుఁడైన జీవుఁడు, వానిలోనున్న అంతర్యామి—ఈ ముష్వరికి నభేదము నారోపించి యుపాసింప వలెనని భావము. అమ్మహాత్ముని కిన్=ఆ విరాట్పురుషునికి, పాదమూలంబు=పాదముల క్రిందిభాగము, పార్ష్ణి = మడమభాగము, పాదాగ్రభాగంబులు = పాదముల ముందు భాగములు, గుల్ఫంబులు=పిక్కలు మహాతలంబు, జంఘలు=మోఁకాళ్లు తలాతలంబు, జానుద్వయంబు=రెండు మోఁకాళ్లును, జఘనములు= పిఱుదులు, నాభీవివరంబు=నాభీరంధ్రము, గ్రహతారకాముఖ=గ్రహములు, తారకలు మొదలైన, జ్యోతిస్సమూహ=కాంతి సమూహముల చేత, సమేతంబు=కూడినది, గ్రీవంబు=మెడ, లలాటము=నుదురు, శీర్షము=తల, బాహుదండంబులు = దండాకారములైన బాహువులు, ఇంద్రాదులు=ఇంద్రుఁడు మొదలైనవారు, కర్ణములు=చెవులు, నాసాపుటంబులు=నాసికాద్వారములు, ఘ్రాణేంద్రియము=ముక్కు, నేత్రంబులు=నేత్రగోళములు, భ్రూయుగ్మవిజృంభణంబు=కనుబొమల పెంపు, తాలువులు=దౌడలు, జిహ్వేంద్రియంబు=నాలుక, దంష్ట్రలు=కోఱలు, దండధరుండు=యముఁడు, జగన్మోదకరంబులు = జగత్తునకు సంతోషమును గల్గించునవి. ' జనోన్మాదకరీ మాయా ' అని మూలము.

సృష్టులు 'దురంత సర్గః' అని మూలము. సర్గ మనఁగా స్థావరజంగ మాది సృష్టి. మేఢ్రంబు=పురుషాంగము, వృషణంబులు=బీజములు, జఠరంబు=కడుపు, శల్యసంఘంబులు=ఎముకల గుంపు, నాడీనివహం బులు=నాడీసమూహము, తనూరుహంబులు=రోమములు, నిరవధికము =అవధిలేనిది, నానావిధజంతు=అనేక విధములైన జంతువులయొక్క నివహ=గుంపుచేత, సంవృత=కూడుకొన్న, సంసరణములు=సంసా రములు, శిరోజములు=వెంట్రుకలు, ప్రధానంబు=ప్రకృతి, అశ్వ, అశ్వతరి, ఉష్ట్రి, గజంబులు, అశ్వతరి=అఁడుకంచరగాడిద, షడ్జాదు లైన స్వరవిశేషంబులు=షడ్జము మొదలైన స్వరములగుంపు, అప్సరస్ +సమూహంబులు = అప్సరసల గుంపు, వీర్యంబు=బలము, దైత్య దానవానీకంబు=దైత్యులయొక్కయు, దానవులయొక్కయు గుంపు. ఈ రెండును రాక్షసులలో భేదములు. దితినుండి ప్రారంభమైన వంశము దైత్యులు. దనువను వానినుండి యారంభమైన వంశము దానవులు. మూలములో- 'స్మృతిర్న్యసురానీక వీర్యః' అని కలదు. స్మృతి - అసురానీకమే వీర్యముగాఁ గలిగిన అనఁగాఁ బరాక్రమమే స్థానముగా గలిగినవాఁడు. ప్రహ్లాదుఁడని యర్థము. భగవంతుని స్మృతి-రాక్షస సైన్యాధినేతయైన ప్రహ్లాదుఁడని భావము. పోతన్న 'అసురానీక వీర్యః' అనుదానిని భగవంతున కన్వయించెను. అసురా నీకమే భగవంతుని వీర్య మని యాతని యన్వయము. అనుసంధా నము=నిరంతరము మఱచిపోక ధ్యానములో నిలుపుకొనుట, వక్కా ణించి=పలికి, వెండియున్=మఱల.

సమస్త ప్రపంచమందును వ్యాపించిన హరియొక్క విరాడ్వి గ్రహములోఁ గలిగినవి, ఉండునది యుండెడు నదియునైన సమస్త సృష్టియుఁ జూపట్టుచుండును. అండకోశమునకు సప్తావరణములు భూమి, జలము, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశము, అహంకారము,

భగవంతునకు శరీరము. ఆ శరీరముతోనే వైరాజపురుషు డుండును. అతఁడే నిరంతర ధారణకాశ్రయుఁడు. అతని పాదమూలమే పాతాళము. మడమ పాదాగ్రభాగములు రసాతలము, చీలమండలు మహాతలము. పిక్కలు తలాతలము. మోఁకాళ్లు రెండును సుతలము. తొడలు వితలము. అతలము తొడలపైభాగము లన్నమాట. పిఱుఁదులు మహీతలము. నాభిరంధ్రమే నభస్స్థలము, వక్షము నక్షత్రలోకము. మెడ మహర్లోకము. ముఖము జనలోకము. నుదురు తపోలోకము. తల సత్యలోకము. ఇంద్రుఁడు మొదలైన వా రాతని బాహువులు. దిక్కులే చెవులు. శ్రవణేంద్రియమే శబ్దము. నాసత్యదస్రులు నాసాపుటములు. ముక్కు గంధము. ముఖము వహ్ని. నేత్రగోళము లంతరిక్షము. చక్షురింద్రియమే సూర్యుఁడు. వామనేత్రము చంద్రుఁడు. రేపవళ్లు అతని ఱెప్పలు. భ్రూవిజృంభణము బ్రహ్మస్థానము. 'పరమేష్ఠిధిష్ణ్యం' అని మూలము. 'బ్రహ్మపదం' అని శ్రీధరులు. బ్రహ్మపదము పరమాత్మయొక్క భ్రూవిక్షేప సమకాలమని భావము. దౌడలు జలములు. రసములే నాలుక. వేదములు బ్రహ్మరంధ్రము. కోఱలు యముఁడు. పుత్త్రాది స్నేహకళలు=పుత్త్రులు మొదలైన వారియందున్న స్నేహముయొక్క అవాంతర భేదములు. మందహాసములు జగన్మోహకరములైన మాయా విశేషములు. కటాక్షములనంతదృష్టులు. పై పెదవి వ్రీడ. క్రింది పెదవి లోభము. స్తనములు ధర్మమార్గము. వెన్ను అధర్మము. మేఢ్రము ప్రజాపతి. వృషణములు విశ్వావరుణులు. కడుపు సముద్రము. ఎముకలగుంపు పర్వతములు. నాడులు నదులు. రోమములు తరువులు. నిశ్వాసములు వాయువులు. అతనివయస్సు నిరవధికమైన కాలము. 'గతి ర్వయః' అని మూలము. చేష్టలు నానావిధములైన జంతువులసృష్టి - సంసారము. వెండ్రుకలు. మేఘములు. వస్త్రము ఉభయసంధ్యలు. హృదయమే ప్రకృతి అవ్యక్త ప్రకృతియన్నమాట. సర్వవికారములకును జన్మస్థానమైన చంద్రుఁడు

మనస్సు. ధూమాది మార్గమగుటవలన నర్చిరాది మార్గమునఁ బయ నించు వారికి నే వికారములు నుండవు. చిత్తమే మహత్తత్త్వము. అహంకారము రుద్రుఁడు. అఁడు కంచరగాడిదలు, ఏన్గులు మొదలైనవి గోళ్లు. పశుమృగాదులు కటిప్రదేశము. పక్షులు విచిత్రములైన యాలాపనైపుణ్యము. 'నామరూపే వ్యాకరవాణి' అనెడు శ్రుత్యుక్తమైన శిల్పనైపుణి.

> **ఏన శుక్లీకృతా హంసాః శుక్లాశ్చ హరితీకృతాః,**
> **మయూరా శ్చిత్రితా యేన స నో వృత్తిం విధాస్యతి అని యతియుక్త్యోక్తి.**

స్వాయంభువమనువే యాతని బుద్ధి అనఁగా విచారశీలత. విజయధ్వజులు మను వనఁగా వాయు వని యర్థముఁ జెప్పెను. 'వాయవే మనవే అబాధితాయ' అని శ్రుతి. నివాసము పురుషుఁడు. షడ్జాదిస్వర విశేషములు గంధర్వులు విద్యాధరులు చారణులు మొదలైనవారు. స్మృతి ప్రహ్లాదుఁడు. వీర్యము దైత్యదానవుల గుంపు. ముఖము బ్రాహ్మణులు. బాహువులు క్షత్రియులు. ఊరువులు వైశ్యులు. చరణములు శూద్రులు. ఆతనిపేరులు నానావిధములైన వసు రుద్రాది దేవతాభేదములు. ద్రవ్యములు హవిర్భాగములు. కర్మలు యజ్ఞప్రయోగములు. ముముక్షువైనవాఁడు ఈ స్థూలరూపమందు బుద్ధిసహాయముతో మనస్సు లగింపఁజేయవలెను అని మఱియు నిట్లన్నాఁడు.

విశ్వమంతయున్ హరిమయము—సమస్తప్రపంచమును వాసుదేవాత్మకము, విశ్వమయుండు—ప్రపంచములో నిండినవాఁడు. ప్రపంచమే యాతని స్వరూపమని భావము. హరిమయముగాని ద్రవ్యము—హరి స్వరూపముగాని వస్తువు, పరమాణువు లేదు—అల్పాల్పమును లేదు.

తాత్పర్యము: సమస్త సృష్టియు విష్ణుస్వరూపము. హరికిఁ బ్రపంచమే శరీరము, ఇందులో సంశయము లేదు. హరిమయము

బడినది. ఇప్పుడు దివాజీవులు ఈశ్వరునియొక్క అంతర్యామిత్వమును చెప్పుచు నాతఁడే ధ్యానార్హుఁడని సదృష్టాంతముగా నిరూపించు చున్నాఁడు-

జీవుండు, కలలోనఁ = స్వప్నమందు, కౌతూహలంబునఁ = ఆసక్తితో, పెక్కుదేహంబులఁ పేరువడసి = అనేక శరీరములు ధరించి, ఇంద్రియంబుల వెంటఁ = వాని యింద్రియముల మూలమున, ఎల్ల వృత్తంబులన్ ఈక్షించి = సమస్త వ్యాపారములను గమనించి, మఱి = తర్వాత, తన్ను ఎఱుంగు కరణి = తన్ను మఱవక జ్ఞాపక ముంచు కొను విధముగా, అఖిలాంతరాత్మకుఁడగు పరమేశ్వరుఁడు = సర్వజీవుల యం దంతరాత్మగా నున్న భగవంతుఁడు, బుద్ధివృత్తులఁ ఎల్లఁ = బుద్ధియొక్క సమస్త వ్యాపారములను, బోధియై వీక్షించున్ = ద్రష్టయై చూచును, ప్రాభవమువలనఁ = విద్యాశక్తి చేత, బద్ధుండు గాఁడు = బంధితుఁడు గాఁడు, సత్యుఁడు = సత్యస్వరూపుఁడు, ఆనందబహుళ విజ్ఞాన మూర్తి = ఆనందముచేఁ గూడుకొన్న విజ్ఞానస్వరూపుఁడు. 'ఆనంద నిధిం' అని మూలము. అతనిఁ సేవింపఁ అగుఁ గాక I. అన్యసేవఁ = ఇతరసేవవలన, కైవల్య గౌరవములు = ముక్తి గౌరవములు, కలుగన్ నేరవు = ఎన్నఁడును సంసారబంధము పాయదు.

తాత్పర్యము: కలలో జీవుఁ డనేక జీవులను సృష్టించును. తన యింద్రియములతో వానిని వీక్షించును. వాని యింద్రియములతోఁ దన యిష్టము వచ్చినట్లు పనులు సేయించును. కాని తన్ను మఱచిపోవఁడు. అట్లే పరమాత్ముఁడు అఖిల జీవులం దంతర్యామిగా నుండును. వారి సమస్త బుద్ధివృత్తులను బోధియై వీక్షించును. తన కున్న విజ్ఞానశక్తిచేతఁ దన్ను మఱవఁడు. అతఁ డానందనిధి. సత్య స్వరూపుఁడైనవాఁడు. అతని సేవతో ముక్తిగౌరవ మేర్పడును. ఇత

రులను సేవించుటతో నేర్పడదు. సంసారబంధ మెన్నటికిని పాయదు. దీని మూలశ్లోక మీ క్రిందిది-

న సర్వధీవృత్త్యనుభూతసర్వ ఆత్మాయథా స్వప్నజనేక్షితైకః,
తం సత్యమానందనిధిం భజేత నాన్యత్ర సజ్జేద్యత ఆత్మపాతః.

దీనిని శ్రీధరుఁ డి ట్లన్వయించినాఁడు-

సర్వేషాం బుద్ధివృత్తిభి రనుభూతం సర్వం యేన సః,
సర్వధీవృత్త్యనుభూత సర్వః స ఏక ఏవ సర్వాంతర ఆత్మా.

వాఁ డొక్కఁడే అందఱియందున్న ఆత్మ. 'తమేవ సత్యం భజేత'- సత్యస్వరూపుఁడైన వానినే సేవింపవలెను. తక్కినవారియం దుపలక్షణము. న సజ్జేత్ - ఇతర దేవతలతో సంబంధ ముంచికొనరాదు. 'యతః సంగాత్ ఆత్మనః పాతః సంసారో భవతి'- ఆ సంసర్గముతో నాత్మపాతరూపమైన సంసార మేర్పడును. 'ఏకస్య తత్తదింద్రియైః సర్వానుభూతౌ దృష్టాంతః' - ఒక్కఁడేయైన యాత్మకు నా యా యింద్రియములతో సర్వానుభూతికి దృష్టాంత మిచ్చుచున్నాఁడు.

స్వప్నే జనానాం ఈక్షితా యథా స్వప్నే హి కదాచిత్,
బహూని జీవాన్ పరికల్ప్య జీవస్తదింద్రియైః సర్వం పశ్యతి తద్వత్.

స్వప్నమందు జీవుఁ డనేక జీవులను సృష్టించికొని వాని యింద్రియములతో సర్వమును జూచుచున్నాఁడు. అట్లే నవిభావము ఈశ్వరునకు సంబంధము లేదు; విద్యాశక్తి వలన.

పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యదాసునిచే విరచింపఁబడిన
'భాగవత సుధాలహరి' యందు ద్వితీయ
స్కంధమున ప్రథమాధ్యాయము
వ్యాఖ్య ముగిసినది.

భాగవత సుధాలహరి

ద్వితీయ స్కంధము

ద్వితీయాధ్యాయము

* * *

శ్రీ శుక ఉవాచ :

ఏవం పురా ధారణయాఽఽత్మయోని
ర్నష్టాం స్మృతిం ప్రత్యవరుధ్య తుష్టాత్,
తథా ససర్జేద మమోఘదృష్టి
ర్యథా ఽప్యయా త్ప్రాగ్వ్యవసాయబుద్ధిః. 1

ఆత్మయోనిః=బ్రహ్మదేవుఁడు, పురా=ముందు, నష్టాం=నశించిపోయిన, స్మృతిం=జ్ఞాపకమును, ఏవంధారణయా=ఈ ప్రకారమైన ధారణచేత, తుష్టాత్=పరితుష్టుఁడైన శ్రీహరినుండి, ప్రత్యవరుధ్య=మరల సంపాదించికొని, అమోఘ దృష్టిః=వ్యర్థముకానట్టి దృష్టికలవాఁడై, వ్యవసాయబుద్ధిః=నిశ్చయాత్మకమైన బుద్ధియును గలవాఁడై, అప్యయాత్ ప్రాక్ యథా=ప్రళయకాలమునకు ముందటి వలెనే, ఇదం = ఈ లోకమును, తథా ససర్జ = ఇంతకు ముందున్న రీతిగనే సృష్టించెను,

అవ: స్థూలమైన భగవద్రూపమును ధ్యానించి దానియందు స్థిరమైన మనస్సుతో సర్వసాక్షియు సర్వేశ్వరుఁడును నైన శ్రీ మహా విష్ణువునందు మరల మనస్సును స్థిరముగా నిలుపవలెనని చెప్పఁబోవు

దృశ్యాలంబనరూపమైన వైరాజపురుషునిపై ధారణను నిలిపిన తర్వాత సర్వాంతర్యామియు, నదృశ్యమానుఁడైన ఈశ్వరునందు మనస్సు తనకుఁదానే ప్రవేశించునని యీ రెండవ యధ్యాయమందు వివరించుచున్నాఁడు. మొదటి యధ్యాయమందు వివరించినట్లుగా భగవంతుని స్థూలమైనరూపమందు మనస్సు నిలుపుటతో సమస్తమును జలమయమైయుండిన సమయమందు విష్ణువుయొక్క నాభికమలమందు జన్మించిన బ్రహ్మ కల్పకాలముయొక్క దైర్ఘ్యము నిమిత్తముగా నశించిపోయిన స్మృతిని ధారణతో సంతుష్టుఁడైన శ్రీహరి ప్రసాదముతో మరలఁ బొందినవాఁడయ్యెను. పూర్వకల్పమందు రచింపఁబడిన సృష్టియొక్క స్వరూపజ్ఞాన మేర్పడినది. ఈ రీతిగా తనచే దీనిని సృష్టింపవలెనను నిశ్చయము గూడ బుద్ధి కేర్పడెను. ప్రళయమునకు ముందు సృష్టించినట్లే మరల నీ లోకమును నిర్మించుటయు జరిగినది. అందుచే పూర్వోక్త ధారణముతో విశ్వసృష్టి సామర్థ్యమేర్పడునని తెలియవలెను.

శాబ్దస్య హి బ్రహ్మణ ఏషపంథా
యన్నామభిర్ధ్యాయతి ధీ రపార్థైః,
పరిభ్రమం స్తత్ర న విందతేఽర్థా
న్మాయామయే వాసనయా శయానః. ౨

అపార్థైః—అర్థశూన్యములైన, నామభిః—పేరులచేత, ధీః—బుద్ధి, ధ్యాయతి యత్—ధ్యానించుటయనున దేదిగలదో, అది శాబ్దస్య—శబ్దమయమైన, బ్రహ్మణః బ్రహ్మయొక్క, పంథాః—మార్గము, ఏషః హి—ఇదియే, మాయామయే—మాయా

క్తుఁడైన పురుషునకు శుద్ధమైన బ్రహ్మమందే మనస్సును లగింపఁ జేయుట యుక్తము. ఈ విషయము చెప్పఁ బూనుకొన్న మహర్షి ఫలాశలేక యుండవలెనని చెప్పఁబూనుచు వైరాగ్యమును గల్గింపఁ జేయుటకై కర్మఫల మనిత్య మగుటచే నిత్యానందము దానినుండి లభింప దనెడు వేదరహస్యమును జెప్పుచున్నాఁడు—

కర్మములకు ఫల మున్నదని యుపదేశించుట శబ్దబ్రహ్మమయ మైన వేదముయొక్క సంప్రదాయము. 'స్వర్గకామో యజేత' స్వర్గ మందు కోరిక గలవారు ఈశ్వరుని గుఱించి యాగ మొనర్పవలెను. ఈ రీతిగా ననేకములు చెప్పి పురుషుని బుద్ధియందు కర్మాశను రేకె త్తించుట వాని స్వభావము. స్వల్పకాలము మాత్రమే యుండెడు స్వర్గాది లోకములు వానియం దేర్పడెడు విషయ సుఖములు-ఇవి తుచ్ఛములైనవి; అర్థశూన్యములైన ఈ నామరూపములతో మోహితుఁ డైన పురుషుఁడు వానియం దాసక్తి గలవాఁడై 'వీనిలోసుఖ మున్నది' అనెడు వాసనలతోఁ గూడినవాఁడై వానికై యత్నించి స్వర్గాది స్థాన ములను బొందును. అక్కడ వసించినను బుణ్యక్షయమందు మఱల నీ లోకమునకే వచ్చుట జరుగును. అట్టివాని కాత్యంతికమైన దుఃఖ నివృత్తియు శాశ్వతమైన యానందము నేర్పడవు. స్వాభావికములైన దుర్వాసనలను బోఁగొట్టి సద్వాసనలను బెంపొందించుటకు మాత్రమే పనికి వచ్చునవి వేదములు. వాని యర్థవాదము లన్నియు నిందుకే.

తతః కవి ర్నామసు యావదర్థః
స్యా దప్రమత్తో వ్యవసాయబుద్ధిః,
సిద్ధే ఒన్యథార్థే న యతేత తత్ర
పరిశ్రమం తత్ర సమీక్షమాణః. ౯

తతః—అందుచేత, **కవిః**—వివేకవంతుఁడైన వాఁడు, **నామసు**—పేరులందు, **యావదర్థః**—అర్థమును మాత్రమే గ్రహించినవాఁడై, **అప్రమత్తః**—ప్రమాదము

లేనివాఁడై, వ్యవసాయబుద్ధిః = వత్ప్రయత్న మొనర్చెడు బుద్ధిగలవాఁడుగా, స్యాత్ = కావలెను, అర్థే = ప్రయోజనము, అన్యథా = వేఱుమార్గముతో, సిద్ధేసతి = సిద్ధించిన దగుచుండఁగా, తత్ర = నామరూపాత్మకమైన వేదమందు, పరిశ్రమం = వ్యర్థప్రయత్నము, సమీక్షమాణః = భావించుచున్నవాఁడై, తత్ర = దానియందు, న యతేత = ప్రయత్నము చేయరాదు.

అవ: కర్మఫలమును సంపూర్తిగా వదలినచో వెంటనే దేహము నశించుచున్నది గదా! ఈ యాక్షేపమునకు సమాధానము-

'దీనిని గ్రహింపవలెను' 'దీని నుపేక్షింప వలెను' అని వివేకించి కొనుటకు శక్తియున్న విద్వాంసుఁడు అర్థశూన్యములై నామమాత్రములై యున్న భోగ్యవిషయములందు శరీరనిర్వహణమున కెంతమాత్ర మవసరమో అంతమాత్రమే ప్రవర్తించును. 'శారీరం కేవలం కర్మ కుర్వ న్నాప్నోతి కిల్బిషం'- శరీరయాత్ర కావశ్యకమైన కర్మము బంధహేతువు గాదని గీతావాక్యము. కాని శరీరయాత్రకు వీఁ డొనర్చు కర్మములు సుఖేచ్ఛతోఁ గూడినవిగా నుండరాదు. వీనినుండి శాశ్వతసుఖ మేర్పడదను భావము సర్వదా యుండవలెను. శరీరనిర్వహణకు వలయు సాధనము వేఱువిధముగా లభించినచో దానికై యిఁక ప్రయత్నము పెట్టుకొనరాదు. పెట్టుకొనుట వ్యర్థప్రయత్న మని దానియం దుపేక్ష వహింపవలెను. ఇదియే వివేకి యగు పురుషుని లక్షణము.

సత్యాం క్షితౌ కిం కశిపోః ప్రయాసై
ర్బాహౌ స్వసిద్ధే హ్యుపబర్హణైః కిమ్,
సత్యంజలౌ కిం పురుధాన్నపాత్ర్యా
దిగ్వల్కలాదౌ సతి కిం దుకూలైః. 4

క్షితౌ = భూమి, సత్యాం = ఉండఁగా, కశిపోః = పడుకకొఱకై చేయు,

వ్యయముగా సిద్ధించినదై యుండఁగా, ఉపబర్హైః=దిండు మొదలగు వానిచేత, కిం=ఏమి ప్రయోజనము?, అంజలౌ సతి=అంజలిబంధ ముండఁగా, పురుధా=బహువిధమైన, అన్నపాత్ర్యా=అన్నపాత్రలచేత, కిం = ఏమి? దిక్=దిక్కులే, వల్కలాదౌ సతి=గుడ్డలుమొదలైన వగుచుండఁగా, దుకూలైః కిం?=వస్త్రాదులతో నేమి ప్రయోజనము?

అవ: 'శరీరనిర్వహణసాధనము వేఱురీతిగా సిద్ధించినదైనచో మఱి వానికై ప్రయత్నముతో నేమి పని?' అన్నాఁడు. ఆ సిద్ధించు విధమును రెండు శ్లోకములతోఁ దెల్పుచున్నాఁడు–

నిద్ర వచ్చినప్పుడు పండుకొనుటకు భూమి యుండఁగా పఱుపు మొదలైన వానిని సంపాదించికొనుట యెందులకు? తల దిండు మొదలైన వానికి శరీరముతో పుట్టిన బాహు వున్నది. అది చాలు గదా! ఇతరములకై ప్రయాస మనవసరము గదా! అన్నము దినుట కంజలిబంధముండఁగా ననేక విధములైన భోజనపాత్రము లెందుకు? దిక్కులే దుకూలము లైనప్పుడు మఱి వివిధములైన యంబరము లేల?

చీరాణి కిం పథి న సంతి దిశంతి భిక్షాం
నో వాంఘ్రిపాః పరభృత స్సరితో ప్యశుష్యన్,
రుద్ధాగుహాః కి మజితో ఽవతి నోపసన్నా
న్కస్మా ద్భజంతి కవయో ధనదుర్మదాంధాన్. ౫

పథి=మార్గమందు, చీరాణి = చినిఁగిపోయిన గుడ్డపేలికలు మొదలైనవి, న సంతి కిం?=ఉండవా యేమి? పరభృతః=ఇతరులను పోషించుచున్న, అంఘ్రిపాః=వృక్షములు, భిక్షాం=భిక్షను, న దిశంతి కిం=ఒసఁగవా యేమి?, సరితః=

లైనవారు, ధనదుర్మదాంధాన్ — ధనగర్వముతో గ్రుడ్డివారైన వారిని. కస్మాత్ భజంతి?—ఎందుకు సేవింతురు?

అవ: దిక్కులే యంగములను మూయుచున్న వన్నచో నగ్నుఁడుగా నుండవలె ననియే గదా యర్థము. ఆచ్ఛాదనమునకై కావలసిన వస్త్రాదులను అన్నపానాదులను ఇతరులను యాచించి తెచ్చికొనవలసినదే కదా! దానినుండి తప్పించికొనుటకు వీలు లేదు కదా! యనుటకు సమాధానము—

ఎవరికి నవసరము లేని గుడ్డపేలికలు మొదలైనవి వీథులయందు పడియుండును. వానితో శరీరము నాచ్ఛాదించికొనవచ్చును. వృక్షాదులున్నవి, అవి తమ యాహారము నెవ్వరి నడుగవు. భూమిలోని వస్తువులనే వేరులతో గ్రహించి బ్రదుకును. తమ పుష్పఫలాదుల నవి యనుభవింపవు. వాని యుత్పత్తియంతయుఁ బరప్రయోజనము కొఱకే. వాని నాహారముగా వాడికొనవచ్చును. నదులు మొదలైన ప్రవాహము లున్నవి. దప్పిగొన్నప్పుడు వాని నీరుఁ ద్రావవచ్చును. నిద్రించుటకు కొండగుహ లున్నవి. వాని నెవరును మూయలేరు. ఇన్నిటికిఁ పైఁగా భగవంతుని యభయహస్త మున్నది. శరణుఁజొచ్చిన వారి నెన్నఁడు నుపేక్షింపఁడు. వానిరక్షణ కెదురే లేదు. వాస్తవ మిట్లుండఁగా వివేకవంతులు గూడ ధనదుర్మదాంధుల నేందు కాశ్రయింపవలెను?

ఏవం స్వచిత్తే స్వత ఏవసిద్ధ
ఆత్మా ప్రియోఽర్థో భగవాననంతః,
తన్నిర్వృతో నియతస్తం భజేత
సంసారహేతూపరమశ్చ యత్ర. 6

ఏవం—ఈ ప్రకారము యోచించి, స్వచిత్తే—తన మనస్సునందు, స్వతః ఏవ—తనకుఁదానై, స్వాభావికముగా, సిద్ధః—ఉన్నట్టి, ప్రియః—ప్రేమరూపుఁడు,

అర్థః = సత్యస్వరూపుఁడును, భగవాన్ = ఐశ్వర్యపూర్ణుఁడును, అనంతః = అవ రిచ్ఛేద్యుఁడును నైన, ఆత్మా=ఆత్మయన్నది, నిర్వృతః=ఆనందముతోఁ గూడిన వాఁడును, నియతార్థః = నిశ్చయించికొనఁబడిన స్వరూపముతోఁ గూడినవాఁడును నైన మాధవుఁడు, తంహ్రుదయాంతస్థితుఁడైన యాత్మను, భజేత=భజింప వలెను, యత్ర=ఏ విధానమందు, సంసార హేతు ఉపరమః=సంసార వినాశ కారణ మేర్పడునో.

అవ: పైఁ జెప్పినట్లుగా సర్వమునందును విరక్తుఁడైన పురుషుఁడు తర్వాత నొనర్పవలసిన కార్యమేది? చెప్పుచున్నాఁడు—

తన హృదయమందు స్వయముగా నాత్మస్వరూప మున్నది. వాఁడు ప్రేమరూపుఁడు. భజించుటకు యోగ్యమైన గుణములు గల వాఁడు. ఎన్నఁడును వానికి వినాశము లేదు. సర్వమునం దొక రీతి గనే వ్యాపించినవాఁడు. ఇట్టి యాత్మస్వరూపమును హృదయము నందుఁ జక్కఁగాఁ బ్రతిష్ఠించికొన్నచో మహానందము సిద్ధించును. అట్టి యానందమును బొందెడువాఁడై ఆ పరమాత్మను భజింపవలెను. అట్లు భజించినచో సర్వ సంకటములకును నిలయమైన సంసారము గలుగుటకు మూలకారణమైన 'యవిద్య' తనకుఁ దానై నశించును.

కస్తాం త్వనాదృత్య పరానుచింతా
మృతే పశూనసతీం నామయుంజ్యాత్,
పశ్యన్ జనం పతితం వైతరణ్యాం
స్వకర్మజాన్ పరితాపాన్ జుషాణమ్. 7

పశూన్ ఋతే=పశువులు దప్ప, కః=ఎవ్వఁడు, తాం పరానుచింతాం=ఆ పరమాత్మచింతను, అనాదృత్య=ఆదరింపక విడచి, వైతరణ్యాం=వైతరణీనది యందు, పతితం=పడియున్నవాఁడును, స్వకర్మజాన్=తన కర్మలచే నేర్పడిన, పరితాపాన్ = సంకటములను, జుషాణమ్ = అనుభవించుచున్నవాఁడును నైన, జనం=మానవుని, పశ్యన్ = చూచుచున్నవాఁడై, అసతీం = నశ్వరములైన విషయములయందలి చింతను, యుంజ్యాత్=చేయును.

చింతనముతో నేర్పడెడు దుష్ఫలములను జెప్పుచున్నాఁడు-

అనుసరింపఁదగిన కర్మను దెలిసికొనెడు బుద్ధి శక్తి లేని జనుఁడు దప్ప తక్కినవాఁ డెవ్వఁడును పరమాత్మచింతను వదలి నశ్వరమైన విషయచింత నాదరింపఁడు. ఆ విధమైన చింతనతో నేర్పడు ఫలము ప్రత్యక్షముగనే కన్పించుచున్నది గదా! యముని రాజధానిముందు మహాఘోరమైన వైతరణి గలదు. దానితో సమానమైన సంసారమందు మునిఁగి స్వకర్మఫలములైన తాపత్రయాదు లనుభవించికొనుచు జనుఁడు సర్వదా పరితపించుచుండును. అట్టి వారిని జూచుచున్న వివేకియైన పురుషుఁ డదే నదియందుఁ బడుట కుపకరించెడు విషయ చింతన నంగీకరించునా? అ దెంత కష్టమైనది; దానినుండి రక్షించెడు పరమాత్మచింత చేయవలె ననియే భావము.

కేచి త్స్వదేహాంత ర్హృదయావకాశే
ప్రాదేశమాత్రం పురుషం వసంతమ్,
చతుర్భుజం కంజరథాంగశంఖ
గదాధరం ధారణయా స్మరంతి. ౮

ప్రసన్నవక్త్రం నలినాయతేక్షణం
కదంబ కింజల్క పిశంగ వాససమ్,
లసన్మహారత్నహిరణ్మయాంగదం
స్ఫురన్మహారత్న కిరీటకుండలమ్. 9

ఉన్నిద్రహృత్పంకజ కర్ణికాలయే
యోగేశ్వరస్థాపిత పాదపల్లవమ్,
శ్రీలక్ష్మణం కౌస్తుభరత్నకంధరం
అమ్లానలక్ష్మ్యా వనమాలయాఽఽచితమ్. 10

విభూషితం మేఖలయాంగుళీయకై
ర్మహాధనైర్నూపుర కంకణాదిభిః,
స్నిగ్ధామలైః కుంచితనీలకుంతలై
ర్విరోచమానానన హాసపేశలమ్. 11

అదీనలీలాహసితేక్షణోల్లస
ద్భ్రూభంగసంసూచిత భూర్యనుగ్రహమ్,
ఈక్షేత చింతామయమేవ మీశ్వరం
యావన్మనోధారణ యాఽవతిష్ఠతే. 12

కేచిత్=కొందఱు, స్వ=తనయొక్క, దేహాంతర=దేహమందున్న, హృదయావకాశే=హృదయావకాశమందు, ప్రాదేశమాత్రం=అంగుష్ఠమాత్రమైన, పురుషం=పురుష రూపముతో, వసంతం=వసించుచున్న వాఁడును, చతుర్భుజం=నాల్గు చేతులు గలవాఁడును, కంజ రథాంగ శంఖ గదాధరం=పద్మము, చక్రము, శంఖము, గద వీనిని ధరించిన వాఁడును, ప్రసన్నవక్త్రం=ప్రసన్నమైన ముఖముగలవాఁడును, నలినాయతేక్షణం=పద్మమువలె మనోహరములును, విశాలములునైన కన్నులు గలవాఁడును, కదంబ కింజల్క పిశంగ వాససం=కడిమిచెట్టు పువ్వులోని కేసరములవలె పచ్చనైన పీతాంబరమును ధరించిన వాఁడును, లసన్మహారత్న హిరణ్మయాంగదం=అపూర్వములైన రత్నములు పొదుగఁబడిన బంగారుబాహుపురులు ధరించినవాఁడును, స్ఫురన్మహారత్న కిరీట కుండలం=ప్రకాశించుచున్న రత్నమయ కిరీటము, కుండలములు గలవాఁడును, ఉన్నిద్రహృత్పంకజ కర్ణికాలయే=జాగృతమైన హృదయపద్మముయొక్క మధ్య భాగ మనెడు హృదయమందు, యోగేశ్వరస్థాపిత పాదపల్లవం=మహాయోగుల చేత ప్రత్యక్షమొనరించి కొనఁబడిన పాదపల్లవములు గలవాఁడును, శ్రీలక్ష్మణం=లక్ష్మీదేవి యనెడు ప్రత్యేక చిహ్నము గలవాఁడును. కౌస్తుభరత్నకంధరం=

హ స్తకంకణములు మొదలగువానిచేత, విభూషితం=అలంకరింపఁ బడినవాఁడును, స్నిగ్ధా మలకుంచిత నీలకుంతలైః = నునుపులై, పరిశుద్ధములై, ఉంగరములు చుట్టుకొన్న నల్లని కేశములచేత, విరోచమానాననహాసపేశలం=ప్రకాశించుచున్న ముఖమండలమందలి చిఱునవ్వుచే మనోహరుఁడును, అదీనలీలాహసితేక్షణోల్ల సద్భ్రూభంగ సంసూచిత భూర్యనుగ్రహం = ఉదారమైన లీలామందహాసముచేత ప్రకాశించెడు భ్రూభంగముతో సూచింపఁబడిన భక్తులయందలి విశేషానుగ్రహము గలవాఁడును, చింతాశక్తిచేత రూపింపఁబడివాఁడునునైన, ఈశ్వరం=ఈశ్వరుని, మనః=మనస్సు, ధారణయా యావత్ అవతిష్ఠతే = ఎంతవఱకు నిలుకడగా నుండునో అంతవఱకు, ఈక్షేత=దర్శింపవలెను.

కొందఱు హృదయావకాశమందు పరమపురుషుని నిలిపికొం దురు. వాఁ డంగుష్ఠమాత్రుఁడైన శరీరుఁడు. నాల్గు భుజములు. పద్మము, శంఖము, చక్రము, గద వాని యాయుధములు. అట్టి వానిని మహాయోగులు తమహృదయములందుఁ బ్రతిష్ఠించికొందురు. అంతమాత్రమే కాదు. వానివక్త్రము పరమప్రసన్నమైనది. తామరల వలె మనోహరములై విస్తారములైన కన్నులు. కడిమిపూవు కేసర ముల వంటి కట్టిన పచ్చనిపుట్టము. ఆతని బాహుపురులు కనకమయ ములు. వానిలోఁ జెక్కిన యనర్ఘ రత్నములు; రత్నకాంతులు దిక్కు లకుఁ దన్నుచున్న కిరీటము. దిఙ్మండలములకుఁ గ్రొత్తరూ పొసఁగు కుండలములు. యోగశక్తితో హృదయపద్మమును జాగృత మొనర్చి మహాయోగులు దాని మధ్యమందు వాని పాదపల్లవములను నిలిపి కొందురు. వానియెదపై శ్రీమహాలక్ష్మి. ఇది యనన్యమైన చిహ్నము. కౌస్తుభరత్న పరీవాహమైన కంధరము. ఆపాదచూడము వ్రేలాడు చున్న వనమాల. దాని శోభాతిశయ మెన్నఁడును దఱుఁగదు. అనర్ఘ మైన మొలనూలు. ఉంగరములు, నూపురములు, కంకణములు. వాని కుంతలములు నునుపుదేఱి కాంతిమంతములై పరిశుద్ధములై యింద్ర నీలమణిచ్ఛాయ గలవి; వక్రసుందరములు. వీనిచే నందగించిన ముఖము. దానియందలి మృదులమైన చిఱునవ్వు. ఆ నవ్వు భక్తా

నుగ్రహ పిశునము. ఇట్టి స్వరూపమును యోగులు నిరంతరమును ధ్యానింతురు. ప్రతిసాధకుఁడు నిట్టి రూపము నేకాగ్రతతోఁ దన హృదయమందుఁ గల్పించికొనవలెను. కల్పించికొని ధారణమందు హృదయ మెంత స్థిరముగా నిల్చునో అంతవఱకును ధ్యానింపవలెను.

ఏకైకశోఽంగాని ధియాఽనుభావయే
త్పాదాదియావద్ధసితం గదాభృతః,
జితం జితం స్థానమపోహ్యధారయే
త్పరం పరం శుద్ధ్యతి ధీ ర్యథా తథా. 13

గదాభృతః=గదాధరుఁడైన శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క, పాదాది=పాదములు మొదలుకొని, యావత్ హసితం = నవ్వు వఱకును, అంగాని = అంగములను, ఏకైకశః=ఒక్కొక్కదానినిగా, ధియా=బుద్ధి సహాయముతో, అనుభావయేత్= విడువక క్రమముగా భావింపవలెను, ధీః=బుద్ధి, యథా యథా శుద్ధ్యతి=ఎట్లెట్లు శుద్ధమగుచుఁ బోవునో, (తథాతథా=అట్లట్లు) జితంజితంస్థానం=ధ్యానవశీకృతమైన స్థానమును, అపోహ్య=వదలిపెట్టి, పరంపరం=పైపైనున్న, (స్థానం= అంగమును) ధారయేత్=ధరింపవలెను.

అవ: సాధకుఁ డభ్యాస మొనర్పవలసిన పద్ధతిని వివరించు చున్నాఁడు-

గదాధరుఁడైన శ్రీమన్నారాయణమూర్తి యొక్క యొక్కొక్క యంగమునే ధ్యానింపవలెను. ఎంతవఱకు? పాదము మొదలుకొని చిఱునవ్వు వఱకు ఈ ధ్యానమును విడువక చేయవలెను. ఎందు కనఁగా బుద్ధి యా యంగధ్యానమందు పరిణతము గావలెను. ఇట్లు క్రమక్రమముగా నొక్కొక్క యంగమునే ధ్యానించుచుఁ బోయి నప్పుడు ధ్యానవశీకృతమైన యంగమును వదలి పైపై యంగమును పట్టుకొనిపోవలెను. ఒకయంగమును ధ్యానించునప్పుడు దానియందు బుద్ధి చక్కగా పరిపక్వ గు నంతవఱకు నా ధ్యానమును దలరాదు.

ఒకొక్కయంగమును ధ్యానింపవలె నన్నప్పుడు జితమైన స్థానమును వదలవలెనని కాదు. ఉదాహరణకు-శ్రీమహావిష్ణువుతొడలను ధ్యానించుచున్నాఁ డనుకొందము. పాదమూలములను జానువులను వదలవలెనని కాదు. అవి ముందే ధ్యానవశీకృతము లైనవి గనుక అవి మఱచిపోకుండునట్లు వానితోఁ బాటు విష్ణుదేవుని యూరువులను ధ్యానింపవలెనని యభిప్రాయము.

యావన్న జాయేతపరావరేఽస్మి
న్విశ్వేశ్వరే ద్రష్టరి భక్తియోగః,
తావత్ స్థవీయః పురుషస్య రూపం
క్రియావసానే ప్రయతః స్మరేత. 14

విశ్వేశ్వరే = సర్వమును నియమించువాఁడును, **పరావరే** = కార్యకారణ రూపుఁడునై యున్న, **అస్మిన్ద్రష్టరి** = ఈ ద్రష్టయందు, **భక్తియోగః** = పరమ ప్రేమలక్షణమైన భక్తియోగము, **యావత్ న జాయేత**=ఎంతవఱకుఁ బరిపూర్ణముగా సిద్ధింపదో, **తావత్**=అంతవఱకు, **ప్రయతః**=శాస్త్రనియమము ననుసరించుచున్నవాఁడై, **క్రియావసానే**=కర్మయొక్క అవసానమందు, **పురుషస్య**=సర్వేశ్వరునియొక్క, **స్థవీయః**=మిగులస్థూలమైన, (జగదాకారమైన) **రూపం**=రూపమును, **స్మరేత**=స్మరింపవలెను.

అవ: ఇప్పుడు చెప్పిన ధారణ పరినిష్ఠిత మగువఱకును ముందు చెప్పఁబడిన విరాడ్రూపధారణము, నిత్యకర్మల తర్వాత నియమపూర్వకముగా నభ్యసింపవలెనని చెప్పుచున్నాఁడు-

భగవంతుఁడు స్థూల సూక్ష్మరూపములతో నున్నవాఁడు. ఈ రెండు రూపములతో లోకముయొక్క అంతర్భాగ మందుండి సకలమును దాని దాని స్థానమందు నియమించుచున్నాఁడు. ప్రతివస్తువు నందును ద్రష్టయై యున్నాఁడు. ఇట్లు సకలద్రష్టయైన పరమేశ్వరుని యందు ప్రేమలక్షణమైన భక్తి యోగము సిద్ధించువఱకును శాస్త్రవిహి

స్మరింపవలెను. భక్తియోగము సిద్ధించుటకై నిత్యనైమిత్తిక కర్మలను విరాట్స్వరూపధారణయు విధింపఁబడినవని తెలియవలెను.

స్థిరం సుఖం చాసనమాశ్రితో యతి
ర్యదా జిహాసు రిమమంగ లోకమ్,
కాలే చ దేశే చ మనో న సజ్జే
త్ప్రాణా న్నియచ్ఛేన్మనసా జితాసుః. 15

అంగ।—ఓ రాజా!, స్థిరం=స్థిరమైనదియు, సుఖం=సుఖకరమైనదియునైన ఆసనమును, ఆశ్రితః=ఆశ్రయించియున్న, యతిః=యోగి, ఇమంలోకం=ఈ శరీరమును, యదాజిహాసుః=విడిచిపెట్టు కోర్కిగలవాఁడెప్పు డగునో అప్పుడు, కాలే=కాలమందును, దేశ=దేశమందును, మనః=మనస్సును, న సజ్జేత్=లగింపఁ జేయరాదు, జితాసుః=ప్రాణములను జయించినవాఁడై, మనసా=మనస్సుతో, ప్రాణం=ప్రాణమును, నియచ్ఛేత్=నియమింపవలెను.

అవ : మరణధర్మియైన పురుషుఁడు చేయవలసిన విషయమును ఇంతవఱకును జెప్పినాఁడు. ఇప్పుడు ఇష్టము వచ్చినప్పుడు దేహము వదలఁగలుగు నంతకు యోగమును స్వాధీనపఱచికొన్న పురుషుని కృత్యమును వివరించుచున్నాఁడు—

ఓ రాజా! ప్రాణజయమును సంపాదించికొన్న యోగి తన శరీరమును వదలవలెనను కోర్కె గలిగినప్పుడు ఉత్తరాయణాది పుణ్యకాలమునకును, గంగాది పుణ్యదేశములకును గాచికొనవలసిన పనిలేదు. ఇవి యేవియును వాని సిద్ధిహేతువులు కావు. వాఁ డభ్యసించిన యోగమే వానికి సిద్ధిప్రదము. అందువలన నట్టి వాఁడు స్థిరమును సుఖమును నైన యాసనము నాశ్రయించినవాఁడై, మనస్సుతో ప్రాణగతిని నియమించవలెను. మనస్సును నిర్విషయ మొనర్పవలెను. అప్పు డింద్రియముల ప్రవృత్తియు నణఁగిపోవును.

మన స్స్వబుద్ధ్యా ఒమలయా నియమ్య
క్షేత్రజ్ఞ ఏతాం నినయేత్త మాత్మని,
ఆత్మానమాత్మన్యవరుధ్య ధీరో
లబ్ధోపశాంతి ర్విరమేత కృత్యాత్. 16

అమలయా—చలనములేనట్టి, స్వబుద్ధ్యా—తనబుద్ధిచేత, మనః—మనస్సును, నియమ్య—నియమించి, ఏతాం—ఆ బుద్ధిని, క్షేత్రజ్ఞే—జీవాత్మయందున్న, తం—ఆ జీవాత్మను, ఆత్మని—పరమాత్మయందున్న, నినయేత్—నియమింపవలెను, ఆత్మానం—పరమాత్మను, ఆత్మని—తనయందును, అవరుధ్య—లయింపఁజేసి, లబ్ధోపశాంతిః—ఉపశాంతిని బొందినవాఁడై, ధీరః—ధీరుఁడై, కృత్యాత్—కార్యజాతమునుండి, ఉపరమేత—ఉపరమించికొనవలెను.

విషయముల నుండి మనస్సును మరల్చినచో మనశ్చాంచల్యము నశించును. అప్పుడు మనస్సనెడుమహత్తత్త్వము నశించినత్తో నిశ్చలాత్మకమైన బుద్ధి యొకటే యుండును. దానిని ద్రష్టయైన జీవాత్మయందు లయింపఁ జేయవలెను. దృశ్యమైన బుద్ధిని విడచి ద్రష్టయైన జీవరూపుఁడై యుండవలెనని భావము. తరువాత క్షేత్రజ్ఞుని తదాత్మస్వరూపుఁడై యున్న పరమాత్మయందు లయింపఁ జేయవలెను. ఆ పరమాత్మయే నేనను భావమును వహింపవలెను. అప్పుడు ప్రపంచమందుఁ దానుఁ దప్ప మఱియే పదార్థము నుండదు. పరమశాంతి కదియే యేకైకమార్గము. దీనిపై వాఁడు పొందఁదగిన స్థానమేదియు నుండదు. అందుచే ధీరుఁడైన యోగికి దేనియందును ప్రవృత్తి యనవసరము. వాఁడు సమస్త కృత్యములనుండి విడివడి పరమాత్మస్వరూపుఁడై యుండును.

న యత్ర కాలోఽనిమిషాం పరః ప్రభుః
కుతో ను దేవా జగతాం య ఈశిరే,
న యత్ర సత్త్వం న రజస్తమశ్చ
న వై వికారో న మహాన్ ప్రధానమ్. 17

అనిమిషాన్=రెప్పపాటులేనట్టి, దేవతలకును, ప్రభుః=ప్రభువై యున్న, కాలః=కాలము, యత్ర=ఎక్కడ, న=లేదో, జగతాం=లోకములను, యే=ఏ దేవతలు, ఈశిరే=నియమింతురో, తే దేవాః=ఆ దేవతలు, కుతః=ఎందుకు, యత్ర=ఏ స్థితియందు, సత్త్వం=సత్త్వమును, రజః చ=రజోగుణమును, తమః చ=తమోగుణమును, వికారః=అహంకారమును, మహాన్=మహత్తత్త్వమును, ప్రధానం=అవ్యక్తప్రకృతియు, న=లేవు,

అవ: సమస్తజగత్తును దానే యైనవాఁడు సమస్త ప్రవృత్తుల నుండి విడివడినవాఁడని పూర్వశ్లోకమందుఁ జెప్పినాఁడు. అతఁ డట్లుడుగుటకుఁ గారణ మేమో యీ శ్లోకమందు వివరించుచున్నాఁడు.

ఇప్పు డట్టి యోగి సాధింపవలసిన దేదియు లేదు. ఎందు కనఁగాఁ బరమాత్మస్వరూపుఁడైన వానివిషయమందు దేవతలనుగూడ బాధించెడి కాలమునకును బ్రవర్తించుటకు శక్తిలేదు. ఆత్మస్వరూపుఁడైనవాఁడు నాశము నతిక్రమించి యుండును. కాలమే వానిని బాధింపలే దన్నచోఁ గాలముచే బాధింపఁబడెడు దేవతల యధికార మేమి చెల్లును? అట్టి దేవతలచే నియమింపఁబడెడు లోకమందున్న సమస్త పదార్థములును వాని నేమి చేయఁజాలును? సత్త్వ రజ స్తమో గుణములును వానిచే నేర్పడెడు నహంకారము మహత్తత్త్వము అవ్యక్త మైన ప్రధానము ఇవి యేవియుఁగూడ వానిపైఁ బ్రవర్తింపనేరవు. వాఁడు స్వయముగా నిర్వికారానందస్వరూపుఁడై యుండును.

పరం పదం వైష్ణవ మామనంతి
తద్యన్నేతి నేతీత్యత దుత్సిసృక్షవః,
విసృజ్య దౌరాత్మ్య మనన్యసౌహృదా
హృదోపగుహ్యార్హ పదం పదే పదే. 18

యత్=ఏ కారణముచేత, అసత్=తద్భిన్నమైనదానిని, నేతినేతి=ఇదికాదిదికాదని తెలిసికొని, ఉత్సిసృక్షవః=వదలిపెట్ట కోరిక గలవారు, దౌరాత్మ్యం=

పదే పదే = ప్రతిక్షణమును, హృదా = మనస్సుచేత, ఉపగుహ్య=ఆలింగన మొనర్చికొన్న వారై, అనన్య సౌహృదాః = ఇతరులయందు స్నేహబంధము లేనివారై, వైష్ణవం పదం = విష్ణువునకు సంబంధించిన స్థానమును, పరం = శ్రేష్ఠమైన దని, అమనంతి=తెలిసికొందురు.

అవ: సత్త్వాదిగుణములు మహత్తత్త్వాదులును మాయయు నా స్థితినంటఁజాలవని పూర్వశ్లోకమునఁ జెప్పినాఁడు. దానికిఁ గారణమును వివరించుచున్నాఁడు-

ఆత్మానుభూతి నందఁగోరువారు దేహాదులను గూర్చి వితర్కించికొని దేహము, ఇంద్రియములు మనస్సు బుద్ధి, చిత్తము, అహంకారము-ఇవేవియు నాత్మస్వరూపము గాదని తెలిసికొందురు ఇవన్నియు ననాత్మలు, అనఁగా జడప్రకృతులు. కనుక దేహాది భావములం దేర్పడిన యాత్మాభిమానమును ఇట్లుగాఁ దర్కించికొని విసర్జింతురు. ఆత్మభిన్నమైన దేనియందును వారి కభినివేశ ముండదు. పూజ్యుఁడైన శ్రీకృష్ణుని పాదమునే నిరంతరమును హృదయమందు ధరించియుందురు. 'అన్నిటికన్నను నుత్కృష్టమైనది వైష్ణవపదమే' యని వా రనుభవించి తెలిసికొందురు. మాయచే బాధింపఁబడని స్థాన మదియే యనెడు నిశ్చయజ్ఞానము వారి కుండును. నిరుపాధికమైన యానందము వైష్ణవపదమే యనుటలో స్వానుభవమే ప్రమాణము.

ఇత్థం మునిస్తూపరమేద్వ్యవస్థితో
విజ్ఞానదృగ్వీర్య సురంధితాశయః,
స్వపార్ష్ణినాఽఽపీడ్య గుదం తతోఽనిలం
స్థానేషు షట్సూన్నమయే జ్జితక్లమః. 19

మునిః తు = మౌనియైనవాఁడు, ఇత్థం = ఈ ప్రకారము, వ్యవస్థితః= నిశ్చయముతోఁ గూడినవాఁడై, విజ్ఞానదృగ్వీర్యసురంధితాశయః=విజ్ఞానముచేత,

హరింపఁబడిన విషయవాసనా ప్రభావముగలవాఁడై, ఉపరమేత్ = సమస్త కృత్యములనుండి విరమించికొనవలెను, స్వపార్ష్ణినా = తన మడమచేత, గుదం = గుదస్థానమును, ఆపీడ్య = చక్కఁగా నిరోధించి, తతః = అక్కడనుండి, అనిలం = వాయువును, షట్సుస్థానేషు = ఆఱు స్థానములయందును, జితక్లమః = ప్రయాసము లేనివాఁడై, ఉన్నమయేత్ = పైకి లేపవలెను.

అవ: స్వర్గాదిలోకములకుఁ జెంది తత్సుఖముల ననుభవింపవలెనను నాసలేని మౌని ముందుచెప్పినట్లు దేహాదులయం దాత్మభావము సంపూర్తిగా విసర్జింపవలెను. బ్రహ్మభావమును బ్రాపింపవలెను. శాస్త్రాభ్యాసముచే సిద్ధించిన విచారబలముతో పునర్జన్మకారణములైన సమస్త వాసనలను సమూలముగ నశింపఁజేయవలెను. సంసారమందు పరమోప రతిని బ్రాపింపవలెను. స్థూలశరీరమును వదలి విదేహకైవల్యము నందవలెను. దేహమును విసర్జించు టెట్లు? తద్విధానమును జెప్పుచున్నాఁడు—

యోగాగ్ని యందు దేహమును భస్మమొనర్చి కొనవలెనని చెప్పుచున్నాఁడు. స్థిరాసనమున నున్నవాఁడై, మడమతో గుదస్థానమును బంధింపవలెను. అపానవాయువును క్రిందికి ప్రసరింపనీయరాదు. బలముగా దానిని నిరోధింపవలెను. తరువాత, దానిని మూలాధారమునుండి బలాత్కారముగా కాక మణిపూరము, అనాహతము, విశుద్ధి, ఆజ్ఞాచక్రము, బ్రహ్మరంధ్రము- ఈ యాఱు స్థానములందును ఒక్కొక్కదానియందును నిలిపి నిలిపి మెల్లమెల్లఁగాఁ బైకిఁ దీసికొనిపోవలెను.

నాభ్యాం స్థితం హృద్యధిరోప్య తస్మా
దుదానగత్యోరసి తం నయేన్మునిః,
తతో ఽనుసంధాయ ధియా మనస్వీ
స్వతాలుమూలం శనకై ర్నయేత. ౨౧

[illegible]
=ఉదానవాయు గమనముతో, ఉరసి=వక్షఃస్థలమందు, తం=దానివి, మునిః= మౌనియైనవాఁడు, నయేత్ = తీసికొనిపోవలెను, మనస్వీ = ధీరుఁడైనవాఁడు, తతః=అచ్చటినుండి, ధియా=బుద్ధిసహాయముతో, అనుసంధాయ=సంధానము చేసి (కూర్చి), శనైః=మెల్లమెల్లఁగా, సతాలుమూలం=తన దౌడలమూలమును, నయేత=తీసికొనపోవలెను.

అవ: మూలాధారమునుండి పైపైకి వాయువును దీసికొని పోవలసిన పద్ధతిని క్రమముగా వివరించుచున్నాఁడు. ఇది దివ్యమైన సిద్ధియగుటచే దీనియందు మనస్సును సంపూర్తిగా నుంచవలెను. బలాత్కారముగా నీ పద్ధతి నభ్యసించుట మంచిదిగాదు. ఈ విషయమును చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు-

మూలాధారము నుండి నాభి క్రిందనున్న మణిపూర మనెడు చక్రస్థానమందున్న సమానమనెడు పేరుగల వాయువును హృదయ స్థానమందున్న అనాహతచక్రమందలి ప్రాణవాయువుతో యోజింపవలెను. అచ్చటి నుండి కంఠమునకు క్రిందనున్న విశుద్ధిచక్రమును జేర్చవలెను. అచటనున్న వాయువున కుదాన మని పేరు. ప్రాణవాయువు నుదానముతోఁ జేర్చవలెను. మనశ్చాంచల్యము వదలి ఆ వాయువును అనుసంధాన మొనర్చి ధీరుఁడైన ముని యా విశుద్ధి చక్రముయొక్క అగ్రభాగమందున్న తన తాలుమూలమునకు మెల్ల మెల్లఁగాఁ ద్రోయవలెను. ఇక్కడ వాయువు బయటికిఁ బోవుట కనేకద్వారము లున్నవి. రెండు చెవులు మొదలైనవి. ఈయన్ని స్థానములు గూడ నిశ్చలములుగా నుండవలెను, అనఁగా నీ స్థితియందు మనస్సు నింకను ప్రబలముగా నిరోధింపవలెను. అందుకే శనైః అన్నాఁడు.

తస్మా ద్భ్రువోరంతర మున్నయేత
నిరుద్ధసప్తాస్వాయనో ౽నపేక్షః,
స్థిత్వా ముహూర్తార్ధ మకుంఠదృష్టి
ర్నిర్భిద్యమూర్ధన్విసృజేత్పరం గతః. 21

తస్మాత్ — దానినుండి, భ్రువోః అంతరం = కనుబొమ్మల మధ్యమును, ఉన్నయేత్ —పొందింపవలెను, నిరుద్ధసప్తాస్వాయనః—నిరోధింపఁబడిన, ఏడుప్రాణ మార్గములునుగలవాఁడును, అనపేక్షః—అపేక్షలేనివాఁడునునైన, ముహూర్తార్ధం— అర్ధముహూర్తసమయము, స్థిత్వా—అచ్చట వాయువును నిలిపిన వాఁడై, అకుంఠ దృష్టిః—కుంఠితము గాని దృష్టిగలవాఁడై, మూర్ధన్—మూర్ధభాగమును, (శిరో భాగమును) నిర్భిద్య—భేదించికొని, పరం—పరబ్రహ్మమ, గతః—పొందినవాఁడై, విసృజేత్—దేహమును వదలవలెను.

విశుద్ధిచక్రస్థానమైన తాలుమూలము నుండి ప్రాణమును భ్రూమధ్యప్రదేశమునకుఁ దీసికొనిపోవలెను. అదియే యాజ్ఞాచక్రము. తాలుమూలమునుండి ప్రాణగతికి మార్గము లేదున్నవి. శ్రోత్రములు రెండు, నేత్రద్వారములు రెండు, రెండు నాసికాద్వారములు, ముఖ మొక్కటి- ఈ యేడు ద్వారములనుండి వాయువు బయటికి పోనట్లు మన స్సహాయముతో నీ ద్వారములను బంధించవలెను. స్వర్గాదిలోక సుఖములందుఁ దాత్పర్యము లేనివాఁడైనచో పరబ్రహ్మమును లక్ష్య ముగా నొనర్చికొని వానియందే లగ్నమైనమనస్సుగలవాఁడై బ్రహ్మ రంధ్రమును భేదించికొని దేహమును ఇంద్రియములను వదలి పోవలెను.

యది ప్రయాస్యన్నృప పారమేష్ఠ్యం
వైహాయసానా ముత యద్విహారమ్,
అష్టాధిపత్యం గుణసన్నివాయే
సహైవ గచ్ఛేన్మనసేంద్రియైశ్చ. 22

నృప!=ఓ రాజా!, **పారమేష్ఠ్యం**=బ్రహ్మదేవుని స్థానమును, **ఉత**=లేక, **వైహాయసానాం**=ఆకాశమందు విహరించు సిద్ధులయొక్క, **యత్ విహారస్థానం**=ఏ క్రీడాస్థానముగలదో దానిని, **గుణసన్నివాయే** = గుణసముదాయ స్వరూపమగు బ్రహ్మాండమందు, **అష్టాధిపత్యం** = అణిమాదులను నెనిమిదైశ్వర్యములతోఁ గూడిన స్థానమును, **ప్రయాస్యన్ యది**=ప్రయాణము చేయఁగోరినవాఁడైనచో, **మనసా ఇంద్రియైశ్చ సహ**=మనస్సు, ఇంద్రియములు వీనితోఁబాటు, **గచ్ఛేత్**=పోవలెను.

అవ: ఇంతకు ముందు 'సద్యోముక్తి'ని వివరించినాఁడు. ఇఁకమీఁద 'క్రమముక్తి' ప్రకారమును చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు-

ఓ రాజా! దేహత్యాగము చేయఁగోరుచున్న యోగి బ్రహ్మలోకమునో సిద్ధులు క్రీడించెడు మనోహరమైన స్థానమునో అష్టైశ్వర్యములు మూర్తులను ధరించియున్న స్థానమునో, గుణముల సమ్మేళనముతో నేర్పడిన ఈ బ్రహ్మాండమందలి యేదైన నొక దివ్యలోకమునో పొందవలెనని యాశించెనేని దేహమును వదలుసమయమందు మనస్సును ఇంద్రియములను వదలరాదు. సూక్ష్మశరీరముతో నా యా లోకములకుఁ బోయి యచ్చటనున్న భోగముల ననుభవించుటకై మనస్సుతోను ఇంద్రియములతోను గూడఁ బయనింపవలెను.

> యోగేశ్వరాణాం గతి మాహురంత
> ర్బహిస్త్రిలోక్యాః పవనాంతరాత్మనామ్,
> న కర్మభిస్తాం గతిమాప్నువంతి
> విద్యాతపోయోగ సమాధిభాజామ్. 23

విద్యాతపోయోగ సమాధిభాజాం = విద్య, తపస్సు, యోగము, సమాధి వీని నాశ్రయించినవారు, **పవనాంతరాత్మనాం** = వాయ్వంతర్భాగమందు లింగ శరీరముతోఁ గూడినవారైన, **యోగేశ్వరాణాం**=యోగిపుంగవులయొక్క, **గతిం**=గమనమును, **త్రిలోక్యాః**=మూఁడులోకములయొక్క, **అంతః**=లోపలను, **బహిః**=బయటను, **ఆహుః**=చెప్పెదరు, **తాం గతిం**=ఆ గమనమును, **కర్మభిః**=కర్మల

బ్రహ్మాండమందే లోకమునఁ బ్రవేశింపఁగోరుదురో దాని లోనికిఁ బోవుసామర్థ్యము యోగులకు మాత్రమే యుండును. కర్మలతో నట్టిస్థితిని బొందుటకు సాధ్యము గాదు. వారిగతి పరిచ్ఛిన్నమైనది. యోగులగమన మపరిచ్ఛిన్నము. ఎందుకనఁగా యోగులకు ప్రాణము స్వాధీనమై యుండును. అందుచే వారి యవసరమును బట్టి సూక్ష్మశరీరమును ప్రాణాంతర్భాగమందు వారు ధరింపఁగలరు. సంచరింపను గలరు. ఉపాసన, భగవద్ధర్మము అష్టాంగయోగము, జ్ఞానము వీని నాశ్రయించియే వారి శరీరధారణ ముండును. ఈ విధముగా నున్న యోగీశ్వరులు మూఁడు లోకముల యంతర్భాగమున నున్న మహర్లోకాదులందును, బ్రహ్మాండమందును, దానికి వెలుపలను ఇష్టమువచ్చినట్లు ప్రవేశింపఁగలరు ఈ విధమైన గమనము కర్మనిష్ఠులకు సాధ్యముగాదు. వారివారి కర్మల తారతమ్యము ననుసరించి వారి గతియుఁ బరిచ్ఛిన్నమై యుండును.

వైశ్వానరం యాతి విహాయసాగత
స్సుషుమ్నయా బ్రహ్మపథేన శోచిషా,
విధూతకల్కో ఽథ హరేరుదస్తా
త్ప్రయాతిచక్రం నృప శైశుమారమ్. 24

శోచిషా = శోభతోఁగూడినదైన, సుషుమ్నయా = సుషుమ్నతోఁబాటు, గతః = పయనించినవారు, విహాయసా = ఆకాశమార్గమున, బ్రహ్మపథేన = బ్రహ్మలోకమార్గమందు, గతః = పోయినవాఁడై, వైశ్వానరం = అగ్నిని, యాతి = ప్రాపించును, విధూతకల్కః = మలములను సంపూర్తిగాఁ బోఁగొట్టుకొన్నవాఁడై, అథ = అనంతరము, నృప! = ఓ రాజా!, ఉదస్తాత్ = పైమందు వదియు, హరేః = హరికి సంబంధించినవదియునైన, శైశుమారంచక్రం = శింశుమారరూప జ్యోతిశ్చక్రమును, ప్రయాతి = పొందును.

జ్యోతిర్మయ మైనదియు, శరీరము లోపలను బయటను వ్యాపించి యున్నదైన సుషుమ్నా మార్గమునఁ బయనించువాఁడు

ఆకాశమందును, అచ్చటినుండి బ్రహ్మలోకమార్గమందును బోవుచున్న వాఁడై, అగ్ని అభిమానియైన దేవతను బ్రాపించును. పుణ్యపాప రూపములైన మలములు అప్పుడు వానిని బంధింపవు. వానిగతి కే విఘ్నముగూడ నుండదు. పై భాగమందున్న శ్రీనారాయణాధిష్ఠిత మైన శింశుమారాశ్రయమైన జ్యోతిశ్చక్రమును వాఁడు పొందును. ఆ స్థానమందున్న ఆదిత్యాది లోకములు మొదలుకొని ధ్రువాంతము లందున్న స్థానములను వాఁడు పొందును.

తద్విశ్వనాభిం త్వతివర్త్య విష్ణో
రణీయసా విరజే నాత్మనై కః,
నమస్కృతం బ్రహ్మవిదా ముపైతి
కల్పాయుషో యద్విబుధా రమంతే. 25

విశ్వనాభిః—లోకము నాభిస్థానభూతమైయున్న, **విష్ణోః**—విష్ణువుయొక్క, **తత్**—ఆ స్థానమును, **అతివర్త్య** — అతిక్రమించి, **అణీయసా** — చాలచిన్నదియు, **విరజేన**—నిర్మలమైనదియునైన, **ఆత్మనా**—లింగశరీరముతో, **ఏకః**—ఒక్కఁడే, **బ్రహ్మవిదాం** — బ్రహ్మవిదులైనవారికి స్థానమును, **నమస్కృతం** — సర్వులచేత నమస్కరింపఁబడునదియునైన లోకమును, **ఉపైతి** — పొందును, **యత్** — దేని యందు, **కల్పాయుషః**—కల్పాంతమాయుస్సు కల్గియున్న, **విబుధాః**—విద్వాంసులు, **రమంతే**—రమింతురో.

సూర్యాదిగోళముల కాశ్రయమైన యా శింశుమారచక్రమును దాఁటిన తర్వాత మఱియుఁ బైకి పోవును. అచ్చటు దేవతలకుఁ బ్రవేశము లేదు. అందుకే 'ఏకః' అన్నది. అటునుండి పైకిఁ బయ నించిన యోగి పరమనిర్మలమైన లింగశరీరముతో బ్రహ్మవేత్తల స్థానమును బొందును. అచ్చట భృగ్వాదులైన మహర్షు లుందురు. వారు కల్పాంతాయుష్కులు.

దందహ్యమానం స నిరీక్ష్యవిశ్వమ్,
నిర్యాతి సిద్ధేశ్వరజుష్టధిష్ణ్యం
యద్ద్వై పరార్ధ్యం తదుపారమేష్ఠ్యమ్. 26

అథో : — అనంతరము, సః—వాఁడు, అనంతస్య — ఆదిశేషునియొక్క, ముఖానలేన—ముఖాగ్నిచేత, విశ్వం—లోకమును, దందహ్యమానం—దహింపఁబడుచున్న దానినిగా, నిరీక్ష్య—చూచి, యత్—ఏది, పరార్ధం—పరార్ధకాలము నిలుకుండునో, సిద్ధేశ్వరజుష్టధిష్ణ్యం — సిద్ధేశ్వరులచేత నాశ్రయింపఁబడిన వానస్థానమైన, తత్ ఉ పారమేష్ఠ్యం — ఆ శ్రేష్ఠమైన పరమేష్ఠిస్థానమును, నిర్యాతి— ప్రాపించును.

పైనిఁ జెప్పినట్లు యోగి మహర్లోకమును బొంది యక్కడి యుష్ణమును జూచి పైకిఁ బోవును. ఆదిశేషుని ముఖాగ్నిచేత నది యెక్కువగా దహింపఁబడుచుండును. అచ్చటినుండి వాఁడు బ్రహ్మలోకమును బ్రాపించును. అచ్చట సిద్ధేశ్వరుల స్థానముండును. ఆ లోకము ద్విపరార్ధకాలాయుష్కము. అది సర్వోత్కృష్టస్థానము.

న యత్ర శోకో న జరా న మృత్యు
ర్నార్తి ర్నచోద్వేగఋతే కుతశ్చిత్,
యచ్చిత్తతోఽదః కృపయా ఽనిదం విదాం
దురంతదుఃఖ ప్రభవానుదర్శనాత్. 27

యత్ర—ఎచ్చట, శోకః—దుఃఖము, న—లేదో, జరా న—ముసలితనము లేదో, మృత్యుః న—మరణములేదో, ఆర్తిః న—పీడయునులేదో, అనిదం విదాం— దీనిని అనఁగా నాత్మను దెలియనివానియొక్క, దురంతదుఃఖ ప్రభవానుదర్శనాత్ — నిరంతరము దుఃఖముతోఁ గూడిన జన్మములను జూచుటతో నేర్పడెడు, కృపయా—దయతోఁ గలిగిన, యచ్చిత్తతోఽదః — ఏ మనఃక్లేశముగలదో, ఋతే— దానినివదలి, కుతశ్చిత్—ఏవైపునుండిగాని, ఉద్వేగః చ న—భయముగూడనుండదు,

అవ: బ్రహ్మలోక మత్యుత్కృష్ట మనుటకుఁ గారణమును దెల్పుచున్నాఁడు—

అచ్చట దుఃఖ ముండదు. జర యుండదు మరణము గూడ లేదు. శారీరక పీడ, భయము మొదలైన వేవియు నందుఁ జొరఁ జాలవు. వారు ఆత్మానందమును నిరంతర మనుభవింపు చుందురు. వారికున్న దుఃఖమొక్కటే. ఆ దుఃఖము దయతో నేర్పడినది. నిరంతరమును ఆనందము ననుభవించు తమ స్థితిని దలఁచి ఆ స్థితి నంద లేక జన్మ జరా మృత్యు దుఃఖములతో బాధపడుచున్న వారిని గూర్చి యప్పుడప్పుడు వారికి మనఃక్లేశ మేర్పడుచుండును. ఇది దప్ప వారి కితర మే దుఃఖము లేదు.

తతో విశేషం ప్రతిపద్యనిర్భయ
స్తేనాత్మనా పోఽనలమూర్తిరత్వరన్,
జ్యోతిర్మయో వాయు ముపేత్య కాలే
వాయ్వాత్మనా ఖం బృహదాత్మలింగమ్. 28

తతః=అచ్చటనుండి విశేషము పృథివీరూపమును, ప్రతిపద్య=పొందిన వాఁడై, నిర్భయః=భయము లేనివాఁడై, తేన ఆత్మనా=ఆ రూపముతో, అపః ప్రతిపద్య=జలాత్మను బొంది, అత్వరన్=తొందరపాటు లేనివాఁడై, జ్యోతిర్మయః=జ్యోతిస్స్వరూపుఁడై, కాలే=కాలమందు, వాయ్వాత్మనా=వాయుస్వరూపముతో, బృహత్ = పెద్దదైన, ఆత్మలింగం = ఆత్మచిహ్నముతోఁ గూడినదైన, ఖం=ఆకాశాత్మను బొందును.

అవ: ఇప్పుడు ఇచ్చటనుండి భగవద్భక్తుఁడైన యోగి బ్రహ్మాండమును నధిగమించి భగవత్సాయుజ్యమును బొందెడు పద్ధతి వివరించుచున్నాఁడు. జగదుత్పత్తిని సరిగా క్రమముగా నర్థముఁ జేసికొన్ననే దప్ప ఈ విషయము స్పష్టపడదు. అందుచే జగత్తుయొక్క యుత్పత్తి

ఈశ్వరాధిష్ఠితమైన ప్రకృతినుండి మహత్తత్త్వ మేర్పడును. దానినుండి యహంకారతత్త్వము, దాని యంశముతో శబ్దతన్మాత్ర; దానితో నాకాశము; ఆకాశాంశముతో స్పర్శతన్మాత్ర యేర్పడును. దానితో వాయువు; వాని యంశముతో రూపతన్మాత్ర; తద్ద్వారా తేజస్సు; దాని యంశముతో రసతన్మాత్ర; తద్ద్వారా జల మగును; జలాంశతో గంధతన్మాత్ర; దానితో పృథివి యేర్పడును; ఒకదానితో నొకటి చేరిన ఈ పంచభూతములతో పదునాల్గు లోకములును, వాని సమష్టిరూపమైన విరాట్ఛరీరము గల్గినది. తొంబదికోట్ల యోజనముల విశాలమైన బ్రహ్మాండము యొక్క విశేషకటూహ రూపముగా నుండు నదే పృథివి. అందుకే దానికి విశేష మని పేరు. బ్రహ్మాండము యొక్క మొదటి యావరణము కోటియోజనముల విశాలము. తరు వాత జలాదులుగాఁ బరిణమించిన యంశములకు పదికోట్ల యోజన ముల యాధిక్యము చేరుచుఁ బోవును. ఏడవ యావరణమైన ప్రకృతి వ్యాపకవస్తు వగుటచేత సర్వత్ర వ్యాపించి యుండును. ఈ రీతిగా నున్న బ్రహ్మాండమును భేదించికొనిపోయిన తర్వాతనే సాయుజ్య ప్రాప్తి. భగవద్భక్తుఁడైన యోగి పరమపదము నే రీతిఁ జెందునో యిప్పుడు వివరింతుము. బ్రహ్మలోకమందున్న యోగి లింగదేహముతో భూమ్యాత్మకత్వమును బొందును. ఏ రూపమును వాఁడు పొందినను సర్వత్ర గమనశక్తి వానికుండును. కనుక ఇఁకపై నెట్లు పోవలెనను ప్రశ్న యే వాని కుండదు. వాఁడా భూమ్యాత్మకత్వముతో జలాత్మత నందును. తర్వాత నగ్న్యాత్మకత. అటుపై వాయ్వాత్మకత. దాని పైన శబ్దలక్షణమైన యాకాశాత్మత్వమునుఁ గూడ పొందును. ఈ యొక్కొక్క యవస్థయందును ఖేదము, దాహము మొదలైన వేవియు వానివి బాధింపవు. అందుచేత నాయా యవస్థలయందున్న భోగము

ఘ్రాణేన గంధం రసనేన వై రసం
రూపంతు దృష్ట్యాశ్వసనం త్వచైవ,
శ్రోత్రేణ చోపేత్య నభోగుణత్వం
ప్రాణేన చాకూతి ముపైతి యోగీ 29

ఘ్రాణేన—నాసికతో, గంధం—గంధమును, రసనేన—జిహ్వతో, రసం—రసమును, దృష్ట్యాతు—దృష్టితో, రూపం—రూపమును, త్వచా ఏవ—చర్మముతో, శ్వసనం—స్పర్శమును, శ్రోత్రేణ=చెవిచేత, నభోగుణత్వం—ఆకాశగుణమైన శబ్దాత్మతను, ఉపేత్య—పొంది, ప్రాణేన=ఇంద్రియముతో, ఆకూతిం=క్రియను, యోగీ—యోగియైన పురుషుఁడు, ఉపైతి—ప్రాపించును.

అవ: ఇంద్రియముల విషయములైన సూక్ష్మభూతములను యోగి యే రీతిగా నతిక్రమించునో దానినిఁ జెప్పుచున్నాఁడు—

ఘ్రాణేంద్రియముతో గంధమును, రసనతో రసమును, నేత్రముతో రూపమును, త్వగింద్రియముతో స్పర్శమును, శ్రోత్రముతో శబ్దమును అతిక్రమించి ఆ యా యింద్రియములతో నా యా ప్రవృత్తిని యావహించును.

స భూత సూక్ష్మేంద్రియ సన్నికర్షం
మనోమయం దేవమయం వికార్యమ్,
సంసాద్య గత్యాసహ తేన యాతి
విజ్ఞానతత్త్వం గుణసన్నిరోధమ్. 30

సః భూతసూక్ష్మేంద్రియ సన్నికర్షం — భూతసూక్ష్మముల యొక్కయు, ఇంద్రియములయొక్కయు లయస్థాన మయ్యును, మనోమయం — మనోమయ మయ్యును, దేవమయం—దేవమయుఁ డయ్యును ఉన్న, వికార్యం—అహంకారమును, సంసాద్య — పొంది, తేన సహ — దానితోఁగూడియున్న, గత్యా—గమనముతో, గుణసన్నిరోధం=గుణముల లయస్థానమైన, విజ్ఞానతత్త్వం — మహత్తత్త్వమును, యాతి—ప్రాపించును.

అవ : స్థూలభూతములు, సూక్ష్మభూతములు వీనిని దాఁటి పోయిన సంప్రదాయమును జెప్పిన తర్వాత అహంకారతత్త్వమును దానిద్వారా మహత్తత్త్వ ప్రాప్తియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—

ఆ యోగి సూక్ష్మభూతములను గడచి అహంకారతత్త్వమును బొందును. ఈ యహంకారము మూఁడు విధములు. తామసాహంకారమునుండి జడములైన భూతసూక్ష్మములు జనించును. రాజసాహంకారమునుండి బహిర్ముఖములైన పది యింద్రియములు పుట్టును. సాత్త్వికాహంకారము నుండి మనస్సు ఇంద్రియాధిష్ఠాన దేవతలును బుట్టుదురు. కనుక యోగి దాని దాని యుత్పత్తిస్థానమందు దాని దానిని లయింపఁజేయును—అని చెప్పుటయే దీనిలోని సారము. భూతసూక్ష్మములు, ఇంద్రియములు—వీని లయస్థానములు తామస రాజసాహంకారములు; మనస్సు, ఇంద్రియములు - వీని లయస్థానము సాత్త్వికాహంకారము. వీనినిఁ బొందినవాఁడై అహంకార తత్త్వము తోఁబాటు విజ్ఞానతత్త్వమైన మహత్తత్త్వమును బ్రాపించును. తర్వాత గుణముల లయస్థానమైన ప్రధానము నందును. దానికి ప్రకృతి యనియు, నవ్యక్త మనియు నెన్నియో పేరులు. ముందుఁ జెప్పిన ప్రతిదానిని దాని యుత్పత్తిస్థానములందు లయింపఁ జేసి ప్రకృతి స్వరూపుఁడుగా నగునని సారము.

తేనా ౭౭త్మ౭౭నాత్మాన ముపైతి శాంత
మానందమానంద మయో౭వసానే,
ఏతాం గతిం భాగవతీం గతో యః
స్స వై పునర్నేహ విషజ్జతే౭ంగ. 31

తేనాత్మనా—ఆ స్వరూపముతో, ఆనందః—ఆనందస్వరూపుఁడై, అవసానే—కడపట, ఆనందం—ఆనందమును, శాంతం—పరమశాంతితోఁ గూడినదియునై యున్న, ఆత్మానం—పరమాత్మను, ఉపైతి—పొందును, భాగవతీం—భగవత్స్వ

ఎవఁడు పొందినాఁడో, సః=వాఁడు, అంగ=ఓ రాజా, పునః=మఱల, ఇహ=ఈ సంసారమందు, న విషజ్జతే=చేరఁడు.

ఓ రాజా! ప్రధాన మనెడు తత్త్వముగా నైన నా యోగి ఆ తత్త్వస్వరూపముతోఁ బాటు ఆనంద మందును. ఇట్లు సమస్తోపాధుల దాఁటి ఉపాధిరహితమై యానందఘనమైన పరమాత్ముఁడుగా వాఁడు మాఱును. ఇదీ భగవత్ప్రాప్తి యను మోక్షము. ఈ స్థానమును బొందినవాఁడు మఱల జనన మరణములతోఁ గూడిన సంసారము నకురాఁడు. 'న స పునరావర్తతే' అనెడు శ్రుతివాక్యమున కిదే యర్థము.

ఏతే సృతీ నృప వేదగీతే
త్వయాఽభిపృష్టే చ సనాతనే చ,
యే వై పురా బ్రహ్మణ ఆహ పృష్ట
ఆరాధితో భగవా న్వాసుదేవః. ౩౭

నృప=రాజా!, వేదగీతే=వేదమందుఁ జెప్పఁబడినవియు, త్వయా=నీచేత, అభిపృష్టే=అడుగఁ బడినవియు, సనాతనే చ = ఎప్పుడు నుండునవియునైన, ఏతే సృతీ=ఈ రెండుమార్గములును, ఇహ=ఇప్పుడు నాచేతఁ జెప్పఁబడినవి, యే వై=ఏ రెండు, పురా=ముందు, ఆరాదితః=పూజింపఁబడిన, భగవాన్ వాసుదేవః=భగవంతుఁడైన వాసుదేవుఁడు, పృష్టః=ప్రశ్నింపఁ బడినవాఁడై, బ్రహ్మణే=బ్రహ్మదేవుని గూర్చి, ఆహ=పలికెను.

ఓ రాజా! సద్యోముక్తి, క్రమముక్తి ఈ రెంటిని గూర్చి నీ వడిగితివి ఆ రెంటిని నీకు వివరించినాను. ఇఁక వేదమునందుఁ జెప్పఁబడిన రెండు మార్గములు; ఇవి సనాతనములు. బ్రహ్మచేఁ బ్రశ్నింపఁబడినవాఁడై సమ్యగారాధితుఁడైన వాసుదేవుఁడు వివరించిన వీరెండు మార్గములే. ఇది నా యభిప్రాయము గాదు. భగవంతుఁడే యుపదేశించినవి.

న హ్యతోఽన్యశ్శివః పంథా విశతస్సంసృతావిహ,
వాసుదేవే భగవతి భక్తియోగో యతో భవేత్. 33

యతః — దేనినుండి, భగవతి — భగవంతుఁడైన, వాసుదేవే — వాసుదేవుని యందు, భక్తియోగః=భక్తియోగము, భవేత్=ఏర్పడునో, అతః—దీనికంటెను, శివః—సుఖరూపమైన, పంథాః—మార్గము, ఇహ సంసృతౌ—ఈ సంసారమందు, విశతః=ప్రవేశించియున్నవానికి, నహి=లేదు.

జననమరణముల కధీనుఁడైయున్న పురుషునకు తపస్సుమొదలైన మోక్షమార్గము లెన్నో యున్నవి. వానిలో శ్రేష్ఠమైన దిదియే. దీని ననుసరించిన జ్ఞానాద్యైశ్వర్యములు నిండియున్న వాసుదేవునందు పరమప్రేమ లక్షణమైన భక్తియోగము జనించును. సంసారగతుఁడైన మానవునకు నింతకన్న సరియైనమార్గము అనుష్ఠాన యోగ్యమైనది లేదు.

భగవాన్ బ్రహ్మకార్త్స్న్యేన త్రిరన్వీక్ష్యమనీషయా,
తదధ్యవస్యత్కూటస్థో రతి రాత్మన్యతో భవేత్. 34

భగవాన్ = బ్రహ్మదేవుఁడు, కూటస్థః — నిర్వికారుఁడై, మనీషయా — బుద్ధితో, కార్త్స్న్యేన=పూర్తిగా, బ్రహ్మ=వేదమును, త్రిరన్వీక్ష్య=మూఁడుసార్లు పరిశోధించి, యతః—దేనివలన, ఆత్మని=బ్రహ్మస్వరూపుఁడైన హరియందు, రతిః—పరమప్రేమ, భవేత్—ఏర్పడునో, తత్—దానిని, అధ్యవస్యత్—నిశ్చయించెను.

అవ: ఇంతకంటెను శ్రేష్ఠమైనమార్గము లేదను టెందులకు ? దానికి సమాధానము—

బ్రహ్మ ఏకాగ్రచిత్తుఁడై మూఁడుసార్లు వేదమునంతయుఁ బరిశీలించినాఁడు. పరిశోధించి సర్వాత్మస్వరూపుఁడై యున్న శ్రీహరియందు పరమప్రేమ జనించుటకు మార్గమేది గలదో అదే యుత్కృ

భగవాన్ సర్వభూతేషు లక్షిత స్స్వాత్మనా హరిః,
దృశ్యై ర్బుద్ధ్యాదిభి ర్ద్రష్టా లక్షణై రనుమాపకైః. 35

భగవాన్ = జ్ఞానాది పరిపూర్ణుఁడైన, హరిః = హరి, సర్వభూతేషు = సమస్తభూతములయందును, దృశ్యైః = జడములైన, బుద్ధ్యాదిభిః = బుద్ధ్యాదులతో అనుమాపకైః = అనుమానించుట కుపకరించుచున్న, లక్షణైః = లక్షణములతో, స్వాత్మనా = అంతర్యామిరూపముగా, ద్రష్టా = ద్రష్టయై, లక్షితః = చూడఁబడు చున్నాఁడు.

అవ: అనుభవించి తెలిసికొన్ననే గదా రతి యేర్పడుట! అనుభవ విషయము గాని భగవంతునం దది యెట్లేర్పడును? ఈ ప్రశ్నకు భగవంతుఁడు తెలిసికొనుట కసాధ్యుఁడు గాఁడు. అందఱి చేతను దెలిసికొనఁ బడినవాఁడే. అందుచే నందఱకును భగవంతు నందు రతి యేర్పడుట కవకాశ మున్నదని చెప్పుచున్నాఁడు-

భగవంతుఁడైన శ్రీహరి సకలభూతములందును జీవరూపుఁడుగా వసించుచున్నాఁడు. ఇది యందఱకును దెలిసిన విషయమే. జీవుని ప్రేరణములేనిది బుద్ధ్యాదుల ప్రవృత్తి యేర్పడదు. అవి స్వభావముగా జడములు. ఒకరిచేతిలో నున్న చాకు, కత్తి మొదలైనవి వానినిపట్టు కొన్న వాని ప్రేరణలేనిదే స్వయముగాఁ బ్రవర్తింపవు గదా! అట్లే బుద్ధ్యాదులు వానివాని విషయములందుఁ బ్రవర్తించుచున్నవన్నచో దానికి జీవుని ప్రేరణమే కారణము. ఈ సంగతినే రెండు రీతులుగా వివరించుచున్నాఁడు. జ్ఞానము, స్వాతంత్ర్యము గల ద్రష్టయే జడ ములు, నస్వతంత్రములు నైన ఘటాది పదార్థములను జూచుచు న్నాఁడు. అట్లే జడాదులైన నేత్రాదీంద్రియములును బుద్ధ్యాదులును దర్శనాది వ్యాపారము లొనర్చుచున్నది జీవునియొక్క సంబంధము తోనే. అందుచేత ప్రతియొక్కరికిని జీవచైతన్య మనుభవసిద్ధమే. కర్త

స్వతంత్రుఁడైన ఈశ్వరుని సాన్నిధ్యము బుద్ధ్యాదుల కుండుటచేతనే అవి తమ వ్యాపారములను నిర్వహించుచున్నవి అని యనుమానిం చుట కుపకరించు లక్షణ ముండుటచేత శ్రీహరి సర్వులచేతను దెలిసి కొనఁబడినవాఁడే, వానియందు రతి యేర్పడుట కవకాశమున్నది.

తస్మా త్సర్వాత్మనా రాజన్! హరి స్సర్వత్ర సర్వదా,
శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ స్మర్తవ్యో భగవాన్ నృణామ్. 36

తస్మాత్=అందుచేత, రాజన్=ఓ రాజా!, సర్వదా=ఎప్పుడునూ, సర్వత్ర=అన్ని కార్యములందును, నృణాం=మనుష్యులకు, శ్రోతవ్యః=వినఁదగినవాఁడును, కీర్తితవ్యః=కీర్తింపఁదగినవాఁడును, స్మర్తవ్యః=స్మరింపఁదగినవాఁడును, సర్వాత్మనా=ఎటుచూచినను, భగవాన్ హరిః=భగవంతుఁడైన హరియొక్కఁడే.

కనుక రాజా! సర్వకాలములందును, సర్వదేశములందును, సర్వకర్మములందును కీర్తింపఁదగినవాఁడు హరి యొక్కఁడే. శ్రోతవ్యుఁడు వాఁడే స్మర్తవ్యుఁడు వాఁడే. వాఁడు దప్ప వేఱు లేఁడు.

పిబంతి యే భగవత ఆత్మన స్సతాం
కథామృతం శ్రవణపుటేషు సంభృతమ్,
పునంతి తే విషయవిదూషితాశయం
వ్రజంతి తచ్చరణ సరోరుహాంతికమ్. 37

యే=ఎవరు, సతాం=సత్పురుషులయొక్క, ఆత్మనః=ఆత్మస్వరూపుఁడై వెలుఁగుచున్న, భగవతః=భగవంతునియొక్క, కథామృతం=కథయను నమృతమును, శ్రవణపుటేషు=కర్ణపుటములందు, సంభృతం=నిండించికొని, పిబంతి=త్రాపుదురో, తే=వారు, విషయవిదూషితాశయం=విషయములచేత నెక్కువగా కల్మషమైన యంతఃకరణమును, పునంతి=పవిత్ర మొనర్చికొందురు, తచ్చరణ సరోరుహాంతికం=ఆ భగవంతుని పాదపద్మ సమీపమును, వ్రజంతి=పొందుదురు.

అవ: శ్రీహరి కథాశ్రవణ ఫలమును వివరించుచున్నాఁడు_

సత్పురుషుల హృదయాంతర్భాగమందు ఆత్మస్వరూపుడుగాం బ్రకాశించుచున్న భగవంతునికథ యను నమృతమును శ్రవణపుటములందు నిండించి యెవరు పాన మొనర్తురో వారు విషయవాసనలతో దూషితమైన యంతఃకరణమును బవిత్ర మొనర్చుకొందురు. జన్మావసానమున శ్రీహరి పాదపద్మములను జేరుదురు.

ఈ శ్లోకమందు 'సతాం ఆత్మనః' - పరమాత్ముం డందఱి హృదయము లందును ఆత్మస్వరూపుడుగా వెలుగుచున్నాడు. అట్టి 'సతాం' అనుటెందులకు? తమ హృదయములందు శ్రీహరియున్నాం డని తెలిసికొని తదనుగుణముగాం బ్రవర్తించునది సత్పురుషులే. అందుచే విశేషముగాం జెప్పినాడు. దీనితో నితరుల హృదయములయం దాత్మ లేదని యర్థము గాదు.

శ్రీధరీయము :

ద్వితీయే తు తతస్థూలధారణాతో జితం మనః,
సర్వసాక్షిణి సర్వేశే విష్ణౌ ధార్య మితీర్యతే.
దృశ్యాలంబనరూపైవ ముక్తా వై రాజధారణా,
ఇహోచ్యతే తు తద్భేద్యా సర్వాంతర్యామి ధారణా.

ద్వితీయాధ్యాయమందు స్థూలస్వరూపమందలి ధారణతో నంకెకు వచ్చిన మనస్సును సర్వసాక్షియు సర్వేశ్వరుడును నైన విష్ణువునందుంపవలెనని చెప్పంబడుచున్నది. దృశ్యాలంబనరూపమైన వైరాజపురుషునియొక్క ధారణ ముందు చెప్పంబడినది. ఇప్పుడు సర్వాంతర్యామిధారణ వివరింపబడుచున్నది.

అవ: వైరాజపురుష ధారణచే నేర్పడిన యవాంతరఫలమైన విశ్వసృష్ట్యాదికమును వివరించుచున్నాడు-

ఏవం = ఈ విధమైన ధారణచేత, తుష్టాత్ హరేః పురా = ప్రళయసమయమందు, నష్టాం స్మృతిం ప్రత్యవరుధ్య = అప్యయాత్ ప్రాక్,

సాయ బుద్ధిః = వ్యవసాయాత్మికమైన బుద్ధిగలవాఁడు, అందుచేతనే అమోఘమైన దృష్టిగలవాఁడు, కనుక నట్టి ధారణచేత విశ్వసృష్టి సామర్థ్య మేర్పడెనని చెప్పినట్లైనది. 1

అవ: ఉపాసనాఫలమునందు ఏ మాత్ర మిచ్ఛలేనివానికే శుద్ధాత్మధారణయం దధికారము. అందుచే వైరాగ్యార్థము సర్వకర్మ ఫలమును నిందించుచున్నాఁడు-

శాబ్దస్య హి బ్రహ్మణః = శబ్దమయమైన వేదముయొక్క, ఏష పంథాః = కర్మఫల బోధనప్రకారమే మార్గము. అది యెట్టిది? దానినిఁ జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. అర్థశూన్యములైన స్వర్గాది నామములచేత, ధ్యాయతి = ఆ యా కోరికను గోరుచున్నాఁడు. వాని యపార్థత్వ మునే చెప్పుచున్నాఁడు. తత్ర మాయామయే పథి = ఆ మాయామయ మార్గమందు, సుఖమితి మన్యమానః = సుఖమని తలఁచుచున్నవాఁడై, స్వప్నములు చూచుచున్నవానివలె పరిభ్రమించుచు, అర్థాన న పశ్యతి = ఆ యా లోకమును బొందినను నిరవద్యసుఖము నందలేఁడని భావము. 2

అవ: సర్వథా కర్మఫల త్యాగముతో నప్పుడే దేహము పడి పోవును గదా! ఇట్లా శంకించికొని సమాధాన మిచ్చుచున్నాఁడు—

తతః కవిః నామసు = నామమాత్రములైనవి నామమాత్ర సారములైనవని భావము. అట్టి భోగములందు, యావదర్థః = ఎంత మాత్రపు ప్రయత్నముచేత దేహనిర్వాహ మగునో యంతమాత్రమే ప్రవర్తింపుచున్నవాఁడై, అప్రమత్తః = అంతమాత్రమైన ప్రయత్నము నందుఁ గూడ ననాసక్తుఁడై, వ్యవసాయబుద్ధిః = ఇది యాత్యంతికమైన సుఖము గాదను నిశ్చయము గలవాఁడై, తత్ర = ఆ ప్రయోజనము, అన్యథైవ సిద్ధే సతి-తత్ర యత్నే పరిశ్రమం పశ్యన్ న యతేత = అట్టి పరిశ్రమయందు వ్యర్థ ప్రయత్నమును గమనించినవాఁడై వాని

అవ: రెంటితో వాని యన్యథాసిద్ధిని చెప్పుచున్నాఁడు-

కశిపోః=శయ్యయొక్క, ప్రయాసైః కిం? బాహౌ స్వసిద్ధే సతి ఉపబర్హణైః కిం? పురుధా=బహుప్రకారమైన, అన్నపాత్ర్యా=భోజన పాత్రచేత, కిం? దిగ్వల్కలాదౌ సతి=దిక్కులనెడు గుడ్డ యుండఁగా అనఁగా నగ్నుఁడై యుండవచ్చునని యనుమతి. 4

అవ: వల్కలము, అన్నము, నీరు, గుడ్డ, వాసస్థానము ఇవి యాచించని దెట్లు సమకూడును? దాని కుత్తరము-

చీరాణి=వస్త్రఖండములు, పరభృతః - పరాన్ బిభ్రతి పుష్ణంతి ఫలాదిభి ర్యే. తమ ఫలాదులతో నితరులకుఁ దుష్టి నిచ్చునవి గుహాః =సుఖశయన ఉపవేశనా ద్యుపయుక్తములైన గిరిదరులు, రుద్ధాః కిం? =రాజులచే నడ్డగింపఁబడినవా? అవియు దొరకకున్నపు డేమి చేయవలెనో చెప్పుచున్నాఁడు. అజితః ఉపపన్నాన్ న అవతి కిం?-భగవంతుఁడు శరణాగతులను రక్షింప డా? కిం శబ్దమునకు పూర్వవాక్యములోనికిఁ గూడ నన్వయము. ధనముచేత నేర్పడెడు దుర్మదముతో నంధులు. 5

ఏవం=ఈ రీతిగా విరక్తుఁడై, తం భజేత=వానిని సేవింపవలెను భజనీయత్వములో హేతువులను జెప్పుచున్నాఁడు. స్వచిత్తే స్వత ఏవ సిద్ధః = తన మనస్సునందు స్వాభావికముగా నున్నవాఁడు. ఆత్మా=తానే యైనవాఁడు. అందుకే పరమప్రియుఁడు. ప్రియుఁడైన వానికిఁ జేయు సేవ సుఖముగనే యుండును. అర్థః=సత్యస్వరూపుఁడు, అనాత్మవలె మిథ్యారూపుఁడు గాఁడు. భగవాన్ = భజింపఁదగిన గుణములు గలవాఁడు, అనంతః=నిత్యుఁడు. ఆత్మానందానుభవముచేత నిర్వృతిని బొందినవాఁడై దీనితో నేర్పడెడు స్వతస్సుఖము చెప్పఁబడిన

తాం—అట్టిదైన, పరానుచింతాం = సర్వోత్తముఁడైన శ్రీహరి యొక్క ధారణ నాదరించి, పశూన్ ఋతే=కర్మజడులైన వారుఁదప్ప 'యథా పశురేవ సర్వదేవానాం' అని శ్రుతి. అసతీం—విషయ చింతను; కో నామకుర్యాత్ ?—ఎవఁడు చేయును? వానినిఁ జింతించుటచేత, వైతరణ్యాం, పతితం, స్వకర్మజాన్—తన కర్మతో నేర్పడిన, యాధ్యాత్మికాది క్లేశములను, జుషాణం పశ్యన్. వైతరణి యనఁగా యమ ద్వారమున నున్న నది. దానితో సమానమగుటచే సంసారమునే వైతరణి యనుచున్నాఁడు. ఆ ధారణనే యాఱు శ్లోకములతో వివరించు చున్నాఁడు. స్వదేహాంతర్హృదయావకాశే=తన దేహమధ్యమందున్న హృదయముయొక్క యవకాశము. దానియందు వసంతం=ఉండు చున్నవాఁడు, ప్రాదేశ మనఁగా తర్జని, అంగుష్ఠము-వీని మధ్య ప్రదేశము—జేనెడు అని యర్థము. అదియే మాత్రా=ప్రమాణముగాఁ గల వాఁడు-ప్రాదేశమాత్రుఁడు. దీనితో హృదయపరిణామము గూడఁ దెలిపిన ట్లైనది. 7

నలినాయతేక్షణం-నళిన మనఁగా పద్మము. దానివలె ప్రసన్నములై, ఆయత=దీర్ఘములైన, ఈక్షణములు గలవాఁడు. కదంబకింజల్క పిశంగ వాససం=కదంబకుసుమము యొక్క, కింజల్కములు=కేసరములు, వానివలె పిశంగములు = పచ్చనివైన గుడ్డలు గలవాఁడు, లసంతి మహారత్నాని యేషుతాని సువర్ణమయా న్యంగదాని, యస్య =రత్నములు పొదుగఁబడిన బంగారు బాహుపురులు గలవాఁడు, 'స్ఫురంతి చ తాని మహారత్నాని తన్మయ కుండలాని యస్య'= ప్రకాశించెడు రత్నబహుళములైన కిరీటకుండలములు గలవాఁడు 8

ఉన్నిద్రం=వికసించినట్టి, యత్ హృత్పంకజం, తస్య కర్ణికా ఇవ. దిమ్మెయే, ఆలయం = స్థానము, యోగేశ్వరులచేత స్థాపించి కొనఁబడిన పాదపద్మములు గలవాఁడు. శ్రీలక్ష్మణం=శ్రీరేవ లక్ష్మ

యస్య సః — లక్ష్మీదేవియే యనన్యాదృశమైన చిహ్నముగాఁ గలవాఁడు. ఇక్కడ మత్వర్థీయమందు అచ్ ప్రత్యయము కౌస్తుభరత్న కంధర కౌస్తుభరత్నం కంధరాయాం యస్య సః — కంఠమందు కౌస్తుభరత్నము గలవాఁడు. అమ్లానలక్ష్మ్యా — ఎప్పుడును తఱుఁగని శోభగలిగిన, వనమాలయా — వనమాలచేత, ఆచితం — వ్యాప్తమైనది.

స్నిగ్ధత్వాది విశిష్టములైన కుంతలములచేత, విరోచమాన — ప్రకాశించు హాసముచేత, పేశలం — సుందరమైనవాఁడు- 11

అదీన — ఉదారమైన, లీలాహసితము దానిచేఁ గూడికొన్న, ఈక్షణం — చూపు, దానియందు 'ఉల్లసంతో యే భ్రూభంగాః' అడుచున్న భ్రూవిక్షేపములు, 'తైః సంసూచితో భూర్యనుగ్రహోయేన' 'చింతామయయం' ధారణచే నావిర్భవించువాఁడు. 12

ధ్యానప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు పాదాదియావద్ధసితం — పాదములు మొదలుకొని నవ్వువఱకును, అనుభావయేత్ — చింతింపవలెను, జితం — అయత్నముగా స్ఫురించునది. అట్టి పాదగుల్ఫాది స్థానములు, అపోహ్య — వదలి, పరం — జంఘజాన్వాదులను, ధారయేత్ — చింతింపవలెను, శుద్ధ్యతి — నిర్మలమగువఱకును. 13

పూర్వోక్తమైన వైరాజధారణము, దీనికే యంగమనుచున్నాఁడు. పరే — బ్రహ్మాదులు, విశ్వేశ్వరే — బ్రహ్మాదులను నియమించువాఁడు, ద్రష్టరి — దృశ్యమందుఁ గాదని యర్థము. ప్రేమరూపమైన భక్తియోగము, క్రియావసానే — అవశ్య కర్మానుష్ఠానానంతరము; దీనిచేత, కర్మానుష్ఠానము పరమప్రేమలక్షణమైన భక్తియోగము సిద్ధించువఱకే యని చెప్పినట్లైనది. 14

అవ : ఇంతవఱకును అనన్యమృత్యుఁడైన పురుషుని కృత్యము చెప్పఁబడి ది. ఇప్పుడు తనకుఁదానె దేహము వదలఁ దలఁచుకొన్న

యుక్తో యదా ఇమంలోకం - ఈ శరీరమును, జిహాసుః - వదలం దలంచుకొన్నాండో అప్పుడు పుణ్యక్షేత్రమందుం గాని ఉత్తరాయణాది పుణ్యకాలమందుం గాని, మనః నస్సృజేత్ - సంగను నుంచికొనరాదు. అనంగా వానికొఱకై కాచికొనరాదని యర్థము యోగియైన వానికి దేశకాలములు సిద్ధిహేతువులు గావు, యోగమే సిద్ధిహేతువు. ఈ విధమైన దృఢనిశ్చయముగలవాండై స్థిరమై, సుఖకరమైన యాసనము వహించి, ప్రాణాన్ - ఇంద్రియములను, నియచ్ఛేత్ - నియమింపవలెను. 15

మనః = విషయగృహీతమైన మనస్సును, బుద్ధ్యా = నిశ్చయాత్మకమైన బుద్ధిచేత, నియమ్య - నియమించి, మనోనిగ్రహసాధనీభూతమైన బుద్ధిని, క్షేత్రజ్ఞే = బుద్ధ్యాదుల ద్రష్టయైన జీవునందు, నినయేత్ - లయింపంజేయవలెను, తం - ఆ క్షేత్రజ్ఞపురుషుని, ఆత్మని = శుద్ధతత్త్వమందును, తం చ = ఆ శుద్ధాత్మను, ఆత్మని = తనయందును, అవరుద్ధ్య = ఏకీకృత మొనర్చి, లబ్ధోపశాంతిః = ఆత్మానందమునందినవాండై, కృత్యాత్ విరమేత్. 16

అవః అట్టి పొందందగినట లేనిదానివలన, ఆ స్థితినిగూర్చియే చెప్పుచున్నాండు-

యత్ర = ఆత్మస్వరూపుండైన యే యోగివిషయమందు, కాలో న ప్రభుః - కాలమేమిచేయుటకును సమర్థముగాదు. దేవతల నందఱిని నియమించుకాలమే సమర్థము గానప్పుడు దేవతల కెక్కడియధికారమని భావము. ఆ దేవతలచే నడుపంబడెడు జగత్తునకును, వానియందధికారములేదు. ఎందువలన? నిరుపాధికుండైనందుచే, వికారః = అహంకారము. 17

నిరుపాధికత్వ మెట్లో చెప్పుచున్నాండు. యత్ - ఏ కారణము వలన, అసత్ - ఆత్మవ్యతిరిక్తములేదని తెలియుచున్నదో అందువలన

దౌరాత్మ్యం=దేహాదుల యాత్మత్వమును, విసృజ్య=వదలి, అనన్య సౌహృదాః=అనాత్మపదార్థములందు సంగములేనివారై. 18

బ్రహ్మత్వమునుబొందియున్న ముని ఉపరమేత్=సర్వమునుండి యుపరమించును. ఇందలి 'తు' శబ్దముచేత పైని జెప్పఁబోవునట్టి 'యద్విప్రయాస్యన్నృప పారమేష్ఠ్యం' అనెడు ననుభవముకంటెను భిన్నత్వమును జెప్పుచున్నాఁడు. 'విజ్ఞాయతే అనేనేతి విజ్ఞానం శాస్త్రం' విజ్ఞాన మనఁగా శాస్త్రము. దానిచే సర్వమును దెలిసికొనఁ బడుచున్నది. సురంధితాః=నిగ్రహింపఁబడినవి, లేక హింసింపఁ బడినవి. ఆశయాః యస్య సః=పూర్తిగా నశింపఁజేయఁబడిన విషయ వాసనలుగలవాఁడు. వానిదేహవిసర్జన ప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు. స్వపార్ష్ణినా గుదం=మూలాధారచక్రమును, ఆపీడ్య=అడ్డగించి, అనిలం=ప్రాణమును, ఉన్నమయేత్=పైకిఁదీసికొని పోవలెను. 19

నాభ్యాం=మణిపూరకచక్రమందు, స్థితం=ఉన్నదానిని, హృది =అనాహతచక్రమునకు, అధిరోప్య=పైకెక్కించి, ఉరసి కంఠే=కంఠ మునకుఁ గ్రిందిభాగమున నున్న విశుద్ధిచక్రమునకు, మనస్వీ=యత చిత్తుఁడైన వాఁడు, స్వతాలుమూలం=ఆ చక్రముయొక్క అగ్రదేశ మును, శనకైః=మెల్లఁగా, అక్కడనుండి వాయు నిర్గమనమునకు అనేక మార్గము లుండుటచేత, 'శనకైః' అనుచున్నాఁడు. 20

భ్రువోరంతరం=ఆజ్ఞాచక్రమును, నిరుద్ధసప్తాస్యాయనః=శ్రోత్ర ములు, నేత్రములు, నాసికలు, ముఖము ననెడు 'అస్యాయనములు' అనఁగా వాయువు గడ్డకుఁబోవు మార్గములు, ముహూర్తార్థంస్థిత్వా= కొంతసే పాఁగి, ఈ యాఁగుట తన్నుఁ దాను పరీక్షించుకొనుటకు. తనకుఁ గావలసినది యాత్మస్వరూపమేనా? మఱియొక్కటియా? యని నిర్ణయించి కొనుటకు. ఇతరములగు కోర్కు లున్నవారికి వేఱు మార్గములు చెప్పఁబడినవి. అనపేక్షుఁడైనచో, స్వమూర్ధన్=ఇక్కడ

సప్తమీలోప మార్షము; బ్రహ్మరంధ్రమును భేదించికొని దేహమును ఇంద్రియములను వదలవలెను. 21

పారమేష్ఠ్యంపదం=బ్రహ్మస్థానము, వైహాయసానాం=ఖేచరులు సిద్ధులు మొదలైనవారి క్రీడాస్థానమైన స్వర్గాదికము అష్టాధిపత్యం= అణిమాద్యైశ్వర్యములు గలిగినది. గుణసన్నిపాతే=గుణసముదాయమైన బ్రహ్మాండమందు, గుణసన్నిపాతే=సత్త్వరజస్తమోగుణమేళనమునందు నని యర్థము. వీనిని బొందఁ దలచినవాఁడు, మనసా= మనస్సు మొదలైన లింగదేహమును వెంటఁ దీసికొని పోవలెను. అనఁగా వారికి లింగదేహభంగము లేదని యర్థము. అప్పుడు దేహత్యాగమునందు మనస్సు ఇంద్రియములు వీనిని వదలవలసిన పని లేదనియు వీనితోఁ గూడ నాయా లోకభోగార్థముఁ బోవలె ననియు భావము. 22

అవ: కర్మగతివలె యోగగతియుఁ బరిచ్ఛిన్నము గాదను చున్నాఁడు-

యోగేశ్వరాణాం = యోగేశ్వరుల గతి బ్రహ్మాండము లోపల నున్న మహర్లోకాదులయందును బయటను గూడఁ జెల్లును. దానికి హేతు వేమనఁగా పవనస్య అంతః=వాయువు లోపల, ఆత్మా లింగ శరీరం యేషాం-వాయువులోపల వారి లింగశరీరముండును. వాయు వెచ్చటనైన సంచరించును గదా? విద్య=అనఁగా నుపాసన, తపః= భగవద్ధర్మము, యోగః=అష్టాంగయోగము సమాధిజ్ఞానము. వీరి కున్న యపరిచ్ఛిన్నమైనగతి కర్మనిష్ఠులకు లేదని తాత్పర్యము. 23

విహాయసా = ఆకాశమందు, గతః = వెళ్లినవాఁడై, అనఁగా

బయటను వ్యాపించి యున్నదని తెలుపుచున్నాఁడు. శోచిషా= జ్యోతిర్మయమైన దానివలన, విధూతకల్కః, ఏనసః=దేనియందును సంగము లేనివాఁడై యని యర్థము. ఉదస్తాత్ = పైనసున్నట్టి, హరికి సంబంధించిన తారారూపమై నారాయణాధిష్ఠితమైన శైంశుమారచక్రం=పంచమస్కంధమందు చెప్పఁబోవు శింశుమారాఖ్యమైన జ్యోతిశ్చక్రమును, ఆ చక్రస్థానములైన ఆదిత్యాది ధ్రువాంతప్రదేశములనుఁ బొందఁబోవుచున్నాఁడు. 24

విశ్వస్యనాభిం=విశ్వనాభిఁ, సూర్యాదుల కాశ్రయభూతమైన దానివలన విశ్వనాభిం అన్నాఁడు. అతివర్త్య = అధిగమించి, ఏకః= ఒంటివాఁడై, ఆ పైని స్వర్గవాసులకుఁ బ్రవేశము లేనందువలన 'ఒంటిగా' ననుట. నిర్మలమైన లింగశరీరముతో నితరులచే నమస్కరింపఁ బడినట్టి, బ్రహ్మవిదాం స్థానం = బ్రహ్మవేత్తలకు స్థానమైన మహర్లోకము నందుచున్నాఁడు. దానియందు కల్పాంతాయుష్కులు భృగ్వాదులు వసింతురు. 25

అథో=తర్వాత, విశ్వం=త్రైలోక్యము, దందహ్యమాన మగుటతో దాని వేడిమి మహర్లోకమునకును దాఁకును. దానికి తట్టుకొనలేక సిద్ధేశ్వరులచే జుష్టములైన విమానములుగల పరమేష్ఠిస్థానమును బొందును. 'ఉ' అని వాడుటచేత దాని శ్రేష్ఠత్వము సూచింపఁ బడినది. 26

ఆర్తిః = దుఃఖము, ఉద్వేగః = భయము, చిత్తతోదః=వారికి చిత్తమను పదార్థమున్నందువలన నేర్పడునది. బ్రహ్మలోకవాసుల కే దుఃఖమును లేదు. భగవంతుని ధ్యానమొనర్పక సంసారబంధమునఁ జిక్కి తల్లడిల్లుచున్న జీవులపై దయతో నేర్పడెడు దుఃఖము మాత్రమే యుండును. 27

బ్రహ్మలోకమును జేరిన వారికి మూఁడు విధములైన ప్రాప్తి స్థాన [illegible] లున్నవి. పుణ్యో[illegible]రముచే బ్రహ్మలోకము నందినవారు

యాయుస్సుపర్యంత మచ్చట నుందురు. భగవదుపాసకులు స్వేచ్ఛగా బ్రహ్మాండమును భేదించికొని వైష్ణవమైనపదము నందెదరు. ఇప్పుడు భగవద్భక్తునియొక్క బ్రహ్మాండభేదనప్రకారమును జెప్పుచున్నాడు- ఇక్కడి ప్రక్రియ యిది. ఈశ్వరాధిష్ఠితమైన ప్రకృత్యంశముతో మహత్తత్త్వ మేర్పడుచున్నది. దాని యంశముతో నహంకారము, తదంశమునుండి శబ్దతన్మాత్రముద్వారా నభము, దానియంశముచేత =స్పర్శతన్మాత్రముద్వారా వాయువు, తదంశముతో రూపతన్మాత్ర మూలమున తేజస్సు, దానినుండి రసతన్మాత్రముతో నీరు, గంధ తన్మాత్రముతో పృథివి. ఇవి పరస్పరము చేరి చతుర్దశ భువనాత్మక మైన విరాట్ఛరీర మేర్పడును. పంచాశత్కోటియోజన విశాలమైన పృథివికే అండకటాహ మని పేరు. కోటియోజన విశాలము ప్రథ మావరణము. కొందఱు పంచాశత్కోటియోజన విశాల మందురు. తరువాతి యావరణములు పదింతలు పెద్దవి అష్టమమైన యావరణము సర్వవ్యాపకము. ఈ ప్రక్రియలో పృథివ్యాద్యావరణ భేదనప్రకార మును జెప్పుచున్నాడు. తతః = అటుతరువాత విశేషం ప్రతిపద్య= లింగదేహముతో పృథివ్యాత్మతను బొంది యిట్లే యోజించికొన వలెను. నిర్భయః=పైనపయనించుటెట్లు? అను శంకలేనివాడై, తేన ఆత్మనా = పృథివీరూపమైన లింగదేహముతో తరువాత నున్న, అపః ప్రతిపద్య=నీటిని పొంది, అత్వరన్=తొందఱపాటు లేనివాడై పృథి వ్యాదితత్త్వాత్మకత్వముతో క్లేదదాహాదిశంకలు లేనివాడై, యథేష్ట ముగా భోగములు భుజించుచు, కాలే=భోగావసానమందు, బృహతః =ఆత్మయొక్క, లింగం=స్వరూపమును-ఆత్మకులింగ స్వరూపత్వము ఉపాసనా ప్రకరణములో జెప్పఁబడినది, లేక శబ్దాత్మక మగుటతో నాత్మరూపమునకు సంకేతమైనదని యర్థము. 28

అవ: ఇంద్రియార్థములైన భూతసూక్ష్మముల వ్యతిక్రమమును జెప్పుచున్నాఁడు-

ఘ్రాణముతో గంధమును బొంది శ్వసనం = స్పర్శమును, నభోగుణత్వం=శబ్దార్థత్వమును, ఆకూతిం=ఆ యాక్రియను 29

ఈ రీతిగా స్థూల సూక్ష్మ భూత అతిక్రమమును జెప్పి తదావరణభూతమైన యహంకారప్రాప్తితో మహాదాదిప్రాప్తిని వివరించుచున్నాఁడు. సః యోగి వికార్యం సంప్రాప్య విజ్ఞానతత్త్వం యాతి= వికార్యమును బొంది ఆ పై విజ్ఞానతత్త్వము నందుచున్నాఁడు. వికార్య మనఁగా సహంకారము. 'వివిధం కార్యం యస్య సః' అని సమాసము. అది మూఁడు రీతులు. తామస, రాజస, సాత్త్వికములు. తామసాహంకారమునుండి భూతసూక్ష్మములు పుట్టును. రాజసాహంకారమునుండి బహిర్ముఖములైన దశేంద్రియములు, సాత్త్వికమునుండి మనస్సు దేవతలు. వాని లయము, తత్తదహంకారములనుండు భూతసూక్ష్మముల యొక్కయు ఇంద్రియముల యొక్కయు సన్నికర్షమే లయస్థానము. తామసము, రాజసము, మనోమయము, దేవమయమునైన సాత్త్వికాహంకారమును బొందును యోగి సాత్త్వికాహంకారముతోఁ గూడ విజ్ఞానతత్త్వము నందుచున్నాఁడు అచ్చటినుండి గుణముల సన్నిరోధము. అనఁగా లయము. అది యేర్పడు నట్టి ప్రధానమును బొందుచున్నాఁడు. 30

ప్రధానరూపమైన యాత్మచేత నానందమయుఁడై యుపాధులంతరించిన తర్వాత శాంతమై యవిక్షతానందమైన పరమాత్మను బొందుచున్నాఁడు. 'న విషజ్యతే' అచ్చటినుండి తిరిగిరాఁడు. 31

సృతీ = మార్గములు ప్రకారములని యర్థము. అనపేక్షుఁడైన వాఁడు మూర్ధమును భేదించికొని విష్ణుపదము నందును. ఇది సద్యోముక్తి. ఇది యొకమార్గము. 'యది ప్రయాస్యన్' అను శ్లోకము మొదలు

యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామా యే ఒస్య హృదిస్థితాః,

అథ మర్త్యోఒమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మసమశ్నుతే.

అని శ్రుతి. దీనిచేత సద్యోముక్తి చెప్పఁబడినది. 'తేర్చిష మభిసంభ వంతి' ఇత్యాదులతోఁ గ్రమముక్తియుఁ జెప్పఁబడినది. 'న కర్మభిస్తాం గతి మాప్నువంతి' అనుటచేత దక్షిణమార్గము గూడ సూచితమైనది. అది కాదని చెప్పుటకే 'సృతీ' అని ద్వివచనము. 'యచ్ఛ్రోతవ్యం' అని నీవేది యడిగితివో అవి ఈ రెండుమార్గములే యని యర్థము. 'బ్రూహి యద్వా విపర్యయం' అనుటచేత దక్షిణమార్గము గూడ నడుగఁబడినట్లే యైనది. దానినిఁ గూడఁ జెప్పినానని భావము. 32

సంసారమందున్న మానవునకు యోగాదులు మోక్షమార్గము లెన్నో యున్నవి. కాని వానిలో శ్రేష్ఠమైన దిదియే యని చెప్పుచు న్నాఁడు. దీనికన్నను సుఖమైనది లేదు భక్తియోగమే నిర్విఘ్న ముగ సాఁగును. ఎందుకు? భగవంతుఁడైన బ్రహ్మదేవుఁడు కూటస్థః =నిర్వికారుఁడై ఏకాగ్రమనస్సు గలవాఁడై యని తాత్పర్యము. త్రీన =మూఁడుసారులు, కార్త్స్న్యేన=పూర్తిగా, బ్రహ్మ అన్వీక్ష్య యతః= దేనినుండి, ఆత్మని=హరియందు, రతిర్భవేత్ తదేవ మనీషయా= బుద్ధిచేత, అధ్యవశ్యత్ =సర్వోత్తమ మని నిశ్చయించెను. 33

అనుభూతార్థమందు రతి జనించును. అననుభూతమైన భగ వంతుని యందు రతి యేర్పడుట కవకాశ మే మున్నది? దానికి సమాధానము. భగవాన్ లక్షితః, దృష్టః=చూడఁబడినవాఁడు. ఎట్లు? స్వాత్మనా క్షేత్ర అంతర్యామి స్వరూపముగా, ఎవరిచేత? బుద్ధ్యాదుల చేత. దానినే రెండుగాఁ జూపించుచున్నాఁడు. దృశ్యములైన జడా దుల దర్శనము, స్వయంప్రకాశమైన ద్రష్టలేనిది ఘటింపదు అను

అనుపపత్తి ద్వారా, లక్షణైః = స్వప్రకాశ అంతర్యామి లక్షణములచేత అనగా 'బుద్ధ్యాదీని కర్తృప్రయోజ్యాని కరణత్వాత్ వాశ్యాదివత్' ఈ యనుమానము చేత, వ్యాప్తిముఖముగా ననుమాపకములైన బుద్ధ్యాదులచేతఁ గర్త స్వతంత్రుఁడని ఈశ్వరుఁడు సిద్ధించుచున్నాఁడు. 35

యచ్చోచ్ఛతవ్యం అనెడు ప్రశ్నకు సమాధానము నుపసంహరించుచున్నాఁడు-

'తస్మాత్' అను శ్లోకముచేత, శ్రవణాది ఫలమును వివరించుచున్నాఁడు. 'పిబంతి అను శ్లోకముచేత-

విశిష్టాద్వైత వ్యాఖ్య:

పురా=సర్గాది కాలమందు, ఏవం ధారణయా=ప్రపంచమే శరీరముగాఁ గలిగిన పరమాత్మవిషయక మనోధారణచేత, నష్టాం స్మృతిం ప్రత్యవరుధ్య=ప్రపంచసర్గ ప్రకారమైన స్మృతిని పొంది, అమోఘదృష్టిః = సఫలమైన బుద్ధివిషయక జ్ఞానము గలవాఁడై, వ్యవసాయబుద్ధి గలిగి, ఆత్మయోనిః-ఆత్మనః యోనిః యస్య=పరమాత్మయే జన్మస్థానమైనవాఁడు, అప్యయాత్ ప్రాక్ యథా=ప్రళయమునకు ముందు పూర్వసృష్టి యెట్లుండెనో అట్లు ఈ జగత్తును సృష్టించెను. 'ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయత్' అని శ్రుతి. 1

అవ: ఇట్లు స్థూలప్రపంచ శరీరకుఁడైన నారాయణమూర్తి యొక్క ధారణతో చతుర్ముఖునకుఁ బ్రపంచసృష్టిసామర్థ్య మేర్పడినది. ఇది ధారణా సాఫల్యమే. అనంతరము వైరాగ్యము భక్తికంగమగుటచేత దాని ప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు-

కవిః=యుక్తాయుక్త వివేక చతురుఁడైనవాఁడు, అన్యథా=గురూపాయ సాధ్యమైనట్టిది సులభోపాయము చేతనే సిద్ధించుచుండఁగా, తత్ర పరిశ్రమం సమీక్షమాణః=గురూపాయము ననుష్ఠించుటయందు

దేహాయాసము నూహించుచున్నవాఁడై, న యతేత-దొడ్డపరిశ్రమకు పూనఁకొనరాదు. 3

స్థితౌ సత్యాం - అచంచలమై, దృఢమై, విస్తీర్ణమునై. క్షిత్యా రూపముగా భూమి యేర్పడి యుండఁగా, కశిపోః-స్వల్పమై కృత్రిమమై అదృఢమై, యసేయతమై, యవిస్తృతమైయున్న శయ్యకొఱకు పరిశ్రమ మెందుకు? బాహౌ-శిరస్సుయొక్క ఉన్నతావస్థితి సంపాదకమైన బాహువు, స్వసిద్ధే-అప్రయత్నలభ్యమైయుండఁగా, మృదులమై యెత్తును తగ్గునుగా నుండునదై, నిరంతరము తనతోడనే యుండునట్టి తన వ్యాపారము లేకయే సిద్ధించునట్టి బాహు వుండఁగా తలదిండు కొఱకై ప్రయాస యెందుకని భావము. అట్లే బహువిధ ప్రయత్న సాధ్యమై అసన్నిహితమైయుండునట్టి భోజనపాత్ర కెందుకు యత్నింపవలెను? అట్లే మిక్కిలి యసాధ్యములైన దుకూలాదులకై ప్రాఁకులాడుటయు ప్రయోజనము లేదని భావము. 4

'అవః సర్పములు, వృశ్చికములు మొదలైన యుపద్రవములతోఁ గూడిన గుహాదులు శయ్య కెట్లు పనికివచ్చును? దానికి సమాధానము-

అజితః-పరమాత్ముఁడైన నారాయణుఁడు, ఉపపన్నాన్-శరణాగతులను, న అవతి కిం?-రక్షింపఁడా? అతఁడు శరణాగతరక్షకుఁడగుటచే సర్వభయములనుండి రక్షింపఁగలవాఁడు. కనుక దానికిని భయపడ నవసరము లేదని భావము. ధనదుర్మదాంధాన్-

ఈశ్వరోఽహ మహం భోగీ సిద్ధోఽహం బలవాన్ సుఖీ,
ఆఢ్యో ఽభిజనవానస్మి కోఽన్యోఽస్తి సదృశో మయా.

ఇత్యాది ప్రలాపహేతువైన దుర్మదముచేఁ గూడినవారు. ఆ మదము మదిరా పానము వంటిది. అది ఉత్తమాధమ మధ్యమ తారతమ్యవివేకమును నశింపఁజేయును. 5

స్వచిత్తే స్వత ఏవ సిద్ధా - 'అతః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాగ్ం సర్వాత్మా' అని శ్రుతి. స్వత ఏవ = తన ప్రయత్నము లేకయే తన్ను నియమించుటకు అంతర్యామి స్వరూపముగా శ్రీమన్నారాయణమూర్తి యున్నాఁడు. 6

స్వకర్మజాన్ = స్వపాపకర్మముతో నేర్పడిన, పరితాపాన్ = నరకమునకు సంబంధించిన వేదనలను, జుషాణం = వైతరణి యనెడు నగ్నిమయమైన నదియందు పతితుఁడైన మానవునిఁ జూచి, పశూన్ ఋతే పరానుచింతాం = భగవచ్చింతనను వదలి, అసతీం = దుష్టమైన శబ్దాది విషయక చింతనను. 7

తన దేహముయొక్క అంతర్హృదయే = హృదయమం దే యవకాశము గలదో, దానియం దున్నవాఁడు, ప్రాదేశమాత్రం = ప్రాదేశ మనఁగా ఆకాశాది సర్వజగత్ప్రదేశము. ప్రజ్ఞాదిగణములో చేరినందువలన స్వార్థమం దణ్ ప్రత్యయము. మాత్రం = నారాయణునకు సమస్త జగత్తును శరీరమైనందువలన జగద్రూపముగా జగత్పరిణామముగాఁ బ్రకాశించుచున్నవాఁడు. 'అయ మాకాశస్తావా నేషోఽంతర్హృదయ ఆకాశః' అనెడు శ్రుతి ననుసరించి 'ప్రాదేశమాత్రమభివిమానం' ఇత్యాది శ్రుతులందున్న 'ప్రాదేశ' శబ్దమును శ్రీభాష్యకారులు పైనఁ జెప్పిన పద్ధతిలోనే వ్యాఖ్యానించిరి. 8

సమస్తసాంసారిక దుఃఖాస్పదమైన ఈ లోకమును వదలిపెట్టఁ దలఁచిన ముముక్షువైనవాఁడు శుభ్రమైనచోట స్థిర సుఖమైన యాసనమును గల్పించికొనవలెను. నిరంతర భగవద్భక్తి సిద్ధి కొఱకు మొదట మనస్సును నియమించికొనవలెను, తరువాత రేచక పూరక కుంభకములతో వాయువును నియమింపవలెను. ఆ పైని బాహ్యేంద్రియముల నియమించి మనస్సు మఱల విషయములపైనఁ బోకుండునట్లు సదసద్వివేక చతురమైన బుద్ధిచేత నదుపులోఁ బెట్టవలెను. ఆ బుద్ధిని గూడ క్షేత్రజ్ఞశరీరుఁడైన జీవునియందు నియమింపవలెను.

ఆతనిని పరమాత్మ సన్నిధికిఁ జేర్చవలెను. శరీరసంబంధము కర్మ ప్రయుక్తమైనది. క్షేత్రజ్ఞుని సత్యకామత్వ సత్యసంకల్పాది గుణవిశిష్టుఁడైన నారాయణునియందుఁ జేర్చవలెను. చేర్చు టనఁగా నేమి? తాను క్షేత్రజ్ఞుఁడను నవస్థను బోఁద్రోసి శుద్ధసత్త్వరూప పరిజ్ఞానము నందుట. ఆ పరిజ్ఞాన మెట్టిది? తాను పరమాత్మున కధీనుఁడనని నిత్యుఁడనని తన కాధార మతఁడే యని తాను పరమాత్మకు నిత్యశేషుఁడని తెలియుట. స్వాయత్త కర్తృత్వాది త్యాగపూర్వకముగా పరమాత్మాయత్తకృత్యాది వైశిష్ట్యము ననుసంధానము చేయుట. ఈ రీతిగాఁ జేసిన తరువాత నా భావమునే నిరంతర ముండునట్లుగాఁ బదిలపఱచికొని ప్రపత్తి భావముతో దేనికొఱకును బ్రయత్నింప కుండుట. 15, 16

అవ : ఈ రీతిగా మనోనిగ్రహము మొదలుకొని భగవచ్ఛేషత్వ జ్ఞానము వఱకు సంపాదించికొన్న తర్వాత సంపాదితమైన భక్తి నిరంతరముండుట కాలంబనముగా భగత్స్వరూపమును వర్ణించుచున్నాఁడు

యత్ర = ఏ వైష్ణవ పదమునందు, పద్యత ఇతి పదం = పరమ ప్రాప్యమైనది భగవద్రూపము. అపాహృతము = నిత్యము పరమమంగళాయతనము. ఆ రూపమందు, అనిమిషాం పరః = బ్రహ్మాది స్తంబ పర్యంతమున్న జీవులకు బహువిధములైన దేహ పరిణామములను సంపాదించుటచేత వారికంటెను శ్రేష్ఠమైన కాలము, న ప్రభుః = భగవద్రూపమునకే పరిణామమును గల్పింపలేదు. 'కాలో న పచతే తత్ర న కాలస్తత్ర వై ప్రభుః' అని ప్రమాణము. ఇట్లుగా కాలమునకును భగవంతుని రూపముపై ప్రభుత్వము లేదన్నప్పుడు అట్టి కాలముచేఁ బరిణామమును జెందు బ్రహ్మరుద్రాదుల కధికార మెక్కడనుండి వచ్చును? భగవద్రూపము పరిణామమును జెంద దనుటకు హేతువును జెప్పుచున్నాఁడు. యత్ర = ఏ భగవత్స్వరూపమందు సత్త్వగుణము లేదు. మిశ్ర సత్త్వగుణము లేదు రజ స్తమస్సులును లేవు. వికారః = దేవతిర్యగాది వికారములును లేవు. మహత తఁము లే . సమస ప్రపంచము

వద్రూప వ్యతిరిక్తమంతయుఁ బ్రాకృతము. త్రిగుణాశ్రయము-కాల కృతమైన వివిధ విచిత్ర పరిణామముల కాశ్రయమైనది. ఉత్సిస్పక్షవః = హేయమైన శరీరమును వదలిపెట్టఁ దలఁచినవాఁడై యే వైష్ణవపదమును 'నేతి నేతి' యని చెప్పుచున్నారో! అనఁగా 'ఇట్టిదె కాదు, ఇట్టిదెకాదు' అని జగద్విలక్షణముగా వర్ణించుచున్నారో అట్టి, వైష్ణవం పదం = అర్చావతారాది రూపములతోఁ గూడిన భగవద్రూపమును, అమనంతి- 'తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమి' 'ఓమిత్యేతత్' ఇత్యాది శ్రుతులచే వర్ణితము. అనన్యసౌహృదాం = భగవద్వ్యతిరిక్త విషయములందు తగులము లెనివారు లేక అనన్యాః- 'అనన్యా శ్చింతయంతో మాం' ఇత్యాది గీతాశ్లోకమున కధికారులైన భక్తులు, అట్టి భాగవతులందు సౌహృదము గలవారు. భగవంతునకును భాగవతులకును దగ్గఱి వా రన్నమాట. దౌరాత్మ్యం = మనస్సుయొక్క దుష్టత్వము అనఁగా విషమప్రావణ్యము. దానిని త్యజించి- 18

వ్యవసితః = భగవత్పాదమునే నిరంతరమును ధ్యానించుచున్నవాఁడై, విజ్ఞానదృగ్వీర్య సురంధితాశయః = విశిష్ట భక్తిరూపజ్ఞానము. ఆ జ్ఞానముచే నేర్పడిన, దృక్ = భగవత్సాక్షాత్కారమైన కన్ను. దాని సామర్థ్యముచే రంధితాశయః = పరిపక్వమైన చిత్తము గలవాఁడు.

భిద్యతే హృదయగ్రంథిః ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః,
క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే.

అనెడు శ్రుతి నిచ్చట ననుసంధించి కొనవలెను. ఈదృశభక్తి సిద్ధించిన తర్వాత, ఉపరమేత్ = ఏదియుఁ జేయరాదు. 19

తాలుమూలము నుండి భ్రూమధ్యమునకు వాయువును దీసికొని పోవలెను. ఎట్లు? నిరుద్ధసప్తాస్యయనః = అడ్డగింపఁబడిన యేడు

శీర్షణ్య రంధ్రములు గలవాఁడై. 'సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణాః' అని శ్రుతి స్వయనః = అర్చిరాది మార్గములు. సు + అయనః = సుఖకరమైన యర్చిరాదిమార్గములు గలవాఁడై యని యర్థము. అనపేక్షః = దేహాత్మజాదులం దపేక్ష లేనివాఁడై, అకుంఠదృష్టిః = అప్రతిహత దృష్టియై, ఈ రీతిగా నుత్క్రమణక్రమముతో వాయువును నిరోధించి మూర్ధము భేదించి యర్చిరాది మార్గమును జేరవలెను. ఆ మార్గమును బొంది మూర్ధస్థానమును గూడ వదలవలెనని భావము. 20

పవనాంతరాత్మనాం = రేచక పూరకాది క్రమముచేత వాయువును శరీరాంతరాళమునందు ధరించినట్టి. యోగేశ్వరాణాం త్రిలోక్యాః 'భూర్భువ స్వర్' అనెడు లోకత్రయముయొక్క బయటను లోపలను గూడ గమనము గలుగును. విద్యా = వేదాంతవిద్య, తపో యోగః = శమదమాదులతోఁ గూడిన ధర్మానుష్ఠానము సమాధి = అష్టాంగయోగము. వీరు అపునరావృత్తి రహితమైన యర్చిరాది మార్గములఁ బొందుచున్నారు. వారు తిరిగి రారు. యజ్ఞానుష్ఠానాదులతో నా మార్గము సిద్ధింపదు. 21, 22

బ్రహ్మపథేన = బ్రహ్మపథమును బొందించునట్టి, శోచిషా = హృదయపూర్వకములైన పూజాదులతోఁ బ్రసన్నుఁడైన భగవంతుని దయచేఁ బ్రకాశించెడి, సుషుమ్నా = నాడిచేత, విహాయసాగతః పురుషః - 'పథఃపం వైశ్వానరం యాతి అగ్నిర్జ్యోతిరహః శ్శుక్లః' అని శ్రుతి. అనంతరము జ్యోతిఃప్రాప్తిని జెప్పుచున్నాఁడు. విధూతకల్కః = వదలిపెట్టఁబడిన పుణ్యపాపములుగలవాఁడై. 'అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం' అని శ్రుతిః. 'తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరం

సంకర్షణరూపుఁడైన శేషుని ముఖాగ్నిచేత అనఁగా ఫూత్కార జనితమైన యగ్నిచేత దందహ్యమానం విశ్వం ప్రసమీక్ష్య-జగత్సం హారకుఁడైన కాలాగ్ని రుద్రుఁడు అనంతవిషాగ్నిసంభూతుఁడే యని పంచమస్కంధమందు చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. స్వర్గాదికము గూడ ననంతవిషాగ్నిచేఁ గాల్పఁబడు నన్నమాట. 26

మహాయోగులు పరమేష్ఠిధిష్ణ్యమును బొందుదురు. వారికిఁ గూడ పునరావృత్తి లేదు. భక్తియోగ మహిమచేత పరమభక్తులు దానినిఁ గూడ వదలి పైకిఁ బోదురు. లింగదేహ భంగమగును. సాక్షాద్భగవంతుఁడైన వాసుదేవునియొక్క పరమపదము నందెదరు. బ్రహ్మసదనప్రాప్త్యనంతరము నిరంతరభక్తియుక్తుఁడైన పురుషుఁడు ఆకాశాది పంచభూతములలోఁ గడపటిదియు, గంధాది గుణపంచకము లుండుటచేఁ దక్కిన వానికంటె గొప్పదియు, నందుచేతనే 'విశేష' శబ్దవాచ్యమునైన పృథివీతత్త్వము నందును. అప్పుడు తత్కార్యభూత మైన దేహాదికమును త్యజించును. తదుపాదానభూతమైన పృథివీ తత్త్వమునందు వానికి దేవాది శరీర పరిణామప్రసంగము లేదు. అందుచే నిర్భయుఁడు. పృథివీ రూపశరీరముచేత తత్కారణమైన యుదకతత్త్వమును ప్రవేశించును. 'అద్భ్యః పృథివీ' అని శ్రుతి. 'పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే' అని శ్రుతి. 'అగ్నేరాపః ఆప స్తేజసి లీయంతే' అని వేదము. అటుతరువాత నగ్నిరూపమైనవాఁడు వాయువునందుఁ బ్రవేశించును. 'వాయోరగ్నిః' 'తేజో వాయౌ లీయతే' అని శ్రుతులు. దాని తరువాత వాయురూప శరీరముతో దానికిఁ గారణ మైన యాత్మలింగము, ఆత్మజన్యమైనట్టిదియు, బృహత్-పూర్వోక్త తత్త్వచతుష్టయముకన్నను వ్యాపకమైనట్టి యాకాశమును జెందును. 'ఆకాశా ద్వాయుః' అని శ్రుతి. 'తస్మాద్వాయౌ తస్మా దాత్మన

కారణభూతమైన గంధతన్మాత్రము. రసనతో రసతన్మాత్రము. దృష్టితో రూపతన్మాత్రము. చర్మముతో స్పర్శతన్మాత్రము. శ్రోత్రముతో నభోగుణమైన శబ్దతన్మాత్రమును బొందును. తరువాత ప్రాణవాయువుతో తత్కారణీభూతమైన యాకూతిని బొందును. ఆకూతి యన్నది యొక గుణ విశేషము. 'చిత్తం చ చిత్తిశ్చాకూతిం చాకూతిశ్చ', 'ఆకూతి మగ్నిం ప్రయుజగ్ం స్వాహా' అని శ్రుతులు. మనస్సునకుఁ గారణభూతమైనదియు, వైకారిక శబ్దవాచ్యము నైన సాత్త్వికాహంకారము, దేవమయం=దేవతలకును ఇంద్రియములకును నధిష్ఠాతయైనది, అందుకే 'దేవమయం' అన్నాఁడు. తైజస శబ్దవాచ్యమైనది రాజసాహంకారము. వికార్యం=పంచభూతములుగాఁ బరిణమించు తామసాహంకారము అర్చిరాదిగతితో యోగి వీనినిఁ బ్రాపించును. ఈ శరీరభూతమైన యహంకారముచేత విజ్ఞానతత్త్వము నందుచున్నాఁడు. 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయాత్' ఇత్యాది శ్రుతులయందు వలె నిక్కడ విజ్ఞానశబ్దము జీవవాచకము. జీవుఁ డనఁగా నిక్కడ జీవసమష్టి రూపుఁడైన చతుర్ముఖుఁడు. తత్త్వం=తదధిష్ఠితమైన మహత్తత్త్వము. ఇచ్చట విజ్ఞానతత్త్వశబ్దమున కిదే యర్థము. 'ఇంద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థాః' అను శ్రుతివాక్యమునందు 'బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః' అనుచోట మహచ్ఛబ్దమునకు ఆత్మపర సామానాధికరణ్యముతో సమస్త జీవవాచిత్వము చెప్పఁబడినది. అట్లే యిక్కడను విజ్ఞానతత్త్వ శబ్దమునకుఁ గూడ సమష్టిపురుషాధిష్ఠితమైన మహాతత్త్వవాచిత్వ ముపపన్నమే. 'బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః' అనుచోట నాత్మశబ్దమునకు సమష్టిపురుషవాచిత్వము శ్రీభాష్యాదులందు సిద్ధాంతితమైనవి. సమష్టిపురుషునకు మహత్తత్త్వ అధిష్ఠాతృత్వము గూడ నీ శాస్త్రమందే పలుచోట్ల ప్రతిపాదిం

పఁబడఁ బోవుచున్నది. అందుచే నిచ్చట విజ్ఞానతత్త్వము మహత్త
త్త్వమే. ఈ ప్రకరణములోఁ గార్యములకుఁ గారణములందు లయ
మును జెప్పుచున్నాఁడు. అటు తరువాత గుణసన్నిరోధం = న్యూనా
ధిక భావములను బొందిన సత్త్వాదిగుణాశ్రయమైన మూలప్రకృతిని
బొందుచున్నాఁడు. దానితో నానందమయుఁడైన పరమాత్మను బొం
దును. 'ఏత మానందమయ మాత్మాన ముపసంక్రమ్య' అని శ్రుతి.
అప్పుడు వీఁడును నానందమయుఁడే యగును. అనఁగా బ్రహ్మానంద
తుల్య ఆనందవిశిష్టుఁడగును. 'ఎప్పుడు నేను భగవంతుని బొందుదు'
ననెడు జిజ్ఞాసకు ఫలమైన వాసుదేవునిఁ జేరును. అట్టిచో వాని కే
క్రియయు లేదు. 'సా కాష్ఠా సా పరాగతిః' అని శ్రుతి. 21

వేదగీతే 'అర్చిషోహ అహ్నః పూర్వమాణ పక్షం' ఇత్యాది
వేదగీతములు, 'ఏతే సృతీ ధూమమార్గగతి' అర్చిరాదిగతి యనెడు
నీ రెండును నీకు వర్ణించితిని. ఇవియే వాసుదేవుఁడు బ్రహ్మ కెఱిఁ
గించినవి. 32

'వాసుదేవే భగవతి యత స్సాధనాద్భక్తియోగో భవతి'
'పాతాళ మేతస్య చ పాదమూలం' అని యారంభించి 'యస్సన్ని
వేశః కథితో మయా తే' అనునంతవఱకును ప్రతిపాదితమైన స్థవిష్ఠ
రూపధ్యానమునకంటె స్థిరమైన మంగళకరమార్గము లేదని భావము.
బ్రహ్మదేవుఁడు మూఁడుసారులు వేదమును బరీక్షించి పూర్వోక్తస్థూల
ప్రపంచ శరీరక పరమాత్మానుసంధాన రూపమైన సాధనమే భక్తి
యోగమునకు మార్గమని నిశ్చయించికొన్నాఁడు. 33

దృశ్యైః = జ్ఞానవిషయము, అందుచేతనే అనుమాపకము.
అనఁగా అనుమతి నేర్పఱచునది. ఆ యనుమాన మీ క్రిందిది. 'అంకు
రాదికం సకర్తృకం కార్యత్వాత్ ఘటవత్'. ఇది వీనిని నిర్మించిన
వాని యొక్క జ్ఞాన శక్త్యాదికములను గూడఁ జెప్పుచున్నది. కర్తృ

సృష్ట్యుపయుక్తజ్ఞానశాలియైన భగవంతుఁడు, సర్వభూతాంతర్యామిగా నున్నాఁడు. వాఁడే శ్రోతవ్యాదుల కర్తృఁడని భావము. 35

విజయధ్వజ వ్యాఖ్య:

అవ: ఇట్లు వైరాజ మనెడు స్థూలరూపమందు మనస్సును ధారణ యొనర్పవలెనని చెప్పి యీ యధ్యాయమందు వారి వారి హృత్కమలకర్ణికా మధ్యమందున్న శ్రీహరి యాత్మ యనెడు రూపమును మనోధారణకు విషయముగాఁ జేసికొనవలెననియు, నట్లుపాసించు వారికిఁ గలుగుఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు. ఇను లా ధారణయందు జాగ్రత్తగాఁ బ్రవృత్తు లగునట్లు చేయుటకు నెక్కడ నెవ్వరికి దీనితో ఫల మేర్పడినది యనుశంకను బరిహరించుచు దీనికి విరుద్ధమైన దేదియైన నున్నచోఁ జెప్పవలసినదన్న పరీక్షిత్తుప్రశ్న కుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు.

ఆత్మయోనిః పురా = తన కల్పముయొక్క మొదటి సృష్టియందు, నష్టాంస్మృతిం ఏవం ధారణయా ప్రత్యవరుధ్య తుష్యన్ వ్యవసాయబుద్ధిః సన్ = సృష్టి యొనర్పవలె ననెడు నుద్యోగమందు మనస్సుగలవాడై, అమోఘదృష్టిః = సఫలమైన జ్ఞానముగలవాఁడై, అప్యయాత్ ప్రాక్ యథా, తథా, ఇదం ససర్జ = బ్రహ్మకు ఫల మేర్పడినదానివలన ఈ ధారణ సార్థకమైనదని తెలియవలెను. 1

అవ: వాక్కునకును మనస్సునకును విషయముగాని వాఁడు, ధారణ కెట్లు విషయ మగును? దానికి సమాధానము.

పైనిఁ జెప్పినట్లు శ్రవణ మొనర్పఁ దగినవాఁడు శ్రీహరియే. అతఁడే జ్ఞానులకు సమ్మతుఁడు. స్వతంత్రుఁడు. బ్రహ్మ మొదలైన సమస్త జగత్తును సృష్టించినవాఁడు. సర్వాలయం దున్నవాఁడు. సర్వ మాతని యధీనము. సమస్తగుణ పరిపూర్ణుఁడు. శబ్దస్య బ్రహ్మణః=

విషయమైనవాఁడు, ముఖ్యమైన యర్థమని తాత్పర్యము. ఇంద్రుఁడు మొదలైన శబ్దములు రూఢితో పురందరుఁడు మొదలైన యర్థములను దెల్పుచుండఁగా శ్రీహరియే సమస్త శబ్దములకును నర్థమని చెపి, నచో రూఢ్యర్థమునకు నెక్కడను ప్రయోజనము లేకపోవును గదా! అనుటకు సమాధాన మిచ్చుచున్నాఁడు. మాయామయే = భగవంతుని యిచ్ఛచే నిర్మిత మగుటచే తదధీనమైయున్న సంసారమందు, శయానః = ఏమియుఁ దెలియక నిద్రించు చున్నట్టియు, అది కారణముగాఁ వాసనయా = నానాకర్మవాసనచేత, పరిభ్రమన్ = భిన్నభిన్నయోను లందు జన్మించుచు, ధీః = బుద్ధి కాశ్రయుఁడైన జీవుఁడు లేక జీవుని యొక్క, ధీః = బుద్ధి, యత్ = ఏ పురందరుఁడు మొదలైన యర్థములను అపార్థైః = నిరవధికమైన పరమైశ్వర్య మున్నవాఁడును ననెడు నర్థము నకుఁ బొసఁగనట్టి, నామభిః = ఇంద్రుఁడు మొదలైన శబ్దములచేత, ధ్యాయతి = ధ్యానించుచున్నాఁడో, తత్ర = ఆ దేవేంద్రుఁడు మొద లైన యర్థములందు, అర్థాన్ = ఇంద్రుఁడు మొదలైన శబ్దములకున్న 'నిరవధిక పరమైశ్వర్యశాలి' ఇత్యాద్యర్థములను, న విందతే = తృప్తి కరముగా నందలేఁడు. వారి యుపాసనతోఁ బురుషార్థమును గూడఁ బొందలేఁడు. కనుక నిరవధిక పరమైశ్వర్యశాలియైన శ్రీహరియే యింద్రుఁడు మొదలైన శబ్దములకు వాచ్యార్థము. అందుచే వాఁడే శ్రోతవ్యుఁడు. వానిని వదలి యేదియును స్మరింపఁదగినదిగాదు. 'సర్వనామా యతో విష్ణుస్తదన్యార్థా న్నతుస్మరేత్' అని ప్రమాణము.
౭

తాత్పర్యము: శ్రీహరియే వేదములందలి సమస్తశబ్దములకును అర్థమైనవాఁడు, వాఁడే శ్రవణార్హుఁడు అని జ్ఞానులకు సమ్మతము. స్వతంత్రుఁడు. బ్రహ్మ మొదలుకొని సమస్తజగత్తును సృష్టించువాఁడు. సర్వహృదయాంతర్గతుఁడు. సర్వము తదధీనమే. సమస్త గుణపరి

పూర్ణుఁడు. అందుచే నన్నిశబ్దములకును ముఖ్యార్థము వాఁడే. జీవుఁడు నారాయణు నిచ్ఛతో నిర్మితమైన సంసారమున నిద్రించుచుండును. నానా కర్మలకు ఫలముగా నానా యోనులందును జన్మించును ఇట్టి వీని బుద్ధియే. ఇంద్రాదులకు పురందరాదు లర్థమని భావించును. ఇది సరియైన యర్థముగాదు. ఇంద్రశబ్దార్థమైన నిరవధికైశ్వర్యము పురందరునిలో నెక్కడిది? కనుక శబ్దముఖ్యార్థము సమన్వయించికొనుటకు క్లేశపడవలసి వచ్చును. నిరవధిక పరమైశ్వర్యశాలియైనవాఁడు శ్రీహరి యొక్కఁడే యగుటవలన నింద్రశబ్ద ముఖ్యార్థము వాఁడే, వాడే స్మర్తవ్యుఁడు. ఇతరులను వాని పరివారముగా స్మరింపవచ్చును. శబ్దార్థరహస్యవేదియైన జ్ఞాని శ్రీహరియే ముఖ్యార్థమని తెలిసి ఇతరుల నెవ్వరిని సేవింపక యుండును. 'హరిభిన్నమైన యర్థములను బోధించును' అనుట కవకాశమిచ్చు ఘటాది శబ్దములకు లోకవ్యవహారము నకై యా యర్థమును దెలియవలెను. అంతే. 'శాబ్దస్య హి బ్రహ్మణః' అని శ్రీధరుల పాఠము. 'శబ్దస్య హి బ్రహ్మణః' అని వీరు.

అవ: సమస్త శబ్దములకును విష్ణువే ముఖ్యార్థమని తెలిసినచో జ్ఞాను లే ప్రపంచవ్యవహారమును జేయుటకు వీలుండదుగదా! యనుట కు త్తరము-

అత:- సమస్త శబ్దములకును శ్రీహరియే యర్థము. ధ్యాన విషయము వాఁడే. వ్యవహారవిషయము వాఁడే. అందుచేత, కవిః= శబ్దార్థరహస్యములు దెలిసిన జ్ఞాని, అప్రమత్తః=సమస్త శబ్దములును శ్రీహరినే చెప్పును అను విషయమును మఱవక వ్యవసాయబుద్ధిః= నిశ్చయమైన జ్ఞానము గలవాఁడై, నామను = భగవంతుని విడిచి వే ఱర్థములను జెప్పుచున్నట్లుగా తోఁచెడి ఘటము మొదలైన శబ్దము లందు, యావదర్థః=ఎంతవఱకుఁ దన ప్రయోజన ముండునో అంత

తన ప్రయోజనము సిద్ధించుచుండఁగా, తత్పరిశ్రమం=ఆ యా పదముల యర్థములందు పదముయొక్క సంపూర్ణార్థము లేకుండుటచేత, మనః క్లేశమునే సమీక్షమాణః = చూచుచున్నవాఁడై, తత్ర=ఆ లౌకికార్థములందు, న యతేత=ప్రయత్నింపరాదు. 3

అవ: ఈవంటి పక్వమైన యోగులు భూమి మొదలగువాని చేతనే శరీరయాత్ర నడపికొందురు. ఇంకను పరిపక్వస్థితి నందని లోకుల గతియేమి? దాని కుత్తరము చెప్పుచున్నాఁడు—

చీరాణి పథి న సంతి? పరభృతః అంఘ్రిపాః (నో దిశంతి వా? సరితః అపి అశుష్యన్? గుహాః రుద్ధాః కిం? కృష్ణః అవధూత సుహృత్ న కిం? లౌకికాభిమానమును వదలిన స్నేహితులకు కృష్ణుఁడు స్నేహితుఁడు గాఁడా?, కవయః ధన దుర్మదాంధాన్ కస్మాద్భజంతి? కనుక ముముక్షువైనవాఁడు దేవేచ్ఛతో దొరకిన వస్తువులతోనే తృప్తి పడవలెనని భావము. 'కి మజితోవతి నోపపన్నాన్' శ్రీధరుల పాఠము, 'కి మవధూత సుహృన్నకృష్ణః' అని వీరి పాఠము. 5

అవ: ఇట్లు చెప్పిన అనుష్ఠానముయొక్క పశ్చాత్పరీతిని చెప్పుచున్నాఁడు—

ఏవం=ఈ రీతిగా హరి యిచ్చుచేతనే యొదిగిన యాహారాదులతో జీవనము నడపుచుండుటను జూచి ప్రసన్నుఁడైన, స్వతః ఏవ =స్వతంత్రుఁడైన శ్రీహరి యనుగ్రహముచేత, స్వచిత్తే సిద్ధే సతి=తన మనస్సు తన యధీనమం దుండఁగా, భగవాన అనంతః ఆత్మప్రియః అర్థః=దేహాదులకంటెను ప్రియమైన వస్తువు, యత్ర=ఏ హరియందు మన స్సుంచినచో నిర్దుఃఖానందానుభవ రూపమైన మోక్షము గూడ దొరకునో అని, నిర్వృతః=రోమాంచములు గలిగినవాఁడై, నియతార్థ స్సన్=కడపటి దేహమును వదలి శ్రీహరి కభిముఖుఁడనై నా యోగ్యతకుఁ దగిన జ్ఞానందము ననుభవింతును అను నిశ్చయముగలవాఁడై,

పురుషః = మోక్షాధికారియైన చేతనుఁడు, తం = ఆ శ్రీహరిని, భజేత = సేవింపవలెను.

తాత్పర్యము : ఇట్లు శ్రీహరియిచ్ఛతో దొరకెడు ఫలముచేతనే తృప్తినందుచు జీవనయాత్ర నడపు యోగి యాతని దయకు పాత్రుఁడగును. దానితో మనస్సు తన కధీనమగును. అప్పుడు 'శ్రీహరియే యపరిచ్ఛిన్నుఁడు. దేహాదులకంటెను ప్రియుఁడు. అతనిని భజించినచో సంసారహేతువైన యవిద్యాదులు నశించును. దుఃఖము లేని సుఖానుభవరూపమైన మోక్షము లభించును ' అని తెలిసి వాని ధ్యానముతో సుఖపడును. రోమాంచకంచుకితుఁ డగును. తన చరమదేహము పోయినంతనే తన యోగ్యతానుసారముగా బింబరూపియైన హరిని వీక్షించును. ఇట్టి నిశ్చయజ్ఞానముతో హరిని సేవింపవలెను. ఇట్టి నిశ్చయజ్ఞానము లేనివాఁడు అనురికన్యభావుఁడు. 'నియతస్తంభజేత' అని శ్రీధరులు. 'నియతార్థో భజేత' అని వీరు. ఈ శ్లోకము తరువాత విజయధ్వజములో నీ క్రింది శ్లోక మున్నది-

> స సర్వవిద్ధృద్యనుభూశ్చసర్వ ఆత్మా యథా సుప్తజనేక్షితైకః,
> తం సత్య మానందనిధిం భజేత నర్వాత్మనా ఒతోఽన్యత ఆత్మఘాతః.

అవ : భజన యనెడు నుపాసన గుణసంధానముతోనే యొనర్పవలెను. అందుచే నాతని గుణములను జెప్పుచు నా యుపాసనను స్పష్టపఱచువాఁడై అట్లు చేయకున్నచో జరగు దుష్టఫలమును గూడ చెప్పుచున్నాఁడు—

యథా ఏకః = ప్రాణాపానాదులైన యైదు రీతులుగా నున్న ముఖ్యప్రాణదేవుఁడు, సుప్తజనేక్షితా = నిద్రించుచున్న జనులను హెచ్చరికతోఁ జూచునో, తథా సః శ్రీహరిః, సర్వవిత్ = సర్వజ్ఞుఁడు; హృద్యనుభూః = 1. అందఱి హృదయములందున్నవాఁడు, 2. యథేచ్ఛముగా నానందము ననుభవించువాఁడు, 3. తన యిచ్ఛతో ననుభూ

ములైన దేహములను బొందువాడు, సర్వః=అందుచేతనే సర్వగుణ పూర్ణుడు, ఆత్మా=స్వామియైనవాడు (ఇతి). ఇట్లు గుణసంధానము చేసి, సత్యం = అన్నిటియందును సారభూతుడైన, ఆనందనిధిం=1, ఆనందమునకు ముఖ్యాశ్రయుడైన, 2. ముఖ్యప్రాణదేవునిచేత సమర్పింపబడుటచేత నానంద మనిపించికొనెడు కర్మలకు ఫలపర్యంతము రక్షకుడైన, తం=విష్ణువును, సర్వాత్మనా=మనోవ్యథ శరీరవ్యథ మొదలైన వెన్నియున్నను విడువక, భజేత=ఉపాసింపవలెను, అతః అన్యథా =అట్లు చేయకున్నచో, ఆత్మఘాతః = అహిత మొనర్చికొనుటచేత నాత్మహత్య యనెడు యనెడు దోషము సంక్రమించి తత్ఫలముగా నిత్యదుఃఖమైన తమస్సు ఏర్పడును, చ = ఉపాసన కూడ వారి వారి యోగ్యతకు దగినంత, తమస్సుగూడ వారియోగ్యతకు దగినంతే.

యథైకస్తు బహూనాసుప్తః పశ్యతి ప్రభుః,
యథేష్ట భవనాద్విష్ణు రనుభూః పరికీర్తితః.

ఈ ప్రమాణములకు దగినట్లుగా నీ శ్లోకము నిట్లే యన్వయించవలెను. ఇక్కడ మోక్షాధికారులందఱు యోగ్యతానుసారముగా నుపాసింపదగిన సత్, చిత్, ఆనంద, ఆత్మ యనెడు నాల్గు గుణములను నాల్గు విశేషణములతో సూచించియున్నారు. 7

అవ: భగవంతు నుపాసింపకయుండు వానికిని పశువునకును వ్యత్యాసము లే దనుచున్నాడు–

వైతరణ్యాం పతితం స్వకర్మజాన్ పరితాపాన్ జుషాణం జనం పశ్యన్=గురువు లొనర్చిన శాస్త్రోపదేశమును దృష్టితో జూచుచున్నవాడై తు = అట్టి దుఃఖమును బరిహరించెడు తృప్తి జ్ఞానము వీనికి విషయమైన సుఖము నొసగెడు శ్రీహరిని దెలియువాడై, కః = ఏ

పరానుచింతాం నామ, యుంజ్యాత్ = ఇతరచింతన చేయువాఁడు పశువే యని యర్థము.

చతుర్వేదవిదపి యో విప్రో వాసుదేవం న విదంతి,
వేదభారభరాక్రాంతః స వై బ్రాహ్మణగర్దభః. 8

అవ: యోగ్యతా తారతమ్యముతో నధికారులైన చేతను లనేకులు. వారిలో స్థూలరూపము నుపాసించిన యోగ్యతగల వారికొఱకు వారి యుపాసనాక్రమము తెలుపఁబడినది. ఇప్పుడు దమ హృదయకమల కర్ణికయందు నెలకొన్న పరమాత్మ నుపాసించెడి యోగ్యతగలవారి కొఱకా యుపాసనను జెప్పుచున్నాఁడు-

కేచిత్ = పరమాత్మ నుపాసించెడి యోగ్యతగల కొందఱు-

స్వదేహాంతర్హృదయావకాశే వసంతం చతుర్భుజమ్,
కంజ రథాంగ శంఖ గదాధరం పురుషం ధారణయా స్మరంతి. 9

ఇప్పుడు నాల్గు శ్లోకములతో శ్రీహరినే వర్ణించుచున్నాఁడు. 10

అన్నియవయవములందును మనస్సును నిల్పువఱకు నొక్కొక్కయంగమునే ధ్యానింపవలెనని భావము. 'యస్మాత్సంచింతితో విష్ణుః చింతితం ప్రదదా త్యజః' మొదలైన ప్రమాణములతో శ్రీహరి చింతా ప్రధానుఁడని తెలియవలెను. 13

అవ: సర్వాంగములను స్మరించుట కశక్తుఁడైనవాఁడు స్మరింపవలసిన ప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు-

ధ్యానేన జితం జితం స్థానం అపోహ్య యథా యథా = ఎట్లెట్లు ధీః శుధ్యతే బుద్ధిః = సర్వాంగమునుస్మరించు సామర్థ్యమునుబొందునో, తథా తథా = అట్లట్లు, పరం పరం = అభ్యసింపని వేఱువేఱు అంగములను ధారయేత్ = ధ్యానవిషయముగా నొనర్పవలెను. ఇట్లు గదాభృతః పాదాది హసితం యావత్ అంగాని ఏకైకశః ధియా అనుభావయేత్

=అన్నియంగముల నొక్కటేసారి ధ్యాన మొనర్పలేనివాఁడు ఒక్కొక్క యంగమునే ధ్యానములో నభ్యసించి క్రమముగా సంధ్యారాగము నకు యోగ్యుఁడు గావలెనని చెప్పుచున్నాఁడు. 14

అవ: ఈ విషయమును ముగించుచున్నాఁడు-

పరావరే=ఉత్తములైన బ్రహ్మాదులను దనకంటెఁ దక్కువవారుగాఁ గలిగియున్న, ద్రష్టః=సర్వసాక్షియైన, అస్మిన విశ్వేశ్వరే=సర్వనియామకుఁడైన శ్రీమహావిష్ణువునందు, భక్తియోగః=శ్రీహరియే సర్వోత్తముఁడు. మహోపకారి. అందుచే సర్వమునకంటెను బ్రియతముఁడు. ఇట్టి జ్ఞానసహితమగు ప్రేమయే యఖండధ్యానమునకుఁ గారణమైనది. యావత్=ఎంతవఱకు, న జాయేత, తావత్ పురుషస్య స్థవీయఃరూపః =పాతాళము మొదలుకొని సర్వలోకములకు దేవతలకు నాధారమైన విరాడ్రూపమును, క్రియావసానే=వానియందును నిరంతరము ధ్యానాసక్తుఁడై నిత్యనైమిత్తిక కర్మల కొనయందు, ప్రయతః=ప్రయత్నశీలుఁడై, నమ్రుఁడై స్మరింపవలెను. 15

అవ: పైఁ జెప్పిన ట్లుపాసించి దానిచే లబ్ధమైన జ్ఞానముతో శ్రీహరి నపరోక్షించికొని యతని యనుగ్రహముచే బ్రహ్మ మొదలైన తత్త్వములను యథావత్తుగాఁ దెలిసిన జ్ఞాని తన దేహమును త్యాగ మొనర్పవలెనని తలఁచినప్పుడు తన దేహమందున్న ఇంద్రియాభిమాని దేవతల చింతనతో మోక్షమునందెడు రీతిని దెల్పుచున్నాఁడు-

యతిః=ఇంద్రియసమూహములను గెలిచిన యపరోక్షజ్ఞాని, ఇమం లోకం=తన భౌతికదేహమును, యదా జిహాసు ర్భవతి తదా సుఖం స్థిరం ఆసనం ఆస్థితః కాలే దేశే చ మనః న సజ్జేత్. మనసా =తన యధీనమందున్న మనస్సుతో, ప్రాణాన్=విషయములకై పరువెత్తు నింద్రియములను, నియచ్ఛేత్. ఇట్లు, జితాసుః=భక్తిమూలకముగా నేర్పడిన వాయుదేవుని యనుగ్రహముతో, ప్రాణాన్=ఇంద్రియ

ప్రేరకులైన దిగ్దేవతలు మొదలైన వారిని, మనసా = మనోభిమాని యైన ఇంద్రునకు, నియచ్ఛేత్ = అధీనులని తెలియవలెను,

తాత్పర్యము: ఇంద్రియముల నరికట్టి ప్రాణాయామమూలకముగా ప్రాణదేవుని యనుగ్రహమును సంపాదించి ఇంద్రియాభిమానులైన దిగ్దేవతలు మొదలైనవారిని 'మనోభిమానియైన యింద్రున కధీనులు' అని చింతింపవలెను. 18

మనశ్చ = మనోభిమానియైన యింద్రుని, అనుకూలతయా = శుద్ధమైన, బుద్ధ్యా = బుద్ధిదేవతయైన యుమాదేవికి, నియమ్య = నియామ్యః = అధీనుడని తెలియవలెను. ఏతాం = ఆ ఉమాదేవిని, క్షేత్రజ్ఞే = జీవాంతర్యామియైన శ్రీహరికి, నినయేత్ = నంపూర్ణముగా లోబడిన దని చింతింపవలెను, తం = ఆ క్షేత్రజ్ఞుని, ఆత్మని = దేహమధ్యమందున్న శ్రీహరియందు, నినయేత్ = ఐక్యచింతన మొనర్పవలెను, తం ఆత్మానం = దేహగతుడైన శ్రీహరిని, ఆత్మని = సర్వవ్యాపకుడైన విష్ణువునందు, అవరుధ్య = ఏకీభావముతో నుపాసించి దేహమునువదలి, లబ్ధోపశాంతిః = అన్నిటికంటెను మంగళమైన రూపమును జూచి, ధీరః = జ్ఞానియైనవాడు, కృత్యాత్ = విధి నిషేధరూపమైన కార్యమునుండి, విరమేత్ = దూరము గావలెను

విశేషములు: మనశ్చ అను శబ్దముతో మనశ్శబ్దవాచ్యుడైన రుద్రుని బుద్ధిశబ్దవాచ్యురాలైన వాణిని, బ్రహ్మ, లక్ష్మి వీరి మూలకముగా క్షేత్రజ్ఞుడైన శ్రీహరియందు లయమగునట్లు దెలియవలెను. తత్త్వములకు దమతమ కారణములందు లయ మని భావింపవలెను, 'భక్త్యా ప్రాణం వశే నీత్వా జితప్రాణో భవత్యత', 'జీవస్థో భగవాన్విష్ణుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి గీయతే', 'హృద్గతస్తు స ఏవాత్మా వ్యాప్తో ప్యాత్మేతి భణ్యతే', 'అన్యత్ర తన్నియమ్యాది చింతనం నీతి రుచ్యతే' అను ప్రమాణ ముండుటచేత పైని జెప్పినదే సరియైన యర్థము.

అద్వైతులు మనస్తత్త్వమును బుద్ధితత్త్వమందును, దానిని యధిష్ఠాన మనఁబడెడు క్షేత్రజ్ఞునందును, అతనిని శోధితతత్పదార్థ మను చిన్మాత్రమునందును, దానిని శోధితతత్పదార్థ మనిపించికొనెడు పరమాత్మయందును నైక్యమును చింతించి భేదకారణమైన యవిద్యాధిష్ఠానమును యథార్థజ్ఞానముతోఁ బోఁగొట్టుకొని కర్మలనుండి దూరము గావలె నని వ్యాఖ్యానించుచున్నారు. కొందఱు పౌరాణికులు వ్యష్టిరూపమైన బుద్ధిని క్షేత్రజ్ఞుఁ డనెడు సమష్టిరూపుఁడైన హిరణ్యగర్భునందును, అతనిని కారణాత్మయందును, దానిని శుద్ధబ్రహ్మయందును చేరియున్నట్లు చింతించి కర్మలనుండి దూరము గావలెనందురు. ఈ రెండు ప్రమాణ విరుద్ధములైన యర్థములు.

తాత్పర్యము: మనోఽభిమానియైన యింద్రుని బుద్ధిదేవతయైన యుమాదేవి కధీనుఁడుగాఁ దెలియవలెను. ఆమెను రుద్రున కధీనురాలని, యతఁడు వాణి కధీనుఁడని, వాణి బ్రహ్మ కధీనురాలని తెలియవలెను. ఈ బ్రహ్మ లక్ష్మికధీనుఁడు లక్ష్మి జీవాంతర్యామియైన హరి కధీనురాలు. ఈ జీవాంతర్యామియైన హరికి దేహమధ్యగతుఁడైన హరితో నైక్యచింతన మొనర్పవలెను. అతనిని సర్వవ్యాపియైన శ్రీహరితో నైక్య మొనర్చి భావింపవలెను. ఇట్లు చింతించుచు దేహమును వదలి శ్రీమన్నారాయణునిఁ గనుఁగొన్న జ్ఞానియైనవాఁడు విధినిషేధ కర్మముల నుండి తప్పించికొన్నవాఁ డగును 17

అవ: ఇట్లు దేహమును వదలిన జ్ఞాని చెందెడు లోకమును ఇతరలోకముల నుండి వేర్పఱచి చెప్పుచున్నాఁడు—

యత్ర=ఏ లోకమందు, అనిమిషాం పరః=రుద్రాదులకుప్రభువైన, కాలః=వాయుదేవుఁడు, 'హరిశ్చ ప్రకృతిశ్చైవ బ్రహ్మావాయూ తథైవ చ' 'కాలశబ్దైరితాః క్రమాత్' అని ప్రమాణము న ప్రభుః= తన శక్తిని జూపలేఁడు. యే=ఏ రుద్రాది దేవతలు, జగతాం ఈశిరే తే దేవాః న ప్రభవంతి. కుతోను?—ఇతరుల కవకాశ మెక్కడిది?

యత్ర సత్త్వం న రజస్తమశ్చ న వికారోవై న=భూతము లింద్రియ ములుగా వికారమందిన యహంకారతత్త్వము తనశక్తిని జూపలేదు మహాన్ న ప్రధానం న. 18

అవ: కాలము మొదలైనవాని సంబంధము లేనిచో నది యత్యంతాభావమే గదా! దానికి సమాధానము.

తత్ =దానిని, వైష్ణవం పరం పదం = పొందఁదగిన లోకము లలో నుత్తమమైన లోకమని, అమనంతి=వేదములు పల్కును. ఇట్లు చెప్పుటచేత కాలము మొదలైన వానిచే నేర్పడెడు దోషములు శ్రీహరి యందు లేనట్లే యాతని లోకమందును లేవని చెప్పినట్లైనది. ఎవని సంబంధముతో నా లోకమంత మహిమోపేతమైనదో అతఁడెట్టివాఁడు? అసత్ =పరమాత్మ భిన్నమైన సంసారరూప దుఃఖమును (వైష్ణవం అను శబ్దముచే సూచింపఁబడిన విష్ణువనే యిచటి తత్పదార్థముచేత గ్రహింప వలెను), ఉత్సిసృక్షవః = పోఁగొట్టుకొనవలెనని తలఁచు మోక్షాధికారి చేతనులు, యత్ =ఏ శ్రీహరిని, నేతినేతి=పృథివి మొదలైన వానివంటి వాఁడు గాఁడు. ఆకాశమువంటి వాఁడు గాఁడు. తత్కారణములైన మహదాదులవలెను గాఁడు. తదభిమానులైన దేవతలవలెను గాఁడు. జగద్విలక్షణుఁడని, ఉపాస్య=ఉపాసించి, తత్ దౌరాత్మ్యం=అసుర స్వభావులు పొందిన ఈ సంసారరూపమును, విసృజ్య అనన్యసౌహృదాః = నిరతిశయ స్నేహరూపమైన భక్తితో, ఉపగుహ్య = ధ్యానించి, పదే పదే=ప్రతిక్షణము, అమలం=శ్రీహరిని, అహుః = మనస్సుతోఁ బొందుదురో అట్టి శ్రీహరికి సంబంధించినదీ లోకమని యన్వయము. లేక ఏ సర్వోత్తమము పరమమంగళమైన శ్రీహరిరూపమునుబొందునో ఆ రూప మితరవిలక్షణమని చెప్పుచున్నాఁడు. అసత్ =బ్రహ్మాభిన్నమైన ప్రపంచమును, ఉత్సిసృక్షవః, యత్ =ఏ రూపమును, 'నేతి నేతి'- 'సవా ఆత్మా నేతి నేతి' అను శ్రుతిచేత, అమనంతి=శ్రుతులు చెప్పు చున్నవో, అచేతనములైన వేదములు బుద్ధిపూర్వకముగాఁ బ్రవర్తింప

యైకోృపాసనము. విసృజ్య పదే పదే హృబా ఉపగుహ్య అనన్య సౌహృదాః = అనన్యభక్తిగల గడచిన, ఇప్పుడున్న, రాఁబోవుసట్టి యధికారి చేతను లందఱును, అముం = ఈ మహావిష్ణువును, అపుః = పొందిరి, పొందుచున్నారు, పొందఁ బోవుదురు. 19

అవ : ఇప్పుడు జ్ఞానులు దేహమును వదలిపోవుపద్ధతినిఁ జెప్పుచున్నాఁడు-

'తు' అను పదము వేఱుప్రకరణమును సూచించుచున్నది. ఇత్థం వ్యవసితః = దేహమును వదలవలెనని నిశ్చయించికొన్నవాఁడై, విజ్ఞాన........ ఆశయః = 1. తనకు యోగ్యమై బింబరూపియై శ్రీహరి యొక్క యపరోక్షమనెడు జ్ఞానప్రభావముచేత సంపూర్ణముగా దగ్ధమైన బయటి యంతఃకరణము గలవాఁడై, 2. హరియొక్క ప్రభావముతో దగ్ధమైన మనోవాసనలు గలవాఁడై, మునిః = అపరోక్షజ్ఞాని, ఉపరమేత్ = దేహమునుండి బయటఁ బడవలెను. దీనికి జితక్లమః = స్వపార్ష్ణినా, గుదం, ఆపీడ్య, తతః = ఆ మూలాధారరూపమైన నాల్గు దళములుగల పద్మమునుండి, అనిలం = ఉదానవాయువును లేపి, షట్సు స్థానేషు = నాభి, హృదయము, వక్షఃస్థలము, తాలుమూల, భ్రూమధ్య శిరస్సు లనెడు నాఱుస్థానములకు ఉన్నయేత. 20

అవ : సంక్షేపముగాఁ జెప్పిన విషయమునే వివరించుచున్నాఁడు-

మునిః, నాభ్యాం స్థితం = నాభియందున్న యాఱు దళముల పద్మమునకు తేఁబడిన వాయువును, ఉదానగత్యా = బ్రహ్మనాడిచేత, హృది = హృదయమందున్న పదిదళముల పద్మమందు, అధిరోప్య, తస్మాత్ = అచ్చటినుండి ద్వాదశదళ పద్మమున్న, ఉరసి, న యేత్,

మనస్వీ, తతః, ధియా, అనుసంధాయ = వేఱునాడికిఁ బోవనట్లుగా ననుసంధాన మొనర్చి, శనకైః స్వతాలుమూలం=పదునాఱుదళములు గల తాలుమూలమును, స యేత. 21

తస్మాత్ = ఈ పదునాఱు దళములుగల కమలమునుండి, భ్రువోః అంతరం = భ్రూమధ్యమందున్న ద్విదళకమలమునకు, ఉన్నయేత నిరుద్ధసప్తాశ్వపథః = అడ్డగింపఁబడిన యేఱు ద్వారములు గలవాఁడై, అనపేక్షః పరంగతః = మనస్సుతో శ్రీహరిని ధ్యానించుచు, ముహూర్తార్థం స్థిత్వా అకుంఠదృష్టిః మూర్ధన్ = శిరోమధ్యమందు, నిర్భిద్య = భేదించికొని, శరీరమును విసృజేత్ = దేహమునుండి వాయువును బయటికి పంపవలెను. గతః - అనుదానిచేత ధ్యానమును జెప్పుచున్నాఁడు.

విశేషార్థములు: అథైకయోర్ధ్వముదానః-

ప్రాణాపానా నిడాయాం చ పింగళాయాం చ వర్తతః,
వ్యానస్సంధిషు సర్వత్ర ఉదానో బ్రహ్మనాడిగః.

అనెడు శ్రుతి స్మృతులచేత నుదానగతి యనఁగా బ్రహ్మనాడి యని యర్థము. కొందఱు 'ఇత్థం మునిః' మొదలైన వానిచేత, నిర్గుణ బ్రహ్మవిద్యాఫలమును జెప్పి 'స్వపార్ష్ణినా' మొదలైన వానిచేత సగుణ బ్రహ్మోపాసకులచేత దేహోత్క్రమణ ప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడని వ్యాఖ్యానింతురు. ఇది సరి కాదు. ఒకటే వాక్యముగా నన్వయించి ముఖ్యార్థమునే చెప్పుచు నుపక్రమించిన సందర్భమందు వేఱు వేఱు వాక్యములను వలె నన్వయించుట యుక్తము గాదు. 'నిరుద్ధసప్తాశ్వపథః' విజయధ్వజను. 'నిరుద్ధసప్తాస్వయనః' శ్రీధరులు. 22

అవ: పైఁ జెప్పినట్లు దేహోత్క్రమణ మొనర్చిన యోగులు పొందెడు స్థానమును వారిగతిని రెండుశ్లోకములతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఈ శ్లోకము లందలి 'యది' 'అథ' 'ఉత' అను శబ్దములను బునరావృత్తి...

చున్నాఁడు. అథ = ఆ లోకమును జేరిన తర్వాతఁ బునరావృత్తి లేని వాఁడై బ్రహ్మసాలోక్యమును మాత్రమే పొంది, అథ = భక్తి మొదలైన సాధనములయొక్క పరిపాకమునకై యచ్చట వసించును. అనంతరము బ్రహ్మప్రళయమందు అతనితోఁ బాటు తనకు యోగ్యమైన మోక్షమును పొందును. ఉత = ఇంకను, యత్ = ఒకవేళ, ఉత = ముందు చెప్పిన యోగికంతెను అపరిపక్వమైన భక్తి మొదలగు సద్గుణములున్న వాఁడైనచో, వైహాయసానాం = వైమానికులైన సిద్ధులయొక్క, విహారం = క్రీడాస్థానమైన మహర్లోకము మొదలైన లోకములను, ప్రయాస్యతి అచ్చట నితని యోగఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు అథ = ఆ మహర్లోకము మొదలైన స్థలములందు, అష్టాధిపత్యం (ఏవ అప్య వసతి) అణిమాది అష్టైశ్వర్యములను మాత్రమే పొంది వసించును. అథ యది = చక్కఁగా పక్వమైన భక్తి మొదలైనవిగల యప్రతీకాలంబనుఁడైనచో యత్ర = ఎచ్చట, పవనస్య అంతరాత్మా = వాయుదేవుని యంతర్యామియైన వికుంఠనాథుఁ డుండునో ఆ వైకుంఠమందు అముక్తులుండు స్థలమందు వారిచే నుపాస్యమానుఁడైన శ్రీహరిని బొందును, యది = ప్రతీకాలంబనుఁ డైనచో, యత్ర = ఎచ్చట, మనశ్చ అంతరాత్మా చ = వాయు బ్రహ్మదేవులుందురో ఆ సత్యలోకమందు వాయుబ్రహ్మలను, ప్రయాస్యతి, త్రిలోక్యాం = భూమి అంతరిక్షము స్వర్గము లనెడు మూఁడు లోకములయొక్క, బహిః = బయటనున్న మహర్లోకము మొదలైన స్థలములందు, యోగేశ్వరాణాం = యోగసిద్ధులయొక్క, గతిం = స్థితిని, ఆమనంతి = పొందునని యందురు. దానికి పైనున్న స్థానముయొక్క ప్రాప్తిలేదు. ఈ లోకములను బొందఁ దలఁచినచోఁ గావలసిన సాధనములను జెప్పుచున్నాఁడు. విద్యాతపోయోగసమాధి

భాజాం = అపరోక్షజ్ఞానము మొదలైన పురుషార్థసాధన సామగ్రి గల జనులకుఁ జిక్కెడి, తాం గతిం=మహర్లోకము మొదలైన లోకముల గమనమును, కర్మభిః న అప్నువంతి-అపరోక్షజ్ఞానముచేతనే పొందుదురని యర్థము. ఇచ్చట నొక విశేష మున్నది. గుణసన్నివాయే= ప్రాకృతములైన సత్త్వాది గుణములను బొందిన మహర్లోకములకుఁ బోఁదగినవాఁడు, ఇంద్రియైః = బాహ్యేంద్రియములు, మనసా= బాహ్యమనస్సు వీనితో, సహైవ=కూడుకొనియే, గచ్ఛేత్ =పోవును. నిజస్వరూప మావిష్కృతమైనను అరబ్ధకర్మనాశ పర్యంతము బాహ్యమనస్సు మొదలైనవి దగ్ధపటమువలె నుండియేతీరునని చెప్పఁబడినది.

ఆ తరువాత గుణసన్నివాయే = జ్ఞానము మొదలైన వానితోఁ గూడిన ప్రాకృతము గాని ముక్తస్థానమందు చిన్మాత్రమైన మనస్సు ఇంద్రియము లు-వీనితో వసతి.

చిన్మాత్రాణీంద్రియాణ్యాహుః ముక్తానా మన్యదైవ తు,
ఈయుస్త్రీన్ కర్మణాలోకాన్ జ్ఞానేనైవ తదుత్తరాన్.

తత్రముఖ్యా హరిం యాంతి తదన్యే వాయు మేవ తు,
అపక్వా యేన తే యాంతి వాయుం వా హరిమేవ వా.

స్థానమాత్రాశ్రితాస్తేతు పునర్జని వివర్జితాః.

అనెడు ప్రమాణములకుఁ దగినట్లుగా ని ట్లన్వయించినాఁడు. పారమేష్ఠ్యాదిలోకములను బొందినచో మనస్సు ఇంద్రియములు వీనితోఁ జేరియే పోదురు. యోగేశ్వరుల గతి మూఁడు లోకములను దాఁటి పోవును. అచ్చట వాయుదేవుని యంతర్యామియైన శ్రీహరి యుండును. ఆ స్థాన మపరోక్షజ్ఞానులకు మాత్రమే చిక్కును. కేవల కర్మలతో దొరకదు.

బ్రహ్మలోకమును జేరును. వానికి జన్మమరణము లుండవు. వాఁడు బ్రహ్మలోకమున నిలిచి జ్ఞానము భక్తి మొదలైన సాధనములు పక్వ మొనర్చికొని బ్రహ్మప్రళయకాలమం దతనితోఁ బాటు మోక్ష మందును. పరిపక్వము గాని సాధన మున్నవాఁడు సిద్ధపురుషుల విహారస్థానమైన మహర్లోకమును గాని జనోలోకమును గాని తపో లోకమునుగాని పొందును. అచ్చట నణిమాదిసిద్ధులనంది వసించును. పరిపక్వమైన సాధనములు గలిగి అప్రతీకాలంబనుఁడైన యోగి వైకుంఠమందలి యముక్తస్థలమును జేరి యచ్చట శ్రీహరి నుపా సించుచుండును. ప్రతీకాలంబనుఁ డైనచో సత్యలోకమునుఁ జేరి బ్రహ్మవాయువులను బొందును. ఈ యోగికి మహర్లోకాదులందుఁ గూడ విహరించుట కవకాశముండును. ఈ లోకములు అపరోక్షజ్ఞాను లకు దొరకునవి. కేవల జ్ఞానశూన్యులైన కర్మఠులకుఁ జిక్కవు. వీనియం దున్న యోగులకు బాహ్యములైన యింద్రియ మనస్సులు దగ్ధపటమువలె నుండనే యుండును. ముక్తస్థానమందు మాత్రమే ముక్తులైనవారికి స్వరూపభూతములైన చిదాత్మకములైన యింద్రి యము లుండును. అంతేకాని ప్రాకృతములైన యింద్రియము లుండవు. 'యది ప్రయాస్యన్ నృపః పారమేష్ఠ్యం' అని శ్రీధరుల పాఠము. 'యది ప్రయాస్యత్యథ పారమేష్ఠ్యం' అని వీరు.. 'గుణ సన్నిపాతే' అని శ్రీధరులు, 'గుణసన్నివాయే' అని వీరు. 'యోగే శ్వరాణాం గతి మామనంతి బహిస్త్రిలోక్యాః పవనాంతరాత్మా' అని విజయధ్వజులు, 'యోగేశ్వరాణాం గతి మాహురంతర్బహిస్త్రిలోక్యాః పవనాంతరాత్మనా' అని శ్రీధరులు. 23, 24

అవ: ఆ యోగిమార్గమును జెప్పుచున్నాఁడు-

సుషుమ్నయా=సుషుమ్నానాడిచే నుత్క్రమించి, విహాయసా =హృదయాకాశముతో, బ్రహ్మపథేన=సుషుమ్నయనెడు, శోచిషా= కాంతిచేత, గతః=పోయిన యోగి, వైశ్వానరం=అర్చిరాది దేవత

లను పొంది, తరువాత వైశ్వానర లోకమును, యాతి = చేరును, అథ=తర్వాత. 'విధూతకల్కః తతః ఉదస్తాత్ శైంశుమారం చక్రం ప్రయాతి', 'వైశ్వానరే ద్యునద్యాం వా సూర్యేవా దేహ ఏవవా' 'విధూయ సర్వపాపాని యాంతి కింస్తుఘ్న కేశవం' అని ప్రమాణము.

తాత్పర్యము: ఇట్టి యోగులు సుషుమ్నామూలమున నుత్క్రమించి హృదయాకాశము నుండి సుషుమ్న యనెడు కాంతితో నిష్క్రమించి అర్చిరాది దేవతలనుబొంది వైశ్వానరలోకమును జేరుదురు. అక్కడ తమ పాపములను బోగొట్టుకొని శ్రీహరి శింశుమార రూపముతోనుండు స్థలమును జేరెదరు. 25

ద్వైతసంప్రదాయములో మాత్రమే నున్న శ్లోకములు-

యోంతః పచతి భూతానాం యస్తపత్యండ మధ్యగః,
సోఽగ్నిర్వైశ్వానరో మార్గో దేవానాం పితౄణాం మునేః.

వైశ్వానరుఁ డెవ్వఁడు? వివరించుచున్నాఁడు- యః=ఎవఁడు, భూతానాం=ప్రాణులయొక్క, అంతః=జఠరాగ్నియందుండి, పచతి= వారు తినెడి నాల్గువిధములైన యాహారములను జీర్ణ మొనర్చునో, యశ్చ=ఎవఁడు, బ్రహ్మాండమధ్యగః=బ్రహ్మాండ మధ్యమందు అగ్ని లోకమునం దుండి, తపతి=ప్రకాశమానుఁడై యుండునో, సోఽగ్నిః =ఆ ప్రధానాగ్నియే, వైశ్వానరః=వైశ్వానరుఁడనెడువాఁడు, దేవానాం=దేవతలయొక్కయు, పితౄణాం=పితరులయొక్కయు లోకములను బొందఁగోరెడు, మునేః=అపరోక్షజ్ఞానికి. మార్గః = మార్గమైన వాఁడో, ప్రతియొక్కఁడును ఈ లోకమును జేరియే ముందు కేగవలెను. అందుకే మార్గమనుచున్నాఁడు-

పితృయానం దేవయానం బ్రహ్మయానమితి త్రిధా,

దేవయానమునఁ బ్రయాణించువారు వైశ్వానరలోకమునకుఁ బోవు
ు ముందే అర్చిరాదిలోకముల కేగెదరు. బ్రహ్మదేవ, పితృలోకము
ఁబోయెడు ప్రతియొక్కరును వైశ్వానరునిబొందియే తీఱవలెను.
ు తెలుపుటకే 'వైశ్వానరం యాతి' అని భాగవతమనుచున్నది.

దేవయానం పింగలాభి రహోన్యేతి శతాయుషా,
రాత్రీరిడాభిః పితౄణాం విషువత్త్వం సుషుమ్నయా.

ఐనచో వా రెవ్వరు? దానికి సమాధానము, పింగలాభిః=
ిరము కుడివైపుననున్న యీ పేరుగల నాడులద్వారా, శతాయుషా
మరణ మనెడు నుత్క్రమణమును, అహోని=అహ స్సనెడు పేరుగల,
వయానం=దేవమార్గమును, ఏతి=పొందును, ఇడాభిః=దేహము
డమభాగమునందున్న యీ పేరుగల నాడుల ద్వారా, శతాయుషా
ాత్రీః=రాత్రి యను పేరుగల, పితౄణాం యానం=పితరుల మార్గ
మును ఏతి, దేవయాన పితృయాన మార్గము లందున్న యహో
ాత్రములకు నభిమానులైన దేవతల ప్రాచుర్యముతో, 'అహాని=
ాత్రీః, అను బహువచన ప్రయోగము, సుషుమ్నయా=ఇడాపింగళ
ాడుల మధ్యనున్న సుషుమ్న నాడిద్వారా శతాయుషా=నిష్క్ర
మించినవారు, విషువత్త్వం=విశిష్టమైన సుఖముగల బ్రహ్మయాన
మును ఏతి_

దక్షిణాః పింగళాః సర్వాః ఇడావామాః ప్రకీర్తితాః,
నాడ్యోథమధ్యమా ప్రోక్తా సుషుమ్నా వేదపారగైః.
దేవయానస్య మార్గస్థా అహ శ్శబ్దాభిసంజ్ఞితాః,
పితృయానస్య మార్గస్థా రాత్రిశబ్దాహ్వయా మతాః.
విషువత్తా బ్రహ్మయానం విశేషేణసుఖం యతః.

అని ప్రమాణము. పింగళ మొదలైన నాడులకు దేవయానము మొద
లైన పేరులు వచ్చుటకుఁ గారణము రాగముతోఁ గూడిన సుఖము
నిచ్చుటచేతనే_

పింగళా దేవయానం స్యా త్పింగాఖ్యసుఖదా యతః,
ఇడాన్నదానాత్పితౄణాం ఏవం మార్గాః ప్రకీర్తితాః.

దేవయాన బ్రహ్మయానములు ఒకే మార్గముయొక్క రెండు భేదము లని తెలియవలెను. 26, 27

అవ: ఇప్పుడు శింశుమారలోకమునుండి పైమార్గమును జెప్పు చున్నాఁడు-

తత్-శింశుమారమనెడు విష్ణురూపమైన, విశ్వనాభిం-జగత్తున కాధారమైనదానిని, అభిపద్య-పొంది, తు-అతనియనుజ్ఞతో, విరజేన-రాగాది దోషములు లేని, అణీయసా-అత్యంతసూక్ష్మమైన, ఆత్మనా-ఆత్మస్వరూపముచేత అందఱు బ్రహ్మజ్ఞానులును, కల్పాయుషః-కల్పకాల మాయుస్సున్న, విబుధాః-జ్ఞానులును, యత్-ఎచ్చటు, రమంతే-విహరింతురో, తం-అట్టి, బ్రహ్మవిదాం-బ్రహ్మజ్ఞానుల సమూహముచేత, నమస్కృతం, ఏకం-1. ముఖ్యమైన, 2. కేవల మైన, లోకం-వైకుంఠాది లోకమును, ఉపైతి-పొందెదరు. 'మన్వంత రాయుషస్స్వర్గ్యాః, మహర్లోకే తు కాల్పికాః' స్వర్గవాసుల కొక్క మన్వంతర మాయుస్సు; మహరాది లోకముల వారికి ఒక్కకల్ప మాయుస్సు; పింగళానాడి నుండి యుత్క్రమించి దేవయానమునఁ బ్రయాణించిన ముక్తియోగ్యుఁడైన జీవుఁడు బ్రహ్మకల్పముయొక్క కొనయందు శ్రీహరినిఁ జేరువాఁడై మహర్లోకము మొదలైన వాని యందు అణిమాద్యష్టసిద్ధులను బొంది వసించును, కొందఱు జనలోక మందు మఱి కొందఱు తపోలోకమందు తమ జ్ఞానము మొదలైన సాధనముల పరిపాకమునకై వసింతురు. కొందఱు శ్రీహరియాజ్ఞతో సత్యలోకమం దుందురు. బ్రహ్మయానముతోఁ బోయిన ప్రతీకాలం బనులు అప్రతీకాలంబనులు శింశుమారరూపుఁడైన శ్రీహరి యనుజ్ఞ వడసి అప్పుడే అనిరుద్ధ ప్రద్యుమ్న సంకర్షణులను వారిని బొంది దివస్పతి యనెడు వాయువును జేరి యచటినుండి చతుర్ముఖ బ్రహ్మను

జేరి అతనియుపదేశమునంది ప్రతీకోపాసకులు అచ్చటనే వసింతురు. అప్రతీకాలంబనులు వాయువుతో శ్రీహరిని జేరి వైకుంఠమందు అముక్తస్థానమం దుందురు. ఇన్ని విశేషములను 'తు' శబ్దము సూచించుచున్నది. 28

అవ. మహర్లోకాదులందు విహరించు వారు జ్ఞానము మొదలైన వాని పక్వతకై యచ్చట వసించుచున్నవారు చతుర్ముఖబ్రహ్మను బొందు రీతిని జెప్పుచున్నాఁడు-

స:-మహర్లోకాదులందు వసించు జ్ఞానుల సమూహము, అథో=ద్వితీయ పరార్థముయొక్క కొనయందు బ్రహ్మదేవునితోఁ బాటు మోక్షమును బొందువారై, అనంతస్య=శేషాంతర్యామియైన సంకర్షణ మూర్తియొక్క ముఖానలేన, విశ్వం=జగత్తును, దంధహ్యమానం=మాటిమాటికి సంపూర్ణముగా కాలిపోవుచుండుటను, నిరీక్ష్య=చూచి, యత్=ఏ సత్యలోకము, సిద్ధేశ్వరజుష్టధిష్ణ్యం = సకాదులైన సిద్ధశ్రేష్ఠులతో సేవింపఁబడెడు, చతుర్ముఖబ్రహ్మయొక్క నివాసస్థలమో యింకను ద్వైపరార్థం=రెండు పరార్థముల కాలముండునదో బ్రహ్మదేవుని నూఱు వర్షముల యాయుస్సునకు 'పర' మని పేరు. అంతకాల మనుభవింపఁదగినది. తత్=అట్టి, పారమేష్ఠ్యం=బ్రహ్మదేవుని వాసస్థానమైన సత్యలోకమును, నిర్యాతి=మహర్లోకాదుల ద్వారా పోయి చేరెదరు. 'ఉ' బ్రహ్మలోకమును జేరి అతనితోఁబాటు ముక్తి నందెదరు. 29

అవ: ఇతరలోకములకంటెను సత్యలోక ముత్తమమని చెప్పుచున్నారు-

యత్ర = యే, ఋతే=సత్యలోకమందు, శోకః న, జరా న, మృత్యుః న, అధిః న, కుతశ్చిత్=ఏ కారణముచేతనైనను, ఉద్వేగః=మనోవ్యాకులత, న, అనిదం విదాం = బ్రహ్మజ్ఞానము లేనివారికి, క్రియయా=కర్మచేత, దురంతదుఃఖ పభవాను దర్శనాత్=కొనలేని

దుఃఖము జన్మ మరణములు- వీనిని జూచుటచేత, యః = ఏ చిత్త క్షోభముగూడ, న=లేదో, అట్టి సత్యలోకమును జేరెదరు. సత్యలోకము జనోలోకాదులకంటె శ్రేష్ఠమే. కాని, ముక్తికంటె శ్రేష్ఠము గాదు.

సర్వదుఃఖవిహీనా యే ముక్తాః ప్రాయస్తు తాదృశాః,
అముక్తాస్తు జనాద్యేషు విశేషేణ తు సత్యగాః.

ముక్తులు సమస్తదుఃఖముల నుండి విముక్తులు. జనాదిలోకములందున అముక్తులు గూడ సాధారణముగా నిట్లే యుందురు. సత్యలోకమందున్నవారు విశేషముగా దుఃఖరహితులు. బ్రహ్మదేవునితోఁ బాటు అందఱును మోక్షము నందువారైనచో దానికిఁ గావలసిన సాధన సంపత్తిని సమకూర్చుకొనుట వ్యర్థముగదా! కాని జీవుల యోగ్యతలు అనేకవిధములుగా నుండును. దానినిఁబట్టి వారి కేర్పడు ముక్తిగూడ ననేకమే.

విష్ణోర్లోకం తదైవైకే యాంతి కాలాంతరే పరే,
విహృత్యైవా ఽన్యలోకేషు ముచ్యంతే బ్రహ్మణా సహ.

కొందఱు సాధన ముగిసినవెంటనే ముక్తి నందెదరు. కొందఱు సాధన ముగియనందుచే శ్రీహరి యాజ్ఞతో జనాదిలోకములందుండి యది ముగిసిన తర్వాత ముక్తి నందెదరు. కొందఱు తక్కినలోకములందు విహరించుచు బ్రహ్మదేవునితోఁ బాటు ముక్తి నందెదరు. 30

అవ: పైనిఁజెప్పిన పద్ధతిలో దేవమార్గమునఁ బ్రయాణించి సత్యలోకమును గాని వైకుంఠమును గాని బొందిన జ్ఞానులయొక్క మోక్షమును జెప్పుటకొఱకై దేవతల ముక్తిప్రకారమును వివరించుచున్నాడు-

ప్రతీకాలంబనులు అప్రతీకాలంబను లనెడు నపరోక్షులగు జ్ఞానుల సమూహము, తతః=బ్రహ్మదేవుని ప్రళయకాలమందు, తమ

ములద్వారా సరస్వతీదేవియందుఁ బ్రవేశించి తన్మూలకముగా భౌతిక శరీరముగల చతుర్ముఖబ్రహ్మనంది యతనితోఁబాటు, విశేషంప్రతిపద్య = పృథివిని బొంది, తేన ఆత్మనా = ఆ పృథివీ తత్త్వాంతర్యామియైన శ్రీహరితో, అపః ప్రతిపద్య = అప్తత్త్వమును బొంది, తే నాత్మనా = తదంతర్యామియైన హరితో, అనలమూర్ధ్నా = తేజస్తత్త్వమును. పతిపద్య నిర్భయః = సంసారభయ విముక్తుఁడై, త్వరన్ = త్వరపడుచు, జ్యోతిర్మయః భూత్వా = అగ్నినే ప్రధానముగాఁ బొంది, వాయుం = భూత వాయుతత్త్వమును, ఉపేత్య కాలే = ముక్తి కాలమందు, తేన వాయ్వాత్మనా = ఆ వాయ్వంతర్యామియైన హరితోఁబాటు, ఆత్మలింగం = శ్రీహరి చిహ్నమైన యాకాశమువలె వ్యాపకము నిత్యమునైన, బృహత్ = విశాలమైన, ఖం = భూతాకాశతత్త్వమును, ప్రవిశతి. 'చ' అని చెప్పుటచే పైని చెప్పఁబోవు తాత్పర్యమునుగూడ సూచించినట్లైనది. బ్రహ్మాండమునకు విశేషమని పేరు. దానియందుండు బ్రహ్మదేవునకును విశేషమనియే పేరు. తదంతర్గతుఁడైన శ్రీహరికి వైరాజుఁ డని, అతనితోఁ బాటు బ్రహ్మాండకటాహ మనెడు విశేషనామకమైన పృథివీతత్త్వమైన బ్రహ్మదేవుని యందున్న అన్నా నామక శ్రీహరిని జేరెదరు. అతనితోఁ బాటు అప్తత్త్వమందున్న బ్రహ్మయందున్న అన్ననామహరినిజేరుదురు అతనితో తేజస్తత్త్వగతుఁడైన బ్రహ్మయందుండు ప్రాణనామకుఁడైన హరిని బొందుదురు. అతనితోఁబాటు వాయుతత్త్వమందున్న బ్రహ్మదేవుని యంతర్యామియైన ప్రాణనామక హరి నందెదరు. తరువాత నాకాశమందున్న బ్రహ్మాంతర్యామియైన ప్రాణనామకహరి నందెదరు. పృథివీతత్త్వము మొదలైన జడములు తమ తమ కారణములైన జడ తత్త్వములందు లయము నందుచుఁ బ్రకృతిలో లయించును. ఆ తత్త్వాభిమానుల శరీరములును నిట్లే లయించును. అక్కడక్కడ

కముగాఁ బై తత్త్వములయందుఁ బ్రవేశింతురని తెలియవలెను.

> జ్ఞానినః ప్రళయే సర్వే బ్రహ్మణా సహ పార్థివమ్,
> భూమ్యగ్నిమన్ననామానం ప్రాణమగ్న్యాది సంస్థితమ్.

పై ప్రమాణమున కనుగుణముగా నర్థము సల్పుటచేత నిది నిష్ప్రమాణము గాదు. 'తే నాత్మనాపోనల మూర్తిరత్వరన్' అని శ్రీధరులు, 'తేనాత్మనాపోనలమూర్ధ్నిచ త్వరన్' అని విజయధ్వజులు. 31

అవ: ఇప్పుడు పంచతన్మాత్రల లయరీతిని దెల్పుచున్నాఁడు-

ఘ్రాణేన=ఘ్రాణేంద్రియమందున్న బ్రహ్మ తదంతర్యామియైన శ్రీహరితో, గంధం = గంధతన్మాత్ర మందున్న బ్రహ్మదేవుని యంతర్యామియైన శ్రీహరిని బొంది, రసనేన = నాల్కయందున్న బ్రహ్మదేవుని యంతర్యామియైన శ్రీహరితో, రసం=రసతన్మాత్రయందున్న బ్రహ్మదేవుని యంతర్యామియైన శ్రీహరినిబొంది. ఇట్లే పైని ఊహించికొనవలెను. యోగీ = అపరోక్షజ్ఞాని, ప్రాయేణ = సాధారణముగా, అవృత్తిం = మరల సంసారమునకు వచ్చుటను, న ఉపైతి=పొందుట లేదు. వాయువు మొదలైన పదవులయందున్నవారు మరల సృష్టికి వత్తురు. అందుకే 'ప్రాయేణ' అను శబ్దప్రయోగము. లేక ముందుఁ జెప్పిన పైనిఁజెప్పబోవు పద్ధతితో ముక్తులైన జ్ఞానులయొక్క భోగరీతిని దెల్పుచున్నాఁడు. యోగీ = ఇంతకుముందుఁ జెప్పినట్లు ముక్తులై చిదానందాత్మకమైన దేహమును మాత్రమే (స్వరూపదేహమును) పొందిన జ్ఞానుల సమూహము, ఘ్రాణేన = చిదానందాత్మకమైన ఘ్రాణేంద్రియముతో, గంధం = అత్యుత్తమమైన గంధమును, ఇట్లే నాల్కతో రసమును, కంటితో రూపమును, త్వగింద్రియముతో స్పర్శమును, శ్రవణేంద్రియముతో శబ్దమును, ఉపేత్య=అనుభవించి, శ్వేత

ముక్తిని జెప్పవలెను గాని యద్వైతులవలె ముక్తిని వివరించుటకు వీలులేదని చెప్పఁబడినది. 'తు' అనుటతో 'మగ్నస్య హి పరేఽజ్ఞానే కిం న దుఃఖకరం భవేత్ - అను ప్రమాణమును సూచించినాఁడు. 32

తాత్పర్యము : ఘ్రాణేంద్రియమందున్న హరితోఁబాటు గంధ తన్మాత్రయందున్న హరిని బొంది, రసనేంద్రియమందున్న హరితోఁ బాటు రసతన్మాత్రయందున్న హరినిబొంది, చక్షురింద్రియమందున్న హరితో రూపతన్మాత్రయందుఁ గల హరిని బొంది, త్వగింద్రియమం దున్న హరితో స్పర్శతన్మాత్రయందున్న హరినిబొంది, శ్రవణేంద్రియ మందున్న హరితో శబ్దమందున్న హరిని సేవించి, యపరోక్షజ్ఞాని తన సాధన ముగిసియున్నచో మఱల సృష్టికి వచ్చుటలేదు. సాధన ముగియనివారు సృష్టికి వత్తురు. ఇట్టి యపరోక్షజ్ఞానులు ముక్తులై చిదానందాత్మకమైన స్వరూప దేహమునందు తదింద్రియముల చేత నత్యుత్తమములైన విషయముల ననుభవించి శ్వేతద్వీపాదులందుండి ప్రళయమందుఁ గూడ క్రిందికి రారు. పంచభూతములు శబ్దాదులైన తన్మాత్రలు, జీవరాసులు, ఇంద్రియములు, ఇంద్రియాభిమాని దేవతలు - వీరితోఁ గూడిన సనాతనుఁడైన శ్రీహరి మనస్తత్త్వము నందుండు నింద్రాంతర్యామియైన బ్రహ్మదేవుని యంతర్యామియైన తన మానస మనెడు రూపమును జేరును. పిదప సుమాదేవియందున్న బ్రహ్మాంత ర్యామియైన తన రూపమును జేరి మతియని పిలువఁబడెడు నహంకార తత్త్వమును, వాణ్యంతర్యామియైన బ్రహ్మాంతర్యామియైన తన రూప మును జేరును. పిదప విజ్ఞానతత్త్వమందున్న వాణ్యంతర్గత బ్రహ్మాం తర్గత విజ్ఞానమనెడు తనరూపమును జేరును. అవల మహత్తత్త్వాచి బ్రహ్మాంతర్యామియైన తన రూపమును జేరును. ఆ బ్రహ్మతోఁ బాటు రమాదేవియందున్న ఆనందనామకమగు తన రూపమును జేరును. అనంతరము లయకాలమందు గుణపూర్ణమైన వాసుదేవుఁడను తన రూపమందుఁ గ్రిడించుచుండును. పాఠభేదము 'శ్రోత్రేణ చోపేత్య

అవ: చెప్పిన ముక్తియందు మిగిలినది చెప్పుచున్నాఁడు-

భూత సూక్ష్మేంద్రియ సన్నికర్షాత్ = పంచభూతములతోను, శబ్దాది తన్మాత్రలతోను సూక్ష్మభూతము లనిపించికొన్న జీవరాసుల తోను ఇంద్రియములు, ఇంద్రియాభిమాని దేవతలు వీరితోను గూడు కొన్న, అనాదిః=ఆది లేనట్టి, సనాతనః=నాద మనిపించికొన్న వేదా త్మక శబ్దముతోఁ గూడిన, సః అసౌ భగవాన్=సమస్తైశ్వర్యసంపన్నుఁ డైన శ్రీహరి, వికార్యం=వివిధ కార్యములుగల, దేవమయం=దేవ ప్రధానమైన, మనోమయం=మనస్తత్త్వమందున్న ఇంద్రాంతర్యామి యైన బ్రహ్మదేవుని యంతర్యామియైన తన మానస మనిపించికొనెడు రూపమును, యాతి=చేరును. ఎవ్వఁ డనాదియైన మనోమయుఁడైన విష్ణువో అతనినిఁ జేరునని భావము. ఇట్లు రెండురీతులతోను ప్రాప్య మైన వస్తువును, బొందఁబడెడు వస్తువును విష్ణువే యని తాత్పర్యము. సంప్రాప్య=మనస్సునందున్న తన రూపమును బొంది, సః=శ్రీహరి, మతిం = ఉమాంతర్గత, బ్రహ్మాంతర్గతమైన తన రూపముతో 'మతి' యని పిలువఁబడెడు నహంకార తత్త్వమందున్న, వాణియందున్న బ్రహ్మాంతర్యామియైన తనరూపమును, యాతి. మత్యాసహ=మనస్సు నందున్న మఱియు బుద్ధియందున్న తన రూపముతో (విజ్ఞానం) యాతి. విజ్ఞానతత్త్వ మనఁబడెడు, వాణ్యంతర్గత బ్రహ్మాంతర్యామి, విజ్ఞానమగు తన రూపమును బొందును. ఇచట శ్రీధర, విజయధ్వ జుల మూలశ్లోకము లే వేఱుగా నున్నవి.

స భూత సూక్ష్మేంద్రియ సన్నికర్షం మనోమయం దేవమయం వికార్యమ్,
సంసాద్యగత్యా సహ తేన యాతి విజ్ఞానతత్త్వం గుణసన్నిరోధమ్.

— శ్రీధరులు

స భూత సూక్ష్మేంద్రియ సన్నికర్షాత్ సనాతనోఽసౌ భగవాననాదిః,
మనోమయం దేవమయం వికార్యం సంపాద్య మత్యాసహ తేన యాతి.

— విజయధ్వజీయ 33

తేన ఆత్మనా = విజ్ఞానతత్త్వమందున్న శ్రీహరితోఁ గూడి, గుణసన్నిరోధం = సత్త్వము మొదలైన ప్రాకృతగుణములు లేని, విజ్ఞానతత్త్వం=సర్వమునకును మూలకారణ మనిపించికొనెడు మహత్తత్త్వమని పిలువఁబడెడు, బ్రహ్మదేవుని యంతర్యామియైన విజ్ఞాన మనెడు తన రూపమును, యాతి. ఇట్లు, సర్వాంతర్యామి రూపములతోఁ బాటు నైక్యమును బొందిన మహత్తత్త్వాంతర్యామియైన విజ్ఞాన నామక శ్రీహరి, తేన ఆత్మనా=ఆ బ్రహ్మదేవునితో, శాంతిం చిత్ప్రకృతి యనిపించికొన్న రమాదేవి యందున్న, ఆనందం = ఆనంద నామకమగు తన రూపమును, యాతి. ఆనందమయః=పరిపూర్ణానంద రూపుఁడైన ఆనందనామకుఁడైన శ్రీహరి, అవసానే = లక్ష్మీదేవితో ననుజ్ఞ వడసిన బ్రహ్మదేవునితోఁ బాటు ప్రళయకాలమందు, సర్వాత్మకే = సర్వాంతర్యామియై, బ్రహ్మణి = గుణపూర్ణుఁ డనిపించికొన్న, వాసుదేవే=వాసుదేవుఁ డనెడు తన రూపమందు, విహరతి = క్రీడించును. జీవసమూహము తన యోగ్యతకుఁ దగినట్లు పూర్ణతను సంపాదించికొన్న బ్రహ్మ యని పిలువఁబడెడు, తమ మూలరూపములందు విహరించును. ఇదే దేవతల ముక్తి యని భావము. వాసుదేవే అని చెప్పుటతో నిట్లు తమ బింబముల ద్వారా శ్రీహరిని బ్రవేశించినవారు మఱల సృష్టికి రారని యర్థము.

తాత్పర్యము: జీవులు దమ తమ యోగ్యతకుఁ దగినట్లు పూర్ణతనంది స్వరూపానంద మనుభవింతురు. ఇట్లు దమ బింబముల ద్వారా హరిని ప్రవేశించినవారు మఱల సృష్టికి వచ్చుటలేదు. దీనికే

శించి తాను సముద్రముకన్న వేఱుగనే యుండి మఱల మేఘముల మూలమున భూమికి వచ్చును. అనఁగా సముద్రమందుఁ బ్రవేశమే గాని సముద్రమే యగుట లేదు. అట్లే సాయుజ్యమందు; దేవుని యందుఁ బ్రవేశమేగాని దేవుఁడే యగుటలేదు. ఈ శ్లోకము విజయ ధ్వజములో నిట్లున్నది-

విజ్ఞానతత్త్వం గుణవన్నిరోధం తేనాత్మనాత్మాన ముపైతి శాంతిమ్,
ఆనంద మానందమయోఽవసానే సర్వాత్మకే బ్రహ్మణి వాసుదేవే.

శ్రీధరుల పాఠ మీక్రిందిది-

తేనాత్మనాత్మాన ముపైతి శాంత మానంద మానందమయోఽవసానే,
ఏతాంగతిం భాగవతీం గతో యః స వై పునర్నేహ విషజ్జతేఽంగ. ౕ4

యః - ఏ, భాగవతః - భగవద్భక్తుల సమూహము, దేవుని యందు, ఏతాంగతిం-సాయుజ్యమనెడు నీ ముక్తిని, గతః-పొంది నదో, సః-బ్రహ్మదేవుఁడు మొదలైన యా జీవసమూహము, పునః= మఱల, ఇహ=సంసారమందు, న విషజ్జతే-ఆసక్తమగుట లేదు, వై= ఆనందమనెడు పరబ్రహ్మమందలి యేకీభావము సముద్రమందుఁ బ్రవే శించిన నదుల యేకీభావము వలెనని తెలియవలెను. ఇక్కడికన్న నక్కడ నానందము హెచ్చుగా నున్నచో సంసారమునకు మరలిరా రనుట యుక్త మగును. అట్టిస్థితి లేనిచో సాయుజ్యముక్తి కేవల ప్రయాసయే గదా! అన్నచో 'వాసుదేవాశ్రితా దేవాః బ్రహ్మాద్యా యుక్త బంధనాః' అనెడు ప్రమాణము లా శంకను బరిహరించును. ఈ విషయము నుపసంహరించుచున్నాఁడు. పురా బ్రహ్మణా ఆరాధితః పృష్టః భగవాన్ వాసుదేవః - ఏ యే మార్గములను, గీతే-చెప్పెనో, నృప! యేతే-ఇవి, వేదగీతే=వేదప్రోక్తములైన, సనాతనే చ=నిత్య ములైనవి, త్వయా అభిపృష్టే న్మృతీతే (మయాకథితే) అథ-అనుటతో

'అథయేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే తేర్చిష మభి సంభవంతి' మొదలైన వేదములను సూచించియున్నారు. 35

అవ: అందుచే మోక్షమందుఁ గోరికగలవారు భాగవతమునే యభ్యసింపవలెనని చెప్పుచున్నాఁడు-

ఇహ సంసృతౌ అతః=ఈ భాగవతమున కంటెను, అన్యః= వేఱైన, విశ్రుతః=ప్రసిద్ధమైన, శివః=మంగళకరమైన, పంథాః= మార్గము, నాస్తి=లేదు, సజ్జనులపై నున్న యనుగ్రహముచేతనే భగ వంతుఁడు భాగవతము నుపదేశించెను. మఱియొక్క కారణమును గూడఁ జెప్పుచున్నాఁడు యతః=ఏ యీ భాగవత గ్రంథాభ్యాస ముతో, భగవతి వాసుదేవే భక్తియోగః భవేత్ 36

అవ: ఆప్త వాక్యము ప్రమాణము. అందువలన శ్రీహరి చెప్పి నది ప్రమాణ మనుచున్నాఁడు-

భగవాన్=వేదవ్యాసులు, బ్రహ్మ=వేదమును, కార్త్స్న్యేన త్రిః మనీషయా అన్వీక్ష్య యతః=ఏ గ్రంథము నభ్యసించుటతో, కూటస్థే= నిర్వికారుఁడైన, ఆత్మని=శ్రీహరియందు, రతిః భవేత్. తత్=అంతటి భాగవతపురాణము, అపశ్యత్=రచించిరి. 'హి' నిత్యజ్ఞానేన సిద్ధస్య పునః పునర వేక్షతే-ఎప్పుడును జ్ఞానముతో సిద్ధుఁడైనను మఱల మఱల నాలోచించును. 37

అవ: ఉత్తమాధికారులకు వేదము మొదలైనవానిచేత శ్రీహరి యస్తిత్వము దెలియవచ్చినను ఇతరుల కాతని యస్తిత్వము దెలియు టెట్లు? దానికిఁ జెప్పుచున్నాఁడు. లేక పైనిఁ జెప్పఁబోవు కారణము చేతఁ గూడ భాగవతమే మోక్షకారణ మగుటచేత దీనినే శ్రవణాదులతో నభ్యసింపవలెనని చెప్పుచున్నాఁడు-

ద్రష్టా=సాక్షియైన, భగవాన్=శ్రీహరి, అనుమాపకైః=నిశ్చయ జ్ఞానమును గల్గఁ జేసెడు, దృశ్యైః=శ్రీహరియే స్వతంత్రుఁడు, బ్రహ్మాది

జీవరాసులు అస్వతంత్రులు అనెడు ప్రమాణములచేత వ్యాప్తిజ్ఞానమును బొందిన, బుద్ధ్యాదిభిః=బుద్ధి మొదలైన, లక్షణైః=చిహ్నములచేత, సర్వభూతేషు= సమస్తభూతములందును, నియామకుఁడై (స్థితః=ఉండును) అని, ఆత్మనా=జీవునిచేత, నీ పురాణమందు, లక్షితః=తెలియఁ జేయఁబడును. ఇట్లు శ్రీహరి గలఁడని స్థిరమైన తర్వాత అతఁడు చెప్పుటచే వేదమూలకముగా నాప్తమూలకముగా సిద్ధించుటచేత నీ భాగవతము అవశ్య మభ్యసనీయమని సిద్ధమైనది. 'చ' అనునది అవధారణార్థకమం దున్నది. 'దీనినిఁ దెలియుదును' 'దీనినిఁ దెలియలేను' అనుటలో బుద్ధి మొదలైనవి పరాధీనములుగా దృశ్యములగు చున్నవి. కనుక నియామకుఁడు మఱియొకఁడు గలఁడను టందఱికి ననుభవసిద్ధము. ఆ నియామకుఁడు శ్రీహరియే దప్ప వే ఱొక్కఁడు లేఁడు. 'సమాధా వసమాధౌ చ నిస్స్వతంత్రస్య దేహినః' చిత్తైకాగ్రత యందును, చిత్తవిక్షేపమందును దేహి యస్వతంత్రుఁడు అనెడు ప్రమాణము లున్నవి. 38

శ్రీ పోతన్న గారు:

బహువర్షంబులు బ్రహ్మతొల్లి జగముత్పాదింప విన్నాణిగా
క హరిప్రార్థనధారణా వశమునంగాదేః యమోఘోల్లస
న్మహనీయోజ్జ్వలబుద్ధియై భువననిర్మాణప్రభావంబుతో
విహరించెన్ నరనాథః జంతునివహావిర్భావనిర్ణేతయై.

వచ: విను. మూఢుండు శబ్దమయ వేదమార్గంబైన కర్మఫల బోధన ప్రకారంబున వ్యర్థంబులైన స్వర్గాది నానాలోకసుఖముల నిచ్ఛగించుచు మాయామయమార్గ వాసనామూలంబు సుఖంబని తలంచి నిద్రించువాఁడు గలలు గను తెఱంగునం బరిభ్రమించుచు, నిరవద్యసుఖలాభంబుఁ జెందఁడు. తన్నిమిత్తంబున విద్వాంసుఁడు నామమాత్రసారంబులగు భోగ్యంబులలోన నెంతట దేహనిర్వహణంబు సిద్ధించు నంతియ గైకొనుచు నప్రమత్తుండై సంసారంబు

సుఖంబని నిశ్చయింపక యొందుమార్గంబున సిద్ధిగలదని చూచి పరిశ్రమంబు నొందకుండు.

కమనీయ భూమిభాగములు లేకున్నవే?
పడియుండుటకు దూదిపఱుపు లేల?
సహజంబులగు కరాంజలులు లేకున్నవే
భోజనభాజనపుంజ మేల?
వల్కలాజిన కుశావళులు లేకున్నవే?
కట్టదుకూలసంఘంబు లేల?
కొనకొని వసియింప గుహలు లేకున్నవే?
ప్రాసాదసౌధాదిపటల మేల?
ఫలరసాదులు గురియవే? పాదపములు
స్వాదుజలముల నుండవే? సకలనదులు
వొసఁగ భిక్షము పెట్టరే పుణ్యసతులు
ధనమదాంధుల కొలువేల? తాపసులకు.

రక్షకులు లేనివారల
రక్షించెద ననుచుఁ జక్రి రాజై యుండన్
రక్షింపు మనుచు నొకరు
నక్షముఁ బ్రార్థింపనేల? యాత్మజ్ఞులకున్.

వచ: అని యిట్లు స్వతస్సిద్ధుండును నాత్మయుఁ బ్రియుండును నిత్యుండును సత్యుండును భగవంతుండును నైన వాసుదేవుని భజియించి తదీయ సేవానందానుభవంబున సంసారహేతువగు నవిద్యవలన బుద్ధిమంతుండు విడువంబడుం గావున-

హరిఁ జింతింపక మత్తుఁడై విషయచింతాయత్తుఁడై చిక్కి, వా
సరముల్ ద్రోసెడువాఁడు కింకరగదాసంతాడితోరస్కుఁడై
ధరణీశోత్తమ! దండభృన్నివసనద్వారోపకంఠోగ్ర వై

మొత్తుదురు గదల; మంటల
కెత్తుదు; రద్దంబు దేహ మింతంతలుగా
నొత్తుదు రసిపత్త్రికలను;
హత్తుదురు కృతాంతభటులు హరివిరహితులన్.

వచ: మఱియు హరి చరణకమలగంధ రసాస్వాదనం బెఱుంగనివారలు నిజకర్మబంధంబుల దండధరమందిరద్వారదేహళీ సమీప జాజ్వల్యమాన వైతరణీతరంగిణీ దహనదారుణజ్వాలాజాల దందహ్యమాన దేహులం గూడి శిఖిశిఖావగాహంబుల నొందుచుందురు. మఱియు విజ్ఞానసంపన్నులై మను ప్రపన్ను లెంతేని మాయాపన్నులు గాక విన్నాణంబునం దమ తమ హృదయాంతరాళంబులం బ్రాదేశమాత్ర దివ్యదేహుండును, దిగిభరాజ శుండాదండ సంకాశ దీర్ఘ చతుర్బాహుండును, భోగైశ్వర్యప్రదుండును, కంజాత శంఖచక్ర గదాధరుండును, గంధర్వకోటిసమాన సుందరుండును, ధృతమందరుండును, రాకావిరాజమాన రాజమండల సన్నిభ వదనుండును, సౌభాగ్యసదనుండును, ప్రభాతకాల భాసమాన భాస్కరబింబ ప్రతిమాన విరాజిత పద్మరాగరత్నరాజీ విరాజమాన కిరీటకుండలుండును, శ్రీవత్సలక్షణలక్షిత వక్షోమండలుండును, రమణీయకౌస్తుభరత్నఖచిత కంఠికాలంకృత కంధరుండును, నిరంతర పరిమళమిళిత వనమాలికా బంధురుండును, నానావిధ గంభీర హార కేయూర కటక కంకణ మేఖలాంగుళీయక విభూషణ వ్రాత సముజ్జ్వలుండును, నిటలతట విలంబమాన విమలస్నిగ్ధనీలకుంచిత కుండలుండును, దరుణచంద్ర చంద్రికా ధవళమందహాసుండును, బరిపూర్ణకరుణావలోకన భ్రూభంగ సంసూచిత సుభగ సంతతానుగ్రహ లీలావిలాసుండును, మహాయోగిరాజవిలసిత హృదయకమలకర్ణికామధ్య సంస్థాపితవిలసిత చరణకిసలయుండును, సంతతానందమయుండును, సహస్రకోటిసూర్యసంఘాత సన్నిభుండును, విభుండునునైన పరమేశ్వరుని మనోధారణావశంబున నిలిపికొని తదీయ గుల్ఫచరణజాను జంఘాద్యవయవంబులం గ్రమం

బున నొక్కొక్కటిని బ్రతిక్షణంబును ధ్యానంబు సేయుచు నంతకాలం
బునకుఁ బరిపూర్ణ నిశ్చల భక్తియోగంబు సిద్ధించు నంతకాలంబునుం
దదీయ చింతాతత్పరులై యుండుదురని మఱియు నిట్లనియె-

అసన్నమరణార్థియైన యతికుండు
గాలదేశములను గాచికొనఁడు
తనువు విసర్జించు తలఁపు జనించిన
భద్రాసనస్థుఁడై ప్రాణపవను
మనసుచేత జయించి మానసవేగంబు
బుద్ధిచే భంగించి బుద్ధిఁదెచ్చి
క్షేత్రజ్ఞుతోఁ గూర్చి క్షేత్రజ్ఞు నాత్మలో
పలఁ జేర్చి యాత్మను బ్రహ్మమందు

గలిపి యొక్కటిఁ గావించి గౌరవమున
శాంతితోడ నిరూఢుఁడై సకలకార్య
నివహ మెల్లను దిగనాడి నిత్యసుఖము
వలయునని చూచు నటమీఁద వసుమతీశ।

వచ: వినుము పరమాత్మయైన బ్రహ్మమునకుఁదక్క కాల
దేవ సత్త్వ రజ స్తమోగుణాహంకార మహత్తత్త్వ ప్రధానంబులకు
సామర్థ్యంబు లేదు. కావునఁ బరమాత్మవ్యతిరిక్తంబు లేదు. దేహా
దులం దాత్మత్వంబు విసర్జించి యన్యసౌహృదంబుమాని పూజ్యంబైన
హరి పదంబును(బ్రతిక్షణంబును) హృదయంబున నాలింగనంబుసేసి
వైష్ణవంబయిన పరమపదంబు (సర్వోత్తమంబని) సత్పురుషులు దెలి
యుదురు. ఇవ్విధంబున విజ్ఞానదృగ్వీర్యజ్వలనంబున నిర్దగ్ధవిషయ
వాసనుండై క్రమంబున నిరపేక్షత్వంబున-

అంఘ్రిమూలమున మూలాధారచక్రంబుఁ
బీడించి ప్రాణంబు బిగియఁబట్టి
నాభితలముఁ జేర్చి నయముతో మెల్లన
హృత్సరోజముమీఁది కెగయఁబట్టి

యటమీఁద మరమందు హత్తించి క్రమ్మఱఁ
దాలుమూలమునకుఁ దఱిమి వెలిపి
మమతతో భ్రూయుగ మధ్యంబుఁ జేర్చి దృ
క్కర్ణనాసాస్యమార్గములు మూసి
యిచ్ఛలేని యోగి యెలమి ముహూర్తార్ధ
మింద్రియానుషంగ మింత లేక
ప్రాణములను వంచి బ్రహ్మరంధ్రము చించి
బ్రహ్మమందుఁ గలయుఁ బౌరవేంద్ర!

వచ: మఱియు దేహత్యాగకాలంబున నింద్రియంబుల తోడి సంగంబులు విడువనివాఁడు వానితోడన (గుణసముదాయ రూపం బగు)బ్రహ్మాండంబునందు ఖేచరసిద్ధవిహారయోగ్యంబు నణిమాది సకలైశ్వర్యసమేతంబునైన పరమేష్ఠిపదంబుఁజేరు. విద్యాతపోయోగసమాధి భజనంబుసేయుచుఁ బవనాంతర్గత లింగశరీరులైన యోగీశ్వరులకు బ్రహ్మాండబహిరంతరాళంబులు గతియని చెప్పుదురు. వీరికిని గర్మంబుల నట్టిగతిఁ బొంద శక్యంబు గాదు. యోగియగు వాఁడు బ్రహ్మలోకంబునకు నాకాశపథంబునంబోవుచు సుషుమ్నానాడి వెంట నగ్ని యను దేవతఁజేరి జ్యోతిర్మయంబైన తేజంబున నిర్మలుండై యెందునుం దగులుపడక తారామండలంబు మీఁద సూర్యాదిధ్రువాంత పదంబులఁ గ్రమక్రమంబున నతిక్రమించి హరిసంబంధంబైన శింశుమారచక్రంబుఁజేరి (యొంటరి యగుచు) పరమాణుభూతంబైన లింగశరీరంబుతోడ బ్రహ్మవిదులకు నెలవైన మహర్లోకంబుఁ జొచ్చి మహాకల్పకాలంబు క్రీడించుచుఁ గల్పాంతంబున ననంతముఖానల జ్వాలాజాల దందహ్యమానం బగు లోకత్రయంబు నీక్షించుచుఁ దన్నిమిత్త సంజాతదాహతాపంబు సహింపం జాలక-

ఇలమీఁద మనువు లిరేడ్వురఁ జనువేళ
దివసమై యెచ్చోటఁ దిరుగుచుండు
మహనీయసిద్ధవిమానసంఘము లెందు
దినకరప్రభములై తేజరిల్లు

శోక జరామృత్యుశోషణ భయదుఃఖ
నివహంబు లెందు జనింపకుండు
విష్ణుపదధ్యాన విజ్ఞానరహితుల
శోకంబు లెందుండి చూడవచ్చు

పరమసిద్ధయోగి భాషణామృత మెందు
శ్రవణపర్వ మగుచు జరుగుచుండు
నట్టి బ్రహ్మలోకమందు వసించును
రాజవర్య! మఱల రాఁడు వాఁడు.

వచ: మఱియు నొక్క విశేషంబు గలదు. పుణ్యాతిరేకంబున బ్రహ్మలోక గతులైనవారు కల్పాంతరంబునం బుణ్యతారతమ్యంబుల నధికారవిశేషంబు నొందువార లగుదురు. బ్రహ్మాదిదేవతాభజనంబునం జనువారు (బ్రహ్మజీవితకాలంబుదనుక) బ్రహ్మలోకంబున వసియించి (ముక్తు లగుదురు) నారాయణ చరణ కమల భక్తిపరాయణత్వంబునం జనినవారు నిజేచ్ఛావశంబున నిరర్గళగమనులై బ్రహ్మాండంబు భేదించి మహోన్నతవైష్ణవపదారూఢులై తేజరిల్లుదురు. ఈశ్వరాధిష్ఠితంబైన ప్రకృతియంశంబున మహత్తత్త్వ మగు. మహత్తత్త్వాంశంబున నహంకారం బగు. అహంకారాంశంబున శబ్దతన్మాత్రం బగు. శబ్దతన్మాత్రాంశంబున గగన మగు. గగనాంశంబున స్పర్శతన్మాత్రం బగు. స్పర్శతన్మాత్రంబున సమీరణం బగు. సమీరణాంశంబున రూపతన్మాత్రం బగు. రూపతన్మాత్రాంశంబు వలనఁ దేజం బగు. తేజోంశంబున రసతన్మాత్రం బగు. రసతన్మాత్రాంశంబువలన జలం బగు. జలాంశంబున గంధతన్మాత్రం బగు. గంధతన్మాత్రాంశంబునఁ బృథివి యగు. వాని మేళనమునం జతుర్దశభువనాత్మకంబైన విరాడ్రూపం బగు. ఆ రూపమునకుఁ గోటియోజన విశాలంబైన యండ కటాహంబు ప్రథమావరణంబైన పృథ్వి యగు. దీనిఁ బంచాశత్కోటి విశాలంబని కొందఱు పలుకుదురు. అయ్యావరణంబుమీఁద సలిల

తేజ స్సమీర గగనాహంకార మహత్తత్త్వంబు లనియెడి యావరణం బులు క్రమంబున నొండొంటికి దశగుణోత్తరాధికంబులై యుండు. అట్టి యేడింటిమీఁద బ్రకృత్యావరణంబు మహావ్యాపకంబగు బ్రహ్మాం డంబు భేదించి వైష్ణవపదారోహణంబు సేయువాఁడు నిర్భయుండై మెల్లనఁ(లింగదేహంబున) బృథివ్యాత్మకత్వంబు నొంది యట్టి పృథి వ్యాప్తకత్వంబున ఘ్రాణంబునం గంధంబును, జలాత్మకత్వంబున రస నేంద్రియంబున రసంబును, తేజోరూపకత్వంబున దర్శనంబున రూపం బును, సమీరణాత్మకత్వంబున దేహంబున స్పర్శనంబును, గగనాత్మ కత్వంబున శ్రవణంబున శబ్దంబును నతిక్రమించి,భూతసూక్ష్మేంద్రియ లయస్థానంబైన యహంకారావరణ సంప్రాప్తుండై యందు మనో మయంబును దేవమయంబును నైన సాత్త్వికాహంకార గమనంబున మహత్తత్త్వంబు సొచ్చి గుణత్రయంబును లయించిన ప్రధానంబును నొంది ప్రధానాత్మకత్వంబున దేహంబు నుపాధిపరంపరావసానంబు నం బ్రకృతింబాసి యానందమయుండై యానందంబునం బరమాత్మ రూపంబైన వాసుదేవబ్రహ్మమందుఁ గలియునని చెప్పి వెండియు నిట్ల నియె-

పరమభాగవతులు పాటించు పథమిది
యా పథమున యోగి యరిగెనేని,
మగుడి రాఁడు వాఁడు మఱి సంశయము లేదు
కల్పశతములైన కౌరవేంద్ర!

వచ: వినుము. నీ వడిగిన సద్యోముక్తియుఁ గ్రమముక్తియు ననియెడు నీ రెండుమార్గంబులు వేదగీతంబులందు వివరింపంబడియె. పిన్నిం దొల్లి భగవంతుండైన వాసుదేవుండు బ్రహ్మచేత నారాధితుండై చెప్పె సంసారప్రవిష్టుండైన వానికిఁ దపో యోగాదులైన మోక్ష మార్గంబులు పెక్కు గలవు. అందు భక్తిమార్గంబుకంటె సులభంబు లేదు-

విను మంభోజభవుండు మున్ను మదిలో వేదంబు మున్నాఱు మ
ర్మనయజ్ఞత్వము దోఁప నంతయుఁ బరామర్శించి మోక్షంబు ద
క్కినఁ మార్గంబులవెంట లేదనుచు భక్తిం జింత సేసెన్ జనా
ర్దను నాత్మాకృతి నిర్వికారుఁ దగుచున్ దన్మార్గనిర్ణేతయై.

అఖిలభూతములందు నాత్మరూపంబున
    నీశుండు హరియుండు నెల్లప్రొద్దు
బుద్ధ్యాది లక్షణంబులఁ గానఁబడును మ
    హా సేవనీయుఁ డహర్నిశంబు
వందనీయుఁడు భక్తవాత్సల్యసంతత
    నియతుఁడై సతతంబు నియతబుద్ధి
నాత్మరూపకుఁడగు హరికథామృతములు
    గర్ణపుటంబులఁ గొంకుదీరఁ

గ్రోలుచుండెడి ధన్యులు గుటిల బహుళ
విషయ మలినీకృతాంగముల్ వేగ విడిచి
విష్ణుదేవుని చరణారవిందయుగము
కడకుఁ జనుదురు సిద్ధంబు కౌరవేంద్ర!

అర్థములు: తొల్లి=ప్రళయమునకుఁ దర్వాత, బ్రహ్మ, బహు వర్షంబులు=అనేక సంవత్సరములు, యత్నించి, జగముత్పాదింపగ= ప్రపంచమును సృష్టించుటకు, విన్నాణిగాక=నేర్పరిగాక, హరిప్రార్థన ధారణా వశమునన్=శ్రీహరి ధ్యాన ధారణములచేత, అమోఘ= వ్యర్థముగాక, ఉల్లసత్=ప్రకాశించుచున్న, మహనీయ=గొప్పదైన, ఉజ్జ్వలబుద్ధియై=ప్రకాశించుచున్న బుద్ధిగలవాఁడై, భువననిర్మాణ ప్రభావంబుతోన్=ప్రపంచమును నిర్మించెడు శక్తిచేత, జంతునివహ= జంతుసమూహముల యొక్క, నిర్ణేతయై=నిర్ణాయకుఁడై, విహరించెన్ =సృష్టికార్యము నొనర్చెను.

తాత్పర్యము: ప్రళయము తర్వాత బ్రహ్మదేవుడు సృష్టి కుపక్రమించినాడు. కాని ప్రళయమునందుఁ దా నింతకుముందు సృష్టించిన ప్రపంచవిధానస్మృతి మఱచిపోయినాడు. అప్పుడు తీవ్ర మైన ధారణతో భగవంతు నాతఁడు ప్రార్థించెను. శ్రీమన్నారాయ ణుని యనుగ్రహముతో నష్టమైపోయిన స్మృతి మఱల ప్రతిభాసించి నది. నానాజంతునివహ మేది యెట్లుండవలెనో మనస్సున భాసించి నది. అతని కమోఘదృష్టి సిద్ధించెను. నిశ్చయాత్మకదృష్టి యేర్పడి నది. పూర్వసర్గ మెట్లుండెనో తద్విధముగనే సృష్టి యొనర్చినాఁడు. 'ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయత్' అని శ్రుతి.

మూఢుండు=సరియైన జ్ఞానము లేనివాఁడు, శబ్దమయ=శబ్ద స్వరూపమైన, వేదమార్గ=వేదముయొక్క పద్ధతియైన, కర్మఫలబోధన ప్రకారమునన్=కర్మములకు ఫలములను బోధించెడు పద్ధతిచేత, వ్యర్థంబులైన=అర్థశూన్యములైనట్టి, స్వర్గాదినానాలోక సుఖంబులన్ =స్వర్గము మొదలైన నానాలోకములం దేర్పడెడు సుఖములను, ఇచ్ఛగించుచున్=కోరుచు, మాయామయ మార్గవాసనామూలంబు =మాయాస్వరూపమైన మాయాసుఖముల ననుభవింపవలె ననెడు దుష్టవాసనలే సుఖ మని తలఁచినవాఁడై, తెఱంగునన్=పద్ధతితో పరిభ్రమించుచున్=పైకిని క్రిందికిని దిరుగుచుండును. నిరవద్యసుఖ లాభంబునన్=అత్యంతికమైన ముక్తిని, చెందఁడు. తత్+నిమిత్తం బునన్=ఆ కారణముచేత, విద్వాంసుండు=యథార్థజ్ఞానము గలిగిన వాఁడు, నామమాత్రసారంబులగు భోగ్యంబుల లోనన్=కేవలము పేరుతో మాత్రమే భోగ్యములైన పదార్థములయందు, ఎంతటున్= ఎంతమాత్రముతో, దేహనిర్వహణంబు=దేహధారణము, సిద్ధించున్=

పోతన్న శ్రీధరుని వ్యాఖ్యానము నెంతగా ననుసరించునో తెలుపుట కీ క్రింది దృష్టాంతములను జూపుచున్నాను. 'పంథాః'- 'కర్మఫలబోధన ప్రకారః', 'సర్గాది నామభిర్ధ్యాయతి తత్త దిచ్ఛాం కరోతి', 'మాయా మయే పథి సుఖమితి మన్యమానః', 'స్వప్నాన్ పశ్యన్నివ పరిభ్రమన్ అర్థాన్నవిందతి', 'తత్త ల్లోకం ప్రాప్తోపి నిరవద్యం నలభత ఇత్యర్థః', 'నామమాత్రేషు-నామమాత్ర సారేషు భోగ్యేషు', 'అప్రమత్తః-తావన్మాత్రే ష్వసక్తః', 'వ్యవసాయబుద్ధిః' ='నేదం సుఖమితి నిశ్చయవాన్'-

తాత్పర్యము: వేదములు కర్మఫలములను బోధించును. 'ఈ పని చేసిన నీ ఫల మేర్పడును' అని కర్మలయం దాశను బ్రేరేచి, పుష్పితములైన వాక్యములతోఁ గర్మములను వర్ణించును. అందుకే గీతలో-

యామిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవదం త్యవిపశ్చితః,
వేదవాదరతాః పార్థః నాన్యద స్తీతి వాదినః.

అని భగవానుఁ డన్నాఁడు. ఆ వర్ణనములచేత నాకర్షింపఁబడిన మనుష్యుఁడు గర్మములయందుఁ బ్రవేశించును. వానితోసిద్ధించు స్వర్గాదులు కాని యవి సిద్ధమైనవిగావు. 'క్షీణేపుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి' అనెడు గీతావచనప్రకారము మఱల మర్త్యలోకమునకు వచ్చి సంసారములో మునుఁగును. సమస్త దేవతలకును మన్వంతరకాల మాయుస్సు. అటు పైని వారు గ్రిందికి రావలసినదే. మాయచే నాకర్షింపఁబడిన మనుష్యుఁడు స్వర్గాది లోకసుఖములు గొప్పవని తలఁచి వానికై యత్నించుచుఁ బరిభ్రమించుచుండును. వాసనలచేఁ బ్రేరేపింపఁబడిన మానవుని ప్రవర్తన నిద్రించువారు గలలుగన్నట్లే యుండును. క్రిందను

స్వర్గాదులందును వాఁడనుభవించు సుఖములు నామమాత్రసారములు. అందుచే వాఁడు వానిచే నాకర్షింపఁబడరాదు. ఈ లోకమందు జీవించునప్పుడు లౌకికములైన సుఖములు శాశ్వతములు గావనియు నిరవద్యములు గావనియుఁ వాఁ డెప్పుడును దలఁచుచుండవలెను. తన దేహపోషణమున కెంతమాత్రము అవసరమో యంతమాత్రమే గ్రహించుచుండవలెను. తన ప్రయత్నములేకయే యవి సిద్ధించినపుడు ఇఁక వానికై ప్రయత్నము వ్యర్థపరిశ్రమమని తెలియవలెను. సుఖసిద్ధి ఈ మార్గమునఁ గాదు. ఇందుకు భిన్నమైన మార్గమున నను విషయము వాఁ డెప్పుడును మఱచిపోరాదు.

కమనీయ=అందమైన, భూమిభాగములు = భూప్రదేశములు, పడియుండుటకున్=నిద్రించుటకు, దూదిపఱుపులు ఏల?, సహజంబులగు కరాంజలులు=శరీరముతోఁ బుట్టిన యంజలిబంధము, భోజన భాజన పుంజము = భోజనపాత్రలసమూహము, వల్కల=నారవస్త్రములు, ఆశా=దిక్కులు, కుశావళులు=దర్భలు మొదలైనవి, కట్టన్=ధరించుటకు, దుకూలసంఘాతము = వస్త్రముల గుంపు, కొనకొని వసియింపన్- కొనకొని=ప్రయత్నించి, ప్రాసాదసౌధాదిపటలము=ప్రాసాదములు, సౌధములు వానిగుంపు, ఏల? పాదపములు, ఫలరసాదులు కురియవే = ఫలములు వానికి సంబంధించిన రసములును ఈయవా? స్వాదుజలములన్=రుచికరమైన నీటిచేత, పుణ్యసతులు=పుణ్యాంగనలు భిక్షంబు వెట్టరే?, తాపసులకున్=తప స్సొనర్చికొనెడివారికి, ధనమదాంధులకొలువు = ధనముచే నేర్పడిన మదముతోఁ గ్రుడ్డివారైన జనులసేవ, ఏల? మూలములోని రెండు శ్లోకములకుఁ గలిపి యొకే సీసమును వ్రాయుచున్నాఁ డమాత్యుఁడు-

తాత్పర్యము: సుందరములైన భూభాగము లున్నవి కదా! మఱిపండుకొనుటకు దూదిపఱుపులేల? దేహముతోఁబాటు జన్మించిన చేతులు వానితోఁ దయారగు దోసిళ్ళు గలవు గదా! మఱి భుజించుటకు వివిధములైన పాత్ర లెందుకు? వల్కలములు దిక్కులు దర్భలు

ఉన్నవి గదా! కట్టుకొనుటకు వెలగల వస్త్రము లేల? నిద్రించుటకు గుహ లున్నవి. ప్రాసాదములు, సౌధములు ఎందుకు? ఇతరులను బోషింపఁ గంకణముగట్టికొన్న తరువులు తమఫలములను వానిరసము నిచ్చుచున్నవిగదా! ఏ ప్రవాహములో, జూచినను రుచికరములైన జలములు సిద్ధముగనే యుండును. పుణ్యసతులు భిక్షము పెట్టెదరు. ధనముతో మదించిన వారి కొలువేల?

ఇచ్చట 'నిద్రించుటకు' అనుటకు బదులు 'పడియుండుటకు' అన్నాఁడు. అనఁగా భోగ్యములం దాతని కెంత యసహ్యమో దీనితో వ్యక్తమగుచున్నది. 'సహజము' సందర్భశుద్ధిగల పదము. తనతోడఁ బుట్టనే పుట్టినది యని యర్థము. బాహౌ స్వసిద్ధేహ్యుపబర్హణైః కిం? అని మూలము. బాహువు స్వతస్సిద్ధముగానుండఁగా దిండులతో నేమి పని యని యర్థము. పోతన్నదీనిని తడవనే లేదు. వల్కలాజిన కుశావళులు 'చీరాణి కిం పథి నసంతి' అని మూలము. కనుక సందర్భమును బట్టి యిక్కడ వల్కలములకు గుడ్డపేలిక లని యర్థముఁ జెప్పికొనుటయే బాగు. 'ఆశా' అనఁగా దిక్కు. 'దిగ్వల్కలాదౌ' అని మూలము. 'దిశంతి భిక్షాం నోవాంఘ్రిపాః' అని మూలము. 'అంఘ్రిపాః' అనుటకు పాదపశబ్దము సరియైనది. ఇక్కడ మూలములో నొకచాతుర్య మున్నది. 'పరభృతః' అను శబ్దము మధ్యమణి న్యాయముగా నున్నది.

చీరాణి కిం పథి న సంతి దిశంతి భిక్షామ్,
నోవాంఘ్రిపాః పరభృతః సరితో వ్యశుష్యన్.

ఈ పరభృతశబ్దమును లింగభేదముతో నదులకుఁ గూడ నన్వయింపవచ్చును. ప్రవాహములు తమ నీటిని దాము త్రాగుట లేదు గదా! అట్లే, చెట్లెప్పుడును పరభృతములే. 'పొసఁగ భిక్షముఁ బెట్టరే పుణ్యసతులు'. ఇది పోతన్నగారు క్రొత్తగాఁ దెచ్చినది. మూలమున లేనిది.

చక్రి=చక్రమును ధరించిన శ్రీమహావిష్ణువు, రాజై యుండగ = సర్వ సమర్థుఁడై యుండఁగా, ఆత్మజ్ఞునకున్=ఆత్మావబోధముగలిగిన జ్ఞానికి, రక్షింపు మనుచున్=నన్ను రక్షింపుమని, ఒక నరున్=ఒకానొక మానవుని, అక్షమున్=తన్నుఁ దానే పూర్తిగా సంరక్షించి కొనలేని వానిని, ప్రార్థింపన్ ఏల=ప్రాధేయపడు టెందుకు?

తాత్పర్యము : 'కి మజితోఽవతి నోపపన్నాన్' అని మూలము. ఉపపన్నాన్=శరణాగతులను, అజితః=ఎవ్వరిచేతను జయింపఁబడని పరాక్రమముగల విష్ణువు, 'న అవతి కిం?' రక్షింపఁడా యేమి? అని భావము. ఈ భావమును పోతన్న విస్తృతీకరించుచున్నాఁడు-రక్షణ లేనివారిని దాను రక్షింతునని యభయమిచ్చి శ్రీమన్నారాయణుఁడు సర్వసమర్థుఁడై నిలిచియుండఁగాఁ దన్ను రక్షింపుమని యొకానొక మానవుని నాత్మజ్ఞుఁ డెందుకుఁ గోరవలెను? అజితః-అను శబ్దమును మనసులో నుంచికొని 'చక్రి' యను పదము వాడినాఁ డనుకొందును. మానవుఁడు తన్ను దానుఁ రక్షించికొనుటకే యశక్తుఁడు. వాఁ డితరుల నేమిరక్షించును?

స్వతస్సిద్ధుండు=ఏ ప్రయత్నము లేకయే యెప్పటినుండియో యున్నవాఁడు. ఎందువలన? ఆత్మయున్=ఆత్మస్వరూపుఁడు గనుక. సత్యః=ఉన్నవాఁ డొక్కఁడే. తక్కినవన్నియునుఁ బోవునవే. నిత్యః= త్రికాలాబాధితుఁడు నైన వాసుదేవుని, భజియించి=సేవించి, తదీయ సేవానందానుభవంబునన = అతనికి సంబంధించిన సేవచే నేర్పడెడు వానందానుభూతిచే, సంసారహేతువగు నవిద్యచేన్=సంసారమునకు హేతువైన యవిద్యచేత, మూలాజ్ఞానముచేత, బుద్ధిమంతుండు=తెలివి గలవాఁడు, విడివడుం గావున = కబళింపఁబడినవాఁడు గాకుండును. భగవంతుఁడు స్వతస్సిద్ధుఁడు. తానే రూపముతో నున్నను దనయందే

వసించువాఁడు. ఎప్పుడు? అనాదిగా. ఎందువలన? ఆత్మస్వరూపుఁడగుటచేత. వాఁ డొక్కఁడే త్రికాలాబాధితుఁడు. తక్కిన వస్తువులు నశించునవే. అట్టి వాసుదేవుని భజించుచు జ్ఞానియైనవాఁడు, అతని సేవచే నేర్పడిన యానందముతో సంసారకారణమైన యవిద్యనుండి విడివడును. మూలములో 'ప్రియః' అను నొకశబ్ద మున్నది. భగవంతుఁడు సర్వప్రియుఁడు. కనుక నతనిసేవ సర్వదా సుఖస్వరూపమైనది. శ్రీధరుని ఈ వ్యాఖ్యానము మనసులో నుంచికొని 'తదియ సేవానందంబునన్' అన్నాఁడు.

మత్తుఁడై=పరలోకచింత లేనివాఁడై, విషయచింతాయత్తుఁడై=విషయచింతలకు లోఁబడినవాఁడై, చిక్కు=జ్ఞానమును బోఁగొట్టుకొని, వాసరముల్ త్రోసెడువాఁడు = దినములు గడపెడు వాఁడు, కింకర గదా=యమకింకరుల గదలచేత, సంతాడిత=ఎక్కువఁగాఁ గొట్టఁబడిన ఉరస్కుఁడై=ఎదగలవాఁడై, దండభృత్ = యమధర్మరాజుయొక్క, నివసన=నివాసస్థానమగు లోకముయొక్క, ద్వార=ద్వారముయొక్క, ఉపకంఠ=సమీపమందలి, ఉగ్రవైతరణీ=భయంకరమైన వైతరణీ నదియొక్క, వహ్నిశిఖాపరంపరలచేన్=అగ్నిజ్వాలలచేత, దగ్ధుండు కాక ఉండునే=కాల్పఁబడినవాఁడు గాకుండునా?

తాత్పర్యము : హరిధ్యానము సేయక, పరలోకచింతయే లేక, విషయచింతలకు లోఁబడి కాలము గడపెడు మూర్ఖుఁడు మరణానంతరము నరకమునకుఁ బోవును. అక్కడ యమభటులచే మిక్కుటముగా బాధింపఁబడిన యెదగలవాఁడై యమధర్మరాజు ద్వారసమీపమందలి వైతరణిలో మునిఁగి దానిలోని యగ్నిపరంపరలచే దహింపఁబడిన శరీరముగలవాఁ డగును.

దీనికి మూలశ్లోకము-

కస్తాంత్వనాదృత్యపరానుచింతాం ఋతే పశూనసతీం నామ యుంజ్యాత్,

ముతో ధ్వనింపఁ జేయుచున్నాఁడు. ఆనాటి సామాజికస్థితి పోతన్న నిట్లు మార్చియుండు ననుకొందును. దీనికి పైనఁ జెప్పఁబోవు కంద పద్య మాతని సొంతము. ఈ రెంటితోఁ బోతన్నకుఁ బాపభీతి యెంత యుండెనో యా భీతిలేని సమకాలికుల మనస్తత్త్వములపై నెంతటి యసహ్య ముండెనో మనకుఁ దెలియుచున్నది.

గదలన్ మొత్తుదురు. మంటలకున్ ఎత్తుదురు దేహము ఇంతింతలు గాన్ = కొద్దికొద్దిగా, అసిపత్రికలన్ = అంపములచేత, ఒత్తుదురు = ఖండింతురు, హరి విరహితులన్ = హరిధ్యానము సేయని వారిని, కృతాంతభటులు = యమభటులు, హత్తుదురు = గట్టిగా తాడింతురు.

తాత్పర్యము: హరి ధ్యానము సేయునివారిని యమభటులు గదలచేఁ గొట్టుదురు. మంటలఁ ద్రోయుదురు. దేహమును అంపములతోఁ గోయుదురు బిట్టు తాడింతురు. హరిభజన మొనర్పక ఎన్ని వేదములు చదివినను నింతే సమస్త వేదములకును ముఖ్యార్థము శ్రీహరియే యని తెలియనివాఁడు వేదభారమును మోసెడి గర్దభము వంటివాఁడు.

చతుర్వేద్యపి యో విప్రో వాసుదేవం న విందతి,
వేదభారభరాక్రాంతః స వై బ్రాహ్మణగర్దభః.

హరి చరణ కమల గంధ = శ్రీమన్నారాయణమూర్తి పాద పద్మములయందలి సుగంధముయొక్క, రసాస్వాదనము = రసమును గ్రహించుట, ఎఱుఁగని = తెలియని, నిజకర్మబంధమునన్ = తానొనర్చికొన్న దుష్టకర్మముయొక్క ఫలసంసర్గముచేత, దండధర మందిర ద్వారదేహళీ సమీప = యమధర్మరాజు నింటి కడపమాను ముందట, జాజ్వల్యమాన = ఎక్కువఁగా మండుచున్న, వైతరణీ

తరంగిణీ = వైతరణీ నదియొక్క, దహన = అగ్నికి సంబంధించిన, దారుణ=భయంకరమైన, జ్వాలాజాల-శిఖలగుంపులచేత, దందహ్యామాన - ఎక్కువఁగా దహింపఁబడుచున్న, దేహులం గూడి - దేహములు గలవారితోఁ బాటు, శిఖిశిఖావగాహంబులన్-అగ్నిజ్వాలలలో, మునుఁగుటలను పొందుచుందురు.

తాత్పర్యము: శ్రీమహావిష్ణువు చరణకమల సుగంధముల ననుభవింపలేనివారు తమ దుష్కర్మములచేత నరకమునఁ బ్రవేశించి వైతరణీ నదిలోఁ గూలుదురు. దాని జ్వాలలచేత నిరంతరమును దహింపఁబడుచుందురు. అది యగ్నిమయమైనది. 'జాజ్వల్యమాన' 'దందహ్యమాన' ఈ రెండు శబ్దములును యఙ్లుగంతములు. వానిపై 'శానచ్' ప్రత్యయము. దహనములోని జ్వలనములోని మహాతీవ్రత నా రెండుపదములును దెలుపుచున్నవి.

సంతాడితోరస్కఁడై - అనుచోట-తాడింపఁబడిన ఉరస్సుగల వాఁడై యని బహువ్రీహిసమాసము. 'ఉరః ప్రభృతిభ్యః కప్' అను సూత్రముచే నిచట క ప్రత్యయము వచ్చినది.

మఱియున్=విజ్ఞానసంపన్నులై, మను-జీవించెడి, విజ్ఞానముచేఁ గూడుకొన్న భగవంతుని శరణాగతి నందినవారు, మాయాపన్నులు గాక = మాయ యను ఆపదచేత బాధింపఁబడినవారు గాక, విన్నాణంబునన్ = నేర్పరులై, తమతమ హృదయాంతరాళంబులన్ - తమ తమ హృదయములందు, ప్రాదేశమాత్ర దివ్యదేహుఁడు = జేనెఁడు మాత్రమేయైన దివ్యదేహముగలవాఁడు. 'ప్రాదేశః తర్జన్యంగుష్ఠయోర్విస్తారః' అని శ్రీధరులు. ప్రాదేశ మనఁగా నాకాశాది సర్వజగత్ప్రదేశమని విశిష్టాద్వైతవ్యాఖ్య. ఈ విచారము సంస్కృతవ్యాఖ్యలోఁ జేయుట యైనది. దిగిభరాజ = దిక్కుల కొనలయందున్న అష్టదిగ్గజములయొక్క, శుండాదండ-దండాకారమైన తొండములతో, సంకాశ - సమానమై, దీర్ఘచతుర్బాహుఁడు = పొడవైన నాల్గుభుజములు గల

వాఁడు- అష్టదిగ్గజముల తొండముల వలె పొడవై లావైన నాల్గు భుజములు గలవాఁడు. 'చతుర్భుజం' అని మాత్రమే మూలము. భోగైశ్వర్యప్రదుండును = అనేకములైన భోగములను, అధికారముల నిచ్చువాఁడు. ఈ సమాన మెట్లు చోటుచేసికొన్నదో తెలియదు. దీనికి మూలములేదు. కంజాత=పద్మము, శంఖచక్రగదాధరుండు= శంఖము చక్రము గదలను ధరించినవాఁడు. కందర్పకోటి సమాన సుందరుండును = కోటి మన్మథులతో సమానమైన యందగాఁడు, రాకావిరాజమాన=పున్నమనాఁడు ప్రకాశించు, రాజమండల=చంద్ర మండలముతో, సన్నిభవదనుఁడు = సమానమైన ముఖముగలవాఁడు, 'ప్రసన్నవక్త్రః' అని మూలము. సౌభాగ్యసదనుండును = సమస్త శుభములకును నివాసస్థానమువంటివాఁడు, ప్రభాతకాలభానమాన= ప్రాతఃకాలమునఁ బ్రకాశించుచుండెడు, భాస్కరబింబ ప్రతివిరాజిత =సూర్యమండలమునకుఁ బ్రతిగాఁ బ్రకాశించుచున్న, పద్మరాగరత్న రాజి=పద్మరాగము మొదలైన రత్నసమూహముచేత, విరాజమాన= ప్రకాశించుచున్న, కిరీటకుండలుండు = కిరీటమును, కుండలములును గలవాఁడు. 'స్ఫురన్మహారత్న కిరీటకుండలం' అని మూలము. శ్రీవత్సలక్షణ లక్షిత వక్షోమండలుండు = శ్రీవత్స మనెడు మచ్చచేఁ బ్రకాశించుచున్న వక్షఃస్థలము గలవాఁడు. దీనికి 'శ్రీలక్ష్మణం' అని మూలము. 'శ్రీః లక్ష్మీరేవ లక్ష్మ చిహ్నం' అని శ్రీధరుఁడు ఇతఁడు శ్రీవత్సమును దెచ్చికొన్నాఁడు. రమణీయ=మనోహరమైన, కౌస్తుభ రత్న=కౌస్తుభ మనెడు రత్నముచేత, ఘటిత=చెక్కఁబడిన, కంఠికా= కంఠభూషాలంకారములు గల, కంధరుఁడు = కంఠము గలవాఁడు. కంఠికయందు కౌస్తుభరత్నమును బొదిగినట్లు పోతన్న భావించి నాఁడు. మూలమున 'కౌస్తుభరత్నకంధరం' అని యున్నది. కౌస్తుభ రత్నం కంధరాయాం యస్య సః అని శ్రీధరుఁడు. నిరంతర పరిమళ మిళిత = ఎప్పుడును పరిమళముతోఁ గూడుకొను, నవవాలికాలందు

పూమాలలకు వనమాల యని పేరు. 'అమ్లానలక్ష్మ్య వనమాలయా చితం' అని మూలము. నానావిధ = అనేకవిధములై గంభీరములైన హారములు, భుజకీర్తులు, పాదవలయములు, కంకణములు, మొల త్రాడులు, ఉంగరములు—వీనితోఁ గూడినవాఁడు. ఇచ్చట 'గంభీర' శబ్దము 'మహాధనైః' అనుటకు బదులుగా వాడినాఁడేమో। నిటల తటవిలంబమాన=నుదుటియందు వ్రేలాడుచున్న, విమల=నిర్మలమైన, స్నిగ్ధ=నునుపైన, నీల=నీలవర్ణముగల, కుంచిత=ఉంగరములు చుట్టుకొన్న, కుంతలుఁడు=వెండ్రుకలు గలవాఁడు. 'స్నిగ్ధామలైః కుంచిత నీలకుంతలైః' అని మూలము. తరుణచంద్ర చంద్రికా=వయస్సులో నున్న చంద్రునివెన్నెలవలె, ధవళ=తెల్లనైన, మందహాసుఁడు=నవ్వు గలవాఁడు, పరిపూర్ణ కరుణావలోకన=సంపూర్ణమైన కరుణతోఁ గూడిన చూపులు గల, భ్రూభంగ=బొమముడిచేత, సూచిత=సూచింపఁబడిన, సంతత=నిరంతరమైన, అనుగ్రహలీలావిలాసుఁడు=అనుగ్రహమనెడు లీలావిలాసము గలవాఁడు, 'భ్రూభంగసంసూచితభూర్యనుగ్రహం' అని మూలము. మహాయోగిరాజ=గొప్పయోగులయొక్క, విలసిత=ప్రకాశించుచున్న, హృదయకమల=మనః కమలముయొక్క, కర్ణికా మధ్య=దిమ్మెనడుమ, సంస్థాపిత=నిల్పికొనఁబడిన, చరణకిసలయుఁడు =చిగురుటాకులవంటి పాదములు గలవాఁడు. అనఁగా మహాయోగు లెప్పుడును దమ హృదయకమల కర్ణికామధ్యమం దితనిపాదములు నిల్పికొని ధ్యానింతురని భావము. 'ఉన్నిద్ర హృత్పంకజ కర్ణికాలయే యోగేశ్వరస్థాపిత పాద' అని మూలము. ఇచ్చటి 'ఉన్నిద్ర' శబ్దమునకు బదులుగాఁ బోతన్న 'విలసిత' అను పదమును వాడెనేమో యనిపించును. సంతతానందమయుండును = నిరంతరము ఆనందముచేఁ గూడికొన్నవాఁడు, సహస్రకోటిసూర్యసంఘాత సన్నిభుఁడు = వేయిసూర్యులతో సమానమైన తేజస్సు గలవాఁడు, మహావిభుండు = సకలమును నియమించువాఁడు, మనోధారణా

మోఁకాళ్లు, జంఘాద్యవయవంబులన = పిక్కలు మొదలైన వానిని, ప్రతిక్షణంబును = నిరంతరము, పరిపూర్ణ నిశ్చల భక్తియోగంబు = సంపూర్ణమై చలింపని భక్తియోగము సిద్ధించువఱకును, తదీయచింతా తత్పరులై = వానిచింతయందే యాసక్తిగలవారై 'యస్మాత్సంచింతితో విష్ణుః చింతితం ప్రదదాత్యజః' ఇత్యాది ప్రమాణములచేత శ్రీమహావిష్ణువు చింతాప్రధానుఁడని తెలియవలెను.

ఆసన్నమరణార్థియైన యతీశుఁడు = మరణమును దన యిచ్ఛకుఁ దగినట్లుగాఁ దెప్పించికొనెడు, యతీశుఁడు = ఇంద్రియసమూహమును గెలిచిన యతి, కాలదేశమును = ఉత్తరాయణాది కాలములను గూర్చి గాని, గంగాది పుణ్యతీర్థములను గూర్చి గాని కాఁచికొనఁడు. తనువు విసర్జించు తలఁపు జనించినన్ = శరీరమును వదలెడి భావము పుట్టినంతనే, భద్రాసనస్థుఁడై = స్థిరము సుఖమునునైన యాసనమును గల్పించికొన్నవాఁడై, ప్రాణపవనున్ = ప్రాణవాయువును, మనసుచేతన్ జయించి, మానసవేగంబున్ = ఆయా విషయములచే గ్రహింపఁబడిన మనస్సును, బుద్ధిచేతన్ జయించి = నిశ్చయరూపమైన బుద్ధితో నియమించి, బుద్ధిన్ తెచ్చి క్షేత్రజ్ఞుతోన్ గూర్చి = మనోనిగ్రహసాధనీభూత శుద్ధిని బుద్ధ్యాదులకు ద్రష్టయైన క్షేత్రజ్ఞునందు లయింపఁజేసి, క్షేత్రజ్ఞున్ = ఆ జీవుని, ఆత్మలోపలన్ చేర్చి = శుద్ధతత్త్వమైన యాత్మయందుఁ గలిపి, ఆత్మను బ్రహ్మమందుఁ గలిపి ఒక్కటి గావించి = ఆ యాత్మను బ్రహ్మమందొకటిగాఁజేసి, శాంతితోడ నిరూఢుఁడై = పొందఁబడిన శాంతిగలవాఁడై, సకల కార్యనివహమున్ ఎల్లనున దిగనాడి = సమస్తకర్మముల నుండియుఁ దప్పించికొన్నవాఁడై, అటమీఁదన్ = అపైన, వసుమతీశ! = రాజా!, నిత్యసుఖమువలయున్ అని = శాశ్వతమైన సుఖము గావలెనని, చూచున్ = ఎదురుచూచును.

తాత్పర్యము : మరణకాలము సమీపించిన యోగి ఉత్తరాయణాది పుణ్యకాలము కొఱకై గాని, గంగాది పుణ్యదేశములకై గాని కాచికొనఁడు. దేశ కాలములు యోగికి సిద్ధహేతువులు గావు. యోగమే సిద్ధహేతువు. కనుక శరీరమును వర్జించు తలఁపేర్పడినపుడు 'యదాజిహాసుః' అని మూలము. యోగి స్థిరమైన సుఖమైన యాసనమును నేర్పఱచికొనవలెను. ప్రాణపవనున్ = ప్రాణవాయువును మనస్సుతో నియమింపవలెను. 'ప్రాణాన్నియచ్ఛేన్మనసా జితాసుః' అని మూలము. ప్రాణాన్ = ఇంద్రియములను అని శ్రీధరులు. జితాసుః అను మాటునే యిక్కడ పోతన్న ప్రధానముగాఁ గైకొన్నాఁడు. మానసవేగంబున = తత్తద్విషయాకృష్టమైన మనస్సును నిశ్చయయాపమగు బుద్ధిచేత నియమింపవలెను. మనోనిగ్రహసాధనీభూతమైన బుద్ధిని క్షేత్రజ్ఞునియందు లయింపఁజేయవలెను. దానిని శుద్ధసత్త్వమైన యాత్మలోఁ జేర్చును. ఆత్మను బ్రహ్మమందుఁ గలిపి యొక్కటి చేయవలెను. అప్పుడు వాఁడు లబ్ధోపశాంతి యగును. కార్యవర్గముల నెల్ల విడిచి పరమసుఖము కొఱకెదురుచూచు చుండును.

కాలదేవ సత్త్వ .... ప్రధానంబులకున్ = కాలము, దేవతలు, సత్త్వరజస్తమోగుణములు, మహత్తత్త్వము, ప్రధానమనఁబడెడు ప్రకృతి - వీనిలో దేనికిని బరమాత్మపై నధికారము లేదు. వ్యతిరిక్తంబు = భిన్నమైనది, ఆత్మత్వము = నేనే దేహమనెడు బుద్ధి, విసర్జించి = వదలుకొని, అన్యసౌహృదంబుఁ మాని = దేహమునకు సంబంధించిన విషయములు - బంధుపుత్త్రాదులు వీరియందు, సౌహృదంబుఁ = స్నేహమును, విసర్జించి = వదలి, హరి పదంబుఁ = హరి పాదమును, వైష్ణవంబైన పరమపదంబున = విష్ణువునకు సంబంధించిన వైకుంఠమనఁబడెడు సర్వోత్తమమైన స్థానము, విజ్ఞానదృగ్వీర్యజ్వలనంబునఁ = విజ్ఞానదృష్టియొక్క బల మనెడు నగ్నిచేత, నిర్దగ్ధవిషయవాసనుండై = సమూలముగా నాశనము చేయఁబడిన విషయవాసనలు గలవాఁడై

నిరపేక్షత్వంబునఁ=పరమాత్మునియందుఁ దప్ప దనియందును
లేని మనస్సుతో.

తాత్పర్యము: పరమాత్మ విషయమందుఁ గాలాదులకు
కిని సామర్థ్యము లేదు. కాలము దేవతలకును గూడ నియమిం
దేవతలు ప్రపంచమును నియమించుదురు. దేవతా నియంతయైన
మునకే యధికారము లేదప్పుడు దానిచే నియంత్రితులైన దే
కధికార మెట్లేర్పడును? అట్లే త్రిగుణములకుఁ గూడ ప్రభు
లేదు. అనేక విధములుగా మార్పులు చెందుచు వికార మని
కొనెడు నహంకారమున కిచ్చటఁ జోటు లేదు. మహత్తత్త్వము
పెత్తనము సాఁగింపలేదు. ప్రధాన మనఁబడెడు ప్రకృతికిఁ
సామర్థ్యము లేదు. ప్రపంచములో నెచ్చటఁ జూచినను బరమా
భిన్నమైన వస్తువే లేదు. ఈ విషయ మెఱిఁగిన యోగి దేహ
దును దానికి సంబంధించిన బంధుమిత్రాదులందును సౌహార్ద
వర్జించి హరి భిన్నమైన సమస్తమునందును సౌహార్దమును
నిరంతరమును సర్వవినుతమైన హరిచరణమునే యాలింగనము
కొనుచుండును. వైకుంఠ మనెడు విష్ణుపదము సర్వోత్తమ మై
సత్పురుషు లందురు. ఈ రీతిగా విజ్ఞానదృష్టిబలముచేత సమస్త వి
వాసనలను సమూలముగ దహించి క్రమముగా నిరపేక్షుఁడైన

అంఘ్రిమూలమునన్=కాలిమడమచేత, మూలాధారచక్ర
=మూలాధార మనెడు గుదస్థానమందున్న చక్రమును, పీడించి
పట్టి, ప్రాణంబున బిగియన్ పట్టి=వాయువు క్రిందికిఁ బ్రసరింప
నట్లు నియమించి, నాభీతలమున చేర్చి=నాభిచక్రమును బొంది
వాఁడై, నయముతోన్ మెల్లనన్=తొందఱలేనివాఁడై, హృత్సరో
మీఁదికిన్=హృదయపద్మము పైకి, ఎగయన్ పట్టి=పైకి లేప
అటుమీఁదన్=ఆ పైని, ఉరమందున్ హత్తించి=వక్షస్స్థలంబునఁ
క్రమ్మఱన్=మఱల, తాలుమూలమునకున్=దౌడలయొక్క స్థా

భ్రూయుగమధ్యంబున్ చేర్చి = కనుబొమల మధ్యభాగమును జేర్చి, దృక్కర్ణనాసాస్యమార్గములఁ మూసి=కన్నులు, కర్ణములు, నాసికలు, ముఖము ననెడు నేడు మార్గములు మూసి, ఇచ్ఛలేని యోగి = ఇతర విషయముల చింతలేనట్టి యోగీశ్వరుఁడు, ముహూర్తార్ధము= ఒక్క అరక్షణ కాలము, ఇంద్రియ + అనుషంగము = ఇంద్రియముల తోడి సంబంధము, ఇంతన్ లేక = కొంచెము గూడ లేకుండ, ప్రాణములను వంచి= ప్రాణములను నియమించినవాఁడై, బ్రహ్మరంధ్రము చించి= బ్రహ్మరంధ్రమును భేదించికొన్నవాఁడై, బ్రహ్మమందున కలియున్= బ్రహ్మతో నైక్యమై పోవును.

తాత్పర్యము: యోగియైనవాఁడు దేహమును వదలు పద్ధతిని జెప్పుచున్నాఁడు-కాలిమడమతో నాయోగి గుదస్థానమును బీడించును. అనఁగా వాయువుయొక్క యధోగమనమును బూర్తిగా నిరోధించును. గుదస్థానమందే మూలాధారచక్ర మున్నది. ఆ చక్రమునకు నాల్గు దళములు. ఆ చక్రమునుండి ఉదానవాయువును యోగి పైకి లేపును. అచ్చటినుండి యాఱుచక్రముల కా వాయువును నడిపించును నాభి, హృదయ, వక్షస్థల, తాలుమూల, భ్రూమధ్య, శిరస్సులనెడు స్థానము లాఱు. ఈ యాఱుస్థానములందు నాఱు చక్రములుండును. మూలాధారము నుండి కదలించిన వాయువును యోగి నాభియందున్న యాఱుదళముల గల పద్మమునకుఁ జేర్చును. అచ్చటినుండి హృదయమును బొందించును. ఇచ్చటనున్న చక్రమునకుఁ బది రేకులు. తర్వాత ఉరస్సును చేర్చును. అచ్చటనున్న పద్మమునకుఁ బండ్రెండు దళములు. అచ్చట భిన్నమార్గమునఁ బడకుండ యోగి జాగ్రత్తగా వాయువు ననుసంధించికొనును. దానినుండి తాలుమూలమునకు లేపును. ఇచ్చటనున్న చక్రమునకుఁ బదునాఱు దళములు. తర్వాత భ్రూమధ్యప్రదేశము. దీని కాజ్ఞాచక్ర మని పేరు. ఇచ్చట

నున్న చక్రమునకు రెండు దళములు. ఇచ్చట సాధకుఁడైన యోగి చాల జాగ్రత్తగా నుండవలెను. వాయువుయొక్క బహిర్నిర్గమనమున కిచ్చట నేడు మార్గము లున్నవి. కనులు రెండు. కర్ణములు రెండు. రెండు నాసాద్వారములు. ముఖ మొక్కటి. ఇచ్చట యోగి క్షణ కాలము నిలుచును. తన లక్ష్యమేమి యని యాలోచించుకొనుటకు సర్వనిరపేక్షుఁ డైనచో బ్రహ్మైక్యము. కానిచో నితర లోకములకుఁ బ్రయాణము. కేవల నిరపేక్షుఁడైనచో వాఁడిచ్చటనుండి ప్రాణము లను బైకిఁ దన్నును. వాఁడు బ్రహ్మరంధ్రమును భేదించికొని బ్రహ్మ మందుఁ గలియును.

దేహత్యాగకాలంబునన్=దేహమును విసర్జించు సమయమందు, సంగంబులు=సంబంధములు, వానితోడన్=ఇంద్రియములతోనే, ఖేచర సిద్ధ విహారయోగ్యంబు = ఖేచరులైన సిద్ధులు విహరించుట కర్హమైన ట్టియు, అణిమాది సకలైశ్వర్యసమేతంబు=అణిమ మహిమ మొదలైన సిద్ధశక్తులతోఁ గూడికొన్నది, పరమేష్ఠి పదంబున్=పరమేష్ఠియొక్క స్థానమును, చేరున్=పొందును.

తాత్పర్యము: పరమేష్ఠి పదమును గాని లేక యాకాశమందు సంచరించుచు, ఖేచర సిద్ధ క్రీడాస్థానమైన స్వర్గాదికమును బొందఁ దలఁచినవాఁడు మనస్సు మొదలైనవానితోఁ గూడికొన్న లింగదేహ ముతోఁ బాటు ప్రయాణించును. వానికి లింగదేహభంగము లేదని తాత్పర్యము. మనస్సును, ఇంద్రియములను వాఁడు త్యజింపఁడు. వానితోఁ బాటు తత్తల్లోకభోగార్థము వాఁడు పయనించును. వానికి బ్రహ్మాండమందు సర్వత్ర సంచార ముండును. అష్టైశ్వర్యాధిపత్య ముండును.

గాదు.

తాత్పర్యము: విద్య యనఁగా నుపాసన. తప స్సనఁగా భగవద్ధర్మము. యోగ మష్టాంగయోగము, సమాధి జ్ఞానము. ఇట్టివారికి బ్రహ్మాండముయొక్క లోపలను బయటను సంచార ముండును. కేవల కర్మముతో నీ స్థితి నెవ్వరును బొందలేరు. నిరపేక్షుఁడైన యోగి లింగశరీరము పవనాంతర్గతమై యుండును. అందుచే వాని గతి వాయువువలె నిర్నిరోధము.

ఆకాశపథంబునన్ = ఆకాశమార్గంబునందు, సుషుమ్నా నాడి వెంటన్=సుషుమ్న యనెడు నాడిద్వారా, అగ్ని యను దేవతన్ చేరి =అగ్ని యభిమానినియైన దేవతను జేరినవాఁడై, జ్యోతిర్మయంబైన తేజంబునన్=జ్యోతిస్స్వరూపమైన తేజస్సుతో, నిర్మలుండై=పోఁగొట్టుకొనఁబడిన సమస్తపాపములు గలవాఁడై, ఎందునున్ తగులుపడక= ఏ చాంచల్యమునకును లోఁబడక, తారామండలంబుమీఁదన్=నక్షత్రలోకమునకు పైనున్న, సూర్యాది ధ్రువాంత పదంబులన్=సూర్యుఁడు మొదలుకొని ధ్రువనక్షత్ర పర్యంతమున్న సానముల నతిక్రమించి, శింశుమార చక్రంబున చేరి=నారాయణాధిష్ఠితమైన శింశుమార చక్రమును బొందును. శింశుమారాఖ్యజ్యోతిశ్చక్ర వృత్తాంతము పంచమస్కంధమందు వివరింపఁబడినది. చక్రస్థానము ఆదిత్యాది ధ్రువాంతములు.

తాత్పర్యము: ఆకాశపథము వెంటఁ బోవుచు యోగియైనవాఁడు సుషుమ్నా నాడిద్వారా అగ్ని యభిమానినియైన దేవతను బొందును. ఈ సుషుమ్న దేహమునకు లోపలను బయటనువ్యాపించి

యుండును. ఆ యోగి యింకను బైకిఁబోయి నారాయణాధిష్ఠితమైన శింశుమారాఖ్య జ్యోతిశ్చక్రమునుఁ బొందును. ఈ చక్రస్థానములు సూర్యాది ధ్రువాంతములు.

పరమాణుభూతంబైన లింగశరీరంబు తోడన్ = పరమాణువంత ప్రమాణము గలిగిన లింగశరీరముతో, బ్రహ్మవిదులు = జ్ఞానులు, మహాకల్పకాలంబు = కల్పాంతము వఱకును, అనంతముఖానల = ఆదిశేషుని ముఖమునుండి వెలువడెడు అగ్ని యొక్క, జ్వాలాజాలదందహ్యమానంబు = జ్వాలలచేఁ గాల్పఁబడుచున్నది, లోకత్రయంబున్ = మూఁడు లోకములను, ఈక్షించుచున్ = చూచుచు, తన్నిమిత్త సంజాత దాహతాపంబున్ = ఆ కారణముచేత నేర్పడిన యుష్ణోగ్రతను, సమీపింపన్ చాలక = తట్టుకొనలేక.

తాత్పర్యము: అట్టి శింశుమారచక్రమును వాఁ డతిక్రమించును. ఆ ప్రదేశమున నా యోగికిఁ దోడెవ్వరు నుండరు. ఎందుకనఁగా స్వర్గవాసుల కచట సంచారము సున్న. ఆ యోగి నిర్మలమైన లింగశరీరముతో సర్వనమస్కృతమైన మహర్లోకమును జేరును. అచ్చటఁ గల్పాయుష్కులైన భృగ్వాదులు వసించుచుందురు. వారితోఁ బాటు నీ యోగియు నచ్చటఁ గ్రీడించును. కల్పాంతమందు సమస్త విశ్వమును ననంతుని ముఖానలముతో దహింపఁబడుచుండును ఆ వేఁడి మహర్లోకమునకుఁ దన్నును అప్పుడు దానికిఁ దట్టుకొనలేక –

ఇలమీఁదన్ = ప్రపంచమందు, ఈడెర్వురు = పదునాల్గుమంది, మనువులు చను వేళ = మనువుల యాయుస్సు. ఎచ్చోటన్ దివసమై తిరుగుచుండున్ = ఏ బ్రహ్మలోకమం దొక దిన మగునో, ఎందున్ దినకరప్రభములై = సూర్యునితో సమానకాంతి గలిగినవై, మహనీయ సిద్ధవిమానసంఘములు = గొప్పవైన సిద్ధుల విమానములు, తేజరిల్లున = ప్రకాశించునో, శోక = శోకము, జరా = ముసలితనము, మృత్యు = చావు,

శోషణ=కృశించుట, భయ=భయము, దుఃఖనివహంబులు=మొదలైన దుఃఖముల గుంపు, ఎందున్=ఎచ్చట, జనింపకుండున=పుట్టుటలేదో, విష్ణుపదధ్యాన = శ్రీమహావిష్ణువు పాదచింతన మనెడు, విజ్ఞాన రహితుల శోకంబులు=జ్ఞానహీనులైన మానవుల దుఃఖములను, ఎందుండి =ఏ సత్యలోకమునుండి, చూడవచ్చున్=చూచుటకు సాధ్యమగునో, పరమసిద్ధ=ఉత్తములైన, యోగిభాషణామృతము = యోగుల సంభాషణ మను నమృతము, శ్రవణపర్వ మగుచున్=కర్ణోత్సవమై, ఎందున =ఏ తావున, జరుగుచుండున్=ప్రవర్తించుచుండునో, అట్టి బ్రహ్మలోక మందున వసించును. రాజవర్య!=ఓ పరీక్షిన్మహారాజా!, వాఁడు=ఆ లోకమును బొందినవాఁడు, మరలిరాఁడు=క్రిందిలోకములకు రాఁడు.

తాత్పర్యము : ఓ పరీక్షిన్మహారాజా! ఉత్తమోత్తముఁడైన యోగి మహర్లోకము నుండి బ్రహ్మలోకమున కేగును. భూమిపైఁ బదునల్గురు మనువుల యాయుస్సు గతించిపోవును. సూర్యకాంతులతో నెప్పుడును బరమసిద్ధుల విమానము లచటఁ జరించుచుండును. అచ్చట శోక జరా మృత్యు శోషణాది దుఃఖములు లేవు. భగవంతుని ధ్యానింపక సంసారమందు వ్యాసక్తులైన మానవులు పొందెడు నరకాదియాతనలను సత్యలోకవాసులు స్పష్టముగాఁ జూడఁగల్గుచున్నారు. సిద్ధులైన మహాయోగులయొక్క సంభాషణములు కర్ణపేయములై జరగుచుండును. ఆ బ్రహ్మలోకమును జేరిన వారికి మరల నధోగతి లేదు.

పుణ్య+అతిరేకంబునన్ = పుణ్యముయొక్క అతిశయముచేత, బ్రహ్మలోకగతులు=బ్రహ్మలోకమును బొందినవారు, కల్పాంతంబునన్ వేయికల్పమందు, పుణ్యతారతమ్యంబులన్=పుణ్యపుహెచ్చుతగ్గులచేత, అధికారవిశేషంబులన్=భిన్నభిన్నములైన యధికారములను, బ్రహ్మాది దేవతాభజనంబునన్ = హిరణ్యగర్భాది ఉపాసనాబలముచేత, బ్రహ్మలోకంబునన్ వసియించి=సత్యలోకమందుండి, నారాయణచరణకమల

భక్తిపరాయణత్వంబునన్=శ్రీమన్నారాయణుని పాదపద్మములందలి భక్తినే యాశ్రయించినవారై, నిజ+ఇచ్ఛావశంబునన్=తమకోర్కి ననుసరించి, నిరర్గళగమనులై=అడ్డులేని సంచారముగలవారై, బ్రహ్మాండంబు భేదించి, మహా+ఉన్నతవైష్ణవపదారూఢులై=సర్వోన్నతమైన వైష్ణవపదమును బొందినవారై, తేజరిల్లుదురు=ప్రకాశింతురు.

తాత్పర్యము: బ్రహ్మలోకగతులైన వారికి ముత్తెఱఁగులైన గతి యేర్పడును. పుణ్యోత్కర్షముతో బ్రహ్మలోకము నందినవారు పుణ్య తారతమ్యముతోఁ గల్పాంతమందు భిన్నభిన్నములైన యధికారము అందుదురు. హిరణ్యగర్భాద్యుపాసనా బలముతో బ్రహ్మలోకమును బొందినవారు బ్రహ్మదేవునితోఁ బాటు మోక్షము నందుదురు. శ్రీమన్నారాయణుని చరణకమలములనే యాశ్రయించినవారు తమ యిష్టము వచ్చినట్లు సంచరింప శక్తిగలవారై బ్రహ్మాండమును భేదించికొని పరమోన్నతవైష్ణవపదము నందుదురు. ఇప్పుడు భగవద్భక్తుని బ్రహ్మాండభేదన ప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు. (1వ భాగము)

ఈశ్వరాధిష్ఠితము=ఈశ్వరునికి లోఁబడినది, ప్రకృతియంశంబునన్=ప్రకృతియొక్క చిన్నభాగముచేత, మహత్తత్త్వంబగు=మహత్తత్త్వమేర్పడును. మహత్తత్త్వము నంశముచేత నహంకార మేర్పడును. దాని యంశముతో శబ్దతన్మాత్రము గల్గును. శబ్దతన్మాత్ర అంశముతో నాకాశ మేర్పడును. గగనాంశముతోఁ గల్గునది స్పర్శతన్మాత్రం. తన్మాత్రాంశముతో, సమీరణంబగు=గాలియేర్పడును, తదంశముతో రూపతన్మాత్ర, రూపతన్మాత్రాంశముతోఁ దేజ మేర్పడును. తేజోఽంశముతో రసతన్మాత్ర. తదంశముతో జలము. జలాంశముతో గంధతన్మాత్రము. తన్మాత్రాంశముతో పృథివి. మేళనంబునన్ = వాని పరస్పర సంబంధము వలన, చతుర్దశ భువనాత్మకము=పదునాల్గు భువనములే స్వరూపముగాఁ గలది, అండకటాహము=అండమనెడు బాణలి, ప్రథమావరణము=మొదటియావరణము, సలిలతేజస్సమీర

గగనాహంకార మహత్తత్త్వంబు లని యెడి యావరణంబులు = నీరు తేజస్సు, గాలి, ఆకాశము, అహంకారము, మహత్తత్త్వము. దశగుణ + ఉత్తర + అధికంబులై = పదింతలు పెద్దవై, ప్రకృతి + ఆవరణంబు = ప్రకృతియనెడు నావరణము, వైష్ణవపద ఆరోహణంబు = విష్ణుపదమును జేరుట, నిర్భయుండై = భయము లేనివాఁడై, పృథివ్యాత్మకత్వంబు నొంది = పృథివీతత్త్వస్వరూపమును లింగదేహముతోఁ బొందినవాఁడై, ఘ్రాణంబునన్ = నాసికచేత, జలాత్మకత్వంబునన్ = జలస్వరూపముగా మాఱుటచేత, రసన + ఇంద్రియంబునన్ = జిహ్వచేత, సమీరణ + ఆత్మకత్వంబునన్ = గాలిరూపముచేత, అతిక్రమించి = దాఁటి, లయస్థానము = లయమునందునది, మనోమయము = మనస్సు స్వరూపమైనది, ఉపాధిపరంపరా + అవసానంబునన్ = ఉపాధులవినాశమందు.

తాత్పర్యము: శ్రీధరునివ్యాఖ్య ననుసరించి విషయమును జెప్పుచున్నాఁడు-

ఈశ్వరాధిష్ఠితమైన ప్రకృతియొక్క యొకానొక చిన్నయంశముచేత మహత్తత్త్వ మేర్పడును. దానియంశముతో నహంకారము, తదంశముతో శబ్దతన్మాత్రద్వారా నభము, దానియంశముతో స్పర్శతన్మాత్రద్వారా వాయువు, తదంశముతో తేజము. రసతన్మాత్రద్వారా తేజ మేర్పడును. దానియంశముతో రసతన్మాత్రద్వారా నీరు. వాని యంశముతో గంధతన్మాత్రద్వారా పృథివి యేర్పడును. ఇవి పరస్పర మిళితములై చతుర్దశభువనము లగును. ఇవియే భగవంతుని విరాట్స్వరూపము. ఈ రూపమునకుఁ గోటియోజనముల విశాలమైన యండకటాహమే ప్రథ మావరణము. ఇది పృథివ్యాత్మకము. దీనిని పంచాశత్కోటియోజనవిశాల మని కొంద ఱందురు. ఈ యావరణముపై క్రమముగా నీరు మొదలైన యావరణము లుండును. ఇవి యొకదానికంటె నొకటి పదింతలు పెద్దవి. ఇవి యేడావరణములు. ప్రకృత్యా

వరణ మెనిమిదవది, ఇది మహావ్యాపకము. యోగియైనవాఁడు ఈ బ్రహ్మాండమును భేదించి వైష్ణవపదము నందుచున్నాఁడు, వాఁడు బ్రహ్మాండమును భేదించెడు ప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు. లింగ దేహముతో వాఁడు పృథివ్యాత్మత్వము నందును. దానితో ఘ్రాణమున గంధము నందును. జలాత్మకత్వముతో రసనేంద్రియము ద్వారా రసమును బొందును. తేజోరూపముతో దర్శనముతో రూపమును, సమీరణాత్మకత్వముతో దేహమున స్పర్శమును, గగనాత్మకత్వముతో శ్రవణముద్వారా శబ్దమును బొందును. పొందుట యనఁగా నతిక్రమించుటయే. ఈ రీతిగా స్థూలసూక్ష్మభూతముల యతిక్రమమును వివరించి వాని యావరణభూతమైన యహంకారమునుబొంది మహాదాదులను బొందు వివరమును జెప్పుచున్నాఁడు. మనోమయము దేవమయమునైన సాత్త్వికాహంకార గమనముతో మహత్తత్త్వము నందును. అహంకారము మూఁడురీతులు. తామసాహంకారముతో భూతసూక్ష్మము లేర్పడును. రాజసముతో బహిర్ముఖములైన దశేంద్రియములు, సాత్త్వికాహంకారముతో మనస్సును దేవతలును నేర్పడుదురు. భూత సూక్ష్మములును ఇంద్రియములును లయించెడు ప్రధానమును వాఁ డందును. ప్రధానతత్త్వముతోఁ గ్రమముగా నుపాధులను బోఁగొట్టుకొని యానందమయుఁ డగును. ఆనందమయుఁడై పరమాత్మరూపమైన వాసుదేవపరబ్రహ్మము నందును.

(2వ భాగము).

శ్రీధరుఁడు 'ఆనందం పరమాత్మన ముపైతి' అని మాత్రమే వ్యాఖ్యానించినాఁడు. ఇక్కడ పోతన్న 'వాసుదేవ బ్రహ్మమందున్' అనుచున్నాఁడు. వైష్ణవవ్యాఖ్యలో 'సర్వాత్మక బ్రహ్మణి వాసుదేవే' 'శాంతిం యాతి' అని కలదు. ఈ విశిష్టాద్వైత సంప్రదాయము

కౌరవేంద్ర! ఇది పరమభాగవతులు పాటించు పథము=సర్వశ్రేష్ఠులైన నారాయణ పదభక్తు లనుసరించు మార్గము. యోగి ఈ పథమునన్ అరిగె నేని=ఈ మార్గమున యోగి ప్రయాణించినచో, వాఁడు కల్పశతములైనన్ మగుడిరాఁడు, మఱి సంశయము లేదు.

తాత్పర్యము: ఓ రాజా! శ్రీమన్నారాయణ పదభక్తు లాశ్రయించు మార్గ మిది. ఈ మార్గమున యోగి పోయినచో వాఁడు కల్పశతము లైనను మన ప్రపంచమునకు రాఁడు.

సద్యోముక్తియున్=అప్పుడే మోక్షము నందుట, క్రమముక్తియున్=క్రమక్రమముగా ముక్తినందుట, వేదగీతంబులందున్ = వేద ఋక్కులందు, సంసారప్రవిష్టులు = సంసారమందుఁ బ్రవేశించిన వారు, తపస్ + యోగాదులు=తపము, యోగము మొదలైనవి.

తాత్పర్యము: ఓ రాజా! సర్వాపేక్షుఁడై బ్రహ్మరంధ్రమును జించికొని యొక్కఁడు పోవును. ఇది సద్యోముక్తి. బ్రహ్మలోకము నందుట మొదలైన పద్ధతులతో నొక్కఁడు పోవును. ఇది క్రమముక్తి. ఈ రెండే వేదమందుఁ జెప్పఁబడిన మార్గములు.

యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామాయే చ హృదిస్థితాః,
అథ మర్త్యో మృతోభవత్యత్ర బ్రహ్మ సమస్నుతే.

ఇత్యాదులతో వేదమందు సద్యోముక్తి చెప్పఁబడినది. 'తేఽర్చిషమభి సంభవంతి' ఇత్యాదులతోఁ గ్రమముక్తి వివరింపఁబడినది. 'నకర్మభి స్తాంగతి మాప్నువంతి' అనుటచేత దక్షిణమార్గము గూడ సూచింపఁ బడెను. అందుకే మార్గములు ముక్తికి రెండే యనుచున్నాఁడు. నీవు ముక్తిని గోరుచున్నవాని మార్గము లెన్ని యని యడిగితివి. రాజా! అందుచేత రెండే యని చెప్పుచున్నాను. 'బ్రూహి యద్వా విపర్య

మార్గము లెన్నో గలవు. కాని యీ రెండే ప్రశస్తము లైనవి. భక్తి మార్గము నిర్విఘ్నమై సుఖరూపమైనది. దీనికన్నను వేఱుమార్గ మిటువంటిది లేదు.

అంభోజభవుండు = బ్రహ్మ, ముమ్మాఱు = మూఁడుసారులు, మర్మనయజ్ఞత్వము = సమస్త మర్మములను గ్రహించుబుద్ధి, పరామర్శించి = వివరించి, తక్కినమార్గంబుల వెంటన్ = దీనికి భిన్నమైన మార్గములతో మోక్షంబులేదనుచున్, నిర్వికారుఁ డగుచున్ = మనోవికారము లేనివాఁడై, జనార్దనున్ ఆత్మాకృతిన్ చింతచేసెన్ = శ్రీమహావిష్ణువును ఆత్మస్వరూపముగా భావించెను, తత్ + మార్గనిర్ణేతయై = ఆ మార్గమును నిర్ణయించుచున్నవాఁడై.

తాత్పర్యము: రాజా! ముందు బ్రహ్మ మోక్షమార్గమును నిష్కర్షగాఁ దెలిసికొను నూహతో వేదములను ముమ్మాఱు శోధించెను. మోక్షము తక్కిన మార్గములతో సంభవింపదని నిర్ణయించికొన్నాఁడు. భక్తియే సర్వోత్కృష్ట మను నిర్ణయమునకు వచ్చెను. జనార్దనుఁడే యాశ్రయణీయుఁ డని తెలిసికొన్నాఁడు.

అఖిలభూతములందున్ = సమస్తప్రాణులందును, ఎల్లప్రొద్దున్ = ఎప్పుడును, ఆత్మరూపంబునన్ = ఆత్మస్వరూపముగా, ఈశుండు = సర్వనియామకుఁడైన హరి యుండున, బుద్ధ్యాది లక్షణంబులన్ = బుద్ధి మొదలైన లక్షణములచేత, కానన్ పడును = అర్థమగుచుండును, మహాసేవనీయుఁడు = గొప్పగా సేవింపఁ దగినవాఁడు, అహర్నిశంబున = సర్వకాలము, వందనీయుఁడు = సమస్కరింపఁ దగినవాఁడు, భక్తవాత్సల్యసంతత నియతుఁడై = భక్తుల యందలి యనుగ్రహముచేత నియమింపఁ బడినవాఁడై, సతతంబున్ = ఎప్పుడును, నియతబుద్ధిన్ = ఏకాగ్రమైన మనస్సుతో, కథామృతములు = కథ లనెడు నమృతము,

చేత, మలినీకృతాంగముల్ = మలినము చేయఁబడిన యంగములను, వేగన్, విడిచి.

తాత్పర్యము: అనుభూతమైన యర్థమందు రతి యేర్పడుట కవకాశ మున్నది. అననుభూతార్థమందుఁ బ్రేమ యె ట్లేర్పడును? దానికి సమాధాన మిచ్చుచున్నాఁడు_

భగవంతుఁడు సర్వులకును బ్రత్యక్షముగా నున్నవాఁడే. ఈ యనుభవమునకు బుద్ధ్యాదులే కారణము. ఎట్లనఁగా నవి స్వయముగా జడములు. జడములకుఁ బ్రవృత్తి నివృత్తిధర్మము లె ట్లేర్పడును? ఎవ్వఁడో యొకఁడు నడపించువాఁ డుండవలెను. వాఁడే యాత్మ. అతఁడే యీశుఁడు. శ్రీమన్నారాయణుఁడు వాఁడే. సేవల కర్హుఁడు. ఆ భగవంతుని నియమించునదిగూడ మఱియొక్క టి గలదు. అదే భక్తవాత్సల్యము. దానికి లోఁబడి యాతఁడు సర్వజీవులందు నాత్మస్వరూపముగా వెలుఁగువాఁడై యా ప్రాణులను స్వస్వకార్యములందు నియమించుచుండును. కనుక నాత్మస్వరూపుఁడైన హరికథామృతములను నిరంతరము గ్రోలుచుండవలెను. అట్లు గ్రోలెడివారు వివిధ వాసనామలినీకృతములైన శరీరములను వదలి శ్రీ మన్నారాయణమూర్తి సన్నిధిఁ జేరెదరు.

ఇక్కడ 'మహాసేవనీయుఁ'డని యొక శబ్దమున్నది. మహద్భావనీయుఁడని దీనికిఁ బాఠాంతరము ఈ రెంటిలో నేదియున్నను బాధలేదు. కాని మూలములో 'భాగవత ఆత్మనస్సతాం' అని కలదు. సత్పురుషుల హృదయములం దాత్మస్వరూపుఁడై యుండునని దానికిఁ దాత్పర్యము. సత్పురుషుల హృదయములందే పరమాత్మయుండునా? యని ప్రశ్నించికొని, సంస్కృతవ్యాఖ్యాతలు అందఱియందును శ్రీహరి యుండును కాని, మాయందు హరి యాత్మస్వరూపుఁడై

విశేషించి వారినిఁ జెప్పినాఁడని సమర్థించిరి. ఈ సమర్థన పోతన్న కంత యిష్ట మున్నట్లు లేదు. అందుకే 'అఖిలభూతములందున అన్నాఁడు.

పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యదాసునిచే విరచింపఁబడిన
'భాగవత సుధాలహరి' యందు ద్వితీయ
స్కంధమున రెండవయధ్యాయము
వ్యాఖ్య ముగిసినది

భాగవత సుధాలహరి

ద్వితీయ స్కంధము

తృతీయాధ్యాయము

* * *

శ్రీ శుక ఉవాచః

ఏవమేత న్నిగదితం పృష్టవాన్ యద్భవాన్ మమ,
నృణాం చ మ్రియమాణానాం మనుష్యేషు మనీషిణామ్.1

మనుష్యేషు=మనుష్యులందు, మనీషిణాం = విద్వాంసులును, మ్రియమాణానాం = మరణశీలురునైన, నృణాం = నరులకుఁ గర్తవ్యముగా నున్నది, యత్ = ఏదియో, భవాన్ = నీవు, మమ = నన్ను, యత్=దేనిని, పృష్టవాన్ = అడిగితివో, ఏతత్=అది, ఏవం=ఇట్లు, నిగదితం=చెప్పఁబడినది.

అవ: మూఁడవయధ్యాయమందు విష్ణుభక్తిమాహాత్మ్యమును వినిపించి, పరీక్షిన్మహారాజునకున్న భక్త్యతిశయమును కథాశ్రవణమందుఁ బ్రదర్శించిన యాదర్శమును వర్ణింపఁబోవుచున్నాఁడు-

ఓ రాజా! పుణ్యయోగముతో నెప్పుడైనను మనుష్యజన్మ మేర్పడెడు భాగ్యము సిద్ధించిన మానవులలో విద్వాంసులైనవారు మరణశీలురునైన మానవు లనుష్ఠింపవలసిన హరికథా శ్రవణాదులను గూర్చి నీ వడిగిన ప్రశ్నకు ఉత్తర మొసఁగియున్నాను.

బ్రహ్మవర్చసకామస్తు యజేత బ్రహ్మణస్పతిమ్,
ఇంద్ర మింద్రియకామస్తు ప్రజాకామః ప్రజాపతీన్.

బ్రహ్మవర్చసకామః = బ్రహ్మతేజస్సును గాంక్షించుచున్నవాఁడు, బ్రహ్మణస్పతిం = వేదప్రవర్తకుఁడైన చతుర్ముఖబ్రహ్మనుగూర్చియు, ఇంద్రియకామః = ఇంద్రియసుఖములను గాంక్షించువాఁడు, ఇంద్రం = ఇంద్రుని గూర్చియు, ప్రజాకామః = సంతానము గోరుచున్నవాఁడు, ప్రజాపతీన్ = ప్రజాపతులను గూర్చియు, యజేత = పూజింపవలెను.

విష్ణువును వదలి తక్కిన దేవతలను భజించుట యల్పములైన ఫలముల కొఱకే. ఆ యల్పఫలములు పుత్త్రాదులందు స్నేహముగల వారి దృష్టిలో గొప్పవిగాఁ గన్పింపవచ్చును. కాని పరమపురుషార్థ పరుల కవి తుచ్ఛములే. నాశరహితమైన పరమఫలమున కవి యుపక రింపఁ జాలవు. ఈ విషయమును దెల్పుటకు సంకల్పించిన శుకబ్రహ్మ మందమతులు ఆశించెడు ఫలములను గల్పించెడు అన్యదేవతా భజన ములను వివరించుచున్నాఁడు.

బ్రహ్మతేజస్సు గావలె ననుకొనువారు వేదప్రవర్తకుఁడైన చతుర్ముఖబ్రహ్మ నుపాసింపవలెను. ఇంద్రియసుఖము ఇంద్రియ పాటవము గోరెడివారి కింద్రుఁడు సేవ్యుఁడు. సంతానోత్పత్తి గోరెడి వారు దక్షుఁడు మొదలైన ప్రజాపతుల నుపాసింపవలెను.

అన్నాద్యకామస్త్వదితిం స్వర్గకామోఽదితే స్సుతాన్,
విశ్వాన్ దేవాన్ రాజకామ స్సాధ్యాన్ సంసాధకో విశామ్ 3

అన్నాద్యకామః తు = భోజ్యము భక్ష్యము మొదలగువానిని గామించువాఁడు,

దేశమందుఁగల వారియొక్క, సంసాధకః=స్వాధీనతను గోరెడువాఁడు, సాధ్యాన్ =సాధ్యుల నుపాసింపవలెను.

భోజ్యభక్ష్యాదులను గోరెడివానికి అదితి యుపాసింపఁదగినది. స్వర్గమును గోరువాఁడు అదితిపుత్త్రులైన పంద్రెండుమంది యాదిత్యుల నుపాసింపవలెను. రాజ్యకాంక్షికి విశ్వేదేవత లుపాస్యులు. దేశ ప్రజలను దన స్వాధీనమం దుంచుకొను కోర్కిగలవాఁడు సాధ్యులు మొదలైన దేవతల నుపాసింపవలెను.

దేవీం తు మాయాం శ్రీకామ స్తేజస్కామో విభావసుమ్,
వసుకామో వసూన్ రుద్రాన్ వీర్యకామస్తు వీర్యదాన్. 4

శ్రీకామః = ఐశ్వర్యమును గోరెడివారు, దేవీంమాయాం = దుర్గాదేవిని, తేజస్కామః=ప్రభావాకాంక్షియైనవాఁడు, విభావసుం=అగ్నిదేవుని, వసుకామః= ధనాపేక్షియైనవాఁడు, వసూన్=వసువులను, వీర్యకామః=వీర్యమునుగోరెడివాఁడు వీర్యదాన్=వీర్యప్రదులైన, రుద్రాన్=రుద్రులను (యజేత).

ఐశ్వర్యకాముఁడు దుర్గాదేవి నుపాసింపవలెను. ప్రభావాకాంక్షియైనవాఁడు అగ్నిదేవోపాసకుఁడు గావలెను. ధనాకాంక్షియైన వానికి అష్టవసువు లుపాస్యులు. వీర్యోత్కర్షము నాశించుచున్నవారు శిరచ్ఛేదము మొదలైన ఘోరకర్మములతో రుద్రుల నుపాసింతురు.

ఆయుష్కామోఽశ్వినౌ దేవౌ పుష్టికామ ఇలాం యజేత్,
ప్రతిష్ఠాకామ పురుషో రోదసీ లోకమాతరౌ. 5

ఆయుష్కామః = ఆయుర్వృద్ధి గోరువాఁడు, అశ్వినౌ దేవౌ = అశ్వినీ దేవతలను, పుష్టికామః=శరీరాదిపుష్టిని గోరువాఁడు, ఇలాం=భూమిని, ప్రతిష్ఠాకామః=స్థానస్థిరత్వమునుగోరునట్టి, పురుషః=పురుషుఁడు, లోకమాతరౌ=లోకమునకు తలిదండ్రులైన, రోదసీ=ద్యావాభూములను, యజేత్=యజింపవలెను.

దీర్ఘాయుస్సును గోరువాఁడు అశ్వినీదేవతలను బూజింపవలెను. తా నున్న

స్థానమునుండి చలనము లేక స్థిరప్రతిష్ఠ నాకాంక్షించు వాఁడు లోకమునకు తలిదండ్రులైన ద్యావాభూముల నుపాసింపవలెను.

రూపాభికామో గంధర్వాం స్త్రీకామోఽప్సర ఊర్వశీమ్,
ఆధిపత్యకామ స్సర్వేషాం యజేత పరమేష్ఠినమ్. 6

రూపాభికామః=సౌందర్యమునుగోరువాఁడు, గంధర్వాన్=గంధర్వులను, స్త్రీకామః=స్త్రీలనుగోరువాఁడు, అప్సర ఊర్వశీం=అప్సర స్సతియగు నూర్వశిని, సర్వేషాం=సర్వులపై, ఆధిపత్యకామః=ఆధిపత్యమునుగోరువాఁడు, పరమేష్ఠినం=బ్రహ్మదేవుని-యజేత.

రూపమును గోరెడివాఁడు గంధర్వులను, స్త్రీలను గోరువాఁడు అప్సరస్సతియైన యూర్వశిని నుపాసింపవలెను. సర్వుల పైనను అధికారముగోరువాఁడు చతుర్ముఖబ్రహ్మ నుపాసింపవలెను.

యజ్ఞం యజే ద్యశస్కామః కోశకామః ప్రచేతసమ్,
విద్యాకామస్తు గిరిశం దాంపత్యార్థ ఉమాం సతీమ్. 7

యశస్కామః = గొప్పకీర్తి గావలె ననుకొనువాఁడు, యజ్ఞః = యజ్ఞమూర్తిని, యజేత్=యజింపవలెను, కోశకామః=పెద్దభండారమును గోరువాఁడు, ప్రచేతసం = వరుణుని గూర్చి (యజేత్), విద్యాకామః=విద్యను గోరెడివాఁడు, గిరిశం=పరమశివుని, యజేత్. దాంపత్యార్థః = దాంపత్యమును గోరెడువాఁడు, సతీం=పతివ్రతయైన, ఉమాం=పార్వతీదేవిని, యజేత్.

సత్కీర్తిని గోరెడువాఁడు యజ్ఞస్వరూపుఁడైన శ్రీహరి నుపాసింపవలెను. తనవద్ద నున్న భండారము దినదినాభివృద్ధి నొందవలె ననుకొన్నవాఁడు వరుణునిఁ బూజింపవలెను. విద్యాభివృద్ధి నాకాంక్షించెడువాఁడు పరమశివు నుపాసింపవలెను. భార్యాభర్తలు అన్యోన్యముగ నుండవలెనని కోరెడివాఁడు పతివ్రతయగు నుమాదేవి నుపాసింపవలెను.

ధర్మార్థ ఉత్తమశ్లోకం తంతుం తన్వన్పితౄన్ యజేత్,
రక్షాకామః పుణ్యజనాన్ ఓజస్కామో మరుద్గణాన్. ౪

ధర్మార్థే—ధర్మాభివృద్ధియం దాకాంక్ష గలవాఁడు, **ఉత్తమశ్లోకం**—ధర్మానుగుణమై యుత్తమమైన కీర్తి గలిగిన శ్రీహరిని బూజింపవలెను, **తంతుం**—వంశాభివృద్ధిని, **తన్వన్**— కోరెడివాఁడు, **పితౄన్** — పితృదేవతలను, **యజేత్**, **రక్షాకామః**—ఆత్మరక్షను గోరినవాఁడు, **పుణ్యజనాన్**—పవిత్రులైన మనుష్యులను, లేక నిర్మృతి మొదలైన రాక్షసులను, **యజేత్**, **ఓజస్కామః** = తేజస్సు నాకాంక్షించువాఁడు, **మరుద్గణాన్**—మరుత్తులను, **యజేత్**.

ధర్మాభివృద్ధి నాకాంక్షించెడువాఁడు ధర్మానుగుణమైన సత్కీర్తిగల శ్రీహరి నుపాసింపవలెను. వంశవిచ్ఛిత్తిలేక సాఁగవలెనను కోర్కి గలవాఁడు పితృదేవతలను బూజింపవలెను. రక్షాకాముఁడు నిర్మృతి మొదలైన వారి శరణు జొరవలెను. ఓజస్సును గోరువాఁడు మరుద్గణము నుపాసింప వలెను.

రాజ్యకామో మనూన్ దేవా న్నిర్మృతిం త్వభిచరన్ యజేత్,
కామకామో యజే త్సోమ మకామః పురుషం పరమ్. ౫

రాజ్యకామః—రాజ్యమం దిచ్ఛగలవాఁడు, **మనూన్ దేవాన్**—మన్వంతరాధిపతులైన మనువుల నుపాసింపవలెను, **అభిచరన్**—శత్రువులమరణము నిచ్ఛించువాఁడు, **నిర్మృతిం**—నిర్మృతిని, **కామకామః**—భోగములను గోరుచున్నవాఁడు, **సోమం**—చంద్రుని, **అకామః** — ఏ కోర్కియును లేనివాఁడు, **పరం**—సర్వోత్తముఁడైన, **పురుషం**—పురుషుని, **యజేత్**—యజింపవలెను.

రాజ్యమును గోరెడువాఁడు మన్వంతరాధిపతులైన దేవతలను బూజింపవలెను. శత్రువినాశమును గోరువాఁడు వరుణుని, సమస్త భోగములను గోరువాఁడు చంద్రు నుపాసింపవలెను. అకామః= ఏ కోర్కియును లేనివాఁడు పరమపురుషుఁడైన మహావిష్ణువు నుపాసింపవలెను.

అకామ స్సర్వకామో వా మోక్షకామ ఉదారధీః,
త్రివేణ భక్తియోగేన యజేత పురుషం పరమ్ 10

అకామః = ఏ కోర్కెయును లేనివాఁడైనను, సర్వకామః = సమస్తమైన కోర్కెలుగలవాఁడైనను, ఉదారధీః=ఉదారమైన బుద్ధిగల, మోక్షకామః వా= మోక్షమునందాశగలవాఁడును, తీవ్రేణ=తీవ్రమైన, భక్తియోగేన=భక్తియోగముతో, పరమపురుషం=పరమపురుషుని గుఱించి, యజేత.

దేనియందును గోర్కెలేనివాఁడైనను సర్వాభిలాషియైనను లేక ఉదారబుద్ధిగల మోక్షకామియైనను తీవ్రమైన భక్తియోగముతో పరమ పురుషుఁడైన శ్రీమహావిష్ణువునే యుపాసింపవలెను. అతఁడు సర్వ శక్తుఁడు; సర్వదాత. పైనిఁజెప్పిన దేవతలలో నొక్కొక్క రొక్కొక్క ఫలమును మాత్రమే యొసఁగఁగలరు. పరమపురుషుఁడైన శ్రీమహా విష్ణువు ఐహికములైన సమస్తసుఖముల నొసఁగఁ జాలును. కడపటి మోక్షప్రదానము గూడఁ జేయును. కనుక శ్రీమహావిష్ణు భజనమే సర్వోత్కృష్టము.

ఏతావానేవ యజతా మిహ నిశ్శ్రేయసోదయః,
భగవ త్యచలో భావో యద్భాగవత సంగతః. 11

భాగవతసంగతః = భగవద్భక్తులైన వారి సావాసముతో, భగవతి=భగ వంతునియందు, అచలః=చలనము లేనట్టి, భావః=విచారము అనునది, యత్= ఏది గలదో, ఇహ=ఇక్కడ, యజతాం=యజించు వారియొక్క, నిశ్శ్రేయసో దయః=శ్రేయఃప్రాప్తి, ఏతావాన్ ఏవ=ఇదియే.

అవ: ముందు చెప్పిన నానాదేవతలయొక్క పూజాదికముల పరమఫలము భక్తియోగ ప్రాప్తియే యనుటను సిద్ధాంతీకరించు చున్నాఁడు.

ఈ లోకమందే దేవతను ఏ కోర్కెతోఁ బూజించిన నా దేవతా ప్రసాదముతో నా ఫలము మాత్రమే సిద్ధించును. ఇట్టి ప్రయత్నముతో కొంత పాపము నశించుటయు అంతఃకరణము కొంత పరిశుద్ధ

మగుటయు సంభవించును. దానితో భగవద్భక్తులతో సంబంధ మేర్ప డును. ఆ సంబంధముతో భగవంతునియందు భక్తిభావ మేర్పడును. ఇదియే యితర దేవతోపాసనలతో నేర్పడెడు రెండవదైన ఫలము. తనకోర్కి సిద్ధించుట మొదటిఫలము. చిత్తశుద్ధిద్వారా భగవద్భక్తి యేర్పడుట రెండవఫలము.

జ్ఞానం యతః ప్రతినివృత్తగుణోర్మిచక్ర
మాత్మప్రసాద ఉతయత్ర గుణేష్వసంగః,
కైవల్య సమ్మతపథస్త్వథ భక్తియోగః
కో నిర్వృతో హరికథాసు రతిం న కుర్యాత్. 12

ప్రతినివృత్త గుణోర్మిచక్రం = సకలము నుండియు నివృత్తములైన గుణము లనెడు నూర్ముల యొక్క సమూహముతోఁ గూడిన, యత్ = దేనియందు, జ్ఞానం = జ్ఞానమును, ఉత = తరువాత, ఆత్మప్రసాదః = అంతఃకరణనైర్మల్యమును, యత్ర = దేనియందు, గుణేషు = గుణములయందలి, అసంగః = సంగరాహిత్యమును, అథ = పిదప, కైవల్యసమ్మతపథః = కైవల్య మనెడు సమ్మతమైన మార్గముతోఁ గూడిన, భక్తియోగః = భక్తియోగము, భవతి = ఏర్పడునో, హరికథాసు = హరికథల యందు, నిర్వృతః = సుఖించియున్న, కః = ఎవఁడు, రతిం = ప్రీతిని, న కుర్యాత్ = చేయక యుండును?

అవ: భగవద్భక్తుల సంగతితో సిద్ధించెడు హరికథామాహాత్మ్య మును సూచించుచున్నాఁడు-

రాగము, ద్వేషము, జనన మరణములు, శోకములు, మోహ ములు, ఆఁకలి దప్పులు-ఈ మొదలైనవి గుణములయొక్క అన్యోన్య సమ్మేళనముతో నేర్పడెడు వికారములు. భక్తియందలి జ్ఞానము సిద్ధించి నపుడు గుణచలనములైన రాగాదివృత్తుల నుండి యుపశమ మేర్పడు చుండును. ఆ కారణముగా మనఃప్రసాదము అనుభవము లోనికి వచ్చును. దానితో గుణకార్యములైన దేహేంద్రియాదులందును వాసి

దీనికే వైరాగ్య

మని పేరు. దీనితో మోక్షమునకు సదృశమైన యాచారము అనఁగా శ్రవణకీర్తనములు వీనితోఁగూడుకొన్న భక్తియోగ మావిర్భవించును. అది క్రమముగా నభివృద్ధిఁ జెందును. ఆ యభివృద్ధి ప్రయాసను లేకుండఁగనే మోక్షముఁ బొందుట కుపకరించును. ఈ విధములైన హరికథలయందు ఎవ్వరు ప్రేమను బెంచికొనరు? పురుషార్థప్రాప్తికి సులభమార్గమైన భక్తియోగముయొక్క యుత్పత్తికిఁ గారణమైన హరి కథలయందలి రతిని సంపాదించి కొనవలెను. ఇది యావశ్యకము.

శ్రీ శౌనకః ఉవాచ :

ఇత్యభివ్యాహృతం రాజా నిశమ్య భరతర్షభః,
కిమన్యత్పృష్టవాన్ భూయో వైయాసకి మృషిం కవిమ్. 13

భరతర్షభః=భరతశ్రేష్ఠుఁడైన, రాజా=పరీక్షిత్తు, ఇతి=ఈ ప్రకారముగా, అభివ్యాహృతం=చెప్పఁబడిన దానిని, నిశమ్య=విని, భూయః=మరల, ఋషిం=ఋషియు, కవిం=కవియునైన, వైయాసకిం=వ్యాసపుత్రునిఁ గూర్చి, అన్యత్=తర్వాతి విషయము, కిం పృష్టవాన్=ఏమని యడిగెను.

శౌనకుఁ డన్నాఁడు- భరతకులమందు జన్మించిన మహాభాగ్యవంతుఁడగు పరీక్షిత్తు బ్రహ్మవేత్తయు, శబ్దబ్రహ్మరహస్యము దెలిసిన వాఁడునునై, వ్యాసపుత్రుఁడైన శుకుఁడు ముందుఁ జెప్పిన ప్రకారమును విన్నవాఁడై యా పిదప నేమని యడిగెను.

ఏతచ్ఛుశ్రూషతాం విద్వన్ః సూతనోఽర్హసి భాషితుమ్,
కథాహరికథోదర్కా స్సతాం స్యు స్సంసది ధ్రువమ్. 14

విద్వన్ సూత!=విద్వాంసుఁడవైన యో సూతా!, శుశ్రూషతాం=వినుట యందు దాశగలిగినట్టి, నః=మాకు, ఏతత్=ఈ విషయమును, భాషితుం=చెప్ప

అవ: వినవలెనని కోరుచున్న దానికిఁ గారణమును జెప్పు చున్నాఁడు-

జ్ఞానవంతుఁడవైన యో సూతా! పరీక్షిత్తునకును శుకమహర్షికిని జరిగిన సంభాషణములో హరికథలే ముఖ్యముగా వచ్చును. సజ్జనులకు సభలలో జరగు సంభాషణములలో తుచ్ఛములైన వృత్తాంతము లుండవుగదా? అందుచేతనే వీరిరువురి సంభాషణమును వినవలెనని కోరుచున్నాము. దానిని వివరించుటకు నీ వర్హుఁడవు.

స వై భాగవతో రాజా పాండవేయో మహారథః,
బాలక్రీడనకైః క్రీడన్ కృష్ణక్రీడాం య ఆదదే. 15

మహారథః=వీరులలో శ్రేష్ఠుఁడును, మహారథుఁ డనిపించికొన్నవాఁడును, పాండవేయః = పాండవులవంశమందు జన్మించినవాఁడును నగు, సః రాజా = ఆ పరీక్షిత్తు, భాగవతః వై=పరమభాగవతుఁడనుట ప్రసిద్ధము, బాలక్రీడనకైః=బాల్యమందు ఆడుట కుంచికొనెడు పదార్థములచేత, కృష్ణక్రీడాం=కృష్ణునికి సంబంధించిన క్రీడను, యః ఆదదే=ఎవఁడు స్వీకరించెనో.

పాండవుల వంశమందు జన్మించిన పరీక్షిత్తు వీరవర్యులలో శ్రేష్ఠుఁడైన మహారథుఁడు. అంతమాత్రమే గాదు. అతఁడు పరమ భాగవతుఁడు. ఈ విషయము సుప్రసిద్ధమే. ఆ మహారాజు బాల్యమందుఁ దా నాడుకొను బొమ్మలతో కృష్ణచరిత్రకు సంబంధించిన క్రీడలనే యాడికొనెడివాఁడు.

వైయాసకిశ్చ భగవాన్ వాసుదేవపరాయణః,
ఉరుగాయగుణోదారాః కథాస్స్యుః స్సత్సమాగమే. 16

భగవాన్ వైయాసకిశ్చ = సిద్ధైశ్వర్యములు గలిగిన వ్యాస కుమారుఁడు శుకుఁడుగూడ, వాసుదేవపరాయణః = వాసుదేవునియందు గొప్పతాత్పర్యముగల వాఁడు, సతాం=సత్పురుషులయొక్క, సమాగమే=చేరికయందు, ఉరుగాయగుణో

కథాః స్యుర్హి=కథలేయుండును గదా।

జ్ఞానాదులైన సమస్త సద్గుణములకును నిలయమైనవాఁడు శుకబ్రహ్మ. అంతేగాఁదు. అతఁడు వాసుదేవుని యందుఁ బరిపూర్ణమైన భక్తిగలవాఁడు. ఇట్టి సత్పురుషుల సమాగమమందుఁ బుణ్యశ్లోకుఁడైన శ్రీమహావిష్ణువునకు సంబంధించిన కథలే యుండును. అతని భక్తవాత్సల్యము మొదలైన గుణములను బ్రకాశింపఁజేయు మహితములైన వృత్తాంతములనే పరస్పరము చర్చించికొందుము.

ఆయుర్హరతి వై పుంసా ముద్యన్నస్తమయన్నసౌ,
తస్యర్తే యత్ క్షణోనీత ఉత్తమశ్లోకవార్తయా 17

ఉత్తమశ్లోక వార్తయా = పవిత్రమైన కీర్తిగల శ్రీమహావిష్ణువు యొక్క వృత్తాంతముతో, యత్ క్షణః=ఏ క్షణము, నీతః=గడుపఁబడినదో, తస్య= ఆ మానవునియొక్క, ఋతే=ఆయుస్సు వినా, పుంసాం=తక్కిన వారి యొక్క, ఆయుః=ఆయుస్సు, ఉద్యన్=ఉదయించుచున్నవాఁడును, అస్తమయన్= అస్తమయమును బొందువాఁడు నైన, అసౌ=ఈ సూర్యుఁడు, హరతి=హరించు చున్నాఁడు.

అవ: వ్యర్థముగా క్షయించిపోవుచున్న యాయుస్సును సత్కథలతో సఫల మొనర్పఁ జూచుచున్నామని ప్రార్థించుచున్నాఁడు.

ఉదయాస్తమయములనుఁ బొందుచున్న యీ సూర్యుఁడు ఉత్తమశ్లోకుఁడైన శ్రీహరియొక్క కీర్తినిగూర్చి పాడుచున్న వారి యాయుస్సును మాత్రమే హరించుట లేదు. తక్కినవారి యాయుస్సునంతయు హరించుచున్నాఁడు. సూర్యుఁడందఱి యాయుస్సులను హరించునే కదా! నిజమే. కాని శ్రీహరి కీర్తన గావించు వారి యాయుస్సు నాశరహితమైన ఫలము నొసఁగున దగుటచే సఫలమగు చున్నది. తక్కినవారి జీవితము వృథాగాఁ గడచిపోవుచున్నదని పిండితార్థము.

తరవః కిం న జీవంతి భస్త్రాః కిం నశ్వసంత్యుత,
న ఖాదంతి న మేహంతి కిం గ్రామ్యాః పశవో పరే. 18

తరవః_వృక్షములు, న జీవంతి కిం?_జీవించుచుండుట లేదా, భస్త్రాఃఉత_కొలిమి తిత్తులును, న కింశ్వసంతి? = గాలిని లోపలికిఁ దీసికొనుట వదలుట యనుక్రియలను సేయుటలేదా, అపరే_తక్కువ, గ్రామ్యాః పశవః_గ్రామము లందున్న పశువులు, న ఖాదంతి కిం? = తినుటలేదా న మేహంతి కిం=విషయ సుఖముల ననుభవింపవా?

అవ: జీవించుట మాత్రమే బ్రదుకునకుఁ బ్రధానఫలము కాదనుచున్నాఁడు.

హరి భజన మొనర్పక గడపుకాలము వ్యర్థమే. చెట్లు గూడ జీవించుచున్నవి. కొలిమితిత్తు లుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసము లొనర్చుచున్నవి. గ్రామముల యందలి పందులు మొదలైనవి యాహారమును స్వీకరించుచున్నవి. విషయసుఖము లనుభవింపుచున్నవి.

శ్వ విడ్వరాహోష్ట్ర ఖరై స్సంస్తుతః పురుషః పశుః,
న యత్కర్ణపథోపేతం జాతు నామగదాభృతః. 19

గదాభృతః నామ = కృష్ణపరమాత్మునిఁదనెడు పేరును, జాతు = ఒకసారి యైనను, యత్కర్ణపథోపేతం న = ఎవని కర్ణమార్గమునఁ బ్రవేశింపలేదో, సః పురుషః = అట్టి పురుషుఁడు, శ్వవిడ్వరాహోష్ట్రఖరైః = కుక్కలు, పందులు, ఉష్ట్రములు, గాడిదలు వీనితోఁబాటు, సంస్తుతః=పేర్కొనఁదగినట్టి, పశుః= మృగము.

ఎవ్వని కర్ణపథమందు కృష్ణనామ మొకసారియైనను బ్రవేశించి యెఱుఁగదో అట్టి వానికిని, కుక్క, పంది, ఉష్ట్రము, గాడిద మొదలైన జంతువులకును భేదమేమి? అట్టి మనుష్యు నెవ్వ రాదరింపరు.

[illegible]
వాఁడు సుఖదుఃఖములు, పాపపుణ్యము లనెడు బరువులు మోయుటచే గార్ధభమువంటి వాఁడు.'

బిలే బతోరుక్రమ విక్రమాన్ యే
న శృణ్వతః కర్ణపుటే నరస్య,
జిహ్వాఽసతీ దార్దురి కేవ సూత
న చోపగాయ త్యురుగాయగాథాః. 20

నరస్య=మానవునియొక్క, యే కర్ణపుటే=ఏ శ్రవణపుటములు, ఉరుక్రమవిక్రమాన్ = విశంకట పరాక్రమముగలిగిన శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క వీర్యాతిశయములను, న శ్రుణ్వతః=విననేరవో, తౌ=అవి, బిలే=గుహలవంటివి, బత=అయ్యో!, ఉరుగాయగాథాః=పవిత్రములైన కృష్ణుని గాథలను, న చ ఉపగాయతి=గానముసేయనట్టి జిహ్వా=నాల్క, దార్దురికేవ=కప్పకు సంబంధించిన నాల్కవలె, అసతీ=పనికిరానిది.

అవ: హరిభజనము సేయని వాని యవయవములు గూడ నిష్ఫలము లనుచున్నాఁడు-

మహాపరాక్రమములను లోకమందుఁ బ్రకాశింపఁజేసిన భగవంతుని పలువిధములైన యుదారచేష్టితములు విననట్టి వాని కర్ణపుటములు పాములు వసించుటకర్హములైన పుట్టలోని రెండుద్వారముల వంటివి. భగవత్కీర్తనమును గానము సేయని వాని నాల్క కప్ప నాల్కవలె నిష్ఫలములైన శబ్దముల నుచ్చరించుచు నమంగళకరమైనది. ఒక యింటిముందున్న పుట్టలో వసించు పాము ఆ గృహయజమానునే గఱచును. అట్లే యసత్కథాలాపములు వినెడి మానవుని కర్ణములు ఆ శరీరమందున్న జీవాత్మను నరకములోఁ ద్రోయును.

భారః పరం పట్టకిరీటజుష్ట
మప్యుత్తమాంగం న నమేన్ముకుందమ్,
శావౌకరౌ నో కురుతస్సపర్యాం
హరే ర్లసత్కాంచన కంకణౌ వా. 21

పట్టకిరీటజుష్టం అపి—పట్టకిరీటమును ధరించినదైనను, యదుత్తమాంగం—ఏ శిరస్సు, ముకుందం—ముక్తిదాతయైన శ్రీమహావిష్ణువునుగూర్చి, న నమేత్—నమస్కరింపదో అట్టి శిరస్సు, పరం భారః — కేవలము బరువే, లసత్కాంచన కంకణౌ—బంగారుమురుగులచేఁ గూడికొన్నవైనను, యౌ కరౌ—ఏ రెండుచేతులు, హరేః సపర్యాం న కురుతః—హరికి సపర్యలుసేయవో, అవి శావౌ—శవమునకు సంబంధించినవే.

పట్టుకిరీటముతోఁ గూడికొన్నను ఏ శిరస్సు ముక్తిదాతయైన పరమాత్మునికి నమస్కరింపదో అది మనుష్యునకుఁ గేవల భారమే. అట్లే స్వర్ణకటకా ద్యలంకృతములైనను ఏ కరములు శ్రీమహావిష్ణువును పూజింపవో అట్టి చేతులు శవమునకున్న చేతులే. ఆ చేతులతోఁ బితరులు పిండోదకములు గ్రహింపరు. దేవత లర్ఘ్యాదికములు స్వీకరింపరు.

బర్హాయితే తే నయనే నరాణాం
లింగాని విష్ణోర్న నిరీక్షతో యే,
పాదౌ నృణాం తౌ ద్రుమజన్మభాజౌ.
క్షేత్రాణి నానువ్రజతో హరేర్యౌ. 22

యే—ఏవి, విష్ణోః — శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క, లింగాని — మూర్తులైన యర్చావతారములను, న నిరీక్షతః—చూచుటలేదో, నరాణాం—మనుష్యులయొక్క, తే నయనే — ఆ కన్నులు, బర్హాయితే — నెమలికన్నులవంటివి, యౌ — ఏవి, హరేః క్షేత్రాణి—హరి వసించు పుణ్యక్షేత్రములను, న అనువ్రజతః—పోవుటలేదో నృణాం—మనుష్యులయొక్క, తౌ పాదౌ—ఆ పాదములు, ద్రుమజన్మభాజౌ—చెట్ల జన్మలను బొందినటివే.

సర్వవ్యాపియైన భగవంతుని మూర్తులైన రామకృష్ణాద్యవతారముల నెవ్వఁడు సేవింపఁడో వానికన్నులు నెమలియీకల కన్నులే. పరమేశ్వరుఁడు వసించు పుణ్యక్షేత్రములకుఁ బయనింపని పాదములు వృక్షముల వంటివే.

జీవన్ శవో భాగవతాంఘ్రిరేణుం
న జాతు మర్త్యోఽభిలభేత యస్తు,
శ్రీవిష్ణుపద్యా మనుజ స్తులస్యాః
శ్వసన్ శవో యస్తు న వేదగంధమ్. ౨౩

యః తు = ఎవ్వఁడు, భాగవతాంఘ్రిరేణుం = భగవద్భక్తుల పాదధూళిని, జాతు = ఒకసారిసైనను, న అభిలభేత = ప్రాపింపక యుండునో, సః మర్త్యః = ఆ మనుష్యుఁడు, జీవచ్ఛవః = జీవించియును శవమువంటివాఁడు, యః తు = ఎవఁడు, శ్రీవిష్ణుపద్యాః = శ్రీవిష్ణుపాదలగ్నమైయున్న, తులస్యాః = తులసియొక్క గంధం = గంధమును, న వేద = తెలియఁడో, సః మనుజః = ఆ మనుష్యుఁడు, శ్వసచ్ఛవః = ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసములు గలిగిన శవము.

భగవద్భక్తుల పాదధూళి నొక్కసారియైనను తలపై ధరింపనివాఁడు ప్రాణమున్న శవమువంటివాఁడు. శ్రీమహావిష్ణువు పాదములను బూజించిన తులసి నాఘ్రాణింపని మానవుఁడు ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసము లొనర్చెడి శవము.

తదశ్మసారం హృదయం బతేదం
యద్గృహ్యమాణై ర్హరినామధేయైః,
న విక్రియేతాథ ముఖే వికారో
నేత్రే జలం గాత్రరుహేషు హర్షః. 24

గృహ్యమాణైః = గ్రహింపఁబడుచున్న, హరినామధేయైః = హరినామములచేత, యత్ = ఎందుచేత, గాత్రరుహేషు = రోమములయందు, హర్షః = సంతోషము, నేత్రే = కంటియందు, జలం = జలము జనెదు, వికారః = మార్పు, న

హరి నామధేయముల నుచ్చరించునపుడు రోమాంచము, ఆనందబాష్పములు మొదలైన వికారములచేత నే హృదయము ఆర్ద్రమై ద్రవింపదో ఆ హృదయము రాతివలె మహాకఠిన మైనది. మనుష్య హృదయ మని తలఁపఁ దగినది కాదు.

అథాభిధేహ్యంగ! మనోనుకూలం
ప్రభాషసే భాగవతప్రధానః,
యదాహ వైయాసకి రాత్మవిద్యా
విశారదో నృపతిం సాధు పృష్టః. 25

ఆత్మవిద్యావిశారదః = ఆత్మవిద్యయందు సమర్థుఁడును, సాధుపృష్టః = భక్తిపూర్వకముగా నడుగఁబడినవాఁడును నైన, వైయాసకిః = వ్యాసపుత్త్రుఁడైన శుకబ్రహ్మ, యత్ = దేనిని, ఆహ = చెప్పెనో, అంగ = పూజ్యుఁడవైన సూతా! తత్ = దానిని, అభిధేహి = చెప్పుము, భాగవతప్రధానః = భగవద్భక్తులలో శ్రేష్ఠుఁడవైన నీవు, మనోనుకూలం = మనస్సున కనుకూలముగా, ప్రభాషసే = పల్కెదవు.

భక్తిహీనుఁడైనవాని శరీరావయవములు గూడ నిష్ఫలములై నశించిపోవును. అందుచేతఁ బూజ్యుఁడవైన ఓ సూతా! ఆత్మజ్ఞాని యైన శుకబ్రహ్మ పరీక్షిత్తు భక్తిపూర్వకముగా నడిగిన విషయము లే వేవో వానిని సమగ్రముగా మా కెఱిఁగింపుము. నీ సంభాషణములు మా మనస్సుల కెంతయో యానంద మొసఁగుచున్నవి.

మత్రత్రయ వ్యాఖ్యాన విశేష మేమియు లేదు.

శ్రీపోతన్నగారు:

మానుషజన్మము నొందిన
మానవులకు లక్ష్యమావమరణులకు మహా
జ్ఞానులకుఁ జేయవలయు వి
ధానము వివరింపఁ బడియె ధరణీనాథా!

వ: వినుము. బ్రహ్మవర్చసకాముఁడైనవానికి వేదవిభుండగు చతుర్ముఖుండును, నింద్రియ పాటవకామునికి నింద్రుండును, ప్రజాకామునకు దక్షాది ప్రజాపతులును, భోజనకామునకు నదితియు, స్వర్గకామునికి నాదిత్యులును, రాజ్యకామునికి విశ్వదేవతలును, దేశ ప్రజాసాధనకామునికి సాధ్యులును, శ్రీకామునికి దుర్గయు, తేజస్కామునకు నగ్నియు, ధనకామునకు వసువులును, వీర్యకామునకు వీర్యప్రదులగు రుద్రులును, నాయుష్కామునకు నశ్వినీ దేవతలును పుష్టికామునకు భూమియు, ప్రతిష్ఠాకామునికి లోకమాతలైన గగన భూదేవతలును, సౌందర్యకామునకు గంధర్వులును, కామినీకామునకప్సరసయగు నూర్వశియు, సర్వాధిపత్యకామునకు బ్రహ్మయు, కీర్తికామునకు యజ్ఞోపాధికుండగు విష్ణువును, విత్తసంచయకామునకుం బ్రచేతసుండును, విద్యాకామునకు నుమావల్లభుండును, దాంపత్య ప్రీతికామునకు నుమాదేవియు, ధర్మార్థకామునకు నుత్తమశ్లోకుండగు విష్ణువును, సంతానకామునకుఁ బితృదేవతలును, రక్షాకామునకు యక్షులును, బలకామునకు మరుద్గణంబులును, రాజత్వకామునకు మనురూప దేవతలును, శత్రుమరణకామునకుఁ గోణపాలకుండైన రాక్షసుండును, భోగకామునకుఁ జంద్రుండును భజనీయు లగుదురు. మఱియు-

కామింపకయును సర్వము
గామించియునైన ముక్తిఁ గామించి తగన్,
లోమించి పరమపురుషుని
నేమించి భజించుఁ దత్త్వనిపుణుం డధిపా!

అమరేంద్రాదులఁ గొల్చుభంగి జనుఁ డా యబ్జాక్షు సేవింపఁగా
విమలజ్ఞాన విరక్తిముక్తు లొదవున్, వేయేల భూనాథ! త
త్కమలాధీశ కథాసుధారస నదీకల్లోలమాలా పరి
భ్రమ మెవ్వారికినైన ఁగర్ణయుగళీపర్వంబు గాకుండునే?

వ: అని రాజునకు శుకుండు సెప్పె ననిన విని శౌనకుం
సూతున కిట్లనియె_

వర తాత్పర్యముతో విటు
భరతాన్వయవిభుఁడు శుకునివలుకులు విని స
త్వరతాయుతుఁడై శ్రేయ
స్కరతామతి నేమి యడిగె గణుతింపఁగదే.

ఒప్పెడి హరికథ లెయ్యవి
చెప్పెడి వో యనుచు మాకుఁ జిత్తోత్కంఠల్
గుప్పలు గొనుచున్నవి రుచు
లుప్పతిల న్నీ మనోహరోక్తులు వినఁగన్.

వ: అనిన విని సూతుం డిట్లనియె_

తూలెడి కూఁకటితోడను
బాలురతో నాడుచుండి బాల్యమున మహీ
పాలుఁడు హరిచరణార్చన
హేలంతోడుతను మండె నెంతయు వియతిన్.

వ: అట్టి పరమభాగవతుండైన పాండవేయునకు వాసు
పరాయణుండైన శుకుం డిట్లనియె.

వాసుదేవశ్లోకవార్త లాలింపుచుఁ
గాల మే పుణ్యుండు గడపుచుండు
నతనియాయువుదక్క నన్యులయాయువు
నుదయాస్తమయముల నుగ్రకరుఁడు
వంచించి కొనిపోవు వాఁడదియెఱుఁగక
జీవింతుఁ బెక్కేండ్లు సిద్ధ మనుచు
నంగనా గేహవిత్తారామపుత్రాది

దగిలి వర్తింపఁ గాలము తఱి యెఱింగి
దండధరకింకరులు వచ్చి తాడనములు
సేసి కొనిపోవఁ బుణ్యంబు సేయనైతిఁ
బాపరతి నైతి నని బిట్టుఁ బలవరించు.

వ: అది గావున-

అలరు జొంపములతో నక్షీణకషంబులై
బ్రతుకవే! వనములఁ బాదపములు
బాదప మేహనాకాంక్షలఁ బశువులు
జీవింపవే గ్రామ సీమలందు
వియతిపై నుచ్ఛ్వాస నిశ్వాసపవనముల్
బ్రాపింపవే! చర్మభస్త్రికలును
గ్రామసూకర శునకశ్రేణి యింటింటఁ
దిరుగవే దుర్భోగ దీనవృత్తి

మస్తిభరములు మోయవే యురుఖరములు
పుండరీకాక్షు నెఱుఁగని పురుషపశువు
లడవులందు నివాసములందుఁ బ్రాణ
విషయభరవృత్తితో నుంట విఫల మధిప!

విష్ణుకీర్తనముల వినని కర్ణంబులు
కొండల బిలములు కువలయేశ!
చక్రివద్యంబులు చదువని జిహ్వలు
కప్పజిహ్వలు కౌరవేంద్ర!
శ్రీమనోనాథు వీక్షింపని కన్నులు
కేకి పింఛాక్షులు కీర్తిదయిత!
కమలాక్షుపూజకుఁ గాని హస్తంబులు

హరిపద తులసీదళామోద రతిలేని
ముక్కు పందిముక్కు మునిచరిత్ర।
గరుడగమను భజనగతిలేని పదములు
పాదపముల పాదపటల మనఘ।

నారాయణుని దివ్య నామాక్షరములపై
గరంగని మనములు గఠిన శిలలు
మురవైరి కథలకు ముదితాశ్రురోమాంచ
మిళితమైయుండని మేను మొద్దు
చక్రికి మ్రొక్కని జదుని యౌదలనున్న
కనక కిరీటంబు గట్టెమోపు
మాధవార్పితముగా మనని మానవుసిరి
వనదుర్గచంద్రికా వైభవంబు

కైటభారిభజన గలిగియుండనివాఁడు
గాలిలోననుండి కదలు శవము
కమలనాభుపదము గననివాని బ్రదుకు
పసిడిఁకాయలోని ప్రాణిబ్రదుకు।

అర్థములు: ధరణీనాథా! = పరీక్షిన్మహారాజా!, మానుష జన్మము నొందిన మానవులకున్ = ఏదో దైవయోగముచేత మనుష్య జన్మముఁ బొందిన జీవులకు, లభ్యమాన మరణులకున్ = పొందఁబోవు మరణము గలవారికి, మహాజ్ఞానులకున = గొప్ప జ్ఞానులకు, చేయ వలయు విధానము = అనుసరింపవలసిన పద్ధతి, నిగదింపఁబడియెన్ = నాచేఁ జెప్పఁబడినది.

తాత్పర్యము: ఏదో దైవయోగముచే మానుషజన్మమేర్పడును. ఆ జన్మ యేర్పడినను మరణము దప్పదు. కనుక మనుష్యజన్మము నందిన మనిషి యనుసరింపఁ దగిన పద్ధతి యేదో యింతకు ముందే చెప్పఁబడినది.

బ్రహ్మవర్చసకాముఁడు=బ్రహ్మతేజస్సును గోరుచున్నవాఁడు, వేదవిభుండు=వేదములను ప్రచారమునకుఁ దెచ్చినట్టి, చతుర్ముఖుండు =బ్రహ్మదేవుఁడును, ఇంద్రియపాటవకామునకున్ = ఇంద్రియముల యొక్క శక్తిని గోరువానికి ఇంద్రుఁడును, ప్రజాకామునకున్=సంతతిని గోరుచున్నవానికి, ప్రజాపతులగు దక్షాదులును, భోజనకామునకున్ = భోజ్యము భక్ష్యము మొదలైనవాని నిచ్ఛించువానికి, అదితియుఁ, స్వర్గకామునకున్=స్వర్గమునుగోరువానికి, ఆదిత్యులును=అదితి కుమారులైన ద్వాదశాదిత్యులును, రాజ్యకామునికిన్=రాజ్యమునుగోరువానికి, విశ్వదేవతలునుఁ, దేశ, ప్రజా, సాధనకామునికిఁ=దేశమందలి ప్రజలు స్వాధీనము గావలెనని కోరువానికి సాధ్యులునున్, శ్రీ కామునికిఁ=ఐశ్వర్యమును గోరువానికి దుర్గయును, తేజస్+కామునకుఁ = తేజస్సును గోరువానికి అగ్నియును, ధనకామునకుఁ = ధనార్థియైనవానికి వసువులును, వీర్యకామునకుఁ = వీర్యమును గోరుచున్నవానికి, వీర్యప్రదులు = వీర్యమునుగలిగించువారు- రుద్రులును, ఆయుస్+కాములు, ఆయుస్సును గోరువారు, అశ్వినీదేవతలును, పుష్టికామునకున్=శరీరపుష్టి గోరువానికి, భూమియున్, ప్రతిష్ఠాకామునకున్ = ప్రతిష్ఠ యనఁగా నున్నస్థానము నుండి జాఱిపోక నిలుకడగానుండుట, అట్టివానికి, లోకమాతలు = లోకమునకు పితృస్వరూపులైన గగన భూదేవతలును 'రోదసి' అనుట కిది తెనుఁగు॰ సౌందర్యకామునకున్ = గంధర్వులును, కామినీకామునకున=స్త్రీలను గోరువానికి, అప్సరసయగు నూర్వశియును, సర్వాధిపత్యకామునకుఁ =సమస్తముపై నధికారము గావలెనని కోరువానికి, బ్రహ్మయును, కీర్తికామునకున్=సత్కీర్తిగావలె ననుకొనువానికి, యజ్ఞోపాధికుఁడు =యజ్ఞస్వరూపుఁడైన వాఁడు, విష్ణువును, విత్తసంచయకామునకున్= ధనమును గూర్చుటను గోరువానికి, ప్రచేతసుండును,

డును = పరమేశ్వరుండును, దాంపత్య ప్రీతికామునకున్ = ఆలుమగల యన్యోన్యప్రీతిని గోరెడి వానికి, ఉమాదేవియును = పతివ్రతయైన పార్వతియును, ధర్మార్థకామునకున్ = ధర్మముచే నేర్పడెడు నర్థము గోరెడువానికి, ఉత్తమశ్లోకుండు = పవిత్రమైన కీర్తిగల విష్ణువును, సంతానకామునకున్ పితృదేవతలును, రక్షాకామునకున్ యక్షులు, బలకామునకున్=బలముగావలె ననుకొనువానికి, మరుత్ + గణంబులును = మరుత్తులసమూహమును, రాజత్వకామునకున్ = రాజుగావలె ననుకొనువానికి, మనురూపదేవతలును, శత్రుమరణకామునకు, కోణపాలకుండు=రాక్షసుల కధికారియైన నిరృతి యను రాక్షసుండును, భోగకామునకున్=సౌఖ్యములను గోరువానికి, చంద్రుండును, భజనీయులు=సేవింపఁ దగినవారు.

తాత్పర్యము: బ్రహ్మతేజస్సు కావలె ననుకొనువాఁడు వేద ప్రచారకుఁడైన బ్రహ్మనుసేవింపవలెను. బృహస్పతినని వైష్ణవవ్యాఖ్య. 'బార్హస్పత్యముక్ష వశమాలభేత' 'బ్రహ్మవర్చసకామో బృహస్పతి మేవ స్వేనభాగధేయే నోపధావతి, స ఏవాఽస్మిన్ బ్రహ్మవర్చసం దధాతి బ్రహ్మవర్చస్యేవ భవతి' అని శ్రుతి. ఇంద్రియ పాటవమును గోరువాఁడు ఇంద్రు నుపాసింపవలెను. 'ఇంద్ర మింద్రియ కామస్తు' అని మూలము, 'ఇంద్రియ పాటవకామః' అని శ్రీధరుల పాఠము. దానినే పోతన్న యనుసరించెను. వైష్ణవ వ్యాఖ్యలో 'ఇంద్రియకామః' అను దానికి 'ఇంద్రియజేతా' అని కలదు. 'ఇంద్రియకామ ఇంద్రియ మేవ స్వేనభాగధేయే నోపధావతి' అని శ్రుతి. ప్రజలను గోరువాఁడు, ప్రజాపతులనుగూర్చి యజింపవలెను. 'యః ప్రజాకామస్స్యాత్ తస్మా ఏతం ప్రాజాపత్యం గారుత్మతం చరుం నిర్వపేత్ ప్రజాపతిం' అని శ్రుతి. భోజనమును గోరువాఁడు అదితి నుపాసింపవలెను. స్వర్గకాముడ కాదిత్యు లుపాస్యులు. రాజ్య కాముఁడు విశ్వదేవతలను గొలువవలెను. దేశమందలి ప్రజలు దనకు

నకు దుర్గ, తేజస్కామున కగ్ని, ధనకామునకు వసువులు, వీర్య కామునకు వీర్యప్రదులగు రుద్రులు సేవింపఁదగినవారు. ఆయుష్కా మున కశ్వినీదేవతలు, పుష్టికామునకు భూమి, ప్రతిష్ఠాకామునకు లోకపితరులైన గగనభూదేవతలు భజనీయులు. సౌందర్యమును గోరు వాఁడు, గంధర్వుల నుపాసింపవలెను. కామినీకాముఁ డూర్వశి నుపాసింపవలెను. సర్వాధిపత్యదాత బ్రహ్మ. యజ్ఞస్వరూపుఁడగు శ్రీమహావిష్ణువు సత్కీర్తి నొసఁగువాఁడు. ధనకాముఁడు వరుణుని గొల్వవలెను. పరమశివుఁడు విద్యాదాత. పతివ్రతయైన యుమాదేవి దాంపత్యఫలదాయిని. ధర్మమార్గముతో నర్థము గావలె ననుకొను వాఁడు పవిత్రమైన కీర్తిగల విష్ణువు నుపాసింపవలెను. సంతాన కామునకుఁ బితరు లుపాస్యులు. రక్షాకాముఁడు యక్షులఁ గొల్వ వలెను. బలమును గోరువానికి మరుద్గణము లాశ్రయణీయులు. రాజ్యకామునకు మన్వంతరాధిపతులైన మనువులు సేవ్యులు. శత్రు మరణము గావలె ననుకొనువాఁడు నిరృతి నర్చింపవలెను. యోగ కామునకుఁ ఇంద్రుఁ డుపాస్యుఁడు.

అధిపా!=రాజా!, కామింపకయున్=ఏమియుఁ గోరకయును సర్వముఁ గామించియున్ ఐనన్=సమస్తములైన కోర్కెలను గోరియైనను, ముక్తిన్ కామించి=మోక్షమును గోరి, తగన్=తీవ్ర మైన పట్టుదలతో, లోన్ మించి=మనస్సు గట్టిగా నిల్పుకొని, పరమ పురుషునిన్=శ్రీమహావిష్ణువును, నేమించి=తన భక్తితోవశము గావించికొన్నవాఁడై, తత్త్వనిపుణుఁడు=తత్త్వమును దెలిసికొన్న గొప్పవాఁడు, భజించున్=సేవించును.

తాత్పర్యము: ఏ కోర్కెయు లేకయైనను సమస్తమును గోరి యైనను బరమార్థమును దెలిసికొన్నవాఁడు శ్రీమహావిష్ణువునే భజింప వలెను. మనస్సు నరికట్టి తీవ్రమైన భక్తియోగమును సాధింపవలెను.

అట్టి వానికిఁ బరమపురుషుఁడు వాఁడు కోరిన వన్నియు నొసఁగును. కడపట మోక్షమును గూడ నిచ్చితీరును.

భూనాథ!=ఓ రాజా, అమరేంద్రాదులఁ గొల్చు భంగిన్=దేవేంద్రాదులను సేవించినట్లుగా, జనులు=మానవులు, ఆ అబ్జాక్షున్=ఆ మహావిష్ణువును, సేవింపఁగాన్=కొలువఁగా, విమల=పవిత్రమైన, జ్ఞాన =జ్ఞానమును, విరక్తి=దానిచే సమస్తమునందును వైరాగ్యమును, ముక్తులు ఒదవున్=తత్ఫలముగా మోక్షము సిద్ధించును, వేయేల=అనేకములైన మాట లెందుకు? తత్=అట్టివాఁడైన, కమలాధీశ=కమలానిలయుఁడైన శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క, కథా=కథలనెడు, సుధారస నదీ=అమృతమైన జలముగల నదియొక్క, కల్లోలమాలాపరిభ్రమము =అలల సమూహమునందుఁ దిరుగుట, ఎవ్వరికైనన్=ఎట్టివారికైనను కర్ణయుగళీపర్వంబు=శ్రవణద్వంద్వమున కుత్సవము, కాకుండునే?

తాత్పర్యము: ఓ రాజా! ఇంద్రుఁడు మొదలైన దేవతలఁ గొల్చుట వ్యర్థము. ఎందుకనఁగా నా కోర్కులన్నియు సర్వేశ్వరుఁడైన శ్రీమహావిష్ణువే దీర్చును. అంతమాత్రమే గాదు. అతని సేవతో స్వచ్ఛమైన జ్ఞాన మేర్పడును. ఆ జ్ఞానమునకు ఫలముగా వైరాగ్యము గల్గును. వైరాగ్యముతో సర్వ నిస్సంగత్వము తానై కల్గును. అప్పుడు ముక్తి తప్పక సిద్ధించును. అన్నిటికినిఁ గారణము తీవ్రమైన భక్తి యోగము, ఆ భక్తియోగమునకుఁ గీలకము హరికథాశ్రవణము. శ్రీమహావిష్ణువునకు సంబంధించిన కథలు అమృత మను జలముతోఁ గూడిన మహానదులు. దాని యలలలో మునిఁగితేలుట కెవ్వఁ డిచ్ఛింపఁడు? శ్రీమహావిష్ణువు పవిత్ర కథ లే మానవునకు శ్రవణోత్సవములు గావు? భక్తిప్రసంగము వచ్చినదే తడవు పోతనామాత్యుఁడు సుధారసముతో సమానమైన సమాసములు వాఁడినాఁడు. భక్తిప్రసక్తి వచ్చినపు డంతయుఁ బోతన్నయిట్లే విజృంభించును. అతని సమాసములు

ద్రాక్షాఫలములవలె మధురములై రసముల నీనుచుండును. ఈ సమాన కల్పనములను బెద్దనాదు లనుసరించుట కెంతయో ప్రయత్నించిరి.

ఈ రీతిగా శుకబ్రహ్మ రాజునకుఁ జెప్పిన విని శౌనకుఁడు సూతునితో నన్నాఁడు.

భరతాన్వయవిభుఁడు=భరతాన్వయమందుఁ బుట్టిన పరీక్షిత్తు, వరతాత్పర్యముతోఁ = శ్రేష్ఠమైన తత్పరత్వముతో, ఇట్లు=ఈ రీతిగాఁ బల్కిన, శుకుని పలుకులు విని=శుకబ్రహ్మ మాట లాలించి, సత్వరతాయుతుఁడై=చక్కఁగా నవలంబింపఁ దగిన త్వరతోఁ గూడినవాఁడై, శ్రేయస్కరతామతిఁ=శ్రేయస్సును గల్గించెడు బుద్ధిచేత, ఏమి యడిగెఁ=పై నేమని ప్రశ్నించెను, గణుతింపన్ కదే!=లెక్కించి చెప్పుము.

తాత్పర్యము: ఓయి సూతా! శుకబ్రహ్మ పల్కిన మాటలను బరీక్షిత్తు శ్రద్ధగా విన్నాఁడు. విన్నతర్వాత శుభమును గలిగించు త్వరతోఁ గూడినవాఁడై తనకును లోకమునకు శ్రేయస్సును గల్గించెడు బుద్ధితో మఱల నేమని ప్రశ్నించెను? దయచేసి మాకుఁ దెల్పుము.

ఈ కందపద్యము 'వరతా' యని యారంభింపఁబడినది. ప్రతి పాదము గూడ నిట్లే 'భరతా' 'త్వరతా' 'శ్రేయస్కరతా' యని యారంభింపఁ బడినది. ఇదియొక శబ్దాలంకారభేదము. ఛేకము.

ఒప్పెడు హరికథలు=యోగ్యములై హరికి సంబంధించినకథలు, ఎయ్యవి చెప్పెడినో యనుచున్=ఎట్టికథలు చెప్పునో యని, మాకున్ రుచు లుప్పతిలఁ = మాధుర్యము జనించునట్లుగా, నీ మనోహర+ ఉక్తులు వినఁగఁ=నీ మనోహరములైన మాటలు వినుటకు, చిత్తోత్కంఠల్ = మనస్సునందలి కౌతూహలములు, కుప్పలు గొనుచున్నవి = కుప్పలై యున్నవి.

తాత్పర్యము: సూతా! వినుట కర్హములైన విష్ణుకథ లేమేమి చెప్పునో యని మా మనస్సులఁ గౌతూహలములు గుప్పలుగా

నున్నవి. మాధుర్యములు తెట్టువగట్టు నీమనోహరోక్తులను వినుటకుఁ జాల నాసక్తితో నున్నాము. దయచేసి విన్పింపుము.

అనిన విని సూతుండిట్లనియె-అప్పుడు సూతుఁ డిట్లని చెప్పెను.

తూలెడి కూఁకటితోడనుఁ = అటు నిటు చలించు అలకలతోఁ బాటు, బాల్యమునఁ=పసితనమందు, బాలురతోఁ ఆడుచుండి=చిఱుత వయస్సుగల బాలురతోఁ గ్రీడించుచున్నవాఁడై, ఎంతయుఁ నియుతిఁ -గొప్పపట్టుదలతో, హరిచరణార్చన హేలలతోడుతఁ=శ్రీమహావిష్ణువు పూజలకు సంబంధించిన మాటలతోనే, ఉండెఁ-

తాత్పర్యము: 'బాలక్రీడనకైః క్రీడన్ కృష్ణక్రీడాం య ఆదదే' అని మూలము. 'తూలెడి కూఁకటితోడను' మొదలగునవి పోతన్న కల్పనలు. మూలమునందలి భావముల కిది చక్కని పెంపు.

మొగముపైఁదూలెడు కూఁకటులుగల చిన్నవయస్సులోనే పరీక్షిత్తు భగవంతునందు గొప్పభక్తిని ప్రదర్శించెను. అతఁ డాటలలో శ్రీమహావిష్ణువు చరణసేవకు సంబంధించిన క్రీడలనే యాడుచుండెను.

పాండవేయుఁడు = పాండవ వంశమందు జన్మించినవాఁడు, వాసుదేవపరాయణుండు=వాసుదేవునియందే సర్వోత్కృష్టమైన భక్తి గలవాఁడు.

తాత్పర్యము: ఇట్టి భక్తుఁడైన పరీక్షిత్తును జూచి వాసుదేవుని యందే తీవ్రమైన భక్తిగల శుకబ్రహ్మ యిట్లన్నాఁడు.

వాసుదేవ శ్లోకవార్తలు = కృష్ణపరమాత్మ కీర్తికి సంబంధించిన కథలు, ఆలింపుచున్=వినుచు, ఏ పుణ్యుండు = ఏ పుణ్య మొనర్చుకొన్న జీవి, కాలంబు గడపుచుండున్ = కాలమును వెళ్ళఁ బుచ్చు

మయములన్ = తన ఉదయాస్తమయములచేత, వంచించి కొనిపోవు
వాఁడు = మోసముచేసి హరించికొనిపోవును, అది యెఱుఁగక = ఆ
విషయమును దెలియక, పెక్కేండ్లు జీవింతున్=చాలసంవత్సరములు
బ్రదికెదను, సిద్ధము + అనుచున్=ఇది నిశ్చయమని, అంగనా=స్త్రీలు,
పుత్త్ర=పుత్త్రులు, గేహ=ఇండ్లు, ఆరామ=తోఁటలు, విత్తాది=ధనములు
మొదలైన, సంసారహేతుక = నిత్యసంసారమునకుఁ గారణములైన
వానియొక్క, సంగసుఖమున్=సంబంధముతోడి సుఖమును, తగిలి
వర్తింపన్=అంటిపెట్టుకొని బ్రదుకఁగా, కాలముతఱియెఱింగి=సమయ
మానన్న మగుటను గమనించి, దండధరకింకరులు=యమభటులు,
వచ్చి=సమీపించి, తాడనములుసేసి కొనిపోవన్=తన్నుచుఁదీసికొని
పోఁగా, పుణ్యంబుసేయనైతిన్=పుణ్యము నార్జింపనైతిని, పాపరతిన+
అయితిని=పాపమునందాసక్తిగలవాఁడనుగానైతిని, అని=ఈ విధ
ముగాఁ దలపోయుచు, బిట్టు = ఎక్కువగా, పలవరించుఁ=రోదన
మొనర్చును.

తాత్పర్యము: కృష్ణపరమాత్మకీర్తికి సంబంధించిన కథలను
వినుచు నే పుణ్యాత్ముఁడు కాలముగడపుచుండునో వానియాయువే
సార్థక మైనది. తక్కినవారి యాయుస్సును సూర్యుఁడు తనయుద
యాస్తమయములచేత వంచించి తీసికొనిపోవును. జీవుఁ డిది
యెఱుఁగఁడు. నే నింకను జాలసంవత్సరములు బ్రదికెదను. 'ఇది
నిజము' అనినమ్మి కూర్చుండును. దారలు, పుత్త్రులు, ఇండ్లు, తోఁటలు,
ధనములు మొదలైనవానిపై మమతలు పెంచికొనును. ఇవి శాశ్వ
తములని నమ్మి వానియందాసక్తమైన మనస్సుతో కాలము గడపును.
వానికిఁ దెలియకయే మరణకాలము ప్రాప్తించును. వీఁ డొనర్చిన
పాపఫలముగా యమభటులు సమీపించి తిట్టుచుఁ దన్నుచుఁ దీసి
కొనిపోదురు. అప్పుడు అయ్యో! జీవిత మంతయుఁ బాపములతోనే
గడపితిని. పుణ్యము లొనర్పనైతిని అని బిట్టు పలవరించును.

ఈ సీసపద్యమునకు మూలము-

ఆయుర్హరతి వై పుంసా ముద్యన్నస్తమ యన్నసౌ,
తస్యర్తే యత్ క్షణో నీతః ఉత్తమశ్లోక వార్తయా.

అనునది. వీనిని బెంచి పోతన్న పెద్దసీసపద్యముగా వ్రాసెను. ఈ గ్రథనము మూలమునకు వ్యాఖ్యాసప్రాయమై యున్నది.

అది గావునన్=అందువలన.

వనములన్ పాదపములు = అరణ్యములందు చెట్లు, **అలరుజొంపములతోన్**=పుష్పముల తఱచుదనములతో, **అభ్రంకషంబులై**= ఆకాశము నొఱయుచున్నవై, **బ్రదుకవే**=జీవించుట లేదా! **గ్రామసీమలందున్**=గ్రామములయందు, **ఖాదనమేహనాకాంక్షలన్**=ఆహారమును దీసికొనుట విషయసుఖము లనుభవించుట మొదలగు కోర్కెలతో, **పశువులు, జీవింపవే**=బ్రదుకుట లెదా?, **నియతిమైన్**=క్రమముగా, **ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసపవనముల్**=బయటికి వదలుట లోనికి దిసికొనుట మొదలగు గాలియొక్క సంచారములను, **చర్మభస్త్రికలునున్**=తోలుతిత్తులును, **ప్రాపింపవే**=పొందుట లేదా?, **గ్రామసూకర**=పల్లెలలోని పందులు, **శునక**=కుక్కలు వీనియొక్క, **శ్రేణులు**=గుంపులు, **దుర్యోగదీనవృత్తిన్** = దుష్టములైన చేష్టలతో నేర్పడెడు దీనమైన పద్ధతులతో, **తిరుగవే** = సంచరించుట లేదా?, **ఉష్ట్రఖరములు** = ఒంటెలు గాడిదలు మొదలైనవి, **ఉరుభరములు మోయవా**=గొప్ప బరువులు మోయుట లేదా?, **పుండరీకాక్షు నెఱుఁగని పురుషపశువులు** = శ్రీమహావిష్ణువును దెలియలేని పురుషు లనెడు పశువులు, అడవులందు చెట్లో అట్లే నివా

తాత్పర్యము: పువ్వుల గుంపులతో నాకాశము నంటుచుఁ జెట్లడవులలోఁ బెరుఁగుచున్నవి. కొంతకాలము జీవించి నశించుచున్నవి. అట్లే యూళ్లయందును గొన్ని పశువులు జీవించుచున్నవి. వానిపనులు రెండే గ్రాసమును భుజించుట, సుఖము నందుట. తొలుతిత్తు లున్నవి. అవి క్రమముదప్పక గాలిని లోనికిఁ దీసికొని బయటికి వదలుచున్నవి. గ్రామములో పందులు, కుక్కలు మొదలైనవి దమ యాహారము కొఱకు నానాకష్టములఁ బడుచు జీవించును. ఒంటెలు, గాడిదలు బరువులు మోయుచు బ్రదుకును. ఇవేమి సాధించుచున్నవి? కేవలము జీవించుట మాత్రమే. వాసుదేవునిఁ గొలువనేరని పురుషపశువుగూడ నింతే ప్రాణధారణమునకు మాత్రమే జీవించుచున్నాఁడు. మృగము లడవులలో జీవించినట్లు వీఁడొకయిల్లు గట్టుకొని బ్రదుకుచున్నాఁడు. వాని బ్రదుకు లెట్లు నిష్ఫలములో వీని బ్రదుకుఁగూడ నింతే. అందుచేతనే వీఁడు పురుషపశువు.

కువలయేశ – భూమండలమునకు రాజైనవాఁడా!, విష్ణుకీర్తనములు వినని కర్ణంబులు–శ్రీమహావిష్ణుకథలను విననట్టి చెవులు, కొండలబిలములు – కొండలలోనిగుహలు, కౌరవేంద్ర!, చక్రిపద్యంబులఁ జదువనిజిహ్వలు–కృష్ణపరమాత్మకు సంబంధించిన పద్యములు చదువని నాల్కలు, కప్పలజిహ్వలు–కప్పల నాల్కలు, కీర్తిదయిత – కీర్తియే భార్యగాఁ గలిగినవాఁడా!, శ్రీమనోనాథుని–విష్ణువుయొక్క మూర్తిని, వీక్షింపని కన్నులు – చూడని నేత్రములు, కేకిపింఛ+అక్షులు–నెమలిపురులందున్న కన్నులవంటివి, సత్యవచన–సత్యమునే భాషించువాఁడా!, కమలాక్షు పూజకుఁ గాని హస్తంబులు – పుండరీకాక్షుని పూజకై వినియోగింపని చేతులు, శవముహస్తంబులు – పీనుఁగకున్న చేతులు, హరిపద – కృష్ణుని పాదములందు సమర్పింపఁబడిన తులసీదళ – తులసిదళములయొక్క, ఆమోదరతి – వాసన చూచుటయందలి ప్రేమలేని ముక్కు పందిముక్కు, మునిచరిత్ర! –

భజనగతిలేని పదముం = గరుడగమనుని భజనయం దుపయోగపడని కాళ్లు, పాదపముల పాదంబులను = వృక్షముల వ్రేళ్లవంటివి.

తాత్పర్యము: పరీక్షిద్రాజా! విష్ణుకీర్తనములు వినని చెవులు కొండగుహల వంటివి. కృష్ణపరమాత్మను గీర్తించెడి పద్యములు చదువని నాల్కలు కప్పలనాల్కలు. పరమపురుషుని యర్చావతారమును దర్శింపని కన్నులు నెమలిపురుల కన్నులు. శ్రీమహావిష్ణువు పూజల కనువుపడని చేతులు శవహస్తముల వంటివి. హరి పాదములందు సమర్పించు తులసీదళమును వాసనఁ జూచుట కిచ్ఛింపని ముక్కు పందిముక్కు. శ్రీమహావిష్ణువు భజనగతిలో వినియోగపడని పాదములు వృక్షముల వేరులవంటివి.

నారాయణుని దివ్యనామాక్షరముల పైన్ = నారాయణుని దివ్య నామములందలియక్షరముల శ్రవణోచ్చారణములందు, కరఁగని మనములు = ద్రవింపని హృదయములు కఠినములైనరాళ్లు, మురవైరికథలకున్ = శ్రీమహావిష్ణువు కథలు విన్నపుడు, ముదితాశ్రు = హర్ష బాష్పములు, రోమాంచ = గగుర్పాటు = వీనితో, మిళితమై యుండని మేను = కూడియుండని శరీరము, మొద్దు = శుష్కకాష్ఠము, చక్రికిన్ = విష్ణువునకు, మ్రొక్కని జడుని పౌదలన్ = నమస్కరింపని మూర్ఖుని శిరస్సుపైని ఉన్న, కనకకిరీటంబు = ప్రకాశించెడు బంగారుకిరీటము కట్టెమోపు, మాధవార్పితముగాన్ = విష్ణుసమర్పణముగా, మననిమానవుసిరి = జీవింపని నరుని సంపద, వనదుర్గచంద్రికావైభవంబు = అడవులలోని పాడువడిన కోటలలో ప్రకాశించు వెన్నెల. కైటభారి భజన గలిగియుండనివాఁడు = విష్ణుభజన సేయనివాఁడు, గాలిలోనన్ ఉండి కదలు శవము = గాలిలోపలనుండి కదలాడెడు శవమువంటివాఁడు, కమలనాభు పదమున్ = శ్రీమహావిష్ణువు పాదమును, కననివాని బ్రదుకు వీక్షింపని వాని

తాత్పర్యము: నారాయణుని దివ్య నామాక్షరముల యొక్క శ్రవణకీర్తనములతో ద్రవింపని మనస్సులు కఠినశిలల వంటివి. శ్రీ మహావిష్ణువు కథలు విన్నప్పుడు హర్ష బాష్పములు పూని రోమాంచమును ధరింపని శరీరము కఠినకాష్ఠము. కృష్ణునకు నమస్కరింపని వాని కిరీటము కట్టెమోపు. తన సంపద కృష్ణార్పితముగా నొనర్పని వానిధనము అడవులఁ గాచిన వెన్నెలవంటిది. భగవంతుని భజింపని వాఁడు లోపల గాలిని బెట్టుకొని తిరిగెడు శవము. శ్రీమహావిష్ణువు పాదములను దర్శింపని వాని బ్రదుకు పసిఁడికాయలో జీవించెడి ప్రాణిబ్రదుకు వంటిది.

పసిఁడికాయకు శబ్దరత్నాకరములో 'పొత్తినూలికాయ' యని యర్థమున్నది. ప్రయోగ మిదియే యిచ్చినాఁడు. పసిఁడిపురుగు అనుటకు పొత్తినూలికాయలో నున్న పురు గన్నాఁడు. పొత్తినూలి కాయ యనఁగా పట్టుపురుగు. తయారుచేసికొన్న కాయప్రయోగ మీ క్రిందిది.

తనకుఁ దాన బంధ మొనరించికొనియెడి
పొత్తి నూలికాయ పురుగు భంగి,
అగుణ మయ్యు సగుణతావ్యాప్తిఁ బొందు ప
తిరము ప్రకృతిగుణము సంక్రమించి.

కనుక, పసిఁడికాయ=పట్టుకాయ.

పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యదాసునిచే విరచింపఁబడిన
'శ్రీ భాగవత సుధాలహరి' యందు ద్వితీయ
స్కంధమున మూఁడవ యధ్యాయము
వ్యాఖ్య ముగిసినది.

భాగవత సుధాలహరి

ద్వితీయ స్కంధము

చతుర్థాధ్యాయము

* * *

శ్రీ సూత ఉవాచ :

వైయాసకేరితి వచస్తత్త్వ నిశ్చయమాత్మనః,
ఉపధార్య మతిం కృష్ణే ఔత్తరేయస్సతీం వ్యధాత్. 1

ఔత్తరేయః=ఉత్తరాదేవికొడుకైన పరీక్షిత్తు, ఆత్మనః=పరమాత్మయొక్క, తత్త్వనిశ్చయం=తత్త్వమును నిశ్చయించెడు వట్టి, వైయాసకేః=వ్యాసపుత్రుఁడైన శుకబ్రహ్మయొక్క, ఇతి వచః=ఈ ప్రకారమైన వాక్కును, ఉపధార్య=చక్కఁగా ఆకళించుకొన్నవాఁడై, సతీం=శోభనమైన, మతిం=బుద్ధిని కృష్ణుని యందు, వ్యధాత్=ఎక్కువగా నుంచెను.

అవ: పరీక్షిన్మహారాజు ప్రశ్నించిన సృష్ట్యాదులైన యీశ్వర లీలలను శుకుఁడు బ్రహ్మయు నారదుఁడును జేసికొన్న సంవాద ముఖముగా బోధింపఁబడిన దానిని సూతుఁడు శౌనకాదిమునులకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు. పరీక్షిత్తు చేసిన ప్రశ్నకు నారంభప్రాయముగా రాజుయొక్క అప్పటి మనస్థ్సితిని వర్ణించుచున్నాడు-

పరమాత్ముని స్వరూపమును జక్కఁగా బోధించుటకుఁ దగిన విధముతో వైయాసకియైన శుకబ్రహ్మ చెప్పిన విషయమును బరీక్షిత్తు

నిర్ణయమునకు వచ్చి, బుద్ధిని నిర్విషయములనుండి మరలించు కొన్నాఁడు. పరమానందప్రదుఁడును శుద్ధసత్త్వస్వరూపుఁడైన కృష్ణు నందే మనస్సును లగింపఁజేసినాఁడు.

ఆత్మజాయా సుతాగార పశుద్రవిణ బంధుషు,
రాజ్యే చావికలే నిత్యం నిరూఢాం మమతాం జహౌ. ౭

ఆత్మా=దేహము, జాయా=భార్య, సుత=పుత్త్రులు, అగార=గృహములు, పశు=తురగ వృషభాది పశువులు, ద్రవిణ=ధనము. బంధుషు=బంధువులు-వీని యందును, అవికలే=పూర్ణమైన, రాజ్యే=రాజ్యమందును, నిరూఢాం=పూర్తిగాఁ బాదుకొన్నట్టి, మమతాం=మమతను, జహౌ=విడిచెను.

శరీరము, భార్యాపుత్త్రాదులు, రాజ్యము, గజాదులైన మృగ ములు, భండారము, బంధువులు పరిపూర్ణమైన రాజ్యము-వీనిపై చాల కాలమునుండి గాఢముఁగా పాదుకొన్న మమతను, ఇవన్నియు నావి యను బుద్ధిని వదలుకొన్నాఁడు. ఇవేవియు నావి గావని నిశ్చయించి కొన్నాఁడు. తనకు వీనితోడి సంబంధము, వీనికిఁ దనతోడి సంబం ధము తాత్కాలికమైనది. అవాస్తవము. ఈ నిశ్చయముతో నాతఁడు వీనినుండి పూర్తిగా మనస్సును మరలించికొనెనని తాత్పర్యము.

పప్రచ్ఛ చేమమేవార్థం యన్మాం పృచ్ఛథ సత్తమాః,
కృష్ణానుభావ శ్రవణే శ్రద్దధానో మహామనాః. ౮

సత్తమాః=సత్పురుషులలో సర్వోత్తములారా, యూయం=మీరు, యత్ దేనిని, మాం=నన్నుద్దేశించి, పృచ్ఛథ=అడిగితిరో, ఇమం అర్థం ఏవ=ఈ యర్థ మునే, కృష్ణానుభావ శ్రవణే=కృష్ణమాహాత్మ్యమును వినుటయందు, శ్రద్దధానః =శ్రద్ధగల వాఁడును, మహామనాః=ఉదారమైన మనస్సుగల పరీక్షిత్తు, పప్రచ్ఛ= అడిగెను.

ఓ సత్పురుషులారా! మీ రడుగుచున్న శ్రీహరి లీలాస్వరూప మైన యీ ప్రశ్ననే శ్రీకృష్ణప్రభావము వినుటయందు పరమాసక్తుఁ

విషయమును దెల్పుటకే 'మహామనాః' అనుశబ్దము వాడఁబడినది.

సంస్థాం విజ్ఞాయ సన్న్యస్య కర్మ త్రైవర్గికం చ యత్,
వాసుదేవే భగవతి హ్యాత్మభావం పరం గతః, 4

సంస్థాం—మరణమును, విజ్ఞాయ—తెలిసికొని, త్రైవర్గికం—మూఁడు పురుషార్థములకు సంబంధించిన, యత్కర్మ—ఏ కర్మగలదో, తత్—దానిని, సన్న్యస్య—ఉపేక్షించి, భగవతి—భగవంతుఁడైన, వాసుదేవే—వాసుదేవునియందు, ఆత్మభావం—ఆత్మభావమును, దృఢం—దృఢముగా, గతః—ప్రాప్తించినవాఁడయ్యెను.

తన శరీరావసానము ఇట్టిదని తెలిసికొన్నాఁడు పరీక్షిత్తు. వెంటనే ధర్మార్థకామములకు సంబంధించిన సమస్తకార్యములనుండి విముక్తుఁడైనాడు. జ్ఞానాదిగుణముల పరిపూర్తితోఁగూడిన వాసుదేవుని యందు పరమప్రేమ సంభవించినది ఆత్మస్వరూపుఁడై యున్నవాఁడు వాసుదేవుఁడే యని సర్వరీతుల నిర్ణయించికొన్నాఁడు.

రాజోవాచ :

సమీచీనం వచో బ్రహ్మన్ సర్వజ్ఞస్య తవానఘ!,
తమో విశీర్యతే మహ్యం హరేః కథయతః కథాః. 5

హరేః—శ్రీహరియొక్క, కథాం—కథను, కథయతః—చెప్పుచున్నట్టి, తవ—నీ యొక్క, వచః—వాక్కు, సమీచీనం—శ్రేష్ఠమైనది, మహ్యం—నాయొక్క, తమః—చీఁకటి (అజ్ఞానము), విశీర్యతే—నశించుచున్నది.

పరీక్షిత్తన్నాఁడు: 'ఓ నిర్మలమైన బ్రహ్మర్షీ! శ్రీహరి కథలను వర్ణించుచున్న తమవాక్కు మహాప్రశస్తమైనది. దానిని వినుచున్న నా యజ్ఞానమనెడు చీఁకటి విశీర్ణమై పోవుచున్నది.

యథేదం సృజతే విశ్వం దుర్విభావ్య మధీశ్వరః. 6

అధీశ్వరః=సర్వేశ్వరుఁడు, దుర్విభావ్యం = ఊహించుట కశక్యమైనట్టి, ఇదంవిశ్వం=ఈ సమస్తవిశ్వమును, భగవాన్=షడ్గుణైశ్వర్యశాలియైన యాతఁడు, ఆత్మమాయయా=తన శక్తిని స్వీకరించి, యథా సృజతే=ఎట్లు సృష్టించుననీ, భూయ ఏవ=మఱల, వివిత్సామి=వినఁ గోరుచున్నాను.

ఓ భగవంతుఁడైన శుకమునీ! బ్రహ్మాదులైన యీశ్వరులును ఈ విశ్వస్థితిని గుఱించి యూహింపలేరు. శ్రీహరి తనశక్తిని గొని యీ విశ్వమును సృష్టించుపద్ధతి యేది? ఈ విషయమును మఱలఁ జక్కఁగా నెఱుఁగుట కిచ్ఛించుచున్నాను

యథా గోపాయతి విభుః యథా సంయచ్ఛతే పునః,
యాం యాం శక్తి ముపాశ్రిత్య పురుశక్తిః పరః పుమాన్. 7

విభుః=సర్వత్ర వ్యాపించినవాఁడును, పురుశక్తిః=గొప్పశక్తిగలవాఁడునైన, పరం పుమాన్=పరమపురుషుఁడు, యాం యాం శక్తిం=ఏ యే శక్తిని, ఉపాశ్రిత్య=స్వీకరించి, యథా గోపాయతి=ఎట్లీ విశ్వమును రక్షించునో, యథా సంయచ్ఛతే=ఎట్లు సంహరించునో, క్రీడన్=క్రీడించుచున్నవాఁడై, యథాకరోతి=ఎట్లు నిర్మించునో, ఆత్మానం=తన్ను, క్రీడయన్=ఆటలాడించికొనుచున్నవాఁడై యథా వికరోతి=ఎట్లు వైవిధ్యమును బొందుచున్నాఁడో.

పరమాత్ముఁడు సర్వనియామకుఁడు, ఆ పరమపురుషుఁడు సర్వశక్తుఁడు. ఏ యే శక్తి నాశ్రయించి యాతఁ డీ లోకమును రక్షించును? సంహరించును? ఎట్లు బ్రహ్మాదిస్వరూపుఁడై త న్ననేకరీతులుగాఁ బ్రదర్శించికొనును ? ఆ రూపములతో ననేక లీలల నొనర్చు ప్రకారమెట్లు ?

ఆత్మానం క్రీడయన్ క్రీడ న్కరోతి వికరోతి చ,
నూనం భగవతో బ్రహ్మన్ హరే రద్భుతకర్మణః.

దుర్విభావ్య మివాభాతి కవిభిశ్చాపి చేష్టితమ్. 8

బ్రహ్మన్ – బ్రహ్మజ్ఞానియైన శుకమహర్షీ, అద్భుత కర్మణః – పరమాద్భుతములైన కర్మల నొనర్చుచున్న, హరేః – హరియొక్క, చేష్టితం – వ్యాపారమును, కవిభిః అపి చ – పరమజ్ఞానుల చేతనైనను, దుర్విభావ్యం ఇవ – ఊహించుట కశక్యమైన దైనట్లుగా, ఆభాతి – కన్పించుచున్నది.

బ్రహ్మస్వరూపమును దెలిసినవాఁడవైన యోగి! భగవంతుని చెయిదము లత్యాశ్చర్యకరము లైనవి. ఆతనివ్యాపారములు బ్రహ్మాదులకును నాలోచించిన తెలియ నశక్యమైనవిగాఁ దోఁచుచున్నవి.

యథా గుణాంస్తు ప్రకృతే ర్యుగపత్క్రమశోపి వా,
బిభర్తి భూరిశస్త్వేకః కుర్వన్కర్మాణి జన్మభిః. 9

ఏకః – ఒకఁడైన పరమపురుషుఁడు, జన్మభిః – జన్మములను స్వీకరించి, భూరిశః – అనేకములుగా, కర్మాణి – కార్యములను, యుగపత్ – ఒకసారిగనే, కుర్వన్ – చేయుచున్నవాఁ డగునో, క్రమశః – క్రమముగాఁ జేయుచున్నవాఁ డగునో, ప్రకృతేః – ప్రకృతియొక్క, గుణాన్ – గుణములను, యథా బిభర్తి – ఎట్లు ధరించుచున్నాఁడో (వివరింపుము).

పురుషరూపుఁడై యొంటిగాఁ బ్రకాశించుచున్న భగవంతుఁడు బ్రహ్మాది బహుజన్మముల నొకే సమయమందు స్వీకరించునో, క్రమముగా స్వీకరించునో. ప్రకృతిగుణముల నెట్లు ధరించునో తెల్పవలెను.

విచికిత్సిత మేతన్మే బ్రవీతు భగవాన్ యథా,
శాబ్దే బ్రహ్మణి నిష్ణాతః పరస్మింశ్చ భవాన్ ఖలు. 10

మే – నా యొక్క, ఏతత్ – ఈ, విచికిత్సితం – సంశయమును, బ్రవీతు – నీవు చెప్పెదవు గాక, శాబ్దే బ్రహ్మణి – శబ్దబ్రహ్మమును, పరస్మిన్ బ్రహ్మణిచ – పరబ్రహ్మ విషయమందును, నిష్ణాతః – పరిపూర్ణుఁడవు (నీవు).

ఓ భగవంతుఁడా! నీవు నా సందేహములకు సమాధాన మొసఁగవలెను. నీవు శబ్దబ్రహ్మమందుఁ బరిపూర్ణుఁడవు. ఆత్మజ్ఞానమందు నిష్ణాతుఁడవు.

శ్రీ సూత ఉవాచ:

ఇత్యుపామంత్రితో రాజ్ఞా గుణానుకథనే హరేః,
హృషీకేశ మనుస్మృత్య ప్రతివక్తుం ప్రచక్రమే. 11

రాజ్ఞా=రాజుచేత, హరియొక్క, గుణానుకథనే=గుణములను వివరించుట యందు, ఇతి=ఈ రీతిగా, ఉపామంత్రితః=ప్రార్థింపఁబడినవాఁడై, హృషీకేశం =సమస్తేంద్రియములను నడపించు భగవంతు నుద్దేశించి, అమనుస్మృత్య=ధ్యానించినవాఁడై, ప్రతివక్తుం=బదు లొసఁగుటకు, ప్రచక్రమే=ఆరంభించెను.

సూతుఁ డన్నాఁడు: శ్రీహరి గుణగణములను వర్ణింపవలెనని పరిక్షిత్తుచే నీ ప్రకారము ప్రార్థింపఁబడిన శుకబ్రహ్మ సమస్తేంద్రియ ములను నా యా వ్యాపారములయందుఁ బ్రేరేపించెడు శ్రీహరిని స్మరించి బదు లొసఁగుట కుద్యుక్తుఁ డైనాఁడు.

శ్రీ శుక ఉవాచ:

నమః పరస్మై పురుషాయ భూయసే,
సదుద్భవస్థాన నిరోధలీలయా,
గృహీతశక్తి త్రితయాయ దేహినా
మంతర్భవాయానుపలభ్య వర్త్మనే. 12

సదుద్భవస్థాన నిరోధలీలయా=సత్తైన ప్రపంచముయొక్క ఉత్పత్తి పరిపాలనము, సంహారము ననెడులీలచేత, గృహీతశక్తి త్రితయాయ=గ్రహింపఁబడిన మూఁడుశక్తులు గలవాఁడును, దేహినాం=దేహులయొక్క, అంతర్భవాయ=లోపల నున్నవాఁడును, అనుపలక్ష్యవర్త్మనే=చూచుటకును ఊహించుటకును నసాధ్యము లైన మార్గములతోఁ గూడినవాఁడును, భూయసే=అపరిచ్ఛిన్నుఁడునైన, పరస్మై పురుషాయ=పరమపురుషుని కొఱకు, నమః=నమస్కారము.

శుకుఁడు ఇష్టదేవతా గురునమస్కారాదిరూపమైన మంగళము నాచరించుచున్నాఁడు-

లోకముయొక్క సృష్టి స్థితి సంహారములకై ప్రకృతియొక్క రజస్సు, సత్త్వము, తమస్సు ననెడు మూఁడు గుణముల నంగీకరించి బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులను మూఁడు మూర్తులను గ్రహించి సర్వ ప్రాణుల యంతర్భాగములం దంతర్యామియై వసించువాఁడును, అపరిచ్ఛిన్నుఁడును నైన పరమపురుషునకు నమస్కారము.

భూయో నమస్సద్వృజినచ్ఛిదే౽సతా
మసంభవాయాఖిలసత్త్వమూర్తయే,
పుంసాం పునః పారమహంస్య ఆశ్రమే
వ్యవస్థితానా మనుమృగ్యదాశుషే. 13

సద్వృజినచ్ఛిదే = సత్పురుషుల పాపములను హరించువాఁడును, అసతాం = అసత్పురుషులయొక్క, అసంభవాయ = నాశముకొఱకై, అఖిలసత్త్వమూర్తయే = సమస్త దేవతామూర్తులను స్వీకరించినవాఁడును, పారమహంస్యే = పరమహంసలకు సంబంధించినది యైన, ఆశ్రమే = ఆశ్రమమందు, వ్యవస్థితానాం = ఉన్నట్టి, పుంసాం = పురుషులకు, అనుమృగ్యదాశుషే = అన్వేషణ ఫలమును నిచ్చుచున్నవాఁడును నైన పరమపురుషునకు, భూయో నమః = మఱల నమస్కారము.

అవ. విచిత్రఫలదాతయైన భగవంతుని మహిమను స్మరించికొని మఱల నమస్కరించుచున్నాఁడు-

వేదోక్తములైన ధర్మముల ననుష్ఠించు వారియొక్క సమస్త పాపములను నశింపఁజేయువాఁడు వాఁడే. అధర్మిష్ఠుల వినాశమునకై యా యా కర్మల నిచ్చెడి సకల దేవతాస్వరూపములను స్వీకరించినదియును వాఁడే. పరమహంసాశ్రమమందుండి పరమాత్మ స్వరూపమును నన్వేషించువారికిఁ దన యా స్వరూపమును జూపించువాఁడును వాఁడే. పరమగురువైన యట్టి భగవంతునకు నమస్కారము.

నమో నమస్తే స్త్వృషభాయ సాత్వతాం
విదూరకాష్ఠాయ ముహుః కుయోగినామ్,
నిరస్త సామ్యాతిశయేన రాధసా
స్వధామని బ్రహ్మణి రంస్యతే నమః. 14

సాత్వతాం=భక్తులకు, ఋషభాయ=జ్ఞానప్రకాశకుఁడును, కుయోగినాం=కుత్సితయోగులకు, ముహుః=మఱల మఱల, విదూరకాష్ఠాయ=చాల దూరమం దున్న స్థితిగలవాఁడును, నిరస్తసామ్యాతిశయేన=సమముగాని యతిశయముగాని లేనట్టి, రాధసా=ఐశ్వర్యముతో. స్వధామని=తన స్వరూపమైన, బ్రహ్మణి=బ్రహ్మస్థితియందు, రంస్యతే=రమించుచున్న వాఁడును నైన, పరమపురుషుని కౌఱకు, నమో నమః= మఱల మఱల నమస్కారము.

భక్తుల హృదయములం దాత్మజ్ఞానమును బ్రకాశింపఁజేయు వాఁడు వాఁడే. కుయోగు లెంత ప్రయత్నించినను దెలియఁబడరాని దూరమందున్న వాఁడు వాఁడే. తనకు సమమో అతిశయమో లేనట్టి యైశ్వర్యముతోఁ గూడినవాఁడును, స్వస్వరూపమైన బ్రహ్మస్థితియందు నిరంతరము నానందించుచుండెడి భగవంతుఁడైన పరమపురుషునకు నమస్కారము.

యత్కీర్తనం యత్స్మరణం యదీక్షణం
యద్వందనం యచ్ఛ్రవణం యదర్హణమ్,
లోకస్య సద్యో విధునోతి కల్మషం
తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమో నమః. 15

యత్కీర్తనం=ఎవని కీర్తనమును, యత్స్మరణం = ఎవని స్మరణమును, యదీక్షణం=ఎవని యీక్షణమును, యద్వందనం=ఎవని వందనమును, యచ్ఛ్రవణం=ఎవనికి సంబంధించిన శ్రవణమును, యదర్హణం = ఎవని పూజనమును, లోకస్య=ప్రపంచముయొక్క, కల్మషం=పాపమును, సద్యః=అప్పుడే, విధునోతి =నశింపఁజేయునో, సుభద్రశ్రవసే=మంగళకరమైన కీర్తిగల, తస్మై=అట్టి పరమాత్మకొఱకు, నమః=నమస్కారము.

విషయమును స్మరించికొని నమస్కరించుచున్నాఁడు-

ఎవని కథాకీర్తనమును, రూపస్మరణమును, మూర్తి దర్శనమును, వందనమును, కథాశ్రవణమును, పూజనమును సమస్త ప్రపంచకిల్బిషములను ఆ క్షణమందే హరించునో సర్వమంగళకరమైన కీర్తితోఁ గూడిన యా పరమాత్మకు నమస్కారము.

విచక్షణా యచ్చరణోపసాదనా
త్సంగం వ్యుదస్యోభయతోంతరాత్మనః.
విందంతి హి బ్రహ్మగతిం గతక్లమా
స్తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమో నమః. 16

విచక్షణాః=వివేకము గలవారు, యచ్చరణోపసాదనాత్=ఎవని పాదపద్మములను శరణుఁ జొచ్చుటచేత, అంతరాత్మనః=మనస్సుయొక్క, ఉభయతస్సంగం=ఉభయలోకములకు సంబంధించియున్న సంగమును, వ్యుదస్య=పోఁగొట్టుకొన్నవారై, గతక్లమాః=శ్రమరహితులై, బ్రహ్మగతిం=బ్రహ్మగతిని, విందంతి=పొందుచున్నారో.

ఆత్మానాత్మవివేకము గలవారు విచక్షణు లనిపించికొందురు. వారు ఆత్మస్వరూపుఁడైన శ్రీమహావిష్ణువు పాదములనే సర్వభావముతో శరణుఁ జొత్తురు. ఉభయ లోకములందున్న భోగకాంక్షలను మనస్సున నిరాకరింతురు. అట్టివారు కష్టలేశమును లేక బ్రహ్మైక్యభావము నందెదరు. అట్టి లోకమంగళకరమైన కీర్తిగల భగవంతు నుద్దేశించి నమస్కారము.

తపస్వినో దానపరా యశస్వినో
మనస్వినో మంత్రవిద స్సుమంగళాః,
క్షేమం న విందంతి వినా యదర్పణం
తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమో నమః. 1.

తపస్వినః = తపస్సునందు శ్రద్ధగలవారు, దానపరాః = దాన మొసఁగుట యందుఁ దాత్పర్యము గలవారు, యశస్వినః = కీర్తిని సంపాదించి కొనుటయే పరమధ్యేయమైనవారు, మనస్వినః = పరమయోగులు, మంత్రవిదః = మంత్రాధ్యాన ముతో బ్రహ్మతత్త్వమును దెలిసికొనవలె ననువారును, సుమంగలాః = సదాచారము ననుష్ఠించువారు, యదర్పణం వినా = ఆ ఫలమును భగవంతున కర్పించుట యను కార్యము లేనిది, క్షేమం న విందంతి = క్షేమమును బొందలేరో!, సుభద్రశ్రవసే తస్మై నమో నమః.

అవ: భక్తి లేనివారు ఏది సాధించినను ఫలము లేదు. ఈ విషయమును ప్రకాశింపఁ జేయుచు భగవంతునకు నమస్కరించు చున్నాఁడు.

తపస్సు, దానము, యశస్సు-వీనికిఁ గారణమైన వీర్య, శౌర్య, పాండిత్యాదులును, అష్టాంగయోగము, మంత్రము, సదాచారము-వీని నన్నిటిని సర్వేశ్వరునకు సమర్పించిననే తత్పరమ ఫలభూతమైన సుఖ మేర్పడును. అట్లర్పింపనిచో నివన్నియు వ్యర్థములే. ఇట్టి సర్వోన్నతమైన కీర్తిగల భగవంతునకు నమస్కారము.

కిరాత హూణాంధ్ర పుళిందపుల్కసా
ఆభీర కంకా యవనాః కషాదయః,
యేఽన్యే చ పాపా యదుపాశ్రయాశ్రయా
శ్శుధ్యంతి తస్మై ప్రభవిష్ణవే నమః. 18

కిరాత = మృగములను వేఁటాడి బ్రతుకు వననివాసులు, హూణ = ద్వీపాంతరములందు వసించుచు యోగ్యాయోగ్యతా విచక్షణలేక సర్వమును భక్షించుచు బ్రదుకువారు, ఆంధ్ర = నీచజాతులకుఁ జెందిన యాంధ్రులనువారు, పుళింద = కిరాతులలో నొకజాతి, పుల్కసాః = పశుహింస నొనర్చెడి నీచులు, ఆభీర = పశువులపై నాధారపడి జీవించెడి జాతి, కంకాః = కాకులు గాడిదలు మొదలైనవాని మాంసము దినెడు జాతి, యవనాః = యవనదేశములకుఁ జెందినవారు, కషాదయః = కషాదినీచ

సజేసి యున్నవి అవి, యదుపాశ్రయాశ్రయాః=భగవంతు నాశ్రయించియున్న భక్తులయొక్క యాశ్రయమును సంపాదించికొన్నవారై, శుధ్యంతి=పాప విముక్తులై పవిత్రతను బొందుదురో, ప్రభవిష్ణవే=అట్టి సర్వమువకును ప్రభువైన, తస్మై=ఆ వాసుదేవ పరబ్రహ్మము కొఱకు,నమః=నమస్కారము.

క్రూరములును, సాత్త్వికములును నైన మృగములను వధించి వాని మాంసముతో జీవించు కిరాతులు, సదాచారరహితులై ద్వీపాంతరములలో నివసించు విచక్షణలేని జీవితమును గడపు హూణులు, వంశశుద్ధిలేక యనేక నీచజాతుల కలయికతో నేర్పడిన యాంధ్రులు, అడవులలో వసించు పుళిందులు, పశ్వాదులను వధించి జీవించు పుల్కసులు, కాకులు, గాడిదలు మొదలైనవానినిఁ దిని జీవించు కంకులు, యవనదేశస్థులు, ఆయుధములే ప్రధానముగా జీవించు కషాదులు, అభీరులు-ఇట్టి యనేకులైన పాప వృత్తులతో జీవించువారును, భగవద్భక్తుల యాశ్రయముతో సమస్తపాపములను బోఁగొట్టుకొని పరమ పదము నందుచున్నారు. సర్వ మొనర్చుటకు శక్తుఁడైన యా పరమేశ్వరునకు నమస్కారము.

స ఏష ఆత్మాత్మవతామధీశ్వర
స్త్రయీమయో ధర్మమయ స్తపోమయః,
గతవ్యళీకై రజశంకరాదిభి
ర్వితర్క్యలింగో భగవాన్ ప్రసీద తు. 19

ఆత్మవతాం=ధీరులైన వారికి, ఆత్మా=ఆత్మస్వరూపుఁడై నిరంతరమును ప్రకాశించుచుండువాఁడును, అధీశ్వరః=కర్మఫల ప్రదాతయు, త్రయీమయః=వేద స్వరూపుఁడై నవాఁడును, ధర్మమయః=ధర్మమూర్తియు, తపోమయః=తపస్స్వరూపుఁడును, గతవ్యళీకైః=నిష్కపటమైన భావముగల, అజశంకరాదిభిః=బ్రహ్మదేవుఁడు శంకరుఁడు మొదలైన వారిచేత, వితర్క్యలింగః=విమర్శించి కొలుచుటకు యోగ్యమైన స్వరూపముగల, సః భగవాన్=ఆ భగవంతుఁడు, ప్రసీదతాం=మా యందుఁ గరుణగల వాఁ డగుఁగాక।

బుద్ధిచాంచల్యములేక సర్వదా తనయందే రమించుచున్న మహాయోగుల కాత్మస్వరూపుఁడై నిరంతరమును ప్రకాశించుచున్న వాఁడు, కర్మకాండయం దాసక్తి గలిగి కర్మానుష్ఠానపరులైన వారికి తత్తత్కార్యములకు సంబంధించిన ఫలము నిచ్చువాఁడు, ధర్మశాస్త్రములందుఁ దాత్పర్యముగలవారికి ధర్మస్వరూపుఁడై భాసించువాఁడు, ఉపాసకులకు వారివారి తపఃఫలము ననుగ్రహించువాఁడు, వేదస్వరూపుఁడై భాసించువాఁడు, నిష్కపట భక్తులైన బ్రహ్మ పరమేశ్వరుఁడు మొదలైన వారిచే నాశ్చర్యముచేఁ గనుఁగొనఁదగిన రూపముచేఁ గూడినవాఁడు - అట్టి యా భగవంతుఁడు మాయందుఁ గరుణాపరుఁడగుఁ గాక!

శ్రియః పతిర్యజ్ఞపతిః ప్రజాపతి
ర్ధియాంపతి ర్లోకపతి ర్ధరాపతిః,
పతి ర్గతిశ్చాంధకవృష్ణిసాత్వతాం
ప్రసీదతాం మే భగవాన్ సతాంగతిః. ౨౦

శ్రియఃపతిః=లక్ష్మీదేవినిఁ బరిపాలించెడు ప్రాణవిభుఁడును, యజ్ఞపతిః=యజ్ఞస్వరూపుఁడుగా ననుష్ఠింపఁబడి దానిని నిర్విఘ్నముగా నెరవేర్చి తత్ఫలమొసఁగువాఁడును, ప్రజాపతిః=సమస్తప్రాణులను వాని వాని స్థానములందు నియమించి పరిపాలించువాఁడును, ధియాం పతిః=బుద్ధి మొదలైన సమస్తేంద్రియములను వాని వాని వ్యాపారములందుఁ బ్రేరేపించువాఁడును, లోకపతిః=సమస్త లోకములను తత్తదుచితస్థానముల నియమించి పాలించువాఁడును, ధరాపతిః=భూమిని రక్షించువాఁడును, అంధక వృష్ణిసాత్వతాం = అంధకులు, వృష్ణులు మొదలైన యాదవకుల భక్తులకు, పతిః=పతియైనవాఁడును, గతిః=సర్వావస్థలయందును ఆశ్రయణీయుఁడును, సతాం గతిః=సత్పురుషులకుఁ బరమప్రాప్యుఁడై పాలించువాఁడును నైన, సః భగవాన్=ఆ భగవంతుఁడు, మే ప్రసీదతాం=నాకుఁ బ్రసన్నుఁడగుఁ గాక!

సర్వజగత్తుల కధికారిణి లక్ష్మీదేవి. ఆమెను సర్వరీతులఁ బరిపాలించెడు పతియైనవాఁడు, యజ్ఞస్వరూపుఁడు, విష్ణువు. తద్రూపముగా యజ్ఞము లనుష్ఠించువారి కార్యములను నిర్విఘ్నముగా నెరవేర్చి వారికి సత్ఫలముల నొసఁగువాఁడు శ్రీమన్నారాయణుఁడే. సమస్త ప్రాణులను వాని వాని స్థానమందు నియమించి పాలించెడి వాఁడు వాఁడే. ఇంద్రియములను దత్తత్ప్రవృత్తులకై ప్రేరేచి కర్మఫలముల నొసఁగువాఁడు వాసుదేవుఁడే. సమస్త లోకములను తత్తదుచితస్థానముల నిల్పి పాలించువాఁడు వీఁడే. భూమిని దుర్మార్గుల నుండి రక్షించి యామె యోగక్షేమము లరయువాఁడా భగవానుఁడే. అంధకులు, వృష్ణులు మొదలైన భక్తులకు పతి వాఁడే. గతియును వాఁడే. సత్పురుషులకు రక్షకుఁడైనవాఁడా మధుసూదనుఁడే. ఆ కృష్ణపరమాత్మ నాయెడఁ బ్రసన్నుఁ డగుఁగాక!

యదంఘ్ర్యభిధ్యానసమాధి ధౌతయా
ధియా నుపశ్యంతి హి తత్త్వమాత్మనః,
వదంతి చైతత్కవయో యథారుచం
స మే ముకుందో భగవాన్ ప్రసీదతామ్. 21

యదంఘ్రి-ఎవని పాదపద్మములయొక్క, అనుధ్యాన-ఎడతెగని ధ్యానముచే నేర్పడిన, సమాధి-సమాధిస్థితితో, ధౌతయా-శుద్ధ మొనర్పఁబడిన, ధియా-బుద్ధిచేత, ఆత్మనః-ఆత్మయొక్క, తత్త్వం-తత్త్వమును, పశ్యంతి-చూతురు, కవయః-జ్ఞానులైనవారు, ఏతత్-దీనిని, యథారుచం-వారి వారి యభిరుచుల ననుసరించి, వదంతి చ-వచింతురు, భగవాన్-జ్ఞానపరిపూర్ణుఁడైన, సః ముకుందః-ముక్తిదాతయైన యా పరమాత్ముఁడు, మే-నాకు, ప్రసీదతాం-ప్రసాదయుక్తుఁ డగుఁగాక.

మహాయోగులు నిరంతర మాతని పాదపద్మములను ధ్యానింతురు. ఆ ధ్యానముచే వారికి సమాధిస్థితి యేర్పడును. దానితో

వారి బుద్ధి సర్వాత్మనా పరిశుద్ధమగును. అప్పుడు వారికి ఆత్మ యొక్క సహజస్థితి స్పష్టముగాఁ గన్పించును. ఆ యాత్మను వారు దమ తమ యభిరుచులకుఁ దగినట్లు వర్ణించికొందురు. అట్టి యు ముక్తిదాతయగు పరమాత్ముఁడు నన్ననుగ్రహించుఁ గాక!

ప్రచోదితా యేన పురా సరస్వతీ
వితన్వతాఽజస్య సతీం స్మృతిం హృది,
స్వలక్షణా ప్రాదురభూత్కిలాస్యత
స్స మే ఋషీణామృషభః ప్రసీదతామ్, 22

పురా=ఆదికాలమందు, అజస్య=బ్రహ్మయొక్క, హృది=హృదయమందు, సతీ=సృష్టివిషయికమైన, స్మృతిం=జ్ఞానమును, వితన్వతా=ప్రకాశింపఁజేయుచున్న, యేన=ఎవ్వనిచేత, ప్రచోదితా=ప్రేరేపింపఁబడిన, స్వలక్షణా=అసాధారణ లక్షణములతోఁ గూడిన, సరస్వతీ=వేదవాక్కు, అస్యతః=ముఖమునుండి, ప్రాదురభూత్=ప్రాదుర్భవించెనో, ఋషీణాం=ఋషులకు, ఋషభః=శ్రేష్ఠుఁడైన, సః=ఆ భగవంతుఁడు, మే ప్రసీదతాం=నాకుఁ బ్రసన్నుఁ డగుఁగాక।

కల్పాదియందు బ్రహ్మదేవుని మనస్సులో లోకసృష్టిని గూర్చిన యాలోచన యేర్పడెను. దానిని జనింపఁజేసినవాఁడు వాసుదేవుఁడే. ఆతని ప్రేరణచేతనే శిక్షాకల్పాది శాస్త్రములతోఁ గూడినది, అసాధారణ మాహాత్మ్యము గలదియు నైన వేదవాణి బ్రహ్మదేవుని ముఖమునుండి యావిర్భవించినది. దాని సాయముతో నాతఁడు సృష్టికార్యమును నెరవేర్చినాఁడు. సర్వులకును జ్ఞానప్రదాన మొనర్చెడివారిలో పరమశ్రేష్ఠుఁడైన యా భగవంతుఁడు నాకుఁ బ్రసన్నుఁ డగుఁగాక!

ప్రభుః యః—సర్వవ్యాపకుఁడైన యే భగవంతుఁడు, మహద్భిః—గొప్పవైనట్టి, భూతైః—పంచభూతములచేత, ఇమాః పురః—ఈ శరీరములను, నిర్మాయ—సృష్టించి, పురుషః—పురుషస్వరూపుఁడై, అమూషు—ఈ శరీరములందు, శేతే—శయించునో, షోడశాత్మకః—పదునాఱు తత్త్వములయొక్క యాత్మస్వరూపుఁడై, షోడశగుణాన్—పదునాఱు గుణములను, భుంక్తే—అనుభవించునో, సః భగవాన్—ఆ భగవంతుఁడు, మే వచాంసి—నా వాక్కులను, అలంకృషీష్ట—అలంకరింపవలెను.

అవ: తన వాక్కులను వినువారికి పరమానంద మేర్పడవలెననియు, శృంగార కరుణాది రసపుష్టి దన వాక్కుల కుండవలెననియు భావించి సర్వులయందును అంతర్యామియై వసించెడు భగవంతునిఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడు-

సర్వవ్యాపియైన భగవంతుఁడు మహాభూతములతో సర్వశరీరములను సృష్టించును. పదునొకం డింద్రియములు, పంచభూతములు-వీనితోఁ గూడిన శరీరములందు వాని వానిని తత్తద్వ్యాపారములందు లగింపఁజేయుచు పురుషస్వరూపుఁడై అంతర్యామియై యా శరీరములం దుండును. అట్టి యా భగవంతుఁడు నా వాక్కులందు నిలిచి పలికించుఁ గాక!

నమస్తస్మై భగవతే వేదవ్యాసాయ వేధసే,
పపుర్జ్ఞానమయం సౌమ్యా యన్ముఖాంబురుహాసవమ్. 24

జ్ఞానమయం—జ్ఞానాత్మకమైన, యన్ముఖాంబురుహాసవం—ఎవని ముఖమునుండి నిస్సృతములైన వాక్కు లనెడు మకరందమును, సౌమ్యాః—శాంతస్వరూపులైన సజ్జనులు, పపుః—పానము సేసిరో, అమితతేజసే—అపరిచ్ఛిన్నమైన తేజస్సు గలిగిన, భగవతే—భగవత్స్వరూపుఁడైన, తస్మై వేదవ్యాసాయ—ఆ వేదవ్యాస మహాముని కొఱకు, నమః—నమస్కారము.

అవ: జ్ఞానప్రదుఁడును తండ్రియు నైన వ్యాసభగవానునకు నమస్కరించుచున్నాఁడు-

ఎవని ముఖాబ్జమునుండి జాఱిన జ్ఞానమయమైన వాక్కనెడు మకరందము పరమశాంతులైన జ్ఞానులు తృప్తిదీఱఁ గ్రోలుదురో అట్టి యపరిచ్ఛిన్న తేజస్కుఁడైన వ్యాసభగవానునకు నమస్కారము.

ఏతదేవాత్మభూ రాజన్! నారదాయ విపృచ్ఛతే,
వేదగర్భోఽభ్యధాత్ సాక్షాత్ యదాహ హరిరాత్మనః. 25

రాజన్ = ఓ రాజా!, హరిః = వాసుదేవుఁడు, ఆత్మనః = తనకు, యత్ = దేనిని, ఆహ = ఉపదేశించెనో, వేదగర్భః = వేదములను గర్భమందు ధరించిన, ఆత్మభూః = బ్రహ్మదేవుఁడు, విపృచ్ఛతే = తన్నుఁ బ్రశ్నించిన, నారదాయ = నారదుని కొఱకు, ఏతదేవ = దీనినే, అభ్యధాత్ = వచించెను.

అవ: పరీక్షిత్తడిగినదాని కుత్తరమైన సంగతిని బ్రహ్మనారద సంవాదముగా సంప్రదాయవిదులు వాకొందురని తెల్పుచున్నాఁడు-

ఓ రాజా! నీవు నన్నడిగినట్లే పూర్వమందు నారదమహర్షి బ్రహ్మ నడిగెను. సమస్త వేదముల కుత్పత్తిస్థానమైన యా బ్రహ్మ కల్పాదియందు వాసుదేవుఁడు దన కుపదేశించిన విధమునే పుత్త్రుఁడైన నారదున కుపదేశించినాఁడు.

విజయధ్వజ వ్యాఖ్యానము:

అవ: సంక్షేపముగా శ్రీహరి చరిత్రను వినుటచేత నతని యందే యవహితమైనది పరీక్షిత్తు మనస్సు. అతిశయమైన భక్తితో నింకను విశేషముగా వినవలెనను నిచ్ఛగలవాఁడై శ్రీహరి యాతని భక్తులు-వీరి లీలలనుగూర్చి ప్రశ్నించుట, శుకబ్రహ్మ గురుదేవతలకు నమస్కరించి యా రాజు ప్రశ్నలకు సమాధాన మొసఁగ నారంభించుట మొదలైనవిషయము లీ యధ్యాయమందు వచ్చును. మొదలు శుకబ్రహ్మ యుపదేశముతో రాజున కేర్పడిన విజ్ఞాన వైరాగ్యముల ననువాద మొనర్చుచున్నాఁడు.

ఆత్మనః = సర్వగుణ పరిపూర్ణుఁడైన శ్రీహరి యొక్క, తత్త్వ నిశ్చయం = యథావత్తైన జ్ఞానమును గల్పించెడి, పైనిఁ జెప్పిన ప్రకారము, వైయాసకేః వచః, ఉపధార్య, ఔత్తరేయః, కృష్ణే సతీం = భక్తితోఁ గూడిన, మతిం = మనస్సును, వ్యధాత్ = కల్పించికొనెను కృష్ణుఁడు సేవ్యుఁడు. తపేతరము గాదను నిర్ణయమునకు వచ్చెనని సారము. 1

ఆత్మజాయా....బంధుషు, నిత్యం = ఎప్పుడును, వ్యూఢాం = హరిభక్తి లేనివారికి దృఢముగా నుండునట్టి, మమతాం = అహంకార మమకారములను, అవికలే = స్వామి, అమాత్యుఁడు, పురము, రాష్ట్రము, కోశము, దండము, మిత్రు లనెడు సప్తాంగములతోఁ బూర్ణమైన, రాజ్యే = రాజ్యమందలి, మమతాం చ = అభిమానమును, జహౌ = వదలెను.

శ్రీహరియే సర్వస్వతంత్రుఁడను జ్ఞానము లేనివారికి 'నేను నాది' యను దృఢమైన యభిమాన ముండును. శ్రీహరి విషయము నెఱిఁగిన పరిక్షిన్మహారాజు ఆ యహంకార మమకారముల నింతకు ముందే వదలినాఁడు. శుకాచార్యుల యుపదేశమైన తర్వాత నింక మహావైరాగ్యశాలి యయ్యె నని 'చ' శబ్దము సూచించుచున్నది 2

అవ : తర్వాత నేమి యడిగె నను ప్రశ్నకు జవాబు చెప్పుచున్నాఁడు.

స త్తమాః మహాయశాః సంస్థాం విజ్ఞాయ యత్ త్రైవర్గికం = కర్మ ధర్మార్థకామములకు సాధనమైన ప్రవృత్తికర్మ మేదిగలదో (తత్ కర్మచ) ఆ కర్మమును, సన్న్యస్య = శ్రీహరియందే సమర్పించి, దృఢం = స్థిరమైన, స్వాత్మభావం = శ్రీహరియే తనస్వామి యనెడు దృఢమైన భక్తిని, గతః = పొందినవాఁడై- దీనితో రాజున కధికారసంపద యున్నదని తెలిపిన ట్లైనది. కృష్ణానుభావశ్రవణే = కృష్ణపరమాత్మ సామర్థ్య

మీరు), యత్ పృచ్ఛథ = ఏ విషయము నడిగితిరో, ఇమం అర్థమేవ = ఈ యర్థమునే, పప్రచ్ఛ=అడిగెను. శ్రద్దధానో మహామనాః అని శ్రీధరుఁడు. 'మహాయశాః' అని విజయధ్వజులు. 'ఆత్మభావం పరంగతః' శ్రీధరులు. 'స్వాత్మభావం దృఢంగతః' విజయధ్వజులు. 3, 4

అవ: తనకిష్టమైన విషయమును బ్రశ్నింపఁబోవుచున్నవాఁడై శుకాచార్యులమాటను బొగడుచున్నాఁడు-

బ్రహ్మన్ = అనఘ!, హరేః కథాః కథయతః సర్వజ్ఞస్య = యోగ్యతానుగుణముగా సర్వశాస్త్రార్థములను దెలిసిన, తవ వచః, సమీచీనం=ఇష్టసాధనమును దెలుపునది. అంతే గాదు. దానికున్న ప్రతిబంధకమును గూడఁ దొలఁగించునది. దీనిచేత, మహ్యం=నా యొక్క, తమః=లోపలియజ్ఞానము, విశీర్యతే=సమూలముగా నాశ మగుచున్నది. దీనివలన ప్రతిబంధకనివృత్తిని దెలిపిన ట్లైనది. 'నా యొక్క' అనుటచేత, నిష్టసాధనజ్ఞానము గల్గించుచున్నదని గూడఁ దెలిపిన ట్లైనది. లేక, యతః=ఏ కారణముతో నా యజ్ఞానమును బోఁగొట్టుచున్నదో అందుచే నీవాక్యము సమీచీనము' అనియైనను అర్థ మొనర్ప వచ్చును. 5

ఏడవ శ్లోకమునకు మూఁడు పాదములు. భగవాన్=సమగ్రై శ్వర్యవంతుఁడైన శ్రీహరి, ఆత్మమాయయా = 1. తనయిచ్ఛచేత, 2. తన కధీనమైన ప్రకృతిచేత, అధీశ్వరైః=జగన్నియామకులని పేరు గొన్న యితరదేవతలచేత, దుర్విభావ్యం = ఒనర్చుట కశక్యమైన, ఇదం=చరాచరాత్మకమైన యీ జగత్తును, యథా=ఏ ప్రకారముగా, సృజతే = సృష్టించునో, విభుః యథా గోపాయతి పునః, యథా సం యచ్ఛతే, పురుశక్తిః=అనంతమైన శక్తిగల, పరః పుమాన్=సర్వోత్తమ పురుషుఁడైన శ్రీహరి, ఆత్మానం=తన్ను, క్రీడన్=అవతారముల మూల కముగాఁ గ్రిడింపఁ జేయుచున్నవాఁడై, యాం యాం వృత్తిం ఉపా

క్రియాత్యాం కరోతి = ఈ జగత్తున కపేక్షితమైన సర్వమును సామాన్యముగా నొనర్చునో లేక, వికరోతి = విశేషముగా నొనర్చునో దానిని, భూయ ఏవ = మాటిమాటికిని, వివిత్సామి = తెలిసికొనుటకుఁ గోరుచున్నాను. 'చ' - పరమాత్ముఁడు, నిర్వికారస్సదా శుద్ధః' అనెడు ప్రమాణముతో వికారశూన్యుఁడు గదా! 6, 7

తాత్పర్యము : ఈ జగత్తును శ్రీహరి దనయిచ్ఛతోఁ దన కధీనమైన ప్రకృతి నుపయోగించికొని సృష్టించును. జగన్నియామకులని ప్రసిద్ధులైన యితర దేవతల కిది సాధ్యము గాదు. కనుక శ్రీహరి సృష్ట్యాదుల నెట్లొనర్చును? జీవుని సంసారబద్ధునిగా నెట్లొనర్చును? అవతారరూపములుగాఁ దా నెట్లు క్రీడించును? సామాన్యము విశేషము అని రెండు రీతులుగా నీ జగత్తునం దపేక్షితమైన సర్వమును ఎట్లు గల్పించును? ఈ విషయములను మాటిమాటికిని దెలియఁగోరుచున్నాను.

అవ: భగవంతుని చేష్టావిషయకమైన జ్ఞానము నెఱిఁగించువాఁడు జ్ఞానులయందును దొరకుట కష్టమని చెప్పుచున్నాఁడు-

బ్రహ్మన్ అద్భుతకర్మణః = అద్భుతకర్మల నొనర్చునట్టి, భగవతః = సర్వసమర్థుఁడైన, హరేః = శ్రీహరియొక్క, చేష్టితం = కార్యములోని రహస్యము, కవిభిశ్చాపి = అపరోక్షజ్ఞానులచేతను, దుర్విభావ్యం ఇవ = సంపూర్ణముగాఁ దెలియరానిదని, ఆభాతి = తోఁచుచున్నది, నూనం = నిశ్చయము, 'చ' కారముతో నజ్ఞానుల కెట్లును దెలియదు; జ్ఞానులకుఁ దెలియుటగూడఁ గష్టమని సూచింపఁబడినది. 8

అవ: ఐనను ఒకప్రశ్న యున్నదని యడుగుచున్నాఁడు-

ఏకః = అద్వితీయుఁడును, ముఖ్యుఁడును నైన పరమాత్మ, జన్మభిః = వాసుదేవుఁడు మొదలైన యవతారములచేత, భూరిశః = ఎక్కువగా, కర్మాణి = సృష్టిమొదలైనకార్యములను, కుర్వన్ = చేయుచున్నవాఁడై, ప్రకృతేః = ప్రకృతియొక్క, గుణాన్ = సత్త్వాది గుణములను, యథా =

ఎట్లు, యుగపత్ = అథవా, క్రమశః, బిభర్తి=ధరించును, 'తు' అనుటచేత, గుణములు పరస్పర విరుద్ధస్వభావము గలవగుటచేత, వాని నొక్కతేసారిగా గ్రహించుటలో ననుపపత్తిని సూచించుచున్నాఁడు. 'అపి' అనుటతో నా గుణముల గ్రహణము క్రమముగా నుండునని సూచితమైనది. 9

అవ: ఈ విషయము దెలియవలెనను కోర్కిమాత్రమే గాదు. తాము సమాధానము చెప్పవలెనని కూడ ప్రార్థించుచున్నాను అనుచున్నాఁడు. భగవాన్ విచికిత్సితం ఏతత్ యథా=శాస్త్రానుగుణముగా, మే బ్రవీతు. దీనిని వివరించుటకుఁ దమకు పాండిత్య మున్నదని యెఱిఁగించుచున్నాఁడు-

భవాఁ=తమతో, శబ్దబ్రహ్మణి=శబ్దాత్మకములైన సకలశాస్త్రము లందును, పరస్మిన్ చ=తత్ప్రతిపాద్యుఁడై సర్వోత్తముఁడైన శ్రీహరికి సంబంధించిన జ్ఞానమందును, నిష్ణాతః ఖలు=పండితులు గదా!. దీని చేత నలౌకికమైన విషయమును తెలియఁజెప్పుటకు మీరే సమర్థులని పలికినట్లైనది. 10

అవ: పరీక్షిత్తు ఇట్లు ప్రశ్నింపఁగా, తర్వాత శుకబ్రహ్మ యేమి చేసె నను శౌనకాదుల మనస్సులలోని శంకను సూతుఁడు పరిహరించుచున్నాఁడు-

రాజ్ఞా ఇతి విభోః గుణానుకథనే ఉపామంత్రితః హృషీకేశం అనుస్మృత్య ప్రతివక్తుం-ఉత్తరముగా భాగవతమును జెప్పుటకు ప్రచక్రమే. 'హృషీకేశం' అనుటచేత ముఖ్యముగా వాక్కు మొదలైన యింద్రియశక్తుల నుద్బోధించువాఁడు శ్రీహరియే యని చెప్పినట్లైనది. పరీక్షిత్తు ప్రశ్న కుత్తరముగా భాగవతపురాణముఁ జెప్ప నిచ్ఛగలవాఁడై శుకబ్రహ్మ శిష్టాచారము ననుసరించి తన యిష్టదేవతను ఈ శ్లోకము మొదలుకొని యిరువదినాల్గవ శ్లోకమువఱకును స్మరించుచున్నాఁడు. 11

భూయసే = పరిపూర్ణుఁడును సుఖస్వరూపుఁడును నైనవాఁడు, సదుద్భవస్థాన నిరోధలీలయా = సత్యమైన ప్రకృతియొక్క ఉత్పత్తి, పాలన, లయము మొదలైన లీలలచేత(నిత్యం), గృహీతశక్తిత్రయాయ = ఇచ్ఛా జ్ఞాన క్రియాత్మకములైన మూఁడు శక్తులను బొందియున్నట్టియు, దేహినాం = జీవులయొక్క కన్ను మొదలైన యింద్రియములకు, అనుపలభ్యవర్త్మనే = అజ్ఞేయమైన మార్గము గలిగిన, అంతర్ధ్రువాయ = అంతర్యామి స్వరూపముతో సర్వకాలములందును, జీవాంతస్థుఁడై యున్న, పరస్మై పురుషాయ = సర్వోత్తముఁడైన శ్రీహరికి, నమః. 'ఇచ్ఛాజ్ఞానం క్రియాచేతి నిత్యాశ్శక్తయ ఈశితుః' అనెడు ప్రమాణముతో నిత్యమైన శక్తులను బొందినవాఁడని యర్థము. ఈ విషయమందు వేదము మొదలైన సచ్ఛాస్త్రములే ప్రమాణము. అంతేగాని ప్రత్యక్షప్రమాణముగాదను విషయము కన్ను మొదలైనయింద్రియముల కగోచరుఁడను దానిచేఁ జెప్పినట్లైనది. బహుదూరమందుండుటచేఁ గన్నుల కగపడక పోవచ్చును గదా! అను దానిని బూర్వపక్షీకరించుటకై 'అంతర్ధ్రువాయ' అన్నాఁడు. 'యో వై భూమా తత్సుఖం' అనుశ్రుతి 'భూయసే' అనుటకుఁ బ్రమాణము. 'ద్వావిమౌ పురుషౌలోకే' మొదలైన గీతావాక్యములు పురుషోత్తముఁ డనుటకుఁ బ్రమాణములు. 'అసదుద్భవస్థాన నిరోధలీలయా' అని శ్రీధరుల పాఠము. 'సదుద్భవస్థాన నిరోధలీలయా' అని విజయధ్వజుల పాఠము. 'అంతర్ధ్రువాయ' అని విజయధ్వజులు. 'అంతర్భవాయ' అని శ్రీధరులు. 12

అవ: శ్రీహరి యనుగ్రహమునకుఁ దక్కిన సాధనములకంటెను భక్తితో మరల మరల నొనర్చెడి నమస్కారమే సర్వోత్తమము. నారాయణుని ప్రీతి కదే ముఖ్యకారణమని వివరించుచున్నాఁడు–

సద్వృజినచ్ఛిదే = శ్రీహరికి ప్రీతికరములైన ప్రశస్తకర్మల నొనర్చెడు జనులయొక్క దుఃఖకరమైన పాపమును నాశ మొనర్చునట్టియు

గుణములతోఁ గూడిన స్వరూపము గలట్టియు, పారమహంస్య ఆశ్రమే =పరమహంసలకు సంబంధించిన సన్న్యాసాశ్రమమందున్న, పుంసాం పునః=సత్పురుషులకు మాత్రమే, అనుమృగ్యదాశుషే=వేడిన దాని నిచ్చెడు, పరస్మై=పురుషోత్తమునకు, భూయః=మఱల, నమః.

ఎవ్వనితో నిష్టప్రాప్తియుఁ దత్ప్రతిబంధక నివృత్తియు నగునో వాఁడే సేవ్యుఁడు. ఈ గుణములు శ్రీహరియం దున్నవని 'సద్వృజి నచ్ఛిదే' 'అసతాం అసంభవాయ' అనువానితోఁ జెప్పినట్లైనది. 'అఖిలసత్త్వమూర్తయే' అనుటచేత దీని నొనర్చెడు సర్వసామర్థ్యము గలవాఁడని వివరించిన ట్లైనది. 'నిశ్శేషగుణపూర్ణత్వా త్సత్త్వ ఇత్యేవ తం విదుః' అను ప్రమాణముతో చరాచరాత్మకమైన ప్రాణులే మూర్తిగా గలవాఁడు అను నర్థకల్పనము దోషమని చెప్పినట్లైనది. 'అనుమృగ్య దాశుషే' అనుటతో వీనిచేతనే నిష్టప్రాప్తి యగునని ఉక్తము. పునః శబ్దమునకు అవధారణార్థ మొనర్చుటచే యోగ్యుల కిష్టప్రదుఁడని అయోగ్యులకు కాఁడు అని వివరించి నట్లైనది. 13

అవ: అయోగ్యు లనఁగా నెవరు? సన్న్యాసులుగాని జ్ఞానులని చెప్పినచో 'తమేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతి' అనెడు వాక్య మప్రమాణ మగును. 'అజ్ఞులైన జనులు' అని చేసినచో 'అజ్ఞానాం జ్ఞానదో విష్ణుః' అనునది ప్రమాణ మగును. కనుక నిచ్చట నయోగ్యు లనఁగా నెవరు? ఈ యాశంకను బరిహరించుటకై భాగవతశాస్త్ర మందుఁ జెప్పినదానికంటె విరుద్ధమైన యాచారముగలవా రయోగ్యు లని వివరించుచున్నాఁడు.

సాత్వతాం = సాత్వతసంహితయందుఁ జెప్పినట్లుగా శ్రీహరి నర్చించెడు జనులకు, ఋషభాయ=1. జ్ఞానమును హెచ్చించి ముక్తి నిచ్చెడువాఁడును, 2. శోభనమైన ముక్తియోగ్యతను బడసియున్నను

నింకను జ్ఞానపరిపూర్తిగాని పుణ్యులకు జ్ఞానప్రదుఁడైన వాఁడును. దీనితోఁ బైనిఁజెప్పిన రెండు వాక్యములును ప్రమాణములే యని తెలి పినట్లైనది. కుయోగినాం=కుత్సితులైన యోగులకు, విదూరకాష్ఠాయ =1. బహుదూరమందున్న పరిపూర్ణత గలిగినట్టియు, తా నున్న దిక్కుఁ గూడఁ దెలియఁ జేయనట్టియు, నిరస్తసామ్యాతిశయేన = సామ్యము, అతిశయము లేనట్టి, రాధసా=స్థితితో, స్వధామని=స్వ ప్రకాశమైన, బ్రహ్మణి=అవిచ్ఛిన్న చిదానందరసాత్మకమైన తనయందు రంస్యతే=క్రీడించుచున్నట్టి, తే = సర్వోత్తముఁడైన పురుషుఁ డనిపించి కొన్న నీకు, నమోనమః=పలుమాఱు నమస్కారము, అస్తు. రంస్యతే అని చెప్పుటచే నీ రసానుభవము హరికి సర్వకాలములందును దప్పక యుండునని చెప్పినట్లైనది. ఈ పరమాత్ముని రీతి లోకవిలక్షణమైనదని తెలుపుటకే పరస్మై పదప్రయోగము. అడుగడుగునను ననుసంధాన మొనర్పవలెనని వచించుటకే బహునమస్కారములు. 14

కీర్తనమొదలైన వానిచేత మనః కల్మషమును బోఁగొట్టుకొన్న వానికిఁ బరమేశ్వరునిఁ గూర్చిన నమస్కారమే సరిపోవు నను నభి ప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు-

యత్కీర్తనం, యచ్ఛ్రవణం, యదీక్షణం, యద్వందనం, యత్స్మరణం, యదర్హణం, లోకస్య=జనులయొక్క, కల్మషం= పాపమును, సద్యః=భక్తిపూర్వకముగా నొనర్చినంతనే, విధునోతి= పోఁగొట్టునో, సుభద్రశ్రవసే నమోనమః. 15

వైరాగ్యముతో దృఢమైన భక్తిచేత నొనర్చెడు శ్రీహరిపాద సేవయే అపరోక్షజ్ఞానమునకు సాధన మగునని చెప్పుచున్నాఁడు-

యచ్చరణోపసాదనాత్ = ఏ శ్రీహరి పాదములే శరణనెడు రీతితో నున్న సేవచేత, అంతరాత్మనః = అంతఃకరణముయొక్క, ఉభయతః = ఉభయలోకము లందలి, సంగం, వ్యుదస్య, విచక్షణాః, గతక్లమాః=ఆయాసములేనివారై, బ్రహ్మగతిం=పరిపూర్ణుఁడైన శ్రీహరి

యపరోక్షమును-దానిచే మోక్షమును, విందంతిహి-పొందుదురో, అట్టి సుమంగళమైన కీర్తిగల శ్రీహరికి మాటిమాటికి నమస్కారము. 16

'ప్రత్యక్షము' మొదలైన ప్రమాణములచే నైక్యవాద మిష్టము గాదు. అందుచే వారు చెప్పెడు 'గురు వనెడు హరిచరణ సేవతో క్షేత్రజ్ఞునకు స్థూల సూక్ష్మశరీరము పోయి బ్రహ్మశరీర మందుదురు' అనెడు నర్థముగూడ సమీచీనము గాదు. 16

సుమంగళాః=ముముక్షువులైన జీవులు, తపస్వులు, దానపరాయణులు, కీర్తిమంతులు, మనస్సును వశమం దుంచికొన్నవారు, మంత్రరహస్య మెఱిఁగినవారు-ఎవరైనను సరే, యదర్పణం వినా= తమ తమ కార్యములను శ్రీహరికి సమర్పింపనిచో, క్షేమం=అపరోక్ష జ్ఞానమును, మోక్షమును, న విందంతి=పొందరో-అట్టి కీర్తిగల పరమాత్మకు నమస్కారము. 17

శ్రీహరికి సంబంధించిన భక్తుల సేవచేతనే, యంతఃకరణము శుద్ధియగుచున్నది. అట్టిచో భగవత్సేవతో నంతఃకరణశుద్ధియగుటలో నాశ్చర్య మేమని తెలుపుచున్నాఁడు. అట్టి మాహాత్మ్యమున్న శ్రీహరికి నమస్కార మనుచున్నాఁడు-

యే పాపాః=కిరాత, హూణాంధ్ర, పుళింద, పుల్కసాః, ఆభీర కంకాః, యవనాః శకాదయః. 'కషాదయః' అని శ్రీధరులపాఠము. అన్యే చ=బ్రహ్మహత్యాది పాపముల నొనర్చిన యితరులును, యద పాశ్రయాశ్రయాత్ = ఏ శ్రీహరినే యాశ్రయించిన బ్రహ్మజ్ఞానుల సేవతో, శుధ్యంతి=పాపశుద్ధినందెదరో అట్టి, ప్రభవిష్ణవే=సమర్థుఁడైన హరికి నమః. శబరునిచే 'పర్ణశబరి' స్త్రీయందు జన్మించిన వనచరులు కిరాతులు. వైశ్యునకు బ్రాహ్మణస్త్రీయందుఁ బుట్టినవాఁడు వైదేహికుఁడు. వానితో పుల్కసజాతి స్త్రీయం దుద్భవించినవారు హూణులు. వైదేహికుల సంతాన మాంధ్రులు. బ్రాహ్మణాదిభాషను

అర్థ మొనర్చికొనెడి యోగ్యతలేక మద్యమును త్రాగువారు పుళిం దులు. లేక వ్యభిచారులనుండి చోరులనుండి పుట్టినవారు. శూద్రు నితో బ్రాహ్మణస్త్రీయందు జన్మించినవా రంబష్ఠులు. బ్రాహ్మణునితో అంబష్ఠకన్యయందు జన్మించినవా రాభీరులు. శకు లనఁగా కర్పరులు. క్షత్రియునితో వైశ్యస్త్రీయందుఁ బుట్టినవారు యవనులు. ఆది శబ్దముతో నితర సంకరజాతులు గ్రాహ్యులు. 18

ఆత్మవతాం=భక్తితో శ్రీహరిని యపరోక్షీకరించికొన్న ముక్తు లకు, 2. ప్రశస్తమైన మనస్సున్న జ్ఞానులకు, అధీశ్వరః=శ్రేష్ఠనియా మకుఁడైన, త్రయీమయః, ధర్మమయః, తపోమయః = వేదము, ధర్మము, తపస్సు మొదలైనవాని ననుసరంచు జీవులకు వశుఁడైన (దీనితో భక్తవాత్సల్యము సూచితమైనది), గతవ్యళీకైః=అప్రియము లేని, అజశంకరాదిభిః=బ్రహ్మ రుద్రుఁడు మొదలైనవారిచేత, వితర్క్య లింగః = విశేషముగా నూహింపఁబడెడు జగత్సృష్టి మొదలైన లక్షణ ములుగల, ఏషః=పైఁ జెప్పిన మహిమలతోఁ బ్రసిద్ధుఁడైన, సః=ఆత్మా భగవాన్= ఆ పరమాత్ముఁడైన శ్రీహరి, ప్రసీదతాం = వేదమయుఁడు మొదలైన శబ్దములకుఁ బైనఁజెప్పిన యర్థము సరియనుటకు 'వేదాను సారి వశగః స్వేచ్ఛయా' అనుట ప్రమాణము. 19

అవ: మనస్సునందున్న యా యభీష్టసిద్ధికై యా గుణవిశిష్టుఁ డైన శ్రీహరి యనుగ్రహమును బ్రార్థించుచున్నాఁడు—

శ్రీపతియు, యజ్ఞపతియుఁ, బ్రజాపతియు, ధీపతియు, లోక పతియు, ధరాపతియు, నంధక వృష్ణి సాత్వతు లనెడు యాదవుల యొక్క పతియు, గతియునైన సతాంపతిః భగవాన్ మే ప్రసీదతాం.

శ్రియఃపతిః ధరాపతిః అనుటచేత సర్వాధిపత్యము సిద్ధించినను ఇతర అవాంతర దేవతల యాధిపత్యమును నివారించుచున్నాఁడు. వేదము మొదలైన వాక్కుల కభిమానిని యగుటచే శ్రీదేవి ప్రసాద

వేఱు దేహములం దనుభవింపఁదగిన ఫలములుగల యజ్ఞకర్మములకు ఫల మొసఁగువాఁ డగుటచే యజ్ఞఫలరక్షకుఁడు. కర్మాధికారముగల జనుల జీవనములకుఁ గారణ మగుటచే జనపాలకుఁడు. ప్రజాపతి శబ్దముతో నితఁడే వాచ్యుఁడు, ప్రవృత్తి యుండవలె ననుటతో జ్ఞాన పూర్వకముగనే యుండుటచేత బుద్ధిపాలకుఁడు. లోకపతిః అనుటచే నింద్రాదులు ముఖ్యలోకపాలకులు గారని తెలిపిన ట్లైనది. 'పతిః', 'గతిః' అనుటతో శ్రీహరికున్న భక్తవాత్సల్యము సూచింపఁబడినది. సత్పురుషు లే యపేక్షయునులేనివా రగుటచే వారికి స్వామియపేక్ష లేదని శంకింపరాదు. వారికిఁగూడ నీతని యపేక్షగలదని సూచించు టకే 'సతాంపతిః' అను శబ్దము. 20

అవ: ఈ చెప్పిన విషయములకుఁ బ్రమాణ మేమి? దానినిఁ దెలిసికొనుటయైన నెట్లు? వీనికి సమాధాన మిచ్చుచున్నాఁడు-

కవయః, యదంఘ్ర్యభిధ్యాన సమాధిధౌతయా-శ్రీహరిపాద ధ్యానము, సమాధి-వీనిచేత (విషయసంస్కారము పూర్ణము గానట్టి స్మరణకు అభిధ్యాన మనిపేరు. విషయసంస్కారము నిశ్శేషముగా నివృత్తమై యున్న స్మరణయే సమాధి) మనస్సుయొక్క అజ్ఞానము మొదలైన దోషములను బోఁగొట్టుకొనుటచేత శుద్ధమైన, ధియా, ఆత్మనః=శ్రీహరియొక్క, తత్త్వం = యథార్థరీతిని, అనుపశ్యంతి= చూతురో, 'హి' అనుటచేత, నిది ప్రమాణమని తెలిపిన ట్లైనది. చ-ఇంకను, యథారుచం-తమకుఁ దృప్తియగునట్లుగా, ఏతద్వదంతి =పరమాత్మను గూడ జ్ఞాను లుపదేశింతురో-దీనివలన జ్ఞానుల యుప దేశరూపమైన శాస్త్రమునుండి తెలియుటకు సాధ్యమైనవారని చెప్పిన ట్లైనది. సః ముకుందః మే ప్రసీదతాం. 21

అవ: గ్రంథప్రారంభమందు సరస్వతి, బ్రహ్మదేవుఁడు వారి యనుగ్రహము గూడ అభీష్టసాధన మగునను నభిప్రాయముతోఁ దెల్పుచున్నాఁడు-

పురా అజస్య హృది సతీ_సమస్త చేతనులకంటెను ఉత్తమమైన స్థితిం _ నియమపూర్వకమైన యవస్థితిని, వితన్వతా = సంస్కారము గడ్డకు వచ్చునట్లు చేసిన, యేన_శ్రీహరిచేత, ప్రచోదితా స్వలక్షణా =1. స్వరూపభూతమైన నిత్యత్వ మనెడు లక్షణముగల, 1. స్వరూప నిర్ణయమును గల్గించెడు షడంగములను లక్షణములుగల, సరస్వతీ= ఋగ్వేదము మొదలైన వేదరూపమైన వాక్కు, అస్యతః_బ్రహ్మ నాల్గు ముఖముల నుండి, ప్రాదురభూత్ _అభివ్యక్త మయ్యెనో_ 'చత్వారో నిర్గతా వేదాః తవ వక్త్ర చతుష్టయాత్' అని ప్రమాణము. అట్టి, ఋషీణాం_బ్రహ్మజ్ఞానులకు, ఋషభః=జ్ఞానప్రదుఁడైన, ఉత్తమవాగీశ్వరియైన, లక్ష్మీదేవికి భర్తయైన నారాయణుఁడు, మే ప్రసీదతాం.

తాత్పర్యము: సృష్టిప్రారంభమందు శ్రీహరి చతుర్ముఖబ్రహ్మ మనస్సునందు సమస్త చేతనులకంటె నుత్తమమైన సంస్కారము వెలికి వచ్చునట్లొనర్చుటచేత నతని నాల్గుముఖములనుండి ఋగ్వేదాదులు బయటుఁబడినవి. షడంగయుక్తము లవి. ఇట్లు జ్ఞానులకును జ్ఞాన ప్రదుఁడైన ఉత్తమవాగీశ్వరియైన లక్ష్మికిపతియైన శ్రీహరి ప్రసన్నుఁ డగుఁ గాక! 22

అవ: ఇప్పుడు దేహము, ఇంద్రియములు మొదలైన వానిని ప్రేరించు శ్రీహరిని ప్రసన్నుఁడుగా నొనర్చుచున్నాఁడు_

విభుః_సర్వసమర్థుఁడైన, యః మహద్భిః_అన్నిటియందును వ్యాపించిన, భూతైః _ పంచభూతములతో, ఇమాః _ జీవులయొక్క, పురః_శరీరములను, నిర్మాయ అమూషు_ఆ దేహములందు, శేతే= అత్మ మొదలైన రూపములతో వసించునో, యత్ _దానిచేతనే, పురుషః_దేహములందు వసించువాఁడని యనిపించికొనునో, షోడశాత్మకః=పదునొకం డింద్రియములు, ఐదుభూతములు ఇట్లు పదునారు తత్త్వములయందు వ్యాప్తుఁడై, షోడశగుణాన్_శబ్దము మొదలైన పదు

లను స్వీకరించుటలేదో), సః భగవాన్ మే=వాని విషయకమైన భాగ వతమును వ్యాఖ్యానింపవలెననుకొన్న, మే వచాంసి అలంకృషిష్ట-23

అవ: ఇప్పుడు భక్త్యతిశయముతో దేవకీనందను నుద్దేశించి నమస్కరించుచున్నాఁడు-

సౌమ్యాః=జ్ఞాన మను సోమరసపానమున కర్హులైన బ్రహ్మాది దేవతలు, జ్ఞానమయం=జ్ఞానాత్మకమైన, యన్ముఖాంబురుహాసవం= ఏ హరి ముఖకమలమం దుత్పన్నమైన మధువును, పపుః, తస్మై వేధసే=జగత్కర్తయైన, వాసుదేవాయ=1. భగవతేనమః, 2. సౌమ్యు లైన యుద్ధవాదులు యన్ముఖాంబురుహాసవమును గ్రోలిరో, అట్టి, వేధసే = కంసాది నిహంతయైన, భగవతే వాసుదేవాయ నమః, 3. సౌమ్యాః=నారదాదులు, జ్ఞానమయం యన్ముఖాంబురుహాసవం పపుః, తస్మై వాసుదేవాయ = వసుదేవుని కుమారుఁడైన, వేధసే= బ్రహ్మకు నమః, 4. సౌమ్యాః యన్ముఖాంబురుహాసవం పపుః, వేధ సే=బ్రహ్మకొడుకైన నారదునకు, వాసుదేవాయ=శ్రీహరి భక్తుఁడైన వానికి నమః, 5. సౌమ్యాః=వైశంపాయనాదులు, వాసుదేవాయ= నారాయణుని యవతారమైన, వేధసే=భారతాది శాస్త్రగ్రంథములను రచించిన వేదవ్యాసునకు నమః. 'వేదవ్యాసాయ వేధసే' అని శ్రీధరులు. 'వాసుదేవాయ వేధసే' అని విజయధ్వజులు. 24

అవ: తన యిష్టదేవతాప్రసాదమును బ్రార్థించి పరీక్షిత్తుప్రశ్న కుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు-

రాజన్!, హరిః ఆత్మనః=బ్రహ్మదేవుఁడైన తనకు, సాక్షాత్= స్వయముగా, యత్=ఏ భాగవతమును, ఆహ=చెప్పెనో, ఆత్మభూః =పరమాత్ముని కుమారుఁడైన, వేదగర్భః=బ్రహ్మ, ఏతదేవ=దానినంత యును, ఇతి=నీ వడిగినట్లే, పృచ్ఛతే=అడిగినట్టి, నారదాయ=నార దుని కొఱకు, అభ్యధాత్=పలికెను. 'ఏవ' అనుటతో నర్థమం దే

వ్యత్యాసమును లేనట్లుగా నని తెలియవలెను. మొదలు నారాయణ మూర్తి బ్రహ్మ కుపదేశించెను. బ్రహ్మ నారదునకుఁ జెప్పెను. నారదుఁడు వ్యాసునకుఁ దెల్పెను. వ్యాసుఁడు నా కుపదేశించెను. నేను నీ ప్రశ్న కుత్తరముగా దానినే చెప్పఁబోయెద నని తాత్పర్యము. 25

శ్రీ పోతన్నగారు:

వచ: అని యిట్లు పలికిన వైయాసి వచనంబుల నౌత్తరేయుండు గందళితహృదయుండై నిర్మలమతి విశేషంబున—

సుతుల హితుల విడిచి చుట్టాల విడిచి యి
ల్లాలి విడిచి పశుగృహాళి విడిచి
రాజు హృదయ మిడియె రాజీవనయనుపై
ధనము విడిచి బిడ్డఁదనము విడిచి.

వచ: ఇట్లు మృత్యుభయము నిరసించి ధర్మార్థకామంబులు సన్న్యసించి పురుషోత్తమునందుఁ జిత్తంబు విన్యసించి హరిలీలాలక్షణంబు లుపన్యసింపు మను తలంపున నరేంద్రుఁ డిట్లనియె—

సర్వాత్ము వాసుదేవుని
సర్వజ్ఞుఁడవైన నీవు సంస్తుతిసేయన్
సర్వభ్రాంతులు వదలె మ
హోర్వీసురవర్య! మానసోత్సవ మగుచున్.

ఈశుండు హరి విష్ణుఁ డీ విశ్వమంతయుఁ
బుట్టించు రక్షించుఁ బొలియఁజూచు
బహుశక్తియుతుఁ డగు భగవంతుఁ డవ్యయుఁ
డాది నే శక్తుల నాశ్రయించి
బ్రహ్మశక్రాది రూపముల వినోదించెఁ
గ్రమముననో యేకకాలముననో
ప్రకృతిగుణంబులఁ బట్టి గ్రహించుట
నేకత్వమునముందు నీశ్వరుండు

భిన్నమూర్తి యగుచుఁ బెక్కువిధంబుల
నేల యుండు నితని కేమివచ్చె
మందకున్నఁ దాపసోత్తమ! తెలుపవే!
వేడ్కతోడ నాకు వేదవేద్య!

వచ: అనిన నుత్తరానందను వచనంబులకు నిరుత్తరుండుగాక సదుత్తరప్రదానకుతూహలుండై లోకోత్తరగుణోత్తరుండైన తాపసోత్తముండు దన మనంబున—

పరుఁడై యీశ్వరుఁడై మహామహిముఁడై ప్రాదుర్భవస్థాన సం
హారణక్రీడనుఁడై త్రిశక్తియుతుఁడై యంతర్గతజ్యోతియై
పరమేష్ఠిప్రముఖామరాధిపులకున్ బ్రాపింప రాకుండు దు
స్తరమార్గంబునఁ దేజరిల్లు హరికిం దత్త్వార్థినై మ్రొక్కెదన్.

వ: మఱియు సజ్జనదురితసంహారణుండును, దుర్జననివారకుండును, నఖిలసత్త్వరూపకుండును, పరమహంసాశ్రమప్రవర్తమానముని జన హృదయకమల కర్ణికామధ్యదీపకుండును, సాత్వతశ్రేష్ఠుండును, పరమభక్తియుక్త సులభుండును, భక్తిహీనజనదుర్లభుండును, నిరతిశయనిరుపమ నిరవధిక ప్రకారుండును, నిజస్వరూపబ్రహ్మ విహారుండును నైన యప్పరమేశ్వరునకు నమస్కరించెద.

ఏ విభు వందనార్చనము లే విభు చింతయు నామకీర్తనం
బే విభులీల లద్భుతము లెవ్వని సంశ్రవణంబుసేయ దో
షావలిఁబాసి లోకము శుభాయతవృత్తిఁ జెలంగునంద్రు నే
నా విభు నాశ్రయించెద నఘౌఘనివర్తను భద్రకీర్తనున్.

ఏ పరమేశుపాదయుగ మెప్పుడుఁగోరి భజించి నేర్పరుల్
లోపలిబుద్ధితో నుభయలోకములందుల నక్తిఁబాపి యే
తాపములేక బ్రహ్మగతిఁ దారు గతశ్రములై చరింతు రే
నా పరమేశు మ్రొక్కెద నఘౌఘనివర్తను భద్రకీర్తనున్.

తపములు సేసియైన మఱిదానము లెన్నియుఁ జేసియైన నే
జపములు సేసియైన ఫలసంచయ మెవ్వనిఁ జేర్పకున్న హే
యపవములై దురంతవిపదంచితరీతిగ నొప్పుచుండు న
య్యవరిమితున్ భజించెద నఘౌఘనివర్తను భద్రకీర్తనున్.

యవన వ్యాధ పుళింద హూణ శక కంకాభీర చండాల సం
భవులుం దక్కిన పాపవర్తనులు నే భద్రాత్ము సేవించి భా
గవతశ్రేష్ఠుల డాసి శుద్ధతనులన్ గల్యాణులై యుందు రా
యవికారుం బ్రభవిష్ణు నాత్మమదిలో నశ్రాంతమున్ మ్రొక్కెదన్.

తపముల్ చేసిననో మనోవియతినో దానవ్రతప్రీతినో
జపమంత్రంబులనో శ్రుతిస్మృతులనో సద్భక్తినో యెట్లు ల
బ్ధపదుం డౌనని బ్రహ్మరుద్రముఖరుల్ భావింతు రెవ్వాని న
య్యపవర్గాధిపుఁ డాత్మమూర్తి సులభుం డౌఁగాక నా కెప్పుడున్.

శ్రీపతియు యజ్ఞపతియుఁ బ్ర
జాపతియున్ బుద్ధిపతియు జగదధిపతియున్
భూపతియు యాదవశ్రే
ణీపతియున్ గతియునైన నిపుణు భజింతున్.

అణువో కాక కడున్మహావిభవుఁడో యచ్ఛిన్నుఁడో భిన్నుఁడో
గుణియో నిర్గుణియో యటంచు విబుధుల్ గుంఠీభవత్తత్త్వ మా
ర్గణులై యే విభు పాదపద్మభజనోత్కర్షంబులన్ దత్త్వవీ
క్షణముం జేసెద రట్టి విష్ణుఁ బరమున్ సర్వాత్ము సేవించెదన్.

జగదుత్పాదనబుద్ధి బ్రహ్మకు మదిన్ సంధింప నూహించి యే
భగవంతుండు సరస్వతిం బనుప నా పద్మాస్య దా వ వ్విభున్
మగనింగా వరియించి తద్భువనసామ్రాజ్యస్థితిన్ సృష్టిపా
రగుఁ జేసెన్ మును బ్రహ్మ నట్టి ఘను నారంభింతు సేవింపఁగన్.

పూర్ణుఁ డయ్యును మహాభూతపంచకయోగ
మున మేనులను బురములు సృజించి
పురములలోనుండి పురుషభావంబున
దీపించు నెవ్వఁడు ధీరవృత్తిఁ
బంచభూతములను బదునొకం డింద్రియ
ములఁ బ్రకాశింపించి భూరిమహిమ
షోడశాత్మకుఁ డన శోభిల్లి జీవతత్వ
నృత్యవినోదంబు నెఱపుచుండు

నట్టి భగవంతుఁ డవ్యయుఁ డచ్యుతుండు
మానసోదితవాక్పుష్పమాలికలను
మంజు నవరస మకరంద మహిమ లుట్ట
శిష్టహృద్వావలిఁ జేయుఁగాక!

మానధనుల్ మహాత్ములు సమాధినిరూఢులు యస్మదంబుజ
ధ్యానమరందపానమున నాత్మభయంబులఁ బాసి ముక్తులై
లూనతనొంద రట్టి మునిలోక శిఖామణికిన్ విశంకటా
జ్ఞాన నభో తమోమణికి సాధుజనాగ్రణి కేను మ్రొక్కెదన్.

వ: అనియిట్లు హరి గురు వందనంబుసేసి శుకయోగీంద్రుం డిట్లనియె-

అవిరోధంబున నీవు నన్నడుగు నీ యర్థంబు మున్ బ్రహ్మ మా
ధవుచేతన్ విని నారదుం డడిగినన్ దథ్యంబుగాఁ జెప్పె మా
నవలోకేశ్వర! నారదుండు పెమకన్ నాకుం బ్రసాదించె సం
శ్రవణీయంబు మహాద్భుతంబు వినుమా సందేహవిచ్ఛేదమున్.

అర్థములు: వైయాసి వచనంబులు = వ్యాసుని కుమారుఁడైన శుకబ్రహ్మ మాటలు, ఔత్తరేయుండు = ఉత్తర కొడుకైన పరీక్షిత్తు, కందళితహృదయుండై = ఎక్కువగా సంతోషపడిన మనస్సుగలవాఁడై, నిర్మలమతి విశేషంబునన్ = శుద్ధమైన బుద్ధితో.

వదలి, జడ్డుఁదనము వదలి=సోమరితనమును వదలి, రాజు=పరీక్షిత్తు, రాజీవనయనుపైన్ = శ్రీమన్నారాయణమూర్తిపైన, హృదయమున్, ఇడియెన్=నిలిపికొనెను.

తాత్పర్యము : రాజు సుతులపైనను, చుట్టములపైనను, ధనము పైనను, పశుగృహాళిపైనను సంగమును వదలుకొని కమలలోచనుపై మనసు పెట్టుకొన్నాఁడు.

మృత్యుభయమున్ = చావుయొక్క భయమును, నిరసించి= తొలఁగఁద్రోసి, ధర్మార్థకామంబులు=త్రిపురుషార్థములు, సన్న్యసించి =వదలి, విన్యసించి=ఉంచి, ఉపన్యసింపుము=బోధింపుము.

తాత్పర్యము : రాజీ రీతిగా మృత్యుభయమును దృణీకరించి నాఁడు. త్రిపురుషార్థములను వదలుకొన్నాఁడు. భగవంతునిపైననే మనస్సు నిల్పుకొన్నాఁడు. హరిలీలాలక్షణములు చెప్పుమను బుద్ధితో శుకబ్రహ్మనుగూర్చి ఇట్లు ప్రశ్నించెను.

మహోర్వీసురవర్య=ఉత్తమబ్రాహ్మణులకంటె నుత్తముఁడైన వాఁడా!, సర్వజ్ఞుఁడవైన నీవు=సమస్తము నెఱిఁగిన నీవు, సర్వాత్మ వాసుదేవునిన్ = సర్వులయం దాత్మస్వరూపుఁడుగానున్న వాసుదేవ పరబ్రహ్మనుగూర్చి, సంస్తుతిసేయన్ = వినుతింపఁగా, మానస+ ఉత్సవ మగుచున్ = మనస్సున కత్యంతము సంతోషముగలుగుచు, సర్వభ్రాంతులున్ వదలెన్=అజ్ఞానమూలకములైన సమస్త భ్రాంతులును వదలి పోయినవి.

తాత్పర్యము : బ్రాహ్మణోత్తములలో శ్రేష్ఠుఁడవైన శుకముని! సర్వజ్ఞుఁడవైన నీవు, సర్వులయం దాత్మభావనతో నున్న వాసుదేవ

పరబ్రహ్మను గూర్చి సంస్తుతింపఁగా, నా సమస్త భ్రాంతులును వదలి పోయినవి. మానసోల్లాసము హెచ్చినది. అజ్ఞానులు భగవంతుని లీలావిలాసములను దెలిసి సంస్తుతింప లేరు. నీవు సర్వజ్ఞుఁడవు. అందుచే నీ కథనము సత్యమై మధురమై యుండునని భావము. 'సర్వజ్ఞస్య తవాఽనఘ!' అనిమూలము. 'సర్వభ్రాంతులున వదలెన్' 'తమో విశీర్యతే మహ్యం' అని మూలము. సమస్తభ్రాంతులు నజ్ఞానము నాశ్రయించి ప్రవర్తించునవే. అందుచేత తమ శ్శబ్దమునకుఁ జక్కని తెలిగింపే యైనది.

ఈశుండు = సర్వనియామకుఁడు, హరి = సర్వపాపములను హరించువాఁడు, విష్ణుఁడు = సర్వవ్యాపియైన పరమాత్ముఁడు, ఈ విశ్వమంతయున్ = ఈ సమస్త ప్రపంచమును, పొలియన చూచున్ = నాశమొనరించును. బహుశక్తి యుతుఁడగు భగవంతుఁడు = అనేక శక్తులుగల పరమాత్మ. 'పురుశక్తిః' అని మూలము. ఆదిన్ = సృష్ట్యాదియందు, ఏ శక్తులన్ ఆశ్రయించి = ఏ ప్రకృతిశక్తుల నాశ్రయించి, బ్రహ్మశక్రాది రూపములన్ = బ్రహ్మ దేవేంద్రుఁడు మొదలైన రూపములచేత, వినోదించెన్ = క్రీడించెనో, ప్రకృతిగుణంబులన్ పట్టి గ్రహించుట = ప్రకృతి యొక్క గుణములను స్వీకరించుట, క్రమమునవో = ఒకదాని వెనుక నొకటిగానో, ఏకకాలముననో = ఒకటేయైన కాలమునందో, ఏకత్వమునన్ ఉండు ఈశ్వరుండు = ఒంటిగా నున్న పరమాత్మ, భిన్నమూర్తి యగుచున్ = వేఱువేఱైన బ్రహ్మశక్రాది రూపములతో, పెక్కు విధంబులన్, ఏల ఉండున్, ఉండకున్నన్, అతనికిన్ ఏమి వచ్చెన్ = అట్లుండ కున్నచో నతనికి వచ్చిన నష్టమేమి?, వేదవేద్య! = వేదములచేఁ దెలిసికొనఁ దగినవాఁడా!, తాపస + ఉత్తమ! = ఋషిశ్రేష్ఠా!

యీ పరమాత్ముఁడు ఏ యే శక్తుల నాశ్రయించి బ్రహ్మ శక్రాది రూపముల నాడించుచుఁ దాను గ్రీడించును! పరస్పర విరుద్ధస్వభావము గల ప్రకృతిశక్తుల నన్నిటి నేకకాలముననే గ్రహించునా? లేక భిన్న కాలములందు గ్రహించునా? ఒంటరిగా నున్న పరమేశ్వరుఁడు బహు వేషములతో బహువిధములఁ గ్రీడింపవలసిన యవసర మేమి వచ్చినది? అట్లొనర్చుకున్నచో నాతనికిఁ గల్గు నష్ట మే మున్నది? ఈ విషయము లన్నియు నాకు స్పష్టముగా వివరించి చెప్పుము.

విశేషార్థములు: శుకబ్రహ్మను గూర్చి 'వేదవేద్య' 'తాపసోత్తమః' అనుచున్నాఁడు. ఆత్మజ్ఞానియైన శుకుఁడు బ్రహ్మస్వరూపుఁడే యైనదానివలన బ్రహ్మవలెనే దానును వేదవేద్యుఁడే యని చెప్పవచ్చును. లేక సత్పురుషుల కొనర్చవలసిన యుపచారములు వేదానుకూలములై వేదవేద్యము లగుటచే నా మూలముగ విశేషణమును సమర్థించికొనవచ్చును.

అనినన్ = ఇట్లు పలుకఁగా, ఉత్తరానందను వచనంబులకున్ = పరిక్షిత్తు మాటలకు, నిరుత్తరుండుగాక = ఉత్తర మీయని వాఁడుగాక, సదుత్తరప్రదాన కుతూహలుండై = చక్కని యుత్తర మిచ్చుటయందాశ గలవాఁడై, లోక = లోకమందు, ఉత్తర = శ్రేష్ఠములైన, గుణ = సద్గుణములచేత, ఉత్తరుండు = గొప్పవాఁడైన, తాపసోత్తముఁడు = తపస్వులలో శ్రేష్ఠుఁడైన శుకబ్రహ్మ, తన మనంబునన్-

తాత్పర్యము: ఉత్తరానందను, డీ రీతిగా నడిగిన ప్రశ్నకుఁ జక్కని యుత్తర మొసఁగవలెనని శుకబ్రహ్మ కుతూహలము. అతఁడు మనస్సులో భగవంతు నిట్లు ధ్యానించికొన్నాఁడు.

పరుఁడై = సర్వోత్తముఁడై, ఈశ్వరుఁడై = సమస్త లోకములను

ప్రాదుర్భవస్థాన సంహరణ క్రీడనుఁడై = సృష్టి రక్షణము సంహార మనెడు క్రీడలు గలవాఁడై, త్రిశక్తియుతుఁడై - సత్త్వ రజ స్తమము లను మూఁడు శక్తులతోఁ గూడినవాఁడై, అంతర్గతజ్యోతియై - సర్వ ప్రాణుల హృదయము లందును నంతర్యామిగా వెలుఁగుచున్న జ్యోతియై, పరమేష్ఠిప్రముఖ - బ్రహ్మ మొదలైన, అమర + అధిపుల కున్ - దేవశ్రేష్ఠులకును, ప్రాపింపన్ రాకుండు - పొందుట కశక్యమైన, దుస్తరమార్గంబునన్ - అనుపలభ్యమైన మార్గమందు, తేజరిల్లు హరికిన్ = ప్రకాశించు పరమాత్మునకు, తత్త్వార్థినై - అతని స్వరూపమును దెలియఁగోరుచున్నవాఁడనై, మ్రొక్కెదన్ - నమస్కరింతును.

తాత్పర్యము: అతఁడు పరమపురుషుఁడు. అపరిమిత మహిమ గలవాఁడు. సృష్టి, స్థితి, సంహారరూపమైన క్రీడలు గలవాఁడు. త్రి గుణములతో నిత్యయుతుఁడు. సర్వప్రాణులయందును నంతరాత్మగా నొప్పుచున్నవాఁడు. బ్రహ్మాదులకును దెలియనివాఁడు. అతనిమార్గ మెవ్వరికిని దెలియదు అట్టి యా పరమాత్మునికి నమస్కారము.

విశేషణములు: ఇక్కడ మూల మీ క్రిందిది-

నమః పరస్మై పురుషాయ భూయసే ఉసముద్భవస్థాన నిరోధలీలయా.

ఇచ్చట 'అసదుద్భవ స్థాననిరోధలీలయా' అనఁగా లేని ప్రపంచము యొక్క సృష్టి స్థితి సంహారములు. 'అసతః ప్రపంచస్య' అని శ్రీధరుల వ్యాఖ్య. ద్వైత విశిష్టాద్వైతులు 'సతః ప్రపంచస్య' అని వ్యాఖ్యానించిరి. పోతనామాత్యుఁడు చాల సమర్థముగా సదసత్తులను వదలి ప్రాదుర్భవస్థాన సంహరణక్రీడనుఁడై అనియే యన్నాఁడు. చాల సమర్థముగాఁ జేసిన తెనిఁగింపు.

మూలము. అఖిలసత్త్వరూపకుండును = సమస్త ప్రాణులును దానై యున్నవాఁడు లేక నానా యా దేవతల స్వరూపముతో నానా ఫలముల నొసఁగు వాఁడు. పరమహంసాశ్రమ = పరమహంసాశ్రమమందు, ప్రవర్తమాన=నెలకొన్న, మునిజనహృదయకమల = మునుల మనః కమలముల యందలి, కర్ణికామధ్య=దిమ్మెనడుమ, దీపకుండు=ప్రకాశించువాఁడు. దీనికి మూలము- 'పారమహంస్య ఆశ్రమే వ్యవస్థితానా మనుమృగ్యదాశుషే' అని. 'పారమహంస్యే=ప్రత్యఙ్నిష్ఠా[illegible]పే ఆశ్రమే వ్యవస్థితానాం పుంసాం అనుమృగ్యం అనన్విరసనేన పునః పునర్మృగ్యం యదాత్మతత్త్వం తస్యదాశుషే దాత్రే' అని వ్యాఖ్య. అనఁగా పరమహంసలకు ఆత్మతత్త్వమును దయసేయు వాఁడని భావము. అత్యంతవిరక్తులైన పరమహంసాద్యాశ్రమము లందున్న మహాత్ములకు ప్రార్థించినవాని నిచ్చువాఁడని విశిష్టాద్వైత వ్యాఖ్య. పోతన్నగారి తెలుఁగు ఈ రెంటికిని భిన్నముగా నున్నది సాత్వత శ్రేష్ఠుఁడు. 'ఋషభాయ సాత్వతాం' అని మూలము. సాత్వతాం= భక్తానాం, ఋషభాయ=పాలకాయ' అని శ్రీధరుఁడు. 'సాత్వతాం ఋషభాయ = యాదవాగ్రగణ్యాయ' అని విశిష్టాద్వైత వ్యాఖ్య. పోతన్న ఈ భావమునే యనుసరించిన ట్లున్నది పరమభక్తియుక్త సులభుండు=గొప్పభక్తితోఁ గూడిన వారికిఁ బొందుటకు సులభమైన వాఁడు. 'విదూరకాష్ఠాయ ముహుః కుయోగినాం' అని మూలము. పోతన్న విధివాక్యముగా మార్చినాఁడు. భక్తిహీనజనదుర్లభుఁడు= భక్తిహీనులకు దుర్లభుఁడు. మూలము నిషేధవాక్యమును మాత్రమే దెల్పఁగా పోతన్న రెంటిని జెప్పినాఁడని సమర్థనము. నిరతిశయ= అతిశయమైనది లేని, నిరుపమ=సాటియైనది లేని, నిరవధిక=అనంతమైన(అవధులు లేని), ప్రకారుఁడు=పద్ధతిగలవాఁడు, నిజస్వరూపబ్రహ్మవిహారుఁడు = తన స్వరూపమైన బ్రహ్మత్వమందు నిరంతరము విహరించువాఁడు. 'స్వధామని బ్రహ్మణి రంస్యతే నమః' అని మూలము.

తాత్పర్యము: కృష్ణపరమాత్ముఁడు సత్పురుషుల పాపములను నశింపఁజేయును. దుర్జనులను సంహరించును. వివిధదేవతారూపములు ధరించి యా యా కార్యఫలముల నొసఁగును. లేక అంతర్యామిగా సర్వప్రాణులం దుండును. పరమ హంసాశ్రమస్థులైన మహాయోగుల హృత్కమలములయందుఁ బ్రకాశించుచుండును. యాదవశ్రేష్ఠుఁ డాతఁడు. పరమభక్తులకుసులభుఁడు. భక్తిహీనులకు దుర్లభుఁడు. ఆతని శక్తి నిరవధికము. దానితో సమానమైనది లేదు. ఇఁక నతిశయ మెక్కడనుండి వచ్చును? నిరంతరమును స్వస్వరూపమైన బ్రహ్మత్వమున విహరించుచుండెడు వాఁ డాతఁడు. అట్టి యా పరమేశ్వరునకు నమస్కారము.

ఏ విభు వందనార్చనములు=ఏ పరమాత్ముని వందనమును, అర్చనమును, ఏ విభు చింతయున్=ఎవనిఁ గూర్చిన స్మరణమును, నామకీర్తనంబున్ = నామకీర్తనమును (మంగళకరములో), ఎవ్వని సంశ్రవణంబు చేయన్=ఎవ్వని కథలను వినఁగా, దోషావలిన్ పాసి =పాపములను బోఁగొట్టుకొని, లోకము=ప్రపంచము, శుభ+ఆయత వృత్తిన్=శుభములచే నెక్కువగాఁ గూడికొని, చెలంగున్=సంతోషించును, అంద్రు=అందురో, ఏ విభులీలలు అద్భుతములు=ఎవ్వని లీల లాశ్చర్యమును గల్గించునట్టివో, అఘౌఘ నివర్తనున్=పాపసమూహములను మరలించునట్టి, భద్రకీర్తనున్=మంగళమును గలిగించు కీర్తనము గలిగిన, ఆ విభున్=అట్టి మహావిష్ణువును, ఆశ్రయించెదన్=శరణుఁ జొచ్చెదను.

అవ: సర్వసాధనముల కంటెను భక్తియే శ్రేష్ఠమని భావించి నమస్కరించుచున్నాఁడు—

తాత్పర్యము: ఏ పరమాత్ముని వందనము, అర్చనము, స్మరణము, నామకీర్తనము మొదలగునవి సమస్త లోకముల పాపములను నశింపఁజేసి శుభము లొడఁగూర్చునో అట్టి సర్వేశ్వరు నాశ్రయింతును.

సమస్త పాపనాశకుఁడు వాఁడు. వాని కీర్తన సమస్త మంగళకరము. వానిలీలలు మహాద్భుతములు.

ఏ పరమేశు పాదయుగమున్ = ఏ పరమాత్ముని పాదద్వంద్వమును, ఎప్పుడున్ కోరి=నిరంతరమును నాసక్తితో, భజించు నేర్పరుల్ =కీర్తించెడు విచక్షణులు, లోపలిబుద్ధిలోన్=అంతరాత్మలో, ఉభయలోక సుఖంబుల = ఈ లోకమందును పరలోకమందును గలిగెడు సుఖములందు, సక్తిన్ పాసి = సంగమును వదలినవారై, ఏ తాపమున్ లేక =శ్రమరహితులై. 'గతక్లమాః' అని మూలము. బ్రహ్మగతిన్=భగవద్గతిని. 'బ్రహ్మగతిం' మూలము. 'భగవద్గతిం' వైష్ణవవ్యాఖ్య. తారు=తాము, గతశ్రములై=ఏమియును గష్టపడక, చరింతురు=వర్తింతురు, ఏను=నేను, అఘౌఘనివర్తను భద్రకీర్తనున్, ఆ పరమేశ్వరుని మ్రొక్కెదన్-

ఇందులో 'నే తాపము లేక' 'గతశ్రములై' అని రెండు పదము లున్నవి. మూలములో 'గతక్లమాః' అని యొక్కటే పదము. ప్రయాసరహితాః అని శ్రీధరులవ్యాఖ్య కనుక పోతన్న రెండుపదములకును 'అధివ్యాధులు లేనివారై' యని యన్వయించికొన్నాఁడు

తపములు సేసినైనన్ = తపము లొనర్చియైనను, మఱిన్ = ఇంకను, దానములెన్నియున్ చేసినైనన్=పరమదానపరులై యున్నను ఏ జపములు చేసియైనన్=ఏ జపానుష్ఠాన మొనర్చియైనను. ఫలసంచయము = వానినుండి యేర్పడెడు ఫలము, ఎవ్వనిన్ చేర్పకున్నన్=ఏ భగవంతున కర్పింప కున్నచో, హేయపదములై=అవి యన్నియు సజ్జనుల కాదరింపరానివై, దురంత=అంతములేని, విపత్ + అంచిత రీతిగన్=ఆపత్తులతోఁగూడికొన్నవిగా, ఒప్పుచుండున్, అ య్యపరిమితున్=అట్టి యపరిమితములైన శక్తులుగల, అఘౌఘనివర్తనున్, భద్రకీర్తనున భజించెదను.

తాత్పర్యము : ఎన్ని తపములు చేసినను, దానము లొనర్చినను, జపములు నిర్వహించినను – ఆ ఫలము లన్నియు భగవంతున

కర్షించినప్పుడే మానవునకు క్షేమము గల్గును. అట్లు గానట్టి యా ప్రయోజనమును సజ్జను లాదరింపరు. పైఁగా నవియంతయు లేని యాపదలనే గల్గించును. అట్టి యపరిమిత శక్తిగల సర్వేశ్వరునకు నమస్కారము. 'తపస్వినో దానపరా యశస్వినో మనస్వినో మంత్ర విద స్సుమంగళాః' అని మూలము. ఇవన్నియు వేఱువేఱు సాధనములు. ఒక్కసాధనమునకే యంగములు గావు.

యవన=యవనులు, వ్యాధ = సతుహింసన వృత్తితో జీవించువారు, పుళింద=పుళిందులు, తమ స్పర్శచేతఁ బెద్దలను జెఱచువారు, పుళిందులు, హూణులు, శకులు, కంకులు, ఆభీరులు, చండాలురు-ఈ మొదలైన వారికిఁ బుట్టినవారు. వీరి భేదములు సంస్కృతవ్యాఖ్యలో వ్రాసినాను. వివరములకై చూచికొనవచ్చును. తక్కినపాపవర్తనులు =మఱివేఱైన బ్రహ్మహత్యాది దోషము లొనర్చినవారు. ఏభద్రాత్మున్ సేవించి=ఏ భగవంతుని భజించి, శుద్ధతనులన్=శుద్ధమైన శరీరములు గల, భాగవతశ్రేష్ఠులన్ డాసి=భగవద్భక్తులను సమీపించి, కల్యాణులై యుందురు=మంగళములు గల్గినవారై యుందురు. ఆ + అవికారున్ =అట్టివికారరహితుఁడైన వానిని, ప్రభవిష్ణున్=సర్వేశ్వరుఁడైన వానిని, నాదు మదిలోన్=నా మనస్సునందు, అశ్రాంతమున్=నిరంతరమును, మ్రొక్కెదన్=సేవించెదను.

దీనికి మూల మీ క్రింది శ్లోకము-

కిరాత హూణాంధ్ర పుళింద పుల్కసా
ఆభీర కంకా యవనాః కసాదయః,
యేఽన్యేచ పాపాః యదుపాశ్రయాశ్రయా
శ్శుద్ధ్యంతి తస్మై ప్రభవిష్ణవే నమః.

పైనిఁ జెప్పిన సమస్త నీచజాతులును, దక్కిన బ్రహ్మహత్యాది దోషము లొనర్చినవారును ఏ భగవద్భక్తుల నాశ్రయించి పవిత్రులగుదురో అట్టి పరమాత్మునకు నమస్కారము అని యర్థము.

శ్రీధరుఁ డీ శ్లోకమునకు

యదుపాశ్రయాః భాగవతాః

తదాశ్రయా శ్శుధ్యంతి,

అసంభావనాశంకాం పరిహరతి

ప్రభవిష్ణవే ప్రభవితుం శీలం యస్యేతి.

అని వ్యాఖ్యానించినాఁడు. భగవంత ముపాశ్రితాః భాగవతాః. తేషా మాశ్రితాః తేఽపి శుద్ధ్యంతి సాక్షాద్భగవత్సం శ్రయణా భావేపి భాగవతసంశ్రయం కుర్వంత స్సంతశ్శుద్ధ్యంతి. 'ప్రభవిష్ణవే—నిఖిల జగత్కారణీభూతాయ తన్నియమన సమర్థాయ' అని యున్నది. పోతన్న భగవంతుని సేవించుచు భాగవతశ్రేష్ఠులను సమీపింపవలెనని చెప్పినాఁడు. ఈ రచన కొంత ద్వైతసిద్ధాంతమునకు దగ్గఱగానున్న ట్లున్నది. విజయధ్వజులు భగవద్భక్తుల సమాశ్రయణమే పాపనివర్తక మని వేఱుగాఁ జెప్పవలెనా? అను పీఠికతో నీ శ్లోకము నారంభించి నాఁడు. అకాడమీ ప్రతిలో 'శుద్ధతనులఁ' అని కలదు. భాగవత శ్రేష్ఠులఁ అనుటకు విశేషణము; కాని మూలమున 'శుద్ధ్యంతి' అని యున్నది. అందుచే శుద్ధతనులై అనెడు పాఠము సమీచీనమని తోఁచు చున్నది. ఇక్కడ 'ఆంధ్ర పుళింద పుల్కసాః' అని మూలము. పోతన్న తెనుఁగులో నాంధ్రశబ్దమును దొలఁగించినాఁడు. అతఁ డాంధ్రుఁ డగుటచే జాతీయమైన యభిమానముతో దొలఁగించినాఁడని యనుకొనవచ్చును. కాని యాతఁ డాత్మవిదుఁడు. అందుచే నే యభిమానముగూడ నుండదని నాతలఁపు. కాని మన మట్లనుకొని సంతోష పడుటలో నసంగతి లేదు.

తపము చేసిననో—తపశ్చర్యతోనో, మనోనియతినో—మనస్సు నిలుకడతోనో, దానవ్రత ప్రీతినో — దానము నందలి ప్రీతి చేతనో,

తులనో – శ్రుతులు స్మృతుల వలననో, సద్భక్తినో – గొప్పభక్తివల ననో, ఎట్లు లబ్ధపడుండౌనని – ఏ రీతిగా నాతని స్థానమును బొంద వచ్చునని, ఎవ్వానిన్, బ్రహ్మ రుద్రముఖరుల్ – బ్రహ్మ రుద్రుఁడు మొదలైనవారు, భావింతురు – చింతింతురో, అయ్యపవర్గాధిపుఁడు – ఆ మోక్ష మొసఁగుట కధికారియైనవాఁడు, ఆత్మమూర్తి – ఆత్మస్వరూపుఁ డైనవాఁడు, నాకున ఎప్పుడుఁ, సులభుండు, ఔఁ కాక – నా కెప్పు డును బ్రసన్నుఁడగుఁ గాక!

తాత్పర్యము: తపశ్చరణతోనో, మనోనిగ్రహముతోనో, దాన ములతోనో, జప మంత్రాదులతోనో, శ్రుతి స్మృతుల ననువర్తించుట తోనో, సద్భక్తినో భగవంతుఁ డెట్లు చిక్కునని బ్రహ్మ రుద్రాదులు నిరంతరమును దలపోయుచుందురు. అట్టి ముక్తిప్రదుఁడైన సర్వేశ్వ రుఁడు నా కెప్పుడును బ్రసన్నుఁడుగా నుండుఁగాక!.

దీనికి మూలశ్లోక మిట్లున్నది.

స ఏష ఆత్మాత్మవతా మధీశ్వరః
త్రయీమయో ధర్మమయ స్తపోమయః,
గతవ్యళీకై రజశంకరాదిభి
ర్వితర్క్యలింగో భగవాన్ ప్రసీదతు.

మూలములో 'త్రయీమయః' ఇత్యాదులు భగవద్విశేషణ ములు. ఆత్మవతామధీశ్వరః అనుదానికి ఆత్మవతాం ధీరాణాం ఆత్మ త్వేన ఉపాస్య ఇత్యర్థః' అని శ్రీధరవ్యాఖ్య. గతవ్యళీకైః – నిష్కపటైః భక్తైః వితర్క్యం అత్యాశ్చర్యేణ వివక్షణీయం లింగం మూర్తిర్యస్యసః, అని వేఱుగా నన్వయించినాఁడు. కాని, త్రయీమయత్వాది విశేషణైః తత్తన్మార్గేణ ఉపాస్యత్వం వివక్షితం' అని యొకమాటన్నాఁడు. దాని నాధారముగాఁ దీసికొని పోతన్న బ్రహ్మరుద్రాదులు వికల్పించి

ఈ యధ్యాయ మంత్రము నన్నిటికంటెను భక్తి సర్వోత్కృష్ట మని చెప్పుటకే ప్రవృత్తమైనది. అమాత్యు లా విషయమును జ్ఞాపకముంచి కొనియున్నచో బాగుండెడిది.

శ్రీపతియున్—జగదీశ్వరియైన లక్ష్మీదేవికి భర్తయును, యజ్ఞపతియున్ 'యజ్ఞో వై విష్ణుః' ఇత్యాదులచేఁ దానే యజ్ఞస్వరూపుఁడై దానిని నిర్విఘ్నముగ నెఱవేర్చి తత్ఫలము నందించువాఁడు. ప్రజాపతియున్ — నిఖిలప్రజలను సృష్టించువాఁడు లేక తత్పరిపాలకుఁడు. బుద్ధిపతియున్—శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య స్సాక్షాత్కర్తవ్యః' ఇతి శ్రుత్యుక్త శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసన సాక్షాత్కారాది ఫలప్రదుఁడు. జగ దధిపతియున్—సమస్త లోకప్రభువు. భూపతియున —ధరాపతి, యాదవ శ్రేణీపతియున్ — అంధక వృష్ణి సాత్వతాదులైన యాదవులకు పతియైనవాఁడు. లోకమందు సర్వవిధములైన యుపకారముల నొనర్చుటచేత పతియైనవాఁడు, గతి—పరమప్రాప్యుఁడు.

తాత్పర్యము : లక్ష్మీపతియైనవాఁడు, యజ్ఞస్వరూపుఁడై యజ్ఞమును రక్షించి తత్ఫలప్రదుఁడైనవాఁడు, సమస్త లోకకర్త, మనన ధారణాదుల కాశ్రయుఁడు, లోకాధిపతియైనవాఁడు, ధరాపతి, యాదవులకు పతి, గతి. అట్టి నిపుణునకు నమస్కారము.

అణువో — చాల సూక్ష్మమైనవాఁడో, కాక కడున మహావిభవుఁడో, ఛిన్నుఁడో లేక అచ్ఛిన్నుఁడో, గుణియో— సమస్త కల్యాణ గుణములు గలవాఁడో, నిర్గుణియో, అటుంచున్, విబుధుల్—మహాజ్ఞానులు, కుంఠీభవత్ —మొక్కవోయినట్టి, తత్త్వమార్గణులై—భగవంతుని స్వరూపస్వభావ అన్వేషణము గలవారై, ఏ విభుపాదపద్మభజనోత్కర్షంబులన—ఏ స్వామి పాదపద్మములను భజించుటచేత, తత్త్వవీక్షమున్ చేసెదరు—వాని యథార్థస్థితిని గ్రహింతురు, అట్టి విష్ణున్, పరమున్, సర్వాత్మున్, సేవించెదన్.

తాత్పర్యము: పరమాత్మ స్వరూప మెట్టిది? అణువా? లేక పరమస్థూలుఁడా? యని జ్ఞానులు బుద్ధితో వితర్కించికొందురు. విమర్శించికొని యేదియు నిర్ధరింపనేరక కడకు భగవంతుని పాదపద్మములు నిష్కల్మషమగు భక్తితో భజించి యాతని స్వరూప మవగత మొనర్చికొందురు. అట్టి సర్వేశ్వరునకు నమస్కారము.

మూలములోని 'యదంఘ్ర్యభిధ్యాన సమాధిధౌతయా' అను నదియు, 'వదంతి చైత త్కవయో యథారుచం' అనునదియు నీ పెంపునకు మూలము.

ఏ భగవంతుఁడు, జగదుత్పాదనబుద్ధిన్—జగత్తును సృష్టించెడు మనస్సుచే, బ్రహ్మకున, మదిన్, సంధింపన్—కల్గించుటకు, ఊహించి—తలపోసి, సరస్వతిన్, పనుపన్, ఆ పద్మాస్య—ఆ సరస్వతి, తాన్ అవ్విభున్ మగనిఁ గాన్ వరియించి—బ్రహ్మను భర్తగాఁ జేసికొన్నదై, తద్భువన సామ్రాజ్యస్థితిన్—సమస్త ప్రపంచములకును నేలికగానుండున ట్లేర్పఱచి, మును—తొల్లి, బ్రహ్మన్ సృష్టిపారగున్ చేసెన్—సృష్టి క్రియయందు నిపుణునిగా నొనర్చెనో, అట్టి ఘనున్ సేవింపఁగన్ ఆరంభింతున్.

తాత్పర్యము: కల్పాదియందు బ్రహ్మదేవుఁడు సృష్టిప్రకారమును మఱచిపోయెను. అప్పుడు భగవంతుఁడు సరస్వతి నంపినాఁడు. ఆమె బ్రహ్మను పతిగా వరించి యతనిని సృష్టిపారగునిగాఁ జేసినది. అట్టి సర్వేశ్వరునకు నమస్కారము. దీనికి మూలశ్లోకము—

ప్రచోదితా యేన పురా సరస్వతీ
వితన్వతా ఽజస్య సతీం స్మృతిం హృది,
స్వలక్షణా ప్రాదురభూత్కిలాస్యత
స్సమే ఋషీణాం ఋషభః ప్రసీదతామ్.

కల్పాదియందు సృష్టిస్మృతిని జతుర్ముఖుండు విస్మరించెను. అప్పుడు భగవంతుఁడు వేదములను ప్రేరేచినాఁడు. వేదమాత శిక్షాది సర్వ

లక్షణపరిష్కృతయై బ్రహ్మదేవుని ముఖమునుండి యావిర్భవించినది. ఆ శ్రుతుల సాహాయ్యముతోఁ జతుర్ముఖుండు యథాపూర్వముగా సృష్టి నొనర్చినాఁడు. పోతన్న యీక్రింది శ్లోకమునుండి సర్వాత్మనా భేదించెను. 'సరస్వతి' అని వాడిన పదమును గ్రహించి యర్థాంతరమునే సృష్టించికొన్నాఁడు. కాని యిచ్చట సరస్వతి యను శబ్దమునకు వేదమాతయనియె సమీచీనమైన యర్థముగాఁ దోఁచుచున్నది.

పూర్ణుఁడయ్యును = నిత్యపరిపూర్ణుఁ డయ్యును, మహాభూత పంచకయోగంబునన్ = పంచభూతముల సంబంధముతో, మేనులను పురములు సృజించి = శరీరము లనెడు పట్టణములు నిర్మించి, ఎవ్వఁడు = ఏ పురుషుఁడు, ధీరవృత్తిన్ = గంభీరమైన వృత్తితో, పురములలో ఉండి = శరీరము లనెడు పురములలో వసించి, పురుషభావంబునన్ = పురుషుఁ డనెడు పేరుతో, దీపించున్ = ప్రకాశించునో, 'పురి శేతే ఇతి పురుషః' అని వ్యుత్పత్తి. పంచభూతములను, పదునొకం డింద్రియములు = పదునాఱు స్వరూపములు గలవాఁ డనఁగా శోభిల్లి, జీవత్వవృత్త్య వినోదంబున్ = జీవ భావముతో నటించుటను, నెఱపుచుండున్; అట్టి భగవంతుఁడు అవ్యయుఁడు అచ్యుతుండు, మానస + ఉదిత = మనస్సునుండి యేర్పడిన, వాక్ + పుష్పమాలికలను = వాక్కు లనెడు పుష్పమాలికల యందు, మంజు = సుందరములైన, నవరస = తొమ్మిది రసము లనెడు, మకరంద మహిమలు = తేనెల యతిశయములు, ఉట్టన్ = నెట్టుకొని ప్రవహింపఁగా, శిష్టహృద్భావలీలలన్ = సత్పురుషులయొక్క మనస్సు లందలి భావలీలలను, చేయుఁ గాతన్ = కల్పించును గాక.

తాత్పర్యము : భగవంతుఁడు సర్వదా పరిపూర్ణుఁడు. ఐనను నాతఁడు పంచభూతములతో శరీరము లను పురములను సృష్టించి వానియం దంతర్యామిగా శయించును. అందుకే యాతనికిఁ బురుషుఁడని పేరు. పురుషుఁడను దానినే క్రిందివర్ణనముతో సమర్థించుచున్నాఁడు. ఏకాదశేంద్రియములు, శబ్దస్పర్శాదులైన పంచతన్మా

త్రలు వీని నన్నిటిని దానే షోడశాత్మకుఁడై యనుభవించుచున్నాఁడు. జీవభావముతో నటించుచున్నాఁడు. అట్టివాఁడు నా మానసమునుండి బయలుదేఱు వాక్కులనెడు పుష్పమాలికలయందు నవరసములనెడు మకరందములు స్రవింపఁజేసి శిష్టజనుల హృదయములందు నిలిచి యనేక భావలీలలనుఁ బ్రకటించుఁ గాక! 'సోఽలంకృషీష్ట భగవాన్ వచాంసి మే' అను పద్యభాగమునకు గీతపద్యము పెంపు.

మానధనుల్, మహాత్ములు — అభిమానమే ధనముగాఁ గల గొప్పవారు, యత్ + ముఖాంబుజధ్యాన మరందపానమునన్ — ఎవని ముఖాంబుజ ధ్యాన మనెడు తేనెలు ద్రావుటతో, ఆత్మభయంబులన్ పాసి — జననమరణరూప భయములనుండి విముక్తి నొందినవారై, ముక్తులై — ముక్తి నంది, లూనతన్ బొందరు — నాశము నెఱుఁగరో, అట్టి మునిలోక శిఖామణికిన్ — మునిశ్రేష్ఠునకు, విశంకటాజ్ఞాన తమోనభోమణికిన్ — అడ్డులేని యజ్ఞాన మనెడు చీఁకటికి సూర్యుఁడైనట్టి, సాధు జనాగ్రణికిన్ — భక్తులలో నుత్తముఁడైన వేదవ్యాసునకు, ఏను మ్రొక్కెదన్ — నేను నమస్కరింతును.

తాత్పర్యము: సమాధిని సాధించిన మహానుభావులు ఎవని ముఖాంబుజధ్యాన మనెడు మరందపానముచే జన్మమరణభయములు దొలఁగి ముక్తి నందెదరో అట్టి వేదవ్యాసునకు నమస్కారము.

'సౌమ్యాః' అని మూలము. దాని పెంపు 'మానధనుల్ మహాత్ములు సమాధి నిరూఢులు' అనునది. యన్ముఖాంబుజ ధ్యాన మరందపాన మనుటకంటె 'జ్ఞానమరంద పానమునన్' అనుట యుక్తము. 'పపుర్జ్ఞానమయం సౌమ్యాః' అని మూలము.

అని యిట్లు హరి గురు వందనంబు సేసి — హరియొక్కయు

అవిరోధంబునన్ = నిష్కపటమైన భావముతో, ఈ యర్థంబు = ఈ విషయమునే, మాధవుచేతన్ = విష్ణువునుండి, తథ్యంబుగాన్ చెప్పన్ = సత్యముగా వివరించెను, వెనుకన్ = అటు తరువాత, నారదుండు, నాకున్ ప్రసాదించెన్ = నాకు విన్పించెను, సంశ్రవణీయంబు = వినఁ దగినది, సందేహవిచ్ఛేదమున్ = సందేహమును దొలఁగించునది.

తాత్పర్యము: రాజా! నీవు నన్నడిగిన విషయమే తొట్టఁ దొలుత శ్రీమన్నారాయణుఁడు బ్రహ్మ కుపదేశించినాఁడు. అతఁడు నారదునకుఁ జెప్పెను. నారదుఁడు వ్యాసున కుపదేశించినాఁడు. ఓ మానవలోకేశ్వరా! నా తండ్రియైన వేదవ్యాసుఁడు నా కుపదేశించెను. వినఁదగిన వానిలో నుత్తమమైన దది. సర్వసంశయములను విచ్ఛేదించును. దానిని నీకుఁ జెప్పుచున్నాను.

పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యదాసునిచే విరచింపఁబడిన
'భాగవత సుధాలహరి' యందు ద్వితీయ
స్కంధమున నాలుగవ యధ్యాయము
వ్యాఖ్య ముగిసినది.

భాగవతసుధాలహరి

ద్వితీయస్కంధము

పంచమాధ్యాయము

* * *

నారద ఉవాచ:

దేవదేవ! నమస్తేఽస్తు భూతభావన! పూర్వజ!,
తద్విజానీహి యజ్జ్ఞాన మాత్మతత్త్వ నిదర్శనమ్. 1

భూతభావన!=ప్రాణులను వర్ధింపఁజేయువాఁడా!, పూర్వజ=ఆదియందు జన్మించినవాఁడా!, ఆత్మతత్త్వనిదర్శనం = ఆత్మతత్త్వమును దర్శింపఁజేయునట్టి, యద్‌జ్ఞానం=ఏ జ్ఞానము గలదో, తత్=దానిని, విజానీహి=విస్పష్టముగాఁ దెలియఁజేయుము.

అవ: నారదుఁడు ప్రశ్నించుచున్నాఁడు:— 'వేదగర్భుఁడైన చతుర్ముఖబ్రహ్మ నారదున కుపదేశించెనని పూర్వాధ్యాయమందు సూచింపఁబడినది. ఆ విషయమునే నీ యధ్యాయమున వివరించుచున్నాఁడు.

ప్రాణివర్గమును సృష్టించిన వాఁడును, ఎప్పుడు జన్మించెనని చెప్పుటకు సాధ్యముగాని యనాదియైనవాఁడును, దేవతలకును దేవతవై నిలిచిన బ్రహ్మదేవా! నీ పాదపద్మములకు నమస్కారము, ఆత్మ

తత్త్వమును స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనుటకు సాధనమైయున్న జ్ఞాన మేది గలదో దానిని నా కుపదేశింపుము.

యద్రూపం యదధిష్ఠానం యతస్సృష్ట మిదం ప్రభో!,
యత్సంస్థం యత్పరం యచ్చ తత్తత్త్వం వద తత్త్వతః. 2

ప్రభో!=సర్వులకును ప్రభువైనవాఁడా!, ఇదం=ఈ సమస్తప్రపంచము, యద్రూపం=ఏ రూపముతోఁ గూడికొన్నదిః, యదధిష్ఠానం=ఏ యధిష్ఠానముపై నాధారపడి యున్నదిః, యతః=ఎవనినుండి, సృష్టం=సృష్టింపఁబడినదిః యత్ సంస్థం = దేనియందు లయించుస్వభావము గలదిః, యత్పరం =దేని కధీనమై యున్నదిః, యత్ చ=ఏ విధమైన యాత్మతోఁగూడియున్నదిః, తత్తత్త్వం=దాని తత్త్వమును, తత్త్వతః=నిశ్చయముగా, వద=చెప్పుము.

అవ : ఆత్మజ్ఞానమునకుఁ గారణమైనదీ లోకమేగదా! యనెడు నభిప్రాయముతో మొదలు లోకతత్త్వము నెఱుఁగవలెనని కోరిన నారదుఁడు మఱలఁ బ్రశ్నించుచున్నాఁడు-

ఓ ప్రభూ! బ్రహ్మదేవా! ఈ ప్రపంచము నీ విధముగాఁ బ్రకాశింపఁ జేయువా రెవరు? ఇది యెవ్వరి నాశ్రయించియున్నది? ఎవ్వరిచే సృష్టింపఁబడినది? ఎవ్వరియందు లయించును? ఎవ్వరికి స్వాధీనమై యున్నది? దీని స్వరూప మెట్టిది? ఈ పరమార్థమును నిశ్చయముగా నెఱిఁగింపుము.

సర్వం హ్యేతద్భవాన్ వేద భూతభవ్యభవత్ప్రభుః,
కరామలకవద్విశ్వం విజ్ఞానావసితం తవ. 3

భూతం=ఏర్పడినది, భవ్యం=ఏర్పడఁబోవునది, భవత్=జన్మించుచున్నది, ఏతత్సర్వం=ఈ సమస్తమును, భవాన్ వేద ! = నీ వెఱుఁగుదువు, తవ=నీకు,

స్వామీ. ఈ సమస్తమును సర్వశ్రేష్ఠమైన
విశ్వము నీ విశేషజ్ఞానముచే నిర్మింపఁబడిన దగుటచే నీ యఱచేతిలో నున్న యుసిరికకాయవలె సమస్తమును నీ కవగతమై యుండును.

యద్విజ్ఞానో యదాధారో యత్పరస్త్వం యదాత్మకః,
ఏకస్సృజసి భూతాని భూతై రేవాత్మమాయయా. 4

త్వం—నీవు, యద్విజ్ఞానః—ఏ విశేషజ్ఞానముతోఁ గూడినవాఁడవై, యదాధారః—దేవి నాధారముగాఁ గల్గినవాఁడవై, యత్పరః—ఎవరికి లోఁబడినవాఁడవై, యదాత్మకః—ఏ స్వరూపముతోఁ గూడినవాఁడవై, ఏకః—ఒంటిగా నున్నవాఁడవై, ఆత్మమాయయా—ఆత్మశక్తిచేత, భూతైః ఏవ—ప్రాణులనే యుపకరణములుగాఁ గైకొని, భూతాని—భూతములను, సృజసి—సృజించుచున్నావు.

అవ: ప్రపంచవిషయ మట్లుండనీ. ముందు నీ యథార్థతత్త్వమును దయచేసి నాకుఁ దెల్పుమని ప్రార్థించుచున్నాఁడు-

ఈ లోకసృష్టికై కావలసిన విశేషజ్ఞానము నీ వెవ్వరినుండి సంపాదించితివి? నీ కాధార మెవ్వరు? నీ వెవ్వరికి లోఁబడియుందువు? నీ పరమార్థమైన స్వరూప మేమి? ఈ ప్రశ్నకుఁ గారణ మేమనఁగా నేను నిన్నే స్వతంత్రుఁడ వని భావించుచున్నాను. ఒంటివాఁడవై యున్న నీవే నీ యాత్మశక్తితో జనింపఁజేసిన భూమ్యాదిభూతములతో సమస్త ప్రాణులను సృష్టింతువని నా యూహ. ఇట్లుండఁగా నీవే యెవ్వరిని గూర్చియో తప స్సానరించుచున్నట్లు గన్పించుచున్నది. కనుక నీకును భజనీయుఁడైన యాద్యదేవత యెవరో యుండియుండవలెనను సంశయము నన్నుఁ బీడించుచున్నది. అందుకే యీ ప్రశ్న వేయుచున్నానని భావము.

ఆత్మన్ భావయసే తాని న పరా భావయన్ స్వయమ్,
ఆత్మశక్తి మవష్టభ్య ఊర్ణనాభిరివాక్లమః. 5

ఊర్ణనాభిః ఇవ=సాలెపురుగువలె, అక్లమః=క్లేశరహితుఁడవై, ఆత్మ శక్తిం=నీ యాత్మశక్తిని, అవష్టభ్య=ఆశ్రయించి, స్వయం=నీవుగా, నపరాభావయన్=పరాభవమును బొందనివాఁడవై, తాని=వానిని, ఆత్మని=ఆత్మయందే, భావయసే.

సాలెపురుగు తననుండియే కలిగిన యొక ద్రవపదార్థముతోఁ దనచుట్టును వలనిర్మించికొనునట్లు నీవుగూడ నే మాత్రమును గష్టము లేనివాఁడవై స్వశక్తితో నిర్మింపఁబడిన భూతములతో లోకములను జన్మింపఁజేసి వానికి నీకంటె భిన్నుఁడైన వాని నాశ్రయించుట అను నవమానమును దప్పించి నీయందే సల్పికొని పరిపాలించుచుందువు.

నాహం వేద పరం త్వస్మిన్నాపరం న సమం విభో,
నామరూపగుణై ర్భావ్యం సదసత్కించి దన్యతః 6

విభో !=ఓ సర్వజ్ఞా!, అస్మిన్=దీనియందు, అహం=నేను, పరం=శ్రేష్ఠమును, అపరం=నికృష్టమును, సమం=సమమైనదానిని, నామరూపగుణైః=నామరూప గుణములతో, భావ్యం=సాధింపఁ దగినదియు, సత్=సత్పదార్థమును, అసత్=అసత్పదార్థమును, కించిత్=దేనిని గాని, అన్యతః=ఇతరమునుండి యేర్పడినదని, అహం=నేను, న వేద=తెలియను.

అందుచే నో స్వామీ! ఈ జగత్తునందు ఉత్తమము, మధ్యమము, అధమము నను వ్యవహారమునకు విషయమైనదియు, అందు నను మనుష్యులు, దేవతలు, పక్షులు, మృగములు ఇత్యాది నామములు, రెండుకాళ్లు, నాలుగుకాళ్లు ననెడు రూపభేదములను, తెలుపు నలుపు నను గుణభేదములను, వీనిచే సాధింపఁదగిన స్థూలసూక్ష్మములుగాఁ గనఁబడుచున్నదియు, నీ సమస్తమును నీనుండి యుద్భవించుచున్నదనియే నేను దెలిసికొన్నది.

స భవా నాచరద్ఘోరం యత్తపస్సు సమాహితః,
తేన ఖేదయసే నస్త్వం పరాం శంకాం ప్రయచ్ఛసి. 7

గూడినవాఁడవై, ఘోరం=కఠినమైన, తపః=తపస్సు, అచరత్ యత్=నిర్వ
హించెనను చేదిగలదో, తేన=దానిచేత, నః=మమ్ము, ఖేదయసే=క్లేశపఱచు
చున్నావు, త్వం=నీవు, పరాం శంకాం=గొప్ప సందేహమును, ప్రయచ్ఛసి=
కల్గించుచున్నావు.

సర్వప్రపంచ స్వరూపుఁడవు నీవే యని మేము నిశ్చయించి
కొన్నాము. కాని నీ వేకాగ్రమైన చిత్తముతో మఱెవ్వరినో ధ్యానిం
చుచు తపస్సు పట్టియున్నావు. నీ యీ స్థితి మ మ్మెక్కువ క్లేశపఱచు
చున్నది. గొప్ప సందేహమును సృష్టించుచున్నది.

ఏతన్మే పృచ్ఛతస్సర్వం సర్వజ్ఞ సకలేశ్వర!,
విజానీహి తథై వాహం త్వయా బుద్ధ్యేఽనుశాసితః. 8

సర్వజ్ఞ!=సమస్తము నెఱిఁగినవాఁడా!, సకలేశ్వర!=సర్వేశ్వరుఁడవైన
వాఁడా!, ఏతత్=దీనిని, పృచ్ఛతః=ప్రశ్నించుచున్న, మే=నాకు, తథా ఏవ=
ఆ ప్రకారముగనే, విజానీహి=వివరించి తెలుపుము, అనుశాసితః=ఆజ్ఞాపింపఁ
బడిన, అహం=నేను, యథాబుధ్యే=బుద్ధిపూర్వకముగా (ఎట్లు తెలియుదునో)

సమస్తము నెఱిఁగియు, సర్వమునకును నాథుఁడవై యున్న
యో దేవా! నాచేఁ బ్రశ్నింపఁబడిన యీ సంగతిని స్పష్టముగా
నాకుఁ దెల్పుము. నా బుద్ధి కెట్లు విశదముగా నర్థమగునో అట్లు వివ
రించి చెప్పుము.

బ్రహ్మోవాచ :

సమ్యక్కారుణికస్యేదం వత్స తే విచికిత్సితమ్,
యదహం చోదితో ధర్మే భగవద్వీర్యదర్శనే. 9

వత్స!=పుత్త్రుఁడవైన యో నారదా!, కారుణికస్య=కరుణతోఁగూడికొన్న,
తే=నీయొక్క, విచికిత్సితం=సందేహము, సమ్యక్=చక్కనిది, యత్=ఎందు
కనఁగా, సౌమ్య = సాధుశీలుఁడవైన యోయీ!, అహం = నేను, పరధర్మ

వర్ధనే = పరమపురుషునకు సంబంధించిన ధర్మమును ప్రదర్శించుటకు, చితః = ప్రేరేపింపఁబడినవాఁడ నైతిని,

బ్రహ్మదేవుఁ డన్నాఁడు: 'ఓ పుత్త్రా! కరుణతోఁ గూడిన నీ సందేహపూర్వకమైన ప్రశ్న గొప్పగా నాదరింపఁ దగినది. ఎందు కనఁగా పరమపురుషుని శక్తివిశేషమును బ్రదర్శించుటకై నీవు నన్ను ప్రోత్సహించితివి. నా కా పరమపురుషుని శక్తినిగూర్చి వర్ణించుట కవకాశమిచ్చిన నీ ప్రశ్నతో నాయందు నీకుఁ గల కరుణావిశేషము వ్యక్తిత మగుచున్నది. చాల సంతోషము.

నాత్యంతమనృతం తచ్చ యథా మాం ప్రబ్రవీషి భోః,
అవిజ్ఞాయ పరం మత్త ఏతావత్త్వం యతోఽస్తి మే. 10

భోః = ఓయీ నారదా!, మాం = నన్ను గూర్చి, యథా = ఏ రీతిగా, ప్రబ్రవీషి = ప్రకర్షముగాఁ బలుకుచున్నావో, తవ = నీయొక్క, తచ్చ అపి = ఆ విషయము కూడ, న అనృతం = అసత్యముగాదు, మే = నాకు, ఏతావత్త్వం = అంతమాత్రము, ప్రభావము, అస్తి = కలదు, యతః = ఎందువలననఁగా, మత్తః = నాకంటె, పరం = ఉత్కృష్టమైనవాని విషయమును, అవిజ్ఞాయ = తెలియక, బ్రవీషి = పలుకుచున్నావు.

ఓ నారదా! నీవు నన్నే సర్వేశ్వరుఁ డంటివి. ఆ భావముగూడ నత్యంతము సత్యము గాదు. ఎందుకనఁగా ఏ పరమపురుషుని కారణముగా నాకిట్టి ప్రాభవ మేర్పడినదో వానినిఁగూర్చి నీ వెఱుఁగవు. అందుచే నీ ప్రశ్న తెలిసి చేసినది కాదు. నేనే సర్వేశ్వరుఁడ నను భ్రాంతిచే నేర్పడినది. అది అసమార్థము.

యేన స్వరోచిషా విశ్వం రోచితం రోచయామ్యహమ్,
యథార్కోఽగ్నిర్యథా సోమో యథర్క్షగ్రహతారకాః. 11

యేన = ఎవనిచేత, స్వరోచిషా = తనకాంతిచేత, రోచితం = ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన, విశ్వం = ఈ సమస్తవిశ్వమును, అర్కః యథా = సూర్యునివలెను, సోమః యథా = చంద్రునివలెను, ఋక్షగ్రహతారకాః = ఋక్షములు, గ్రహములు, నక్షత్రములు వీనివలెను, అహం = నేను, రోచయామి = ప్రకాశింపఁ జేయుదును,

అవ: నారదుఁడు వేసిన ప్రశ్నకు నుత్తరము చెప్పఁబోవు చున్నవాఁడై మనస్సులో నా సర్వేశ్వరునకు నమస్కరించుచు వచించు చున్నాఁడు-

ఏ దేవుని స్వప్రకాశముతోఁ దొలుతఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడిన నీ సమస్తప్రపంచమును అశ్వని మొదలైన నక్షత్రములును, సూర్యాది గ్రహములును, ఇతరనక్షత్రములు మొదలైనవి చైతన్యప్రకాశితములై ప్రకాశింపఁ జేయుచున్నట్లు కనుపించుచున్నవో నేను గూడ నంతే. స్వప్రకాశముతో ననితరాపేక్షముగాఁ బ్రకాశించుచున్న నా పరమపురు షుని సూర్యాదిగ్రహము లేవియుఁ బ్రకాశింపఁ జేయుటు లేదు.

న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం
నేమావిద్యుతో భాంతి కుతో ఒయమగ్నిః
తమేవం భాంత మనుభాతి సర్వం
తస్యభాసా సర్వమిదం విభాతి.

అని శ్రుతి. అక్కడ సూర్యుఁడు ప్రకాశించుటు లేదు. చంద్రతారకలు ప్రకాశింపవు. విద్యుత్తులకుఁ బ్రకాశము లేదు. అగ్నియుఁ బ్రకాశిం పదు. ఇవి యన్నియు స్వప్రకాశస్వరూపుఁడైన వానికాంతి ననుసరిం చియే వెల్గుచున్నవి. ఆ పరమపురుషుని ప్రకాశముతోనే సమస్త విశ్వ మును వెల్గుచున్నది.

తస్మై నమో భగవతే వాసుదేవాయ ధీమహి,
యన్మాయయా దుర్జయయా మాం వదంతి జగద్గురుమ్. 12

దుర్జయయా=జయించుటకు సాధ్యముకాని, యన్మాయయా=ఎవని మాయా ప్రభావముచేత, మాం=నన్ను, జగద్గురుం=లోకగురువని, బ్రువంతి=వలుకు చున్నారో, భగవతే=భగవంతుఁడును, వాసుదేవాయ=వాసుదేవ స్వరూపుఁడును నైన, తస్మై=ఆ పరబ్రహ్మకొఱకు, నమః=నమస్కారమును, ధీమహి=మనసా చేయుదును.

నీవును నీవంటివారును జయించుటకు సాధ్యముగాని యెవని మాయాప్రభావముచేత నన్ను జగద్గురువని భావించుచున్నారో అట్టి భగవంతుఁడైన వాసుదేవస్వరూపునకు నమస్కరించుచున్నాను.

విలజ్జమానయా యస్య స్థాతు మీక్షాపథేఽముయా,
విమోహితా వికత్థంతే మమాహమితి దుర్ధియః 13

యస్య=ఎవనియొక్క, ఈక్షాపథే=కనులయెదుట, స్థాతుం=నిలుచుటకు, విలజ్జమానయా=లజ్జించుచున్నట్టి, అముయా=ఈ మాయచేత, విమోహితాః=మోహింపఁ జేయఁబడినవారై, దుర్ధియః=వక్రబుద్ధి గలవారు, అహం=నేను, మమ=నాది, ఇతి=అని, వికత్థంతే=సత్యమును దాచి నటించుచున్నారు.

ఆ భగవంతుని కన్నులముందు నిలుచుటకు లజ్జించుచున్నది. కాని ఇతరుల నందరినీ మోహింపఁ జేయుచున్నది. అట్టి మాయచే విమోహితులైనవారు 'నేను, నాది' యను దుర్బుద్ధితో సత్యమును దాచి నటించుచున్నారు. ఆ మాయయొక్క కాపట్యము భగవంతుఁ డెఱుఁగును. అందుచే యామె యాతనియెదుట నిలుచుటకు సిగ్గు పడుచున్నది. 'ఈశ్వర మాత్మజ్ఞానినం చ ముక్త్వా సర్వానపి మోహాయ త్యేషా మాయా' ఈశ్వరుని తత్స్వరూపమైన యాత్మను దెలిసికొన్న వారిని మాత్రమే మాయ వదలును. తక్కినవారి నందఱిని మోహింపఁ జేయు ననెడు వేదాంతసారము నీ శ్లోకము చెప్పుచున్నది. దీనితో నీశ్వరుఁ డెట్టి స్వరూపము గలవాఁడు? అనెడు ప్రశ్న కుత్తరము చెప్పఁబడినది.

ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ స్వభావో జీవ ఏవ చ,
వాసుదేవాత్పరో బ్రహ్మ న్నచాన్యోఽర్థోఽస్తి తత్త్వతః. 14

ద్రవ్యం=పదార్థము, కర్మ చ=ప్రవృత్తి, కాలశ్చ=కాలము, స్వభావః=ప్రకృతి, జీవః ఏవ చ=జీవుఁడును, అన్యః అర్థః=అన్యమైన యే వస్తువుగూడ, బ్రహ్మన్=నారదుఁడా, తత్త్వతః వాసుదేవాత్=సత్యవస్తువైన వాసుదేవుని నుండి పరః=వేఱైనదిగా లేదు.

అవ: తనకంటెను మేలైన యొక పరమేశ్వరుఁ డున్నాఁడని చెప్పిన తర్వాత నీ లోకమున కధిష్ఠాన మేది? యను తొమ్మిదవ ప్రశ్నకు వాఁడే దీని కధిష్ఠానమని సమాధానమును జెప్పఁబోవుచున్న వాఁడై వానికంటెను భిన్నమైన దేదియు లేదని వచించుచున్నాఁడు-

ఓయీ! నారదా! లోకసృష్టి కుపాదాన కారణములు మహాభూతములు; జన్మాదులకుఁ గారణము కర్మ. కర్మములకు ఫలముల నొసఁగుశక్తిగల పరిపక్వావస్థారూపమే కాలము. ఆ కర్మయొక్క పరిణామమునకు హేతువు స్వభావము. దానినుండి సుఖదుఃఖాదుల ననుభవించుచున్నవాఁడు జీవుఁడు. ఇవి యన్నియు వాసుదేవ స్వరూపమే. పరమార్థముగాఁ జూచినచో వాసుదేవునకన్నను భిన్నమైన పదార్థ మేదియును లేదు. సత్యస్వరూపుఁడైన వాసుదేవు నవలంబించియే మహాభూతాదులు సత్యమువలె ప్రకాశించుచున్నవి.

నారాయణపరా వేదా దేవా నారాయణాంగజాః,
నారాయణపరా లోకా నారాయణపరా మఖాః. 15

నారాయణపరో యోగో నారాయణపరం తపః,
నారాయణపరం జ్ఞానం నారాయణపరా గతిః. 16

వేదాః=వేదములు, నారాయణపరాః=నారాయణు నాశ్రయించియున్నవే, దేవాః=దేవతలు, నారాయణాంగజాః=శ్రీమన్నారాయణుని యంశనుండి జన్మించినవారే, లోకాః=లోకములు, నారాయణపరాః=నారాయణు నాశ్రయించియున్నవి, మఖాః=యాగములు, నారాయణపరాః=నారాయణు నారాధించుట కేర్పడినవి, యోగః=యోగము, నారాయణపరః=నారాయణుని దెలియుటకున్న త్రోవ, తపః=తపస్సు, నారాయణపరం=నారాయణు నాశ్రయించియున్నది, గతిః=ప్రాప్యస్థానము, నారాయణపరా=నారాయణాశ్రయము.

వేదములు నారాయణుని తత్త్వమును బ్రకాశింపఁజేయుచున్న

లతని యారాధన కేర్పడినవి. యోగ మాతనిఁ దెలియుట కొఱ మార్గము. యోగసాధ్యమై చిత్తముయొక్క యేకాగ్రరూపమైన తపస్సు వానికే సంబంధించినది. దీనిచే సాధింపఁబడినట్టి జ్ఞానము గూడ నారాయణపరమే, జ్ఞానమునకు ఫలమైన గతియు వానికి సంబంధించినదే. అందుచే సర్వమును నారాయణుని కధీనమైనది.

తస్యాపి ద్రష్టురీశస్య కూటస్థస్యాఖిలాత్మనః,
సృజ్యం సృజామి సృష్టోఽహ మీక్షయైవాభిచోదితః. 17

సృష్టః=సృజింపఁబడిన, అహం=నేను, ద్రష్టుః=ద్రష్టయైనవాఁడును, కూటస్థశ్చ=కూటస్థుఁడును నైన, అఖిలాత్మనః=సర్వాత్మయైన, తస్య ఈశస్య=సర్వనియంతయైన యాతనియొక్క, ఈక్షయా=కటాక్షముచేత, అభిచోదితః=ప్రేరేపింపఁబడినవాఁడనై. సృజ్యం=సృష్టించుట కర్హమైనదానిని సృష్టింతును.

నన్ను సృష్టించినవాఁ డా భగవంతుఁడే. అతఁడే సర్వ స్వరూపుఁడు. సర్వమును ద్రష్టయై వీక్షించుచున్న నిర్వికారస్వరూపుఁడు, సర్వనియంత. వానికటాక్షముచేఁ బ్రేరేపింపఁబడినవాఁడనై యతనిచే సృష్టింపఁ బడవలసిన నీ సమస్తప్రపంచమును త దాజ్ఞానుసారముగ నేను సృజింతును.

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి నిర్గుణస్య గుణా స్త్రయః,
స్థితిసర్గనిరోధేషు గృహీతా మాయయా విభోః. 18

విభోః=సర్వాధికారియైయున్న యతనియొక్క, మాయయా=మాయచేత, నిర్గుణస్య=గుణరహితుఁడైనను, స్థితిసర్గనిరోధేషు=రక్షణము, స్థితి, సంహారము వీనియందు; సత్త్వం రజః తమః ఇతి = సత్త్వ రజ స్తమస్సులను, త్రయః గుణాః=మూఁడుగుణములు, గృహీతాః=గ్రహింపఁబడినవి.

అవ: ప్రేరకుఁడైనవాఁ డీశ్వరుఁ డని, ప్రేరేపింపఁబడుటకు యోగ్యుఁ డైనవాఁడు జీవుఁడని యీ భేద మె ట్లేర్పడినది? దీనిని మూఁడుశ్లోకములతో వివరించుచున్నాఁడు—

సర్వసమర్థుఁడైన యీశ్వరుఁడు స్వయముగా గుణసంబంధము లేనివాఁడు. కాని, సృష్టి, స్థితి, సంహారరూపకార్యము లాచరించుటకు, సత్త్వ రజస్తమస్సులను, మూఁడు గుణములను మాయనుండి స్వీకరించును.

కార్యకారణకర్తృత్వే ద్రవ్యజ్ఞాన క్రియాశ్రయాః,
బధ్నంతి నిత్యదా ముక్తం మాయినం పురుషం గుణాః. 19

ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాశ్రయాః=ద్రవ్యములైన మహాభూతములు జ్ఞానస్వరూపులైన దేవతలు, క్రియాః=క్రియారూపములైన యింద్రియములు, ఆశ్రయాః=వీనికాశ్రయములైన, గుణాః=గుణములు, నిత్యదా=సర్వకాలమును, ముక్తం=నిత్యముక్తుఁడై యున్నను, మాయినం=మాయాసంబంధముతోఁ గూడిన, పురుషం=పురుషుఁడైన జీవుని, బధ్నంతి=బంధించుచున్నవి.

మహాభూతములు, దేవతలు, ఇంద్రియములు వీనికిఁ గారణములైన త్రిగుణములు, జీవుని నాధ్యాత్మిక అధిభౌతిక అధిదైవికములను మూఁడుతాపములకు వశీకృతునిఁ జేసి బంధించును. మాయాతీతుఁడైన పరమేశ్వరుఁ డెప్పుడును నిత్యముక్తుఁడే వాఁడే మాయకు వశుఁడై జీవుఁ డగును.

స ఏష భగవాన్ లింగై స్త్రిభిరేభి రధోక్షజః,
స్వలక్షితగతి ర్బ్రహ్మన్ సర్వేషాం మమ చేశ్వరః. 20

అధోక్షజః=ఇంద్రియములకు విషయము గానట్టి, **సః ఏష భగవాన్**=ఆ భగవంతుఁడే, **త్రిభిః ఏభిః లింగైః**=ఈ త్రిగుణము లనెడు చిహ్నములతో, **స్వలక్షితగతిః**=స్వకీయులైన వారిచేతఁ దెలియఁదగిన తత్త్వముతోఁ గూడియుండును, **బ్రహ్మన్**=ఓ నారదా!, **సః**=వాఁడు, **సర్వేషాం**=అందఱికిని, **మమ చ**=నాకును, **ఈశ్వరః**=అధికారియైనవాఁడు.

ఓ నారదా! సర్వేశ్వరుని మహిమ యెట్టిది? వాఁ డింద్రియములకెప్పటికిని విషయముగాఁడు. అట్టి యా భగవంతుఁడు మూఁడు

గుణములను నుపాధులతోఁ గూడినవాఁడై భక్తులకు మాత్రమే తెలియఁదగిన తత్త్వముతోఁ గూడినవాఁడు. అట్టి యా యీశ్వరుఁడే నాకును అందఱికిని నియంత.

కాలం కర్మస్వభావం చ మాయేశో మాయయా స్వయా,
యదృచ్ఛయాత్మని ప్రాప్తం విబుభూషు రుపాదదే. 21

మాయేశః=మాయాధిపతియైనవాఁడు, స్వయామాయయా=తనమాయచేత, విబుభూషుః=వివిధ రూపములతో నేర్పడుట కిచ్ఛించినవాఁడై, ఆత్మని=తన యందు, యదృచ్ఛయా=ప్రయత్నములేకయే వచ్చిచేరినదైన, కాలం=కాలమును, కర్మ=కర్మమును, స్వభావం చ=స్వభావమును, ఉపాదదే=స్వీకరించెను.

అవ: ఈశ్వరుఁ డెట్లు లోకమును సృష్టించెనని వచించు చున్నాఁడు-

మాయాధిపతియైన భగవంతుఁడు తన ప్రయత్నము లేశ మును లేక తనలో వచ్చిచేరిన కాలకర్మస్వభావములను దనయందే యుడఁగియున్న మాయతోఁ దాను పలువిధములుగా భాసింపవలెనను కోర్కిగలవాఁడై స్వీకరించెను. మాయయందు దడఁగియున్న త్రిగుణ ములు సమతను వర్జించి క్షోభించుటకుఁగల కారణము కాలతత్త్వము. ఆ మాయలో లీనమైయున్న జీవాదృష్టమునకే కర్మమని పేరు. మాయ, మహత్తత్త్వము, అహంకారము వీని పరిణామమునకు హేతు వైన దానినే స్వభావ మందురు. ఈశ్వరసృష్టికి మూలకారణము లీ కాలకర్మస్వభావములే.

కాలాద్గుణవ్యతికరః పరిణామస్స్వభావతః,
కర్మణో జన్మ మహతః పురుషాధిష్ఠితాదభూత్. 22

పురుషాత్, అధిష్ఠితాత్=ఈశ్వరునిచే నధిష్ఠింపఁబడిన, కాలాత్=కాలము నుండి, గుణవ్యతికరః=గుణములయొక్క క్షోభమును, స్వభావతః=స్వభావము కార ణముగా, పరిణామః=ఒకరూపమును విడిచి అన్యరూపమును స్వీకరించుట యనెడు

స్థితియు, కర్మణః=కర్మనుండి, మహతః=మహత్తత్త్వముయొక్క, జన్మ=జన్మము, అభూత్=ఏర్పడినది.

ఈశ్వరునిచే పరిగృహీతమైన కాలమునుండి సత్త్వాదిగుణముల సమత్వమును జెఱచునట్టి క్షోభ మేర్పడినది. స్వభావముగా నేకమై యున్న తనరూపమును భిన్నభిన్నములుగా స్వీకరించెడు పరిణామము గల్గినది. కర్మనుండి మహత్తత్త్వ ముత్పన్నమైనది.

మహతస్తు వికుర్వాణా ద్రజస్సత్త్వోపబృంహితాత్,
తమఃప్రధానస్త్వభవ ద్ద్రవ్యజ్ఞాన క్రియాత్మకః. 23

రజస్సత్త్వోపబృంహితాత్=రజస్సత్త్వగుణములవలన వృద్ధిం బొందింపం బడినట్టియు, వికుర్వాణాత్=వికారము బొందినదియు నైన, మహతస్తు=మహత్తత్త్వమునుండి, ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాత్మకః=ద్రవ్యము, జ్ఞానము, క్రియయనెడు స్వరూపముతోఁగూడిన, తమఃప్రధానః=తమోగుణముప్రధానముగాఁగల, అహంకారతత్త్వము, అభవత్=ఏర్పడినది.

రజస్సత్త్వగుణముల నధికరించినదియు అందుచేతనే వికారము ప్రాపించునదియునైన మహత్తత్త్వమునుండి ద్రవ్యము లని పిలువఁబడెడు నింద్రియములును వీని స్వరూపమైనదియు, తమోగుణప్రధానమైనదియునైన యహంకారతత్త్వ మేర్పడినది.

సోఽహంకార ఇతి ప్రోక్తో వికుర్వన్ సమభూత్త్రిధా,
వైకారిక స్తైజసశ్చ తామసశ్చేతి యద్భిదా.
ద్రవ్యశక్తిః క్రియాశక్తి ర్జ్ఞానశక్తి రితి ప్రభో. 24

వికుర్వన్=వికారమును బొందిన, సః అహంకారః=ఆ యహంకారము, వైకారికః=సాత్త్వికము, తైజసశ్చ=రాజసము, తామసశ్చ=తామసమని, త్రిధా=మూఁడురీతులుగా, సమభూత్=ఐనది, యద్భిదా=దేనిభేదము, ఇతిప్రోక్తః=ఈ

మూఁడురీతులుగా నగును. ఓ నారదా! అదెట్లో చెప్పెదను వినుము. వైకారికము, తైజసము, తామస మనియు మూఁడు రీతులు. 'ద్రవ్యశక్తిః క్రియాశక్తిః జ్ఞానశక్తి రితిప్రభో! — ద్రవ్యశక్తిః=పదార్థముల యందలి శక్తితోఁగూడినది, క్రియాశక్తిః=ప్రవృత్తులయందలి శక్తితో గూడినది, జ్ఞానశక్తిః = జ్ఞానమందలి శక్తితోఁ గూడినది, ఇతి=ఈ రీతిగా ఓ నారదా! తామసాహంకారమును ద్రవ్యశక్తి యందురు, తైజసము లేక రాజసాహంకార మను దానిని క్రియాశక్తి యని పిలుతురు. వైకారికము లేక సాత్త్వికాహంకార మను దానిని జ్ఞానశక్తి యందురు.

తామసా దపి భూతాదే ర్వికుర్వాణా దభూన్నభః,
తస్య మాత్రాగుణశ్శబ్దో లింగం యద్ద్రష్టృదృశ్యయోః. 25

భూతాదేః = భూతములకు మొదటిదియు, వికుర్వాణాత్ = వికారమును బొందనిదియునైన, తామసాత్ + అపి=తామసాహంకారమునుండి, నభః=ఆకాశమైనది, తస్య=దానియొక్క, మాత్రాగుణః=అసాధారణగుణము, ద్రష్టృ దృశ్యయోః=ద్రష్టయొక్కయు, దృశ్యముయొక్కయు, లింగం=జ్ఞాపక మగును.

భూతముల ఆదియు, వికారమును బొందినదియు నైన తామసాహంకారమునుండి యాకాశమును దాని యసాధారణగుణమైన శబ్దమును గల్గినవి. ఈ శబ్దము చూచెడివాఁడని చూడఁబడునది యని యీ రెండు తెలఁగుల భేదమును దెలుపును.

నభసోఽథ వికుర్వాణా దభూత్స్పర్శ గుణోఽనిలః,
పరాన్వయాచ్ఛబ్దవాంశ్చ ప్రాణ ఓజస్సహో బలమ్. 26

వికుర్వాణాత్=వికారమును జెందినట్టి, నభసః=ఆకాశమునుండి, అథ=తర్వాత, స్పర్శగుణః = స్పర్శమనుగుణముతోఁగూడిన, అనిలః = వాయువు, అభూత్=ఏర్పడెను, పరాన్వయాత్ = ఇతరముతో సంబంధమేర్పడినందువలన,

శబ్దవాంశ్చ=శబ్దము గలిగినదైనది, ప్రాణః = ఇంద్రియబలము, ఓజః = మనో బలము, సహః=ధారణాబలము, బలం=శరీరబలము.

తరువాత నాకాశమునకు వికార మేర్పడినది. దానినుండి స్పర్శ గుణ మసాధారణముగాఁ గలిగిన వాయు వేర్పడెను. ఆకాశము వాయువునకుఁ గారణమగుటచే దానిగుణమైన శబ్దముగూడ దీనికి సంక్రమించినది. ఇట్లు శబ్దస్పర్శలను రెండుగుణములుగల వాయువు ప్రాణధారణము ఇంద్రియముల ప్రవృత్తిసామర్థ్యము మనస్సునకు సంబంధించిన ధైర్యాది గుణములు శరీరముయొక్క బలము వీనికి గారణమై యుండును.

వాయోరపి వికుర్వాణా త్కాలకర్మస్వభావతః,
ఉదపద్యత తేజో వై రూపవత్స్పర్శ శబ్దవత్. 27

కాలకర్మస్వభావతః = కాలము, కర్మము, స్వభావము వీనిచేత, వికుర్వాణాత్=వికారమునుబొందిన, వాయోః అపి=వాయువునుండి, రూపవత్=రూపము గలిగినదియు, స్పర్శశబ్దవత్ = స్పర్శశబ్దములుగలిగినదియునైన తేజః = తేజస్సు, ఉదపద్యత=ఉద్భవించెను.

కాలకర్మ స్వభావములతో వికృతిని బొందిన వాయువునుండి తేజ స్సుద్భవించెను. దీని నగ్నియు నందురు. దీని యసాధారణ గుణము రూపము. వాయుసంబంధముతో స్పర్శమును, ఆకాశసంబంధముతో శబ్దమునుగూడ దీనికిఁ గలవు.

ఈ సందర్భములో 'వికృతిని బొందినది' యని చెప్పెడు ప్రతిస్థలమందును కాలకర్మస్వభావకారణముగా అని చేర్చుకొనవలెను.

తేజసస్తు వికుర్వాణా దాసీ దంభో రసాత్మకమ్,
రూపవత్స్పర్శవచ్చాంభో ఘోషవచ్చపరాన్వయాత్. 28

వికృతిని బ్రాపించిన తేజస్సునుండి రస మనెడు అసాధారణ గుణములు గలిగినట్టియు, ఆకాశ వాయ్వగ్ని సంబంధముతో వాని గుణములైన శబ్దస్పర్శరూపములుగలిగిన జల మేర్పడినది.

విశేషస్తు వికుర్వాణా దంభసో గంధవానభూత్,
పరాన్వయాద్రసస్పర్శ శబ్దరూపగుణాన్వితః. 29

వికుర్వాణాత్ = వికారము నందిన, అంభసః = జలమునుండి, గంధవాన్ = గంధముతోఁగూడిన, విశేషః = ప్రత్యేకద్రవ్యము (పృథివి), అభూత్ = ఏర్పడెను, పరాన్వయాత్ = ఇతర పదార్థసంబంధముతో, రస స్పర్శ శబ్ద రూపగుణాన్వితః = రసము, స్పర్శము, శబ్దము, రూపము ననెడు గుణములతోఁ జేరినది.

వికార మందిన జలమునుండి గంధరూప గుణముగల భూమి యేర్పడినది. ఇతరభూతముల సంబంధముతో రసస్పర్శశబ్దరూపములు దీని కేర్పడినవి.

వైకారికాన్మనో జజ్ఞే దేవా వైకారికా దశ,
దిగ్వాతార్కప్రచేతోశ్వి వహ్నీంద్రోపేంద్రమిత్రకాః. 30

వైకారికాత్ = సాత్త్వికాహంకారమునుండి, మనః = మనస్సు, జజ్ఞే = ఏర్పడినది, వైకారికాః = సాత్త్వికాహంకారమునుండి జనించిన, దిగ్వాతార్కప్రచేతోశ్వి వహ్నీంద్రోపేంద్రమిత్రకాః = దిక్కు, వాయువు, అర్కుడు, ప్రచేతస్సు, అశ్వినులు, అగ్ని, ఇంద్రుఁడు, ఉపేంద్రుఁడు, మిత్రుఁడు, బ్రహ్మ యనెడు, దేవాః = దేవతలు, దశ = పదిమంది, (జజ్ఞిరే = జన్మించిరి).

సాత్త్వికాహంకారము నుండి మనస్సును, దాని యధిష్ఠాన దేవతయైన చంద్రుఁడును జన్మించిరి. దిక్కు, వాయువు, సూర్యుఁడు ప్రచేతస్సు, అశ్వినులు, వహ్ని, ఇంద్రుఁడు, ఉపేంద్రుఁడు, మిత్రుఁడు బ్రహ్మ యనెడు నీ పదిమందిదేవతలును సాత్త్వికాహంకారమునుండి

జన్మించినవారు. వీరు దశేంద్రియముల యందు వసించువారు. అందుచే వీరికి ఇంద్రియాధిష్ఠానదేవత లని పేరు. దిగ్దేవత, శ్రోత్రాధి దేవత. వాతము త్వక్కున కధికారి. సూర్యుడు కన్నులకు. ప్రచేతసుడు నాల్క కధికారి. అశ్వినులు నాసికలకు అధిష్ఠానదేవతలు. వహ్ని వాక్కునకు. ఇంద్రుడు చేతులకు. ఉపేంద్రుడు పాదములకు. మిత్రుడు పాయువున కధికారి. పాయు వనగా విసర్జనద్వారము. బ్రహ్మ ఉపస్థ కధిష్ఠానదేవత.

తైజసాత్తు వికుర్వాణా దింద్రియాణి దశాఽభవన్,
జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తి ర్బుద్ధిః ప్రాణశ్చ తైజసౌ. 31

వికుర్వాణాత్ = వికారమును బొందిన, తైజసాత్ = రాజసాహంకారము నుండి, దశ ఇంద్రియాణి=పది ఇంద్రియములు, అభవన్=ఏర్పడినవి, జ్ఞానశక్తిః =జ్ఞానశక్తియు, క్రియాశక్తిః=క్రియాశక్తియును, బుద్ధిః=బుద్ధియును, ప్రాణః చ=ప్రాణమును, తైజసౌ = రాజసాహంకారమునుండి జనించినవి, శ్రోత్ర= చెవియు, త్వక్=చర్మమును, ఘ్రాణ=నాసిక, దృక్=దృష్టి, జిహ్వా=నాలుక. ఈ యైదును జ్ఞానేంద్రియములు, వాక్=వాక్కును, దోః=చేతులును, మేఢ్ర= మేఢ్రము, అంఘ్రి=పాదములు, పాయవః=పాయువు అను నీ యైదును కర్మేంద్రియములు.

రాజసాహంకారమునుండి పది యింద్రియములు జనించినవి. అందులో జ్ఞానేంద్రియము లైదు. కర్మేంద్రియము లైదు. బుద్ధి, ప్రాణములు రాజసాహంకారమునుండి జన్మించినవే. జ్ఞానకర్మేంద్రియములు రాజసాహంకారమునుండి యేర్పడినవి. శ్రోత్ర, త్వక్, ఘ్రాణ, దృక్, జిహ్వాలు, జ్ఞానేంద్రియములు. వాక్కు, చేతులు, మేఢ్రము, కాళ్లు, పాయువు ఇవి కర్మేంద్రియములు.

శ్రోత్రత్వగ్ఘ్రాణదృగ్జిహ్వా వాగ్దోర్మేఢ్రాంఘ్రిపాయవః,
యదైతే సంగతా భావా భూతేంద్రియ మనోగుణాః. 32

భూతేంద్రియమనోగుణాః = భూతములు, ఇంద్రియములు, మనస్సు, గుణము లనెడు, ఏతే భావాః = ఈ భావములు, యదా=ఎప్పుడు, అసంగతాః =

పరస్పరముచేరక యుండినవో, బ్రహ్మజ్ఞః, తదా=అప్పుడు, యదాయతననిర్మాణే =దేనియొక్క వాసస్థానమును నిర్మించుటయందు, నశేకుః=శక్తములు గాలేదు.

గంధము మొదలైన భూతగుణములు, ఇంద్రియ గుణములు, మనస్సుయొక్క గుణము లనెడు నీ భావపదార్థములు ఒకటిలో నొకటి చేరక యెప్పుడు విభిన్నములుగా నుండెనో అప్పుడు బ్రహ్మాండ రూపమైన శరీరమును సృష్టించుటకు వానికి శక్తి యెప్పుడు లేక పోయినదో.

యదాయతననిర్మాణే న శేకుర్బ్రహ్మసత్తమ,
తదా సంహత్య చాన్యోన్యం భగవచ్ఛక్తిచోదితాః. 33

తదా=అప్పుడు, భగవచ్ఛక్తిచోదితాః=భగవంతునిచే ప్రేరేపింపబడినవై, అన్యోన్యం=పరస్పరము, సంహత్య=చేరికొని, సదసత్త్వం=సత్తు అసత్తనెడు భావమును, ఉపాదాయ = స్వీకరించికొని, ఉభయం=రెండు విధములుగా నున్న, అదః=దీనిని, ససృజుః=సృష్టించినవి.

నారదా! అప్పుడు వీనిని భగవంతునిశక్తి ప్రేరేపించినది. అవి పరస్పరము గలిసికొన్నవి. కలసికొని స్థూల సూక్ష్మ భావమును గ్రహించి సమష్టి వ్యష్టిశరీరములను నిర్మించినవి.

సదసత్త్వముపాదాయ చోభయం ససృజుర్హ్యదః,
వర్షపూగసహస్రాంతే తదండ ముదకేశయమ్. 34

వర్షపూగ సహస్రాంతే = అనేక వర్షసహస్రములు గతించిన తర్వాత, ఉదకేశయం=నీటియందు శయించినట్టి, తత్ అండం=ఆ యండమును, కాలకర్మ స్వభావస్థః=కాలకర్మస్వభావస్థితుఁడైన, జీవః=జీవుఁడు, అజీవం=అచేతనమును, అజీవయత్=జీవమున్న దానినిగాఁ జేసెను.

పరస్పరముచేరికొన్న యీ పదార్థము అనేకవర్ష సహస్రములు గడచిన తర్వాత జలముపైఁ దేలాఁడుచున్న యొక యండముగా నైనది. కాలకర్మ స్వభావములను అధిష్ఠానముగా స్వీకరించిన

పరమాత్మ అచేతనమైన యీ పదార్థమును సచేతనముగా నొనర్చెను. పరమాత్మ దానియందు వ్యాపించుటచే నా యండము చైతన్యయుక్తముగా నయ్యెనని సారము.

కాలకర్మస్వభావస్థో జీవో౽జీవమజీవయత్,
స ఏవ పురుషస్తస్మా దండం నిర్భిద్య నిర్గతః
సహస్రోర్వంఘ్రిబాహ్వక్ష సహస్రాననశీర్షవాన్. 35

స ఏవ పురుషః=ఆ పురుషుఁడే, అండం=అండమును, నిర్భిద్య=భేదించికొని, తస్మాత్=దానినుండి, నిర్గతః=బయటికి వచ్చెను, వాఁడు, సహస్రోర్వంఘ్రిబాహ్వక్షః = వేయితొడలు, అంఘ్రులు, బాహువులు, కన్నులు గలవాఁడు. సహస్రాననశీర్షవాన్=వేయిముఖములు, తలలును గలవాఁడు,

ఆ పరమాత్మ అండమును భేదించికొని గడ్డకు వచ్చెను. వానికి వేయితొడలు, సహస్రాంఘ్రులు, సహస్రబాహువులు, సహస్రనేత్రములు. సహస్రాననుఁడు వాఁడు. సహస్రశీర్షుఁడు. ఈ యవయవములతో వాఁడు గడ్డకు వచ్చి యండమున కన్నను వేఱైనిలిచినాఁడు.

యస్యేహావయవై ర్లోకా న్కల్పయంతి మనీషిణః,
కట్యాదిభి రధస్సప్త సప్తోర్ధ్వం జఘనాదిభిః 36

మనీషిణః=విద్వాంసులు, ఇహ = వానియందు, యస్య = ఎవనియొక్క, కట్యాదిభిః=నడుముమొదలైన; అవయవైః=అవయవములచేత, అధః=క్రింద, సప్తలోకాన్=ఏడులోకములను, జఘనాదిభిః=జఘనము నుండి, ఊర్ధ్వం=పైన, సప్తలోకాన్=ఏడులోకములను, కల్పయంతి=కల్పింతురు.

బ్రహ్మస్వరూపము నెఱిఁగిన విద్వాంసు లీ కల్పించుచున్న

లోకములుగాఁ జెప్పఁబడెను.

పురుషస్య ముఖం బ్రహ్మ క్షత్రమేతస్య బాహవః,
ఊరోర్వైశ్యో భగవతః పద్భ్యాం శూద్రోవ్యజాయత. 37

ఏతస్య పురుషస్య=ఈ పురుషునియొక్క, ముఖం=ముఖము, బ్రహ్మ=బ్రాహ్మణుఁడు, బాహవః=బాహువులు, క్షత్రం=క్షత్రియుఁడు, భగవతః ఊరోః=భగవంతుని తొడలనుండి, వైశ్యః=వైశ్యుఁడును, పద్భ్యాం=పాదములనుండి, శూద్రః=శూద్రుఁడును, వ్యజాయత=పుట్టెను.

ఈ సమష్టిపురుషుని ముఖమే బ్రాహ్మణుఁడు. బాహువులు క్షత్రియులు. అతనియూరువులనుండి వైశ్యుఁడు జనించెను. పాదముల వలన శూద్రుఁ డుత్పన్నుఁ డైనాఁడు.

భూర్లోకః కల్పితః పద్భ్యాం భువర్లోకశ్చ నాభితః,
హృదా స్వర్లోక ఉరసో మహర్లోకో మహాత్మనః. 38

పద్భ్యాం=పాదముల నుండి, భూర్లోకః=భూలోకము, మహాత్మనః, అస్య నాభితః=మహాత్ముఁడైన యతని నాభినుండి, భువర్లోకః=భువర్లోకమును, హృదా=హృదయముచేత, స్వర్లోకః=స్వర్గలోకమును, ఉరసా=ఎదచేత, మహర్లోకః=మహర్లోకమును (ఏర్పడినవి).

మహాత్ముఁడైన యా పురుషుని పాదములనుండి భూలోక మేర్పడినది. నాభినుండి భువర్లోకము, హృదయముచేత స్వర్లోకము, వక్షమునుండి మహర్లోకమును గల్పింపఁబడినవి.

గ్రీవాయాం జనలోకస్తు తపోలోక స్తనద్వయాత్,
మూర్ధత స్సత్యలోకస్తు బ్రహ్మలోక స్సనాతనః. 39

గ్రీవాయాం=కంఠమందు, జనలోకస్తు=జనోలోకమును, స్తనద్వయాత్=రెండువక్షోజముల నుండి, తపోలోకః=తపోలోకమును, మూర్ధతః=శిరమ్మున

నుండి, సనాతనః=సనాతనమైన, బ్రహ్మలోకః=బ్రహ్మలోకము, సత్యలోకస్తు=సత్యలోకము, కల్పితః=కల్పింపఁబడినది.

గ్రీవయందు జనర్లోకము, రెండు స్తనములనుండి తపోలోకమైనది. శిరస్సులనుండి వైకుంఠ మను పేరు గలిగిన సనాతనమైన సత్యలోక మేర్పడినది.

తత్కట్యా మతలం క్లృప్త మూరుభ్యాం వితలం విభోః,
జానుభ్యాం సుతలం శుద్ధం జంఘాభ్యాం తు తలాతలమ్. 40

తత్కట్యాం=వాని నడుమునందు, అతలం క్లృప్తం=అతలలోకము నిశ్చయింపఁబడినది. విభోః=విభుఁడైన యా పురుషునియొక్క, ఊరుభ్యాం=రెండు తొడలనుండి, వితలం=వితలమును, జానుభ్యాం=మోఁకాళ్ళనుండి, సుతలం=సుతలమును, జంఘాభ్యాం=రెండు పిక్కలనుండి, తలాతలం=తలాతలమును ఏర్పడినవి.

సర్వత్ర వ్యాపించియున్న భగవంతుని నడుమునుండి యతలము, తొడలనుండి వితలము, జానువులనుండి సుతల మేర్పడినది. ఈ సుతలమందే బలిమొదలైన మహాభక్తు లుండునది. జంఘలనుండి తలాతల మేర్పడినది.

మహాతలం తు గుల్ఫాభ్యాం ప్రపదాభ్యాం రసాతలమ్,
పాతాళం పాదతలత ఇతి లోకమయః పుమాన్. 41

గుల్ఫాభ్యాం=చీలమండలనుండి, మహాతలం తు=మహాతలమును, ప్రపదాభ్యాం=మీఁగాళ్ళనుండి, రసాతలం=రసాతలమును, పాదతలతః=అఱకాలునుండి, పాతాళం=పాతాళమును (ఏర్పడినవి), ఇతి=ఈ ప్రకారము, పుమాన్=ఈశ్వరుఁడు, లోకమయః=లోకస్వరూపుఁడు.

గాఁజాలదు. అందుచే స్థూలమైన ఈ ప్రపంచమునే ఈశ్వరస్వరూప
ముగా భావింపవలెనని పిండితార్థము.

భూర్లోకః కల్పితః పద్భ్యాం భువర్లోకస్తు నాభితః,
స్వర్లోకం కల్పితో మూర్ధ్నా ఇతి వా లోకకల్పనా. 42

పద్భ్యాం=పాదములనుండి, భూర్లోకః=భూలోకము, కల్పితః=కల్పింపఁబడినది, నాభితః=నాభినుండి, భువర్లోకః=భువర్లోకము, మూర్ధ్నా=శిరస్సునందు, స్వర్లోకః కల్పితః=స్వర్గలోకము కల్పింపఁబడినది, లోకకల్పనా=లోకముల కల్పనము, ఇతి వా=ఈ విధముగానైనఁ గావచ్చును.

లోకములు పదునాల్గనెడు వ్యవహారమును ముందు వివరించి నాఁడు. లోకములు మూఁడను వ్యవహారమునందు భగవంతుని యవయవముల నే స్వరూపముగా ధ్యానింపవలెనో యీ శ్లోకమందు వివరింపఁబడినది. ఈ మహాపురుషుని పాదములనుండి అఱకాలు మొదలు కటివఱకునుగల విభాగములు పాతాళము మొదలు భూలోకమువఱకున్న లోకములుగా వివరింపఁబడినది. పాదము మొదలు కటివఱకు వర్ణింపఁ బడిన భూలోకమందే పాతాళము మొదలైన యేడులోకములును బర్యాప్తము లైనవి. నాభినుండి భువర్లోకము శిరస్సునందు స్వర్గము మొదలుకొని బ్రహ్మలోకము వఱకున్న లోకములు గల్పింపఁబడినవి. ఈ విధమైన కల్పనలతోనే లోకత్రయమను వ్యవహార మేర్పడినది. పురుషావయవములను లోకములుగాఁ గల్పించినది స్థూలబుద్ధులకొఱకు; నిర్గుణస్వరూపమును వా రనుభవింపలేరుగదా! అందుచే వారు స్థూలరూపమునే ధ్యానింతురు. స్థూలసూక్ష్మములుగాఁ గన్పించుచున్న సర్వమును భగవంతుఁడే. ఈశ్వరుఁడు బుద్ధిగోచరునిగా ధ్యానించువారు వానినొక మహాపురుషునిగా భావించి పాదములు మొదలు కటివఱకున్న

లోకములను పాతాళాదిలోకములుగా భావింపవలెను. భువర్లోకమును నాభిగా నేర్పఱచికొని స్వర్గము మొదలు బ్రహ్మలోకమువఱకున్న వానిని నాభ్యాది మూర్ధపర్యంతముగా ధ్యానింపవలెను.

శ్రీధరీయము:

పంచమేనారదేనాఽథ పృష్ట స్సృష్ట్యాదివ_్యకః,
హరే ర్లీలాం విరాట్సృష్టిం కాలకర్మాది శ_క్తిభిః,

అవ: పంచమాధ్యాయమందు నారదునిచేఁ బ్రశ్నింపఁబడిన బ్రహ్మదేవుఁడు సృష్ట్యాదులైన హరి లీలలను వర్ణించుచున్నాఁడు. కాలకర్మాదిశక్తులతో నా లీల లెట్లు సాఁగునో వివరించుచున్నాఁడు- పూర్వాధ్యాయపుఁ గడపటి శ్లోకములందు 'నారదాయాను పృచ్ఛతే' 'వేదగర్భోఽభ్యధాత్' అని చెప్పఁబడినది. ఈ యధ్యాయమును నారద ప్రశ్నముతో నారంభించుచున్నాఁడు-

భూతభావన! = భూతముల నభివృద్ధిఁ బొందించువాఁడా!, అందుచేతనే అందఱికన్నను పూర్వమందు జన్మించినవాఁడా! అనాదియైనవాఁడా యని యర్థము. 'జ్ఞాయతే అనేనేతి జ్ఞానం' దీనిచేతఁ బరమాత్మతత్త్వము దెలిసికొనఁబడుచున్నది గనుక జ్ఞానము. దానిని విజానీహి = విశేషముగా వివరింపుము. ఆ జ్ఞాన మెట్టిది?. ఆత్మతత్త్వ నిదర్శనం = ఆత్మతత్త్వము, నితరాం = ఎక్కువగా, దృశ్యతే యేనతత్' దేనిచేత స్పష్టముగాఁ దెలియఁబడుచున్నదో అది. 1

అవ: ఉపలక్షణభూతమైన ప్రపంచజ్ఞానమే యాత్మజ్ఞాన సాధనము, అందుచేత ప్రపంచవిశేషణమునుగూర్చి ప్రశ్నించుచున్నాఁడు-

యద్రూపం = 'యేనరూప్యతే ప్రకాశ్యతే' ఎవనిచేతఁ బ్రకాశితమగుచున్నది? యదధిష్ఠానం = దేని నాశ్రయముగాఁ గలిగినది!? యతః సృష్టం = దేనిచేత నిర్మింపఁబడినది?, యత్ సంస్థం = దేనియందు లీన మగుచున్నది?, యత్పరం = దేని కధీనమైయున్నది?,

లేక యేదైన వేఱుకారణముచే నేర్పడుచున్నదా? యని యర్థము. తత్తత్త్వం=దానియొక్క తత్త్వమును, తత్త్వతః వద=యథార్థముగాఁ దెలుపుము. 2

అవ: నీకంటెను పరమైనదానిని నే నెఱుఁగనని వేఱుగఁ జెప్ప వలెనా యనెడు నభిప్రాయముతోఁ బలుకుచున్నాఁడు-

భూతం=ఇంతకుముందు జనించినది, భవ్యం=జనిష్యమాణము భవత్=జాయమాన మైనది? ఇది యంతయు నీవు సకలమునకును ప్రభువైన దానివలన నీకుఁ దెలియునని తాత్పర్యము. ఈ విషయ మంతయు విశిష్టమైన నీ జ్ఞానముచే నిష్ఠితమైనది. 3

అవ: ఈ విషయ మట్లుండనీ-మొదలు నీకు సంబంధించిన విషయమునే చెప్పమనుచున్నాఁడు-

యద్విజ్ఞానః = ఎవరినుండి నీవు విజ్ఞానమును బొందితివి?, యదాధారః=నీ కాశ్రయుఁ డెవ్వఁడు?, యత్పరః=నీ వెవ్వరి కధీనుఁ డవు?, యదాత్మకః=ఏ స్వరూపముగలవాఁడవు? నాకు నీవే స్వతంత్రుఁడ వను బుద్ధి గలదు. నీ వే తప స్సొనర్చుచున్నావు? అందుచే నాకు సందేహ మేర్పడుచున్నది. కనుక నడుగుచున్నాను అని నాలుగున్నర శ్లోకములతోఁ బ్రశ్నించుచున్నాఁడు. ఏకః=అసహాయుఁడవై అని యభిప్రాయము. 4

ఆత్మన=ఆత్మయందు, భావయసే = పాలించు చున్నావు, స్వయమేవ = నీవే, పరాభావయన్=నిరుపద్రవముగా, భావయసే= పాలించుచున్నావు, నమస్తప్రపంచమును నీనుండియే సృష్టించు చున్నావు. అక్లమః=శ్రమరహితుఁడవై సృష్టించుచున్నావని యర్థము. దానిలో దృష్టాంతమును జెప్పుచున్నాఁడు. ఊర్ణనాభిరివ=సాలీనివలె ఆత్మన ఏవ శక్తిం=తనశక్తినే; అవష్టభ్య=ఆశ్రయించి, సృజతి=సృష్టిం

తార్థము. 5

అందుచేతనే నే నీప్రపంచమందు, పరం=ఉత్తమమును, అపరం = అధమమును, సమం = మధ్యమమును, న వేద = తెలియను, దానిలోఁగూడ నామ=మనుష్యత్వాదినామములు, రూప=ద్విపదత్వాది రూపము, గుణ=శుక్లాదిగుణము వీనిచే, భావ్యం=సాధ్యమైనదానిని (న వేద అని అన్వయము) దానియందును, సదసత్=స్థూలమును, సూక్ష్మమును, నీకంటెభిన్నమైనదాని నెఱుఁగను, సమస్తమును నీనుండియే జనించుచున్నదని భావము. 6

నీవే తపస్సొనరించుచున్నావు. ఇదినాకు గొప్పసందేహాకరము. అందుచేత యథైవ=ఎట్లు, అహం = నేను, అనుశాసితః = నీచే నను శాసింపఁబడినవాఁడనై, బుధ్యే=విషయమును జక్కగాఁ దెలియుదునో తథా=అట్లు, విజానీహి=నాకు విశేషముగా జ్ఞాపింపఁజేయుము. 7

నారదుని ప్రశ్నను మూఁడు శ్లోకములతో నభినందించు చున్నాఁడు. హే వత్స! తవ ఇదం విచికిత్సితం=ఈ నీసందేహము, నాచేఁ బ్రేరేపింపఁబడినప్రశ్న, సమ్యక్=చక్కనిదై యున్నది, ఎందుచేత ననఁగా, నీవు నాయందు దయగలవాఁడ వగుటచేతనే యిట్లు ప్రశ్నించితివి.దానికి హేతువును జెప్పుచున్నాఁడు. భగవద్వీర్యము యొక్క ప్రకాశమునకు నా కవకాశ మిచ్చితివి. అందువలననే నీవు జిజ్ఞాసువైనను నాయందు కృపనే ప్రదర్శించినావని తాత్పర్యము. 9

నీవు నన్నే యీశ్వరుఁ డనుకొని ప్రశ్నించితివి. నీ యభి ప్రాయముగూడఁ గేవల మనృతముగాదు. నీ వనుకొన్న ప్రభావము నాకుఁ గూడ నున్నది. కాని నాకంటె నీశ్వరుఁ డొకఁ డున్నాఁడు. ఆ విషయము నీకుఁ దెలియకయే యిట్లడిగినావు. అతనికిని నాకును గల సాదృశ్యముతో నీ కీ భ్రాంతి యేర్పడినది. ఈ నీ ప్రశ్న భ్రాంతి పూర్వక మైనది. 10

యేన - ఏ యీశ్వరునిచేత, స్వరోచిషా - స్వప్రకాశముతో, సంచితం - ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన దానినే, ప్రకాశయామి - స్పష్టితో నభి వ్యక్త మొనర్చుచున్నాను, యథా - ఎట్లు, అర్కాదయః - సూర్యుఁడు మొదలైనవారు, చైతన్యప్రకాశ మేవ ప్రకాశయంతి - చైతన్యముచేతఁ బ్రకాశింపఁజేయఁ బడిన దానినే ప్రకాశింపఁ జేయుచున్నారు. 11

తస్మై నమః ధీమహి - ఆ వాసుదేవునకు నమస్కారము. ఎవని మాయచే మోహితులై యుష్మదాదులు నన్ను జగత్కారణముగా భావించుచున్నారో అట్టి వానికి నమస్కారమని యన్వయము. ఆ మాయ దుర్జయమైనది. 12

ఆ యీశ్వరునకుఁ గూడ సంసార మున్నదా? లే దనుచు న్నాఁడు. నా కపటు మీతఁ డెఱుఁగునని తెలిసి యాతని దృష్టిపథ మందు నిలుచుటకు భయపడును. అందుచే నాతని విషయమందు స్వకార్యమును బ్రదర్శింపదు. అతని మాయచే మోహితులై యస్మదా దులైన దుర్ధియులు అవిద్యావృతజ్ఞానులై, వికత్థం తే - శ్లాఘించికొను చున్నారు. దీనితో యద్రూపం అనుదాని కుత్తరముఁ జెప్పినట్లైనది. 13

అవ: తనకంటెను ఈశ్వరుఁడు వేఱుగా నున్నాఁడని నిరూపించి ఇప్పుడు 'యదధిష్ఠానం' అనుదాని కుత్తరము చెప్పఁబోవుచున్నవాఁడై యాతనికంటెను భిన్నమైనది లేదని నిరూపించుచున్నాఁడు-

ద్రవ్యం - ఉపాదానరూపములైన మహాభూతములు, కర్మ - జన్మ నిమిత్తమైనది, కాలః - త్రిగుణముల క్షోభకమైనది, స్వభావః - తత్పరి ణామహేతువు, జీవః - భోక్తయైనవాఁడు, అన్యో అర్థో నాస్తి - భిన్న మైన పదార్థ మేదియును లేదు. కార్యము కారణముకంటెను వ్యతిరే కము కాదు గనుక సర్వము వాసుదేవుఁడే యని యర్థము. 14

వేదాః నారాయణపరాః—నారాయణుఁడే కారణముగాఁ గలిగినవి వేదములు. ఈ శాస్త్రయోనిత్వ ప్రతిపాదనముతో నీశ్వరాస్తిత్వమును సర్వజ్ఞత్వాదికమును నిరూపింపఁబడినది. దేవతలు నారాయణుని యంగమునుండి పుట్టినవారు. కనుక తద్వ్యతిరిక్తులు గారు. స్వర్గాదిలోకములు వాని యానందాంశములు. యజ్ఞాదులు తత్సాధనభూతములు. 15

యోగః—పరిణామాది యోగము, తపః—దానిచే సాధింపఁదగినది, గతిః = దానికి ఫలము - సర్వము నారాయణుని కధీనమని యర్థము. 16

అట్టిచో నీ వేమి చేయుచుందువు? ఈ ప్రశ్నరాఁగా దాని కుత్తరము-

తస్య సృజ్యమపి—వానిచే సృజింపఁ దగినదైనను, తేన సృష్టో అహం సృజామి—వానిచే సృజింపఁబడిన నేను ప్రపంచమును గల్పించుచున్నాను. ఎట్లు? ఈక్షయా—వాని కటాక్షముతో నని యర్థము. 17

అవః ఈ జీవేశ్వర విభాగ మెందుకు? ఈ విభాగముచేతనే యతఁడు ప్రేరకుఁడై నీవు ప్రేరేపింపఁ దగినవాఁడ వైనావు. దీనికి సమాధానముగా జీవేశ్వర విభాగహేతువును మూఁడు శ్లోకములతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు-

ఈశ్వరుఁడు నిర్గుణుఁడైనను వానిని మూఁడు గుణములు బాధించుచున్నవి. ఎట్లు? అవి యెట్టివి? పరమేశ్వరునిచేతనే స్వతంత్రముగ స్థిత్యాద్యర్థమై మాయచేత గ్రహింపఁబడినది. 18

వాఁడు స్వయముగా నిత్యముక్తుఁడు. ఐనను మాయినం = మాయావిషయ మగుచున్నాఁడు. అట్టి పురుషుఁడైన జీవుని, బధ్నంతి

—త్రిగుణములు బాధించుచున్నవి. స్వకార్యము అధిభూతము, కారణము అధ్యాత్మము, కర్త అధిదైవము. వీనిభావము తత్త్వము. దానియందు ద్రవ్యములు మహాభూతములు; జ్ఞానశబ్దముచేత దేవతలు గృహీతులు. క్రియ లనఁగా నింద్రియములు. తదాశ్రయాః—వీనికిఁ గారణభూతములై తత్తదభిమానముచే జీవుని బంధించుచున్నవని భావము. సః ఏషః—తనకు లోఁబడిన మాయగల యా యీశ్వరుఁడు జీవున కావారకములైన యుపాధిభూతములైన యీ గుణములచేత, అలక్షితగతిః—'అలక్షితా గతిః యస్య సః'-ఎవ్వరును దెలియని ప్రవర్తనము గలవాఁడై, స్వలక్షితగతిః—తన భక్తులచేత మాత్రమే తెలిసికొనఁదగిన ప్రవర్తనము గలవాఁడై సృష్టికార్యము నొనర్చునని భావము. అతని సృష్టిప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు. కర్మ—జీవాదృష్టము, విబుభూషుః—వివిధములుగాఁ గావలెనని కోరినవాఁడై. 19

గుణవ్యతికరః—గుణముల క్షోభము అనఁగా సామ్యత్యాగము. పరిణామః—రూపాంతరావృత్తి, పురుషః—ఈశ్వరుఁడు. పురుషాధిష్ఠితత్వము మూఁటికి గూడ నన్వయించును. మహతః—మహత్తత్త్వము యొక్క. 22

వికుర్వాణాత్ మహతస్తు—వికారమును జెందుచున్నట్టి మహత్తత్త్వమునుండి, ఆ మహత్తత్త్వము క్రియా, జ్ఞాన, శక్తి రూపము. అందుచేత త్రిగుణములచేఁ గూడినదైనను రజస్సత్త్వములే యెక్కువ ప్రాధాన్యమును వహించుచున్నవి. అహంకార మావారక మగుటచే నది తమఃప్రధాన మైనది. కనుక నహంకార కార్యములందు తామసము, కామరాగాదులందు రాజసము, అల్పమైన సత్త్వగుణము భాసించును. అట్లే తదుపాధికములైన జీవులందును తామసాధిక్యమే యుండునని భావము. 23

వికుర్వన్—రూపాంతరమును బొంది. దాని త్రైవిధ్యమునే 'వైకారికః' అని చెప్పుచున్నాఁడు. వైకారికః—సాత్త్వికము, తైజసః

రాజసము, తామసము మూఁడవది. ద్రవ్యశక్తిః ఇత్యాదిలో ప్రాతి లోమ్యముగా మూఁడింటి లక్షణము. అనఁగా జ్ఞానశక్తి సాత్త్వికము, క్రియాశక్తి రాజసికము, ద్రవ్యశక్తి తామసికము. ద్రవ్యే=మహాభూత ద్రవ్యమందున్న శక్తి. క్రియాశక్తి యనఁగా నింద్రియశక్తి. జ్ఞాన శక్తి దేవతలది. 24

భూతాదేః అనునది తామసస్య అనుదానికి విశేషణము. తామ సము నుండి శబ్ద మేర్పడుచున్న దనుట ప్రసిద్ధమైన సత్యము. ఈ శబ్దమే నభస్సుయొక్క మాత్ర అనఁగా సూక్ష్మత. గుణ మనఁగా వ్యావర్తకమైన ధర్మము. శబ్దము ద్వారా నభ మేర్పడుచున్నదని యర్థము. శబ్దాదులు ఆకాశాదుల సూక్ష్మరూపములు. అందుచేఁ గారణము. ఈ కారణత్వ ముండఁగనే యాకాశమందు శబ్దానుభవ ముండుటచేత కార్యత్వము గూడ నుండునని భావము. ఇది వంశీ ధరుని వివరణ. అతని వాక్యమిది-' శబ్దాదీనా మాకాశాది సూక్ష్మరూ పేణ కారణత్వం సత్యేవాకాశే శబ్దానుభవాత్కార్యత్వ మితిభావః'. ఇట్లే స్పర్శాదులకును జూచికొనవలెను. లింగం=శుద్ధ్యాద్యంతరితుఁ డైన యొకానొకనిచేత గజ మని చెప్పఁబడుచున్నది. ఆ శబ్దముచేత గజద్రష్టయు, దృశ్యమైన గజమును బోధింపఁబడుచున్నారు. కనుక ఇక్కడ లింగ మనఁగా బోధకమని యర్థము. 25

పరాన్వయాత్ =పరమైన నభస్సు కారణముగా నన్వయించుట చేత వాయువు శబ్దముగూడ నగుచున్నది. వాయువునకు లక్షణము గూడఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ప్రాణః=దేహధారణములు, ఓజ స్సహో బలములు, ఇంద్రియ మన శ్శరీరముల పాటవములు. వీని కన్నిటికిని వాయువు హేతువని యర్థము. 26

దయ్యెను. ఇట్లే నీటికిని పృథివిని పరాన్వయముతో గుణాధిక్యము. 'ఘోష' మనఁగా శబ్దము. విశేష మనఁగా భూమి. 27

ఇప్పుడు మన శ్శబ్దముచేతఁ జంద్రుఁడు గూడ గ్రాహ్యుఁడు. తక్కిన పదిమంది దేవతలును సాత్త్వికాహంకార కార్యములు. దిగ్వాతార్కప్రచేతోశ్వినులు శ్రోత్ర, త్వక్, చక్షు, జిహ్వా, ఘ్రాణముల కధిష్ఠాతలు. వాక్పాణి పాద పాయూపస్థలకు వహ్ని, ఇంద్ర, ఉపేంద్ర మిత్ర, ప్రజాపతు లధిష్ఠాతలు. కః అనఁగా ప్రజాపతి. 30

విజ్ఞానశక్తి బుద్ధి, క్రియాశక్తి ప్రాణము. ఇవి రెండును తైజసాహంకారకార్యములు. అందుచేత జ్ఞానశక్తి క్రియావిశేషస్వరూపములైన ఇంద్రియములు గూడ తైజసము నుండియే యేర్పడిన వని భావము. 31

దోః అనఁగా చేతులు. మేఢ్రము, ఉపస్థ. ఈ శ్లోకములో క్రమము వివక్షితము గాదు. ఈ రీతిగా కారణసృష్టిని జెప్పి, కార్యసృష్టిని వివరించు చున్నాఁడు. ఎప్పు డివి యసంగతములుగా నున్నవో! 32

అందుచేత, యదాయతనస్య = ఈ బ్రహ్మాండాఖ్య శరీరము యొక్క, నిర్మాణే=నిర్మితియందు, న శేకుః, తదా=అప్పుడు. 33

సదసత్త్వం=చైతన్యమును అచైతన్యమును, స్వీకృత్య=స్వీకరించి, ఉభయం=సమష్టి వ్యష్ట్యాత్మకమైన శరీరమును, ససృజుః=సృష్టించినవి. 34

కాలకర్మస్వభావముల నధిష్ఠించియున్నట్టి, జీవయతీతి జీవః=జీవింపఁ జేసెడునట్టి పరమాత్మ, అజీవం=అచేతనమును, అజీవయత్=చేతనము గలదిగాఁ జేసెను, నిర్భిద్య=వేఱుచేసి నిల్చినవాఁడై. 35

కటిః=ఊరుమూలముల పశ్చాద్భాగము, జఘనం=పీపు పురోభాగము. వీనితోఁ గ్రిందనున్న యతలాది సప్తలోకములను, ఊర్ధ్వ

భూతములైన సమస్త లోకములను మనీషులు గల్పింతురని భావము. 36

వర్ణముల యుత్పత్తిని జూపించుచున్నాఁడు. బ్రహ్మ=బ్రాహ్మ ణుఁడు-ముఖ మని భావము. కార్యకారణముల యభేదవివక్షతో నిట్లు చెప్పఁబడినది. బాహువులు, క్షత్రం=క్షత్రియుఁడు. 37

ఇప్పుడు ఉపాసనార్థము లోకకల్పనాభేదములను జూపించుచు సప్తలోక పక్షములను వివరించుచున్నాఁడు. ఈ వివరణము రెండు శ్లోకములు. భూర్లోకః = పాతాళము మొదలుకొని, పద్భ్యాం = కటి పర్యంతము. 38

స్తనద్వయాత్ అనుట ఉపాసనార్థము చెప్పఁబడుటచే ఊర్ధ్వ అధోభాగ వైపరీత్యము దోషాకరము గాదు. లేక స్తనత్ శబ్దంకుర్వత్ యదోష్ఠద్వయం తస్మాత్. శబ్ద మొనర్చునది. రెండోష్ఠములు. అవి యైనను అని యర్థముఁ జెప్పికొనవచ్చును. బ్రహ్మలోకః-వైకుంఠము, సనాతనః-నిత్యమైనది. సృజ్యమైన ప్రపంచాంతర్వర్తి కాదని భావము.
39

ఇప్పుడు చతుర్దశలోక పక్షమును జెప్పుచున్నాఁడు. జఘ నాదులచేత పూర్వోక్తములైన భూరాది సప్తలోకములు. కట్యాదులతో క్రిందనున్న సప్తలోకములు. జానుభ్యాం సుతలం శుద్ధం=శుద్ధమైన దైనది-హరిభక్తుఁడైన బలి యుండుటచేత. 40

త్రిలోకపక్షమును జెప్పుచున్నాఁడు. ఇచ్చట భూర్లోకమనఁగా పాతాళాది సహితమైనదిగా నర్థ మొనర్చికొనవలెను. 42

విజయధ్వజ వ్యాఖ్య :

అవ: ఈ యధ్యాయమందు బ్రహ్మ - నారద సంవాదవ్యాజ ముతో గ్రంథప్రారంభమందు ప్రతిజ్ఞ చేసి జగజ్జాది కారణలక్షణము

రముగాఁ బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు. మొదలు నారదుని ప్రశ్న ప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు-

భూతభావన!=భూతములను సృష్టించెడు, పూర్వజ!=సమస్త దేవతలకంటెను మొదలు జన్మించిన, దేవదేవ!=రుద్రాదులకును దేవతవైన చతుర్ముఖుఁడా!, తే నమః అస్తు. యద్జ్ఞానం=ఏ జ్ఞానము, ఆత్మతత్త్వనిదర్శనం=శ్రీహరి యథార్థతను దెలుపునో, తత్=ఆ జ్ఞానము, విజానీహి=విశేషముగా నాకుఁ దెలుపుము.

ఇక్కడ 'విజ్ఞాపయ' అని చెప్పక విజానీహి యనుటకు మహావ్యాకరణసూత్రానుసారముగా మూఁడు ప్రయోజనము లున్నవి.

1. ఆత్మ, బ్రహ్మ-వీనికి సంబంధించిన జ్ఞానమందు మహావిశేషమున్నది అనెడు భేదప్రతిపత్తి.

2. శ్రీహరి యనుగ్రహము లేకపోయినచో వాగాదులప్రవృత్తి గూడ విపరీత మగుచున్నది. అందుచే శ్రీహరియే స్వతంత్రుఁడు.

3. బ్రహ్మదేవుఁడు కర్త. నారదాదులు కరణములు. దీనితో జీవ బ్రహ్మభేదము, హరియొక్క స్వాతంత్ర్యము, నారదుని కరణత్వము సిద్ధించుచున్నవి. 'వ్యత్యయో భేద స్వాతంత్ర్యకరణేషు' అని సూత్రము. 1

విభో!, ఇదం=మన కన్నుల కగుపడుచుండుటచేత సత్యమైన జగత్తు, యద్రూపం=ఏ పరమాత్ముని రూపమువలెనున్న రూపముగలదియో (అనఁగా ప్రతిమవంటిది. సాక్షాత్తుగా స్వరూపము గాదని యర్థము). యదధిష్ఠానం=ఎవనిని మూలాధారముగాఁ బొందినదో, యత్ సృష్టం=ఎవనిచేఁ గల్పింపఁబడినదో, యత్ సంస్థం=ఎవనిని పీఠమువలె అవాంతరాధారముగాఁ బొందియున్నదో (మొదలు భూమివలె మూలాధారమును, ఇచట పీఠమువలె నవాంతరాధారమును

[illegible]
నిచే రక్షింపఁబడుచున్నదో, యచ్ఛ=ఎవని కధీనమై యున్నదో, తత్త్వం=ఆ శ్రీహరి సరియైన స్వరూపమును, తత్త్వతః=యథావత్తుగా, వద.

తాత్పర్యము : ఈ జగత్తు మన కన్నులకు గోచరించుచుండుటచేత సత్యమైనది. ఇది శ్రీహరిరూప సరూపమైన ప్రతిబింబము. శ్రీహరియే దీనికి మూలాధారము. సృష్టించిన వాఁడును శ్రీహరియే. పీఠమువలె దీని కవాంతరాధారమైన వాఁడును వాఁడే. అతఁడే సర్వోత్తముఁడు, జగద్రక్షకుఁడు. ఇదంతయు నాతని యధీనమైనది. అట్టి శ్రీహరితత్త్వమును యథావత్తుగాఁ దెలుపుము.

ఇక్కడ 'తద్వశత్వాదిదం రూపం హరేర్నైవ స్వరూపతః' అనెడు ప్రమాణముతో జీవాత్మకమైన జగత్తు చిత్తై (జ్ఞానస్వరూపమై) సత్తై జడాత్మకజగత్తు సత్తై సదృశ మగుటచేత ప్రతిమారూపమైనదని భావము 'అధిష్ఠాన మితిప్రోక్తం మూలాధారం విచక్షణైః' అనెడు ప్రమాణముతో నధిష్ఠాన మనఁగా ముఖ్యాధార మని యర్థము. అసత్యమైన జగత్తుయొక్క ఆరోపమునకు అధిష్ఠానమని యర్థము గాదు. 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' అనెడు శ్రుతితో శ్రీహరియే సృష్టించువాఁడు. 'యత్ స్థితం దృశ్యతేవస్తు సంస్థానం తదుదీరితం' అనెడు ప్రమాణముతో పీఠమువలెనున్న యవాంతరాధారమునకు సంస్థ యని పేరు. 'హరిః పరో ఽస్యజగతో హ్యావ్యక్తాదేశ్చ కృత్స్నశః' అను ప్రమాణముతో సమస్త జగత్తునకంటె భిన్నుఁడు. ఉత్తముఁ డనుట సిద్ధించుచున్నది. 'యదధీనా యస్య సత్తా తత్తదిత్యేవ భణ్యతే' 'విభేదే విద్యమానేపి మిథో నిత్యస్య రూపతః' అనెడు ప్రమాణములవలె అధీనార్థమందు 'యచ్ఛ' అని చెప్పఁబడినది; 'యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయం త్యభిసంవిశంతి'

అనెమ శ్రుతితో పరశబ్దమునకు పాలకుఁ డనియు, సంహార మనియు రెండర్థములు. 2

నాకుఁ జెప్పవలసిన విషయమందు నీకు సమగ్రమైన జ్ఞాన సామగ్రి యున్నదని నారదుఁ డనుచున్నాఁడు. 'భూత భవ్య భవత్ప్రభుః' 'భవాన్ సర్వం వేద హి' ప్రసిద్ధము. 'ప్రజాపతేనత్వ దేతాన్యన్యో విశ్వాజాతాని పరితాబభూవ' మొదలైన శ్రుతులలో నీ విషయము ప్రసిద్ధము. విశ్వం కరామలకవత్ తవ విజ్ఞానావసితం'- ఇక్కడ నారదుఁ డిట్లనుమానమును సృష్టించుచున్నాఁడు. ఈ సమస్త మును నీ వెఱుఁగుదువు అని ప్రశ్న. భూత భవిష్య ద్వర్తమానములకు నియామకుఁ డగుటచేత అని హేతువు. హి అనుటతో దేని కెవరు ప్రభువో దానిని వారు దెలియుదురని వ్యాప్తిని జూపించినాఁడు. చేతియం దుసిరికకాయను బట్టుకొన్నవానివలె అనుట కుదాహర ణము కనుక సమస్తమును నీ విజ్ఞానమునకు విషయము. అనఁగా సర్వము యొక్క విజ్ఞానమును నీ కున్నదని నిగమనము. 3

అవ: నీ జ్ఞానము సామాన్యము గాదు. శ్రీహరి యనుగ్రహా ధీన మగుటచేత విశేషజ్ఞానమే యని చెప్పుచున్నాఁడు-

యద్విజ్ఞానః = ఎవనియనుగ్రహముతో నీవు విశిష్టజ్ఞానము గలవాఁడవో, యదాధారః = ఎవని నాధారముగాఁ గల్గియున్నావో, యత్పరః = ఎవనిని నీకంటె నుత్తముఁడుగాఁ గల్గియున్నావో, యదాత్మకః = ఎవనిని స్వామిగాఁ గల్గియున్నావో, అట్టి, త్వం = నీవు (తం వేద) చెప్పినదానికంటె నెక్కువ విషయమును దెలిసికొనుటకై పూర్వపక్షమును జేయుచున్నాఁడు. ఏకః త్వం ఏవ = నీ వొక్కఁడవే, ఆత్మమాయయా = నీయిచ్ఛతో, భూతాని = చరాచరవస్తువులను, భూతైః = భూమి మొదలైన పంచభూతములతో, సృజసి = సృష్టించుదువు. 4

ఈ బ్రహ్మ కాధారమైన దేని? ఆ విషయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

అక్లమః త్వం ఆత్మశక్తిం అవష్టభ్య, స్ూత్రనాభి రివ = దార మును బయటువేయు సాలీనివలె, తాని = వస్తువులను, ఆత్మన్ = నీ యందే, భావయసే = సృష్టించి కాపాడెదవు, స్వయం = నీవు, పరాన్ = బయటు, న భావయేః = సృష్టించుట లేదు, 'ఊర్ణనాభిరివ' అని శ్రీధరుల పాఠము. 'సూత్రనాభిరివ' అని విజయధ్వజులు. 'న పరా భావయన్' అని శ్రీధరులు, 'న పరా భావయేః' అని విజయధ్వజులు. 5

భావయసే చ = వృద్ధి నొందించుచున్నావు. ఆ కారణముతో, అస్మాత్ = నీకంటె, పరం = భిన్నమైన, జగత్కారణమును, అహం న వేద. అపరం = హీనమైన కారణమును దెలియను, విభో!, సమం = సమానమైన కారణమును, న వేదతు. ఇది నిశ్చయము, 'నాఽపరం' శ్రీధరులు, 'నాఽవరం' విజయధ్వజులు. పూర్వపక్షమును ముగించు చున్నాడు. నామరూపగుణైః = వాచకశబ్దముచేతను, బలుపు మొదలైన రూపములచేతను, సత్త్వము మొదలైన గుణములచేతను గూడియున్న, సత్ = స్థూలముగాని, అసత్ = సూక్ష్మముగాని, కించిత్ = ఏ వస్తువైనను భావ్యం = సృష్టి గావలసినది. తత్ = అది, అన్యతః = నీనుండి వేఱైన వానిచేత, సృష్టింపఁబడినదనుట నింద్యమైన యర్థము. అందుచే నీవే సర్వమునకును గారణభూతుఁడవు. 6

తత్త్వమును దెలిసిన నీవు ప్రశ్నించు టెందులకు? దానికి సమాధానము. సః భవాన్, సుసమాహితః ఘోరం తపః, అచరత్, ఇతి యత్ తేన = అనుటచేత, నః = మమ్ములను, త్వం ఖేదయసే = నీవు మాత్రమే సృష్టికి సమర్థుఁడవు గాదను భావమును గల్గించుచున్నావు, చ = ఇంకను, పరాం శంకాం = నీకంటె వేఱొక్క కారణ మున్నదను (వేఱైన కర్త యున్నాఁడను బలమైన సందేహమును) ప్రయచ్ఛసి. 7

ఏతత్ పృచ్ఛతః మే, విజానీహి, సర్వజ్ఞ!, సకలేశ్వర! అను రెండు విశేషణములచేతఁ దా నొనర్చిన పూర్వపక్షమును స్థిరపఱచికొను చున్నాఁడు-

'త్వదధీనా యతస్సృష్టా హ్యవరస్యా ఽపి కేశవ!' ఈ ప్రమాణముతో నారదుఁ డింతవఱకు నడిగిన దంతయుఁ బూర్వపక్షమని తెలియవలెను. 8

అవ: నారదుని ప్రశ్నకు సమాధానముఁ జెప్పబోవుచున్నవాఁడై యాతఁ డడిగన ప్రశ్నను ప్రశంసించుచున్నాఁడు-

సౌమ్య! వత్స! అహం భగవద్వీర్య దర్శనేన=శ్రీహరి వీర్యమనిపించికొన్న సృష్టి మొదలైన కార్యములను ప్రకాశపఱచుటందు, చోదితః ఇతి యత్, కారుణికస్య తే విచికిత్సితం, ఇదం సమ్యక్. 9

అవ: పదవశ్లోకము మొదలు పూర్వపక్షభాగము నాక్షేపించుచున్నాఁడు-

భో! నారదా! మాం = నన్ను గూర్చి, యథా = నీ వొక్కఁడే సృష్టింతువని యేది, బ్రవీషి=పలికితివో, తథా=అది, న అనృతం= అసత్యము గాదా? అసత్యమే యని యర్థము, బత!=ఈ మాటను విని నేను చాలఖిన్నుఁడనై యున్నాను, చ = ఇంకను, మత్తః = నా కంటెను, పరం=ఉత్తముఁడైన యీశ్వరుని, అవిజ్ఞాయ=తెలియకయే, నా కంటె నుత్తమకారణము లేదని పలికితివో, తస్య = అదియును, నా ఽనృతం=అసత్యము గాదా!, అపి=ఈ భావనయే నిందితమైనది. ఆక్షేపించుటకుఁ గల కారణమును జెప్పుచున్నాఁడు. మే = నాకు, యతః=ఏ కారణముతో, ఏతావత్త్వం, హి=ముందుఁ జెప్పఁబోవునట్లు వానిసామర్థ్యముతో, కార్యము నొనర్చెడి యోగ్యతయే తప్ప దాని కంటె హెచ్చైన స్వతంత్ర సామర్థ్యము లేదో, నీవు వచించినమాట సరియైనది గాదని యర్థము. 10

అవ: దానినే స్పష్టపఱచు చున్నాఁడు. యేన స్వరోచిషా, రోచితం విశ్వం, అహం రోచయామి. ఈ విషయమందుఁ బ్రమాణ మును జూపుచున్నాఁడు-

యథా అర్కః, యథా అగ్నిః, యథర్క్షగ్రహతారకాః 'తమేవ భాంత మనుభాతి సర్వం' 'యదాదిత్య గతం తేజో జగద్భాసయ తేఽఖిలం' మొదలైన ప్రమాణములతో సూర్యుఁడు మొదలైన సమస్త ప్రకాశవస్తువులును శ్రీహరిచేతఁ బ్రకాశితము లగుటచేతనే విశ్వమును బ్రకాశింపఁజేయుచున్నవని తాత్పర్యము. 11

అవ: మోక్షమును బొందవలెనను నధికారి నేనే స్వతంత్రుఁడ నైన కర్తను అనెడు దుర్మతశ్రవణముతో నేర్పడిన యపరాధమును శ్రీహరి నమస్కారముతోఁ బోఁగొట్టుకొన వలెనను నభిప్రాయముతో వాసుదేవునకు నమస్కరించుచున్నాఁడు-

తస్మై=స్వతంత్రుఁడైన, వాసుదేవాయ=వాసుదేవరూపుఁడైన, భగవతే=శ్రీహరికి, నమః. వయం తం ధీమహి. ఇట్లనుటచేత, 'ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ నారాయణాయ విద్మహే, వాసు దేవాయ ధీమహి, తన్నో విష్ణుః ప్రచోదయాత్' అనెడు ద్వాదశాక్ష రము, ఇరువది నాల్గక్షరములు గల మంత్రము - ఈ రెండు విద్యలను దాను నిరంతరమును అనుసంధాన మొనర్చుకొనుచుండునని తెలిపిన ట్లైనది. అట్లైనచో బ్రహ్మదేవుఁడే సృష్టికర్త యను ప్రసిద్ధి యెట్లు వచ్చినది? దీనికి సమాధానము: దుర్జయయా=శ్రీహరిని సేవింపని వారిచే జయించుటకు సాధ్యముగాని, యన్మాయయా = ఏ శ్రీహరి యిచ్ఛ యనెడు మాయచేత, మాం=నన్ను, జగద్గురుం, విదంతి= తెలియుదురో=అట్టి వాసుదేవునకు నమస్కారము. పైని జెప్పిన మూఁడు శ్లోకములకును ఇట్లు గూడ నర్థ మొనర్పవచ్చును. నాకంటె ను తమ్ముఁడైన వానినిఁ దెలియక 'నీ వొక్కఁడవే సృష్టించుచున్నావు'

అనెడు నీమాట సరికాదు. అదితప్ప తక్కినది సరియే. ఒకటిమాత్రము సత్యము. ఎందుకనఁగా, న=ప్రమాణవిరుద్ధ మగుటచేత, అపి = ఈ పక్షము సంభావితము. బత=సంతోషమునకుఁ గారణము, యతః= ఏ విష్ణువునుండి, మే=నాకు, ఏతావత్త్వం = ఇంతయే సామర్థ్యమని, హి=ప్రసిద్ధము. పదునొకండవ శ్లోకముచేత, నీ ప్రసిద్ధిని జూపించి యున్నాఁడు. ఈ పద్యముతో శ్రీహరి కారణమనియు బ్రహ్మదేవుఁడు గర్త యనియుఁ దెలిపిన ట్లైనది. కాని శ్రీహరియే ముఖ్యకర్తయని తెల్పినట్లు లేదుగదా!. దానికి సమాధానముగాఁ దాను శ్రీహరికి దాసుఁడనని తెల్పి అతఁడే ముఖ్యకర్త యని పండ్రెండవ శ్లోకముతోఁ దెల్పినాఁడు. 'రాముఁడు వదలిన బాణము రావణుని చంపెను. ఇందులో ముఖ్యకర్త రాముఁడే యని తెలియుచున్నది గదా! అట్లే, ఇచ్చటఁ గూడ శ్రీహరియే ముఖ్యకర్త. అతని యిచ్ఛయే ముఖ్య మాయ. ప్రకృతి అముఖ్యమాయ, జీవులను బంధించు శక్తి అముఖ్య తమమైన మాయ. 12

యస్య ఈక్షాపథే స్థాతుం, విలజ్జమానయా = సిగ్గుపడెడు, 'శైవలి' అను పేరుగల జీవస్వరూపాచ్ఛాదికయైన, అముయా=ఈ మాయచేత, విమోహితాః=పూర్తిగా అన్యథాజ్ఞానమునందిన దుర్ధియః జనాః. అందుచేతనే దుష్టబుద్ధిగల జనులు, మమ = సమస్తమును నా వశమందే యున్నది. అహం = అన్నిటికి నేనే కర్తను, ఇతి=అని, వికత్థంతే=పొగడికొందురో, అట్టి శ్రీహరిని ధ్యానింతు మని యన్వయము. 'ముఖ్యామాయా హరేః శక్తిః అముఖ్యా ప్రకృతిర్మతా' ఇత్యాది వాక్యముతో నిక్కడ చెప్పిన మాయ ఇంద్రజాల స్వరూపము గాదు. 13

అవ: విష్ణువున కంటెను వేఱుకారణము లేదని యెట్లు

కర్మ = 1. పుణ్య పాపరూపమైనది, 2. భూమి మొదలైన భూతముల పరిణామ విశేషము, 3. ఋత్విక్కు మొదలైన వారియొక్క వ్యాపారము, చ=ఇంకను, కాలః=1. పరిణామ కారణమైన త్రుటి, లవము మొదలైన కాలము, 2. వసంతము మొదలైన ఋతువులు, స్వభావః =1. సాత్త్వికము మొదలైన స్వభావము, 2. బ్రాహ్మణత్వము మొదలైనది. జీవః=1. సుఖదుఃఖముల కాశ్రయుఁడు, 2. యజమానుఁడనుకొనెడు జీవుఁడు. అన్యః అర్థః=పరమాత్మకంటె భిన్నమైన యే వస్తువును, వాసుదేవాత్ = శ్రీహరికంటె, పరః=అధికమైనది. నైవ అస్తి = లేదు, బ్రహ్మన్ = బ్రహ్మజ్ఞానియైన నారదుఁడా!, అట్లైనచో సమానమైన దుండవచ్చును గదా?, అదియును లే దనుచున్నాఁడు. తత్త్వతః=వానివలెనే ఉండునట్టిది, అనఁగా సమానమైన పదార్థము, న = లేదు. 'తద్వదేవ స్థితం యత్తు తాత్త్వతం తత్ప్రచక్షతే' అను ప్రమాణముతో సదృశమైనదని యర్థము. ద్రవ్యము మొదలైన ప్రతియొకటియుఁ గారణముగా నుండుటకు గూడ శ్రీహరి నియమనము చేతనే. కనుక, శ్రీహరియే సకలకర్త. 14

తాత్పర్యము: భూమి మొదలైన ద్రవ్యములు, పరిణామ కారణమైన కాలము, సాత్త్వికము మొదలైన స్వభావము, సుఖదుఃఖముల కాశ్రయుఁడైన జీవుఁడు–వీనిలో నేదిగాని శ్రీహరికంటె నధికమైనది లేదు. ఇవన్నియు నాతనికంటె భిన్నమైనవే. వీనిలో నాతనికి సదృశమైన దేదియు లేదు. శ్రీహరియొకఁడే సకలజగజ్జన్మాది కర్త. తత్త్వతః అని శ్రీధరులు. తాత్త్వతః అని విజయధ్వజులు. 14

హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్రే భూతస్యజాతః పతిరేక ఆసీత్– 'బ్రహ్మాదేవానాం ప్రథమస్సంబభూవ. విశ్వస్యగోప్తా భువనస్య కర్తా' మొదలైన శ్రుతులలో బ్రహ్మదేవుని గుణగణములను గీర్తించుచున్నారు. అట్టిచో తద్భిన్నుని శ్రుతులు పొగడుచున్నవని చెప్ప

కెట్లు? అని యాశంకించికొని ఇట్టి శ్రుతు లన్నియు బ్రహ్మదేవున కంతర్యామియైన బ్రహ్మనామకుఁడైన శ్రీహరి గుణములనే ప్రతిపాదించుచున్నవని చెప్పుచున్నాఁడు. వేదాః నారాయణపరాః = తాను ప్రతిపాదించెడు విషయములలో నారాయణుఁడే సర్వోత్తముఁడని చెప్పుచున్నవి. అందఱికంటెను నారాయణుఁడే సర్వోత్కృష్టుఁ డని యేల చెప్పుచున్నవి? దానికి సమాధానము: దేవాః నారాయణాంగజాః=శ్రీహరియొక్క కన్ను మొదలైన యవయవములనుండి పుట్టిన వారు దేవతలు. దీనినుండి దేవతలు నారాయణునికంటె తక్కువని యతఁడే సర్వోత్కృష్టుఁడని చెప్పినట్లైనది. లోకాః నారాయణ పరాః = పాలకుఁ డగుటచే నారాయణునే యధికునిగాఁ జేసికొన్నవి. మఖాః నారాయణపరాః = యజ్ఞములందుఁ బూజ్యులైన యింద్రాది దేవతలయందును 'అహం హి సర్వయజ్ఞానాం' అను వాక్యములతో శ్రీహరియే సర్వోత్కృష్టుఁడు. 15

యోగః నారాయణ పరం, తపః నారాయణ పరం, జ్ఞానం నారాయణ పరం, గతిః నారాయణ పరా. దీనికిఁ బ్రమాణము: 'గమ్యేజ్యజ్ఞేయ వాక్యేషు యోజ్యేషు పరో హరిః'. దీనిచే శ్రుతుల యందు వచ్చెడు 'హిరణ్యగర్భ' మొదలైన శ్రుతులకును నారాయణుఁడే ముఖ్యార్థము. ఇతరదేవతలు గారు. 'సర్వే వేదా యత్పద మామనంతి' ఇత్యాదులు ప్రమాణము.

తాత్పర్యము: బ్రహ్మ యొక్కఁడే యున్నాఁడని చెప్పెడు వేదవాక్యములకును శ్రీహరియే యర్థము. అతఁడే సర్వోత్తముఁ డని వేదములు ప్రతిపాదించును. దేవతలు వాని యవయవములనుండి పుట్టినవారు. అందుచే నతనికంటెఁ దక్కువవారు; జనులను రక్షించు వాఁడు శ్రీహరియే. యజ్ఞయాగాదులందు నింద్రాదిదేవతలకంటెను శ్రీహరియే పూజ్యుఁడు. యోగాభ్యాసముతోఁ బొందఁదగిన వారిలో వాఁడే యుత్తముఁడు. తపస్సుతో నారాధింపఁ దగినవారిలో శ్రేష్ఠుఁ

అవ: నీవే ముఖ్యమైన సృష్టికర్తవు గాకున్నచో లోకమందు నీవే సృష్టింతువని ప్రసిద్ధివచ్చుటకుఁ గారణమేమి? ఆ ప్రకారమును జూపించుచున్నాఁడు-

ద్రష్టుః = ఈశస్య, కూటస్థస్య, నిర్వికారమైన, అఖిలాత్మనః తస్య = ఆ హరియొక్కయు, అపి = లక్ష్మియొక్కయు, ఈక్షయైవ, అభిచోదితః, సృష్టః, అహం, సృజ్యం సృజామి. 17

తాత్పర్యము: ఈశ్వరుఁడే సర్వమునకును ద్రష్ట, సమస్తమును నియమించువాఁడు, నిర్వికారుఁడు, అందఱికిని స్వామి. వానియొక్కయు, తదధీనురాలైన లక్ష్మియొక్కయుఁ గటాక్షప్రేరణముచేత నతనిచే సృష్టింపఁబడిన నే నీ జగత్తును సృష్టించుచున్నాను. సర్వేశ్వరునిసృష్టి నడ్డగించుటకు నెవ్వరికిని సామర్థ్యము లేదని 'ఈశ' పదముతోఁ దెల్పుచున్నాఁడు. అతని నియామకత్వము తదన్యుల వరప్రసాదముచే నేర్పడినది గాదని 'కూటస్థ' విశేషణము దెలుపుచున్నది. ప్రబలమైన ప్రతిబంధకముచేత నైనను దీనిని మార్చుటకు సాధ్యము గాదని 'అఖిలాత్మనః' అను విశేషణముచేతను 'ఏవ' కారముతో నన్నుఁ బ్రేరేచువాఁ డతఁడు దప్ప మఱి యొక్కఁడు లేడనియుఁ దెలిపిన ట్లైనది.

పైనిఁ జెప్పినట్లు శ్రీహరియే ముఖ్యకర్త యని తెలిపి ఇప్పుడు 'యుగపత్క్రమశోపి వా' అనెడు నారదుని ప్రశ్నకు సమాధానమిచ్చుచున్నాఁడు-

త్రిగుణములు శ్రీహరిచేత సర్వదా గృహీతము లైనను నిర్గుణస్య = సత్త్వాది గుణరహితుఁడైన, విభోః, మాయయా = ఇచ్ఛచేత, స్థితిసర్గనిరోధేషు = స్థితి, సృష్టి లయములందు, గృహీతాః = నిమిత్త

'మాయయా' అనుటచేత, మూలసృష్టియందు క్రమముగను దైనం దినసృష్టియం దేకకాలమునను గృహీతము లగునని తెలిపిన ట్లైనది. 'నిత్యం గృహీతా స్సత్త్వాద్యాః స్థిత్యాదిషు విశేషతః' 'యుగపత్క్రమశశ్చైవ' అని ప్రమాణము.

తాత్పర్యము: శ్రీహరి ప్రకృతిగుణములనుండి దూరగుఁడు. ఐనను నవియెప్పు డాతని కధీనములే. మూలసృష్టికాలమందు వానిని క్రమముగాఁ గారణములు చేసికొని సృష్టి పాలన సంహారము వీని నొనర్చును. దైనందినసృష్టిలో నేకకాలమందే సమస్తమును గారణముగాఁ జేసికొని మూఁడుకార్యముల నేకకాలమందే తీర్చును. బ్రహ్మ కల్పము మొదటిసృష్టికి మూలసృష్టి యని పేరు. బ్రహ్మదేవుని దినకల్పసృష్టికి దైనందినసృష్టి యని నామధేయము. 18

అవ: రజోగుణము నుపాదానముగాఁ గైకొని శ్రీహరి సృష్టికార్యమొనర్చునని చెప్పఁబోవువాఁడై సత్త్వాదిగుణములచేత జీవులను సంసారబద్ధులుగా నొనర్చు వాసుదేవునిమహిమను జెప్పుచున్నాఁడు.

ద్రవ్యజ్ఞాన క్రియాశ్రయాః = తామసాహంకార కార్యమైన శరీర (ద్రవ్య) మును, వైకారికాహంకార కార్యమైన మనస్సును, (జ్ఞానము), చెవిమొదలైన యింద్రియములను, తైజసాహంకారకార్యమైన వాగింద్రియాదులను ఆశ్రయించియున్న, గుణాః = ప్రకృతి యొక్క త్రిగుణములు, ముక్తం = అభిమానము లేకయున్నచో నెప్పుడును ప్రకృతిసంబంధములేని, మాయినం = స్వతఃజ్ఞానియైన, పురుషం = జీవసముదాయమును, కార్యకారణకర్తృత్వే = కార్యము, కారణము, కర్త అనెడు నభిమానముచేత, బధ్నంతి = బంధించుచున్నవి. అనఁగా శ్రీహరి తన యిచ్ఛతో వీనిని నిమిత్తములుగాఁ జేసికొని జీవులను బంధించుచున్నాఁడని యర్థము. తమోగుణకార్యమైన శరీరమును

తద్గతమైన దుఃఖము మొదలైన యనుభవములచే బంధించును. రజోగుణము కర్మకుఁ గారణమైన యింద్రియములతోఁ గర్మముల యందభిమానమును బుట్టించి బంధించును. సత్త్వగుణము మనస్సుతో జ్ఞానేంద్రియములతో నేను సుఖము ననుభవించుచున్నాను అను నే జ్ఞానముగలదో వానికిఁ గర్త ననెడు నభిమానముతో బంధించును. శరీరగత దుఃఖాద్యనుభవములందు తమస్సును గర్మములందు రజో గుణమును 'నేను సుఖిని' అనెడు సుఖానుభవమునందు సత్త్వమును గారణములగు నని తెలిపినట్లైనది. గుణము లచేతనములు. అందుచేఁ దమంతఁదాముగా నవి ప్రవర్తింపనేరవు. శ్రీహరియిచ్ఛతోనే ప్రవర్తిం చును కనుక హరి యిచ్ఛయే ముఖ్యకారణము. 19

జ్ఞానేంద్రియైశ్చ మనసా సత్త్వం బధ్నాతి పూరుషమ్,
రజః కర్మేంద్రియై ర్నిత్యం శరీరేణ తమ స్తథా.

ఇత్యాదులు ప్రమాణము.

దేహేంద్రియ మనస్సులు కేవల బంధకములే గాదు. హరి యనుగ్రహసామగ్రి యోగ్యులయొక్క మోక్షమునకును నివియే సాధనములని చెప్పుచున్నాఁడు-

స ఏషః 'యేన స్వరోచిషా విశ్వం' అనున దారంభించికొని 'కార్యకారణకర్తృత్వే' అనెడు శ్లోకమువఱకుఁ బ్రతిపాదితుఁడైన, అధోక్షజః=ఇంద్రియజ్ఞానమునకు విషయముగాని, భగవాన, ఏతైః= ఈ, త్రిభిః = దేహము, ఇంద్రియములు మనస్సుననెడు, లింగైః= జ్ఞానోపాయలక్షణములతో యమనియమాదిసాధనలతోఁ బ్రయత్నిం చెడి, ఏతైః=ఈ జీవులచేత, స్వలక్షితగతిః=చక్కఁగాఁ జూడఁబడిన స్వరూపముగలవాఁడై (భవతి). బ్రహ్మన్=ఓ నారదుఁడా! ఈ హరి, సర్వేషాం=సమస్తముక్తులకును, మమ చ=నాకును, ఈశ్వరః=నియా మకుఁడు. దేహేంద్రియ మనస్సులను గెల్చినవారు, భగవద్విషయ

స్వప్రకాశాదౌ ఉపరి జ్ఞః పశ్యతి తన స్వలక్షణం శక్త్యాదులు ప్రమాణములు. ముక్తులును నింద్రియజన్యమైన జ్ఞానము నతిక్రమించుటచే వారుగూడ నధోక్షజులే. కాని ఇక్కడి యధోక్షజశబ్దము నకు వా రర్థముగాదు. ఈ విషయమును జెప్పుటకే 'సర్వేషాం' అని వాడఁబడినది. సర్వులలో బ్రహ్మదేవుఁడును జేరినాఁడు. నారదుని యొక్క విశేషశంకాపరిహారమునకై 'మమ చ' అని వేఱుగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. 20

అవ: 'సృజ్యం సృజామి సృష్టోఽహం' అని చెప్పిన దానిని స్పష్టపఱచుటకై సృష్టిప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు. లేక బ్రహ్మజ్ఞానమందు ముఖ్యలక్షణము శ్రీహరియే. అతఁడే జగజ్జన్మాది కారణము. ఈ విషయమును తెల్పుటకే సృష్టిప్రకారమును దెల్పుచున్నాఁడు–

మాయేశః–లక్ష్మీపతి, విబుభూషుః = పరమని చెప్పఁబడెడు తన నిమేషముయొక్క కొనయందు–సృష్టికాలము ప్రాప్తము కాఁగా ననేక రూపములను బొందెడు నిచ్ఛతో, ఆత్మన్ = అనాదికాలముగాఁ దనయందు, యదృచ్ఛయా=తన యిచ్ఛచేతనే, ప్రాప్తం (ఏవ)= వచ్చియేయున్న, కాలం=కాలమును, కర్మ = జీవుల నానావిధమైన యదృష్టమును,స్వభావం=సాత్త్విక రాజస తామసమనెడు స్వభావమును, త్రిగుణములతోఁ గూడిన ప్రకృతిని, స్వయామాయయా–తన శక్తిచేతనే, ఉపాదదే–విశేషముగా మఱల గ్రహించెను. ప్రకృతిని ప్రవేశించి తన శక్తితో దానిని క్షోభ మొందించెనని తెలిపిన ట్లైనది.

యత్రాఽన్యహేత్వభావస్స్యాత్ ఈశ్వరే చ్ఛాదినా వినా,
తదిచ్ఛాహి తదృచ్ఛాస్యా దత స్తత్ర యదృచ్ఛయా.

ఎచ్చట శ్రీహరి యిచ్ఛతప్ప భిన్నమైన యిచ్ఛ మొదలైన కారణ

ములు లేవో అట్టి చోట యదృచ్ఛ యనఁగా ఈశ్వరేచ్ఛ యనియే యర్థము-

కాలకర్మస్వభావాది నిత్యయేశేచ్ఛయా సదా,
ప్రాప్తమేవ విశేషేణ సృష్ట్యాదా పున్నియత్యణః.
ఈశో బహ్వీః పురః సృష్ట్వా తత్రైవ బహురూపతామ్.
తత్తన్నియామకతయా ప్రాప్తుం కాలాద్యుపాదదే.

అనెడు ప్రమాణములతో సృష్టి మాయామయము గాదని సిద్ధమైనది.

తాత్పర్యము: బ్రహ్మదేవుని యాయుస్సనెడుకాలము వాసుదేవుని ఒక్క నిమేషము. ఈ కాలాంతమందు లక్ష్మీపతి తన యిచ్ఛ చేతనే కాలమును జీవాదృష్టమును త్రిగుణస్వభావములను ప్రకృతిని గ్రహించును. విశేషముగా గ్రహించును. అనఁగా వీనియందు విశేష రూపముతోఁ బ్రవేశించి వాని శక్తిని వ్యక్తముగు నట్లొనర్చును. ఇవన్నియు ననాదికాలము నుండియు తదధీనమైనవే. ఐనను ననేక రూపములతో విహరించు నిచ్ఛతో శ్రీహరి వీని నుపయోగించికొని సృష్టికిఁ దొడఁగును. 21

అవ: గుణసమూహ మనిపించికొన్న మూలప్రకృతినుండి మహత్తత్త్వము సృష్టియైన ప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు-

గుణవ్యతిరేకాత్ =పరమాత్మసృష్టించవలెనని యిచ్ఛగొన్నప్పుడు కాల,కర్మ, స్వభావ, రజోగుణములను బ్రవేశించి సృష్టికై ప్రేరేచును. అప్పుడు తమోగుణము రజోగుణముతోఁ జేరును. ఈ విధమైన గుణ వైషమ్యమునకు 'గుణవ్యతికర' మని పేరు. దీనినిఁ బొందిన సృష్టి కారణమైన కాలమునుండి లేక గుణవైషమ్యమున్న అవ్యక్తమునుండి, కర్మణః = బ్రహ్మదేవుని యదృష్టము చేత, (ఉపకారము నందిన) పరిణామ స్వభావతః=వికారమును బొందెడు స్వభావముగల మూల

క్షోభింపఁబడినట్టి (ప్రకృతిచేత). ఈ శ్లోకమందున్న పంచమీ విభక్తు లన్నియు తృతీయా విభక్త్యర్థమందే వాడఁబడినవి. మహతః=చతు ర్ముఖబ్రహ్మ యొక్క దేహ మనిపించికొన్న మహత్తత్త్వముయొక్క, జన్మ=పుట్టుక, అభూత్ =ఆయెను.

గుణకాలస్వభావేభ్యః ఈశేనాధిష్ఠితత్వతః,
జగదాదిర్మహత్తత్త్వ మభూత్తస్యేచ్ఛయా హరేః.

అను ప్రమాణముగూడ నీ విషయమునే చెప్పినది.

తాత్పర్యము : తమోగుణము రజోగుణముతోఁ జేరును. దీనికి గుణవ్యతికరమని పేరు. ఇట్టి గుణవైషమ్యముగల కాలము ప్రకృతి. బ్రహ్మననిపించికొన్న ఆ యదృష్టము వికార మందెడు స్వభావము గల మూలప్రకృతి. శ్రీహరియొక్క విశేషాధిష్ఠానముగల వీనిచేత మహత్తత్త్వ ముత్పన్నమైనది. దీనికే బ్రహ్మదేవుని శరీరమని పేరు.22

తు=కాలకర్మస్వభావములచేత, వికుర్వాణాత్ =వికారమందిన రజస్సత్త్వోపబృంహితాత్ =సత్త్వగుణముచేఁ గూడిన రజస్సుచేత, నభివృద్ధమైన, మహతః=మహత్తత్త్వమునుండి, తమఃప్రధానః=తమో గుణమే ప్రధానముగాఁగల, ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాత్మకః=పంచభూతములు జ్ఞానేంద్రియములు, కర్మేంద్రియములు - వీని స్వరూపమైన తత్త్వ విశేషము, అభవత్ =ఏర్పడినది, తు=మహత్తత్త్వమున కంటెను దీని యందు తమోగుణము హెచ్చు. కాని దానినుండి పుట్టిన యితర తత్త్వముల కంటెను హెచ్చు గాదు. ఆ తత్త్వముల కంటెను దీని యందు సత్త్వగుణమే హెచ్చై యుండును. సః=అది, అహంకార ఇతిప్రోక్తః=అహంకారతత్త్వ మని పిలువఁబడును, వికుర్వన్=వికార మును బొందునదై, త్రిధా=మూఁడు రీతులుగా, సమభూత్ =ఐనది. యద్భిదా=అహంకార తత్త్వభేదము వైకారిక, తైజస, తామసాహం

ముతోఁగూడి రజోగుణముతో నభివృద్ధమైనట్టిదియు మహత్తత్త్వమున కంటెను హెచ్చుపాలు తమోగుణము గలిగిన అహంకారతత్త్వము మహత్తునుండి పుట్టెను. ఇవే పంచభూతములు. జ్ఞానేంద్రియ కర్మేంద్రియములు వీనికిఁగారణము. ఈ తత్త్వము వికృతమై వైకారిక తైజస తామసాహంకారము లని మూఁడురీతు లయ్యెను. 23, 24

అవ: వేఱు విధముగా నీ యహంకారతత్త్వ విభాగమును జెప్పుచున్నాఁడు-

ప్రభోః = అహంకారతత్త్వమే శరీరముగాఁ గల రుద్రునకు, ద్రవ్యశక్తిః = పంచభూతములను సృష్టించుశక్తి యుండుటచేత ద్రవ్యశక్తియు, క్రియాశక్తిః = కర్మేంద్రియములను సృష్టించు శక్తియుండుటతోఁ గ్రియాశక్తియు, జ్ఞానశక్తిః = జ్ఞానేంద్రియములను బుట్టించుశక్తి యుండుటతో జ్ఞానశక్తియు నను మూఁడు విధములైన శక్తి గలదు. మనస్సు, దిక్కులు మొదలైన వాని యభిమానిదేవతలను సృష్టించు సామర్థ్యముండుటతో రుద్రునకు 'ప్రభోః' అని వాఁడఁబడినది. ద్రవ్యశక్తియొక్క ప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు. భూతాదేః = పంచభూతములకు మూలకారణమైన, వికుర్వాణాత్ = వికారమందిన, తామసాత్ = తామసాహంకారమునుండి, అపి = కాలకర్మస్వభావముల చేతను, నభః = ఆకాశము, అభూత్ = అయ్యెను, 'భూతాని ద్రవ్యనామాని జ్ఞానం జ్ఞానేంద్రియాణి చ' అనెడు ప్రమాణములతో నిట్లర్థముఁ జెప్పవలెను. 25

తస్య = ఆ యాకాశమునకు, మాత్రాగుణః = పంచేంద్రియములచేఁ దెలియఁబడెడు గుణ మనిపించికొన్న (శబ్దము స్పర్శము మొదలైన గుణములందు మూలకారణముగా నుండనే యుండుటచే పంచేంద్రియములని చెప్పఁబడినది), శబ్దః = శబ్దము, అభూత్ = అయ్యెను. (దానినుండి యాకాశ ముత్పత్తి యయ్యెనను విశేషము నిచ్చుటఁ

దెలియవలెను. పైన నట్లే చెప్పెదరు). యత్ = ఆ శబ్దము, ద్రష్టృ దృశ్యయోః=సమస్తమునుజూచెడు శ్రీహరిని, వానిచేఁ జూడఁబడెడు జగత్తును, లింగం = తెలిపెడు ప్రమాణముగా నుండును. అథ=కాల కర్మ స్వభావములచేత, వికుర్వాణాత్ = వికార మందిన, నభసః= ఆకాశమునుండి, స్పర్శగుణః=త్వగింద్రియముచేత మాత్రమే తెలియఁ దగిన గుణ మనిపించికొన్న స్పర్శగుణమున్న, అనిలః అభూత్ ('పంచేంద్రియాభిమేయత్వాత మాత్రాగుణ ఇతీరితాః') 'శబ్దే నైవ పరోద్రష్టా జ్ఞాయతే జగదేవ చ' అనెడు ప్రమాణములతో పైయర్థము చెప్పఁబడినది. 'శబ్దః క్వచిదాశ్రితః గుణత్వాత్' గుణమగుటతో శబ్ద మొకదాని నాశ్రయించియే తీరవలెను. ఈ యాశ్రయమే యాకాశ మని అనుమానమును గూడఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ౨౮

ఈ వాయువు, పరాన్వయాత్ = ఆకాశసంబంధముతో శబ్ద వాంశ్చ = శబ్దమునుగూడఁ బొందియున్నది, ప్రాణః = సర్వులను చేష్టింపఁజేయుటచే ప్రాణ మనియుఁ బిలువఁ బడినది. ఓజః=ఒకరిని దిరస్కరించు శక్తి యుండుటచే ఓజ స్సనిపించుకొనును. సహః= ఇతరులచేతఁ దిరస్కరింపఁబడుటకు సాధ్యముగాని శక్తియుండుటచే సహ మనిపించుకొనును. బలం = ఇష్టము వచ్చిన దానినిఁ జేయఁ గల్గుటచే బల మని పేరు. కాలకర్మస్వభావములతో వికార మందిన వాయోరపి=వాయువునుండి, రూపవత్=తనదేయైన రూపగుణమును, స్పర్శశబ్దవత్ = తనకుఁ గారణము లనిపించికొన్న వాయ్వాకాశము లతో స్పర్శశబ్దములను బొందిన, తేజః = తేజస్సును, ఉదపద్యత వై= జనించినవి. వై అనుటతో వైశేషికులు చెప్పెడి - 'అగ్ని ఉపాధులతో స్పర్శ శబ్ద గుణములను బొందినది. స్వభావముతోఁ గాదు అనెడు వాదము కల్పితమని తేలుచున్నది. వాయువునకు ప్రాణాదినామము లుండుటయందు ఈ క్రింది వచనము ప్రమాణము. 'సర్వచేష్ట

తు=కాలకర్మస్వభావముతో వికారమును బొందిన, తేజసః=రసాత్మకం, అంభః, ఉదపద్యత, అంభః=ఆ నీరు, పరాన్వయాత్=తనకుఁ గారణములైన అగ్ని, గాలి, ఆకాశము - వీని సంబంధముచేత, రూపవత్, స్పర్శవత్, ఘోషవత్, చ, అభూత్. 28

కాలకర్మస్వభావములతో వికారమునందిన నీటినుండి, గంధవాన్=గంధగుణముగల, విశేషః=ఐదుగుణములుగలిగియుండుటవలన విశేష మను పేరుగల భూమి, అభూత్; ఇది, పరాన్వయాత్=ఆకాశాదికారణపరంపరలతోఁ గూడి యుండుటచేత రస స్పర్శ రూపశబ్దములనెడు గుణములతోఁ గూడియున్న దయ్యెను. ఇక్కడ ప్రతిచోటను నా యా తన్మాత్రలు, వానినుండి భూతములు పుట్టిన వని తెలియవలెను. 29

వైకారికాత్=వైకారికాహంకారముయొక్క, సాత్త్విక భాగమునుండి, మనః=అంతఃకరణము, జజ్ఞే=ఉత్పన్నమయ్యెను, వైకారికాః=శబ్దము, జ్ఞానము మొదలైన విశిష్టకార్యశక్తు లుండుటతో, వైకారికులని పిలువఁబడెడు దిగ్దేవతలును, వాయువు, సూర్యుఁడు, వరుణుఁడు అశ్వినీదేవతలు, అగ్ని, ఇంద్రుఁడు, 'ఉపేంద్రుఁడు' అనిపించికొన్న విష్ణువు, మిత్రుఁడు, దక్షప్రజాపతి ఇట్లు దశదేవాః (జజ్ఞిరే).

విష్ణువు పాదాభిమాని గాదు. కాని తదభిమానియైన యజ్ఞుఁడనెడు (జయంతుఁడు) దేవతయం దంతర్యామియైయుండి పాదాంగుష్ఠమందు నిలిచి శరీరమును ధరించును. దీనికిఁ బ్రమాణము-

అనాద్యనంతోఽపి హరిర్వైకారిక గుణేష్వజః,
అవతీర్ణః పదాంగుష్ఠ మధ్యాస్తే విశ్వభు గ్విభుః.
విశిష్టకార్యశక్తిత్వా ద్దేవా వైకారికా స్మృతాః-దశ,

అని చెప్పుటతో దానికన్న నెక్కువగాని తక్కువగాని లేదని యర్థము.

తాత్పర్యము : వైకారికాహంకారముయొక్క సాత్త్వికభాగమునుండి శ్రీహరియంతఃకరణమను మనస్సును సృష్టించెను. విశిష్టకార్య

శక్తియుండుటచే వైకారికు లనిపించికొన్న దిగ్దేవతలు పదిమంది. వీరు వాయుసూర్యవరుణులు, అశ్విని, అగ్ని, ఇంద్ర, విష్ణు, మిత్ర, దక్ష ప్రజేశ్వరులు. వీరు క్రమముగా శ్రోత్ర స్పర్శ చక్షు రిజిహ్వా ఘ్రాణ వాక్పాణిపాదపాయూపస్థ లనెడు జ్ఞానకర్మేంద్రియాధి దేవతలు. 30

కాలకర్మస్వభావముతో వికారమునందిన, తైజసా-తైజసాహంకారమునుండి, దశేంద్రియాణి అభవన్=ఒక్కొక్క ఇంద్రియశక్తియు వేఱు వేఱగుటచే నన్నిటిని జేర్చి విభాగించుచున్నాఁడు. జ్ఞానశక్తిః= జ్ఞానమును గల్గించు శక్తిగల జ్ఞానేంద్రియములు, క్రియాశక్తిః = క్రియను గల్గించుశక్తిగల కర్మేంద్రియము, మఱియు జ్ఞానశక్తిః బుద్ధిః =అచేతనములైన యింద్రియములకు జ్ఞానమును గల్గించు శక్తి నొసఁగెడు బుద్ధి, (తదభిమానినియైన యుమాదేవి). క్రియాశక్తిః ప్రాణః= కర్మేంద్రియములకుఁ గర్మను గలిగించు సామర్థ్యము నొసఁగెడు నహంకారిక ప్రాణస్వరూపుఁడు. ఈ యిరువురును, తైజసః=తైజసాహంకారము నుండి పుట్టిరి - 'జ్ఞానేంద్రియాణాం దేవానాం జ్ఞానశక్తిరుదాహృతా' ఇత్యాది స్థలములందుఁ జెప్పెడి జ్ఞానాదిశక్తి బుద్ధికభిమానినియైన ఉమాదేవి, ప్రాణాభిమానియైన ప్రాణదేవుఁడు- వీరిద్దరి యనుగ్రహముచేతనే యేర్పడునని తెలియవలెను. అత్యంత ప్రకాశమానము లగుటచే భూతములు తామసములని తెలియవలెను. ద్రవ్య మనఁగా ద్రవించి (వేగముతోఁ బరుగిడి) చేయునది. భూమి, నీరు, గాలి, అగ్ని ఇవి 'నేను ముందు-నేను ముంద' ని పందెము వేసికొన్నట్లు, వేగముగాఁ బరువెత్తుటచేఁ బరస్పరము ద్రవించునని చెప్పఁబడును. ఆకాశము సర్వవ్యాపక మగుటచేఁ బరువెత్తకున్నను ప్రదేశమై యుండుటచే ద్రవ్యమనిపించుకొనుచున్నది.

> ద్రవ్యంతు ద్రవణప్రాప్యం ద్వయో ర్వివదమానయోః,
> పూర్వవేగాభిసంబంధా దాకాశశ్చప్రదేశతః.

అని ప్రమాణము. 31

అవ: ఇంద్రియముల విశేషనామములు చెప్పుచున్నాఁడు-

శ్రోత్రం, త్వక్, ఘ్రాణ, దృక్, జిహ్వా, వాక్ (మాట), (మాటవెల్వడు నింద్రియము.) దోః, మేఢ్ర, అంఘ్రి, పాయు=మల విసర్జనేంద్రియము. ఈ సృష్టిని జెప్పి యా తత్త్వములతో బ్రహ్మాండ సృష్టిప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు. బ్రహ్మవిత్తమ!, ఏతే=ఈ, భూతేంద్రియమనోగుణాః=ఈ పంచభూతములు పది ఇంద్రియములు తైజసములైన బుద్ధిప్రాణములు మనస్సు మొదలైన గుణములు శబ్దము మొదలైనవి, మహత్తత్త్వము అహంకారతత్త్వము లనెడు, భావాః= పదార్థములు, అసంగతాః=ఒకదానితో నొకటి చేరక, యదాయతన నిర్మాణే=ఎప్పుడీ బ్రహ్మాండ నిర్మాణమందు, న శేకుః=సమర్థములు గాలేదో. 32

తదా = అప్పుడు, భగవంతుని స్తుతించి శరణుఁ జొచ్చి యా స్తోత్రముచేఁ బ్రసన్నుఁడై తనశక్తిప్రదమైన రూపముతో నా తత్త్వములను బ్రవేశించినట్టి, భగవచ్ఛక్తిచోదితాః=శ్రీహరి శక్తిచేఁ బ్రేరితులై, అన్యోన్యం చ=సంహత్య = పరస్పరము చేరి, సదసత్త్వం=వ్యక్తములైన పృథివి, నీరు, అగ్ని యనెడు భూతములను అవ్యక్తములైన వాయ్వాకాశములను, ఉపాదాయ=ఉపాదాన కారణములుగాఁ గైకొని, నః= మనకు, భయం=సంసారభయమును గల్గించునట్టి, అదః=ఈ బ్రహ్మాండమును, సస్సృజుః=సృష్టించినవి, హి=ఇది యుక్తమే. నో భయం అనుటకు సదసద్విలక్షణ మని యర్థముఁ జెప్పుట యుక్తము గాదు. బ్రహ్మాండముయొక్క సత్యత్వము ప్రత్యక్షముగనే సిద్ధమైనది, హి అనుపదము ఈ కారణమును దెలుపును లేక సంసారమందు భయ మెట్టిది? అనుటయైనను దెలియఁజేయును.

'ఆకాశవాయూ త్వవ్యక్తౌ ఇతరేండే ప్రకాశితాః' అన్నుప్రమాణముతో భూతములందుఁ గొన్ని సత్తులు, మఱికొన్ని యుపపత్తులనియుఁ జెప్పఁబడుట యుక్తము. 33

అవ : బ్రహ్మాండ మందలి సృష్టిని జెప్పటకై దాని యందలి శ్రీహరి వ్యక్తిప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు–

కాలకర్మస్వభావస్థః = ఉద్బోధకములైన కాలకర్మస్వభావములందు శక్తిప్రదుఁడై యున్న, అజీవః = సంసారికంటె భిన్నుఁడైన పరమేశ్వరుఁడు, ఉదకేశయం = వేయివర్షములు ఆవరణమైయున్న నీటిమధ్య మందున్న, తదండం = ఆ బ్రహ్మాండమును, వర్షపూగసహస్రాంతే = వేయివర్షముల కడపట నా తత్త్వములలోఁ బ్రవేశించి తన్ను వ్యక్తమొనర్చి కొనవలెనని కోరెనో అప్పుడు, అజీవం = జీవభిన్నుఁడైన తన్ను, త్రత = అచ్చట అజీజనత్ = వ్యక్తమొనర్చికొనెను. 'కాలకర్మ స్వభావస్థో జీవోఽజీవ మజీజనత్' అని మూలము. ఇక్కడ రెండు చోటులయందును 'అజీవః' 'అజీవం' అని పరిచ్ఛేద మొనర్చి పైనిఁ జెప్పిన అర్థకల్పన ఇప్పుడు రెండు చోటులను 'జీవః' 'జీవం' అని పరిచ్ఛేద మొనర్చి యర్థమును జెప్పుచున్నాఁడు జీవః = ప్రాణధారకుఁడైన పరమాత్మ, జీవం = ప్రాణధారకుఁడైన తన్ను వ్యక్త మొనర్చికొన్నాఁడు. మొదటిది 'అజీవ' రెండవది 'జీవ' అని పదచ్ఛేద మొనర్చినప్పుడు అర్థకల్పన మీ రీతిగా నగును. అజీవః = జీవభిన్నుడైన పరమేశ్వరుఁడు, జివం = సర్వజీవులయందును ప్రధానుఁడైన చతుర్ముఖబ్రహ్మను, అజీజనత్ = సృష్టించెను. సృష్టించి అతని యందు ప్రాణధారకుఁడై తదంతర్యామియైన తన రూపమును వ్యక్త మొనర్చెను.

యః ప్రాణధారణాం ప్రాణః ప్రసాదా త్కురుతే ఽనిశం

అనుటచే జీవశబ్దము గూడఁ బరమాత్మను దెలుపుచున్నది. జీవుని
కంటెను నతిశయమైన తేజము గలవాఁ డగుటచే అజీవుఁ డనియు,
జగత్తుయొక్క జీవనమునకుఁ గారణ మగుటచేఁ జీవుఁ డనియు
శ్రీహరికే పేరు. 'అజీవోఽపి మహాతేజాస్త్వథవా జీవయన్ జగత్'
అని ప్రమాణము. 'అండేజాతే పుమాంసౌద్వౌ హార్విర్బ్రహ్మ తథైవచ'
అను ప్రమాణముచేత విరాజ మనెడు పురుషసృష్టిని గూడఁ జెప్పవలసి
యున్నది. అందుచే మూఁడవ యర్థము గూడ సరియైనదే. 34

స ఏషః—ఎవఁడు మహదాది భూతములను సృష్టించి వానిలోఁ
బ్రవేశించి వానినిఁ గారణములుగాఁ దీసికొని బ్రహ్మాండ సృష్టి
నొనర్చి దానియందుఁ బ్రవేశించెనో అట్టి, పురుషః — కాళ్లు, చేతులు
మొదలైన యవయవము లుండుటచేత పురుషనామకుఁడైన శ్రీహరి,
అండం నిర్భిద్య—అండమును పెద్దదిగా నొనర్చి, తస్మాత్—దానినుండి
నిర్గతః—ప్రకాశించెను, పురుషుఁడైనను, ఇతఁడు లోకవిలక్షణుఁ డని
తెలియుటకు సహస్రోర్వంఘ్రి ఇత్యాది విశేషణములు ఇక్కడి సహస్ర
శబ్దమునకు నౌచిత్య మెఱిఁగి యర్థ మొనర్చికొనవలెను. 35

పురుషనామకుఁడైన శ్రీహరి యవయవములనుండియే సృష్టి
యైనది. ఇది ముఖ్యసృష్టి. తక్కిన వారితో నయ్యె నచుట అముఖ్య
మను నభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

ఇహ—ఏఁబదికోట్లు విస్తారముగల బ్రహ్మాండమందు, యస్య—
పొడవు వెడల్పులలో సర్వము నాక్రమించియున్న వాని పూర్ణానంద
దేహమునుండి యవతరించిన పదునాల్గు లోకములనుండియు బ్రహ్మాం
డమునుండియు వేఱైన పురుషనామక వాసుదేవుని యొక్క, అవ
యవైః—అవయవము లనెడు, నిమిత్తకారణములచేత, ఊర్ధ్వాదిభిః—

తొడ మొదలైన వానిచేత, అధః=క్రింది, సప్తలోకాన, జఘనాదిభిః= జఘనాదుల పైభాగములచేత, ఊర్ధ్వం సప్తలోకాన్, మనీషిణః కల్ప యంతి. ఈ సృష్టి జ్ఞానులకు ప్రత్యక్షసిద్ధ మగుటచే ముఖ్యసృష్టి. ఇతరులతోనైన దముఖ్యమని యభిప్రాయము. 'హరే రనయవై స్సృష్టా లోకా ఇతి వికల్పనం' ఇత్యాదులు ప్రమాణములు. 36

అవ: ఇప్పుడు పురుషనామకుఁడైన హరి ముఖాదులనుండి బ్రాహ్మణాదుల సృష్టిని చెప్పుచున్నాఁడు-

పురుషస్య, ముఖం = ముఖము నుండి, బ్రహ్మ = బ్రాహ్మణ వర్ణము, ఏతస్య బాహవః క్షత్రం, భగవతః ఊర్వోః వైశ్యః, పద్భ్యాం శూద్రః వ్యజాయత. 'బ్రాహ్మణో ముఖ మిత్యేష ముఖాజ్జాతత్వ హేతుతః' అనెడు ప్రమాణముతో ముఖ మనెడు ప్రథమావిభక్తి పంచమీవిభక్త్యర్థముననే చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోక మందే 'ఊర్వోః' 'పద్భ్యాం' అనుచున్నాఁడు గదా! ఈ యంగములతో బ్రాహ్మణాది జాతులు ఉత్పన్నము లైనట్లే అంగములనుండి లోకసృష్టి యయ్యె నని తెలియవలెను. 37

భూ ర్లోకః పద్భ్యాం కల్పితః, భువర్లోకః అస్య నాభితః, హృదా స్వర్గలోకః మహాత్మనః ఉరసా మహర్లోకః, గ్రీవాయాం చ జనలోకః, నేత్రయోః చ తపోలోకః. సత్యలోక మనెడు సనాతనమైన బ్రహ్మలోకము శిరస్సునుండి పుట్టినదని తాత్పర్యము. 38, 39

కటి, ఊరువులు వీని సామీప్యముతో 'ఊర్వోః' అని చెప్పు టతో నింతకుముందు చెప్పిన దానికి దీనికి విరోధము లేదని తెలియ వలెను. ఇతి=లోకసృష్టి యొనర్చుట, దాని కాధారముగా నుండుట లోకములందు వ్యాపకుఁడై యుండుట, ఆ లోకములకంటె నుత్త ముఁడై యుండుట యివన్నియు శ్రీహరి మహిమయే. అందుకే, పుమాన్=విరాట్పురుషుఁడైన శ్రీహరి, లోకమయః = లోకప్రధానుఁ డనియే యున్నాఁడు. 40, 41

పాదములనుండి భూమి పైనున్న లోకములు, నాభినుండి యంతరిక్ష లోకములు, శిరస్సునుండి స్వర్గము మొదలైన లోకములు, ఇతి వా = పుట్టిన వనియైనను, లోక కల్పనా - లోక కల్పనము, అతలాదిలోకములు భూమియందును, మహారాజులు స్వర్గమునందును జేరుటచే త్రిలోకములందు నని తెలియవలెను. పదునాల్గు లోకము లనునది మఱియొక యుపాసన. మూఁడు లోకములనునది యింకొక రకమైన యుపాసన. ఇట్లు అధికారిభేదముతో ఉపాసనాభేదము లుండుటచేఁ బైఁజెప్పినవన్నియు సరియైనవేయని తెలియవలెను.42

శ్రీపోతన్నగారు:

వచ: నారదుండు బ్రహ్మ కిట్లనియె-

చతురాస్యుండవు వేల్పుపెద్దవు జగత్సర్గానుసంధాయి వీ
శ్రుతిసంఘాతము నీ ముఖాంబుజములన్ శోభిల్లు శబ్దార్థ సం
యుతమై సర్వము నీ కరామలకమై యుండుం గదా! భారతీ
సతి యిల్లాలఁట నీకు; వో జనక! నా సందేహముం బాపవే!
ప్రాతంభాది వివేక మెవ్వఁడొసఁగున్? బ్రారంభసంపత్తి కా
ధారం బెయ్యది? యేమి హేతువు? యదర్థం? బేస్వరూపంబు? సం
సారానుక్రమ మూర్ధనాభివగిదిన్ సాఁగింతు వెల్లప్పుడున్;
బారం బెన్నఁడు లేదు నీ మనువు దుష్ప్రాపంబు వాణీశ్వరా!
నాకుం జూడఁగ నీవు రాజ వనుచున్నాఁడన్ యథార్థస్థితిన్
నీకం టెన్ ఘనుఁ డొక్క రాజు గలఁడో? నీ వింతకున్ రాజవో?
నీ కేలాభము రాఁదలంచి జగముల్ నిర్మించె? దీ చేతనా
నీకం బెందు జనించు, నుండు, నణఁగున్? నిక్కంబు భాషింపుమా!
సదసత్సంగతి నామ రూప గుణ దృశ్యంబైన విశ్వంబు నీ
వ్వాదధీనంబు గదా! ఘనుల్ సములు నీ కెవ్వారునున్ లేరు; నీ
పద మత్యున్నత; మిట్టి నీవు తపముల్ ప్రావీణ్యయుక్తుండవై
మది నే యీశ్వరుఁ గోరి చేసితివి; తన్మార్గంబు సూచింపవే.

అంభోజాసన ! నీకు నీకుఁడు గలం డంచేవిఁ దత్ప్రత్య మం
దంభోజాత భవాండ మే విభుని లీలాపాంగసంభ్రాంతిచే
సంభూతంబగు? వర్తమానమగు? సంపన్నంబగున్ దద్విభున్
సంభావింపఁగ వచ్చునే తలఁప? నే చందంబు వాఁ డాకృతిన్?

తోయజసంభవ ! నాకీ
తోయము వివరింపు బాల్యఁదోఁచిన నే నా
తోయమువారికి నన్యుల
తోయములం జెందకుండ ధ్రువ మెఱిఁగింతున్.

వచ: దేవా! భూత భవిష్య ద్వర్తమానంబులగు వ్యవహారం బులకు నీవ విభుండవు నీ వెఱుంగని యర్థం బించుకయు లేదు. విశ్వప్రకారంబు వినిపింపు మనిన విని వికసితముఖుండై విరించి యిట్లనియె-

రారా? బుధులు విరక్తులు
గారా? యీరీతి నడుగఁగా నేరరు; వి
స్మేరావాహము భవన్మత
మౌరా! నాపైఁ దీ పర్మ మడిగితి వత్సా!

నానాస్థావర జంగమ ప్రకరముల్ నాయంత నిర్మింప వి
న్నాణం బేమియు లేక తొట్రుపడఁగా నాకున్ సమస్తాను సం
ధానారంభ విచక్షణత్వము మహోదారంబుగా నిచ్చె ము
న్నే నా యీశ్వరు నాజ్ఞఁగాక జగముల్ నిర్మింప శక్తుండనే?

అనఘా! విశ్వము నెల్ల దీప్తముగఁ జేయన్ నే సమర్థుండనే?
యిన చంద్రానల తారకా గ్రహ గణం బే రీతి నా రీతి నె
వ్వాని దీప్తిం బ్రతిదీప్తమయ్యె భువనవ్రాతంబు దద్దీప్తిచే
నమది ం గునటి యీ ఁరునకే న శాంతమున్ మొక్కెదన్.

వినుమే నీశ్వరుదృష్టిమార్గమున నావేశింప శంకించి పి
గ్గున సంకోచమునొందు మాయవలనం గుంఠీభవత్ప్రజ్ఞచే
నను లోకేశ్వరుఁ డంచు మ్రొక్కు మతిహీనవ్రాతమున్ జూచి నే
ననిశంబున్ నగి ధిక్కరింతు హరిమాయాకృత్య మంచున్ సుతా!

వచ: మఱియు దేహంబునకు ద్రవ్యంబులైన మహాభూతంబులును, జన్మనిమిత్తంబులైన కర్మంబులును, కర్మక్షోభకంబైన కాలంబును, కాలపరిణామహేతువైన స్వభావంబును, భోక్తయైన జీవుండును, వాసుదేవుండుగా నెఱుంగుము. వాసుదేవ వ్యతిరిక్తంబు లేదు. సిద్ధంబు (నారాయణ నియమ్యంబులు లోకంబులు). దేవతలు నారాయణ శరీరసంభూతులు. వేద యాగ తపో యోగ గతి విజ్ఞానంబులు నారాయణ పరంబులు (జ్ఞానసాధ్యంబగు ఫలంబు నారాయణాధీనంబు). కూటస్థుండు సర్వాత్మకుండు సర్వద్రష్టయు నైన యీశ్వరుని కటాక్షవిశేషంబున సృజియింపఁబడి ప్రేరితుండనై సృజ్యంబైన ప్రపంచంబు సృజింపుచుండుదు. నిర్గుణుండైన యీశ్వరునివలన రజస్సత్త్వ తమోగుణంబులు ప్రభూతంబులై యుత్పత్తి స్థితి లయంబులకుఁ బాలుపడి కార్య కారణ కర్తృత్వ భావంబులందు ద్రవ్యంబులైన మహాభూతంబులు, జ్ఞానమూర్తులైన దేవతలు, క్రియారూపంబులైన యింద్రియంబులు నాశ్రయంబుగా నిత్యముక్తుండయ్యును మాయాసమన్వితుండైన జీవుని బంధించు. జీవునకు నావరణంబులై యుపాధిభూతంబులైన మూఁడు లింగంబులంజేసి పరులకు లక్షితంబు గాక తనకు లక్షితంబైన తత్త్వంబుగల ఈశ్వరుండీ విధంబునం గ్రీడించుచుండు-

ఆ యీశుఁ డనంతుఁడు హరి
నాయకుఁ డీ భువనములకు నాకున్ నీకున్
మాయకుఁ బ్రాణివ్రాతము
కీయెడలన్ లేద యీశ్వరేతరము సుతా!

వచ: వినుము. మాయావిభుండైన యీశ్వరుండు దన మాయఁజేసి దైవయోగంబునం బ్రాప్తంబులైన కాలజీవాదృష్ట స్వభా

వంబులు వివిధంబులు సేయ నిశ్చయించి గైకొనియె. ఈశ్వరాధిష్ఠితంబైన మహత్తత్త్వంబువలన (నగ్గాలంబున గుణవ్యతికరంబును, స్వభావంబునఁ బరిణామంబును, జీవాదృష్టభూతంబైన కర్మంబున జన్మంబును నయ్యె. రజస్సత్త్వంబులచే నుపబృంహితమై వికారంబు నొందిన మహత్తత్త్వంబువలనం) దమఃప్రధానంబై ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాత్మకంబగు నహంకారంబు గలిగె. అదియు రూపాంతరంబునొందుచు ద్రవ్యశక్తియైన రాజసంబును, గ్రియాశక్తియైన తామసంబును, జ్ఞానశక్తియైన సాత్త్వికంబును నన మూఁడు విధంబు లయ్యె. అందు భూతాదియైన తామసాహంకారంబువలన నభంబు గలిగె. నభంబునకు సూక్ష్మరూపంబు, ద్రష్టృదృశ్యంబులకు బోధకంబైన శబ్దంబు గుణంబగు. నభంబువలన వాయువు గలిగె. వాయువునకుం బరాన్వయంబున శబ్దంబు స్పర్శంబు నను రెండు గుణంబులు గలిగియుండును. అది దేహంబునం దుండుటంజేసి ప్రాణరూపంబై యింద్రియమనశ్శరీరపాటవంబైన యోజస్సహోబలంబులకు హేతువై వర్తించు. వాయువువలన రూపస్పర్శశబ్దంబు లనియెడు గుణంబులు మూఁటితోడ తేజంబు గలిగె. తేజంబువలన రస రూప స్పర్శ శబ్దంబు లనియెడు నాలుగు గుణంబులతోడ జలంబుగలిగె. జలంబువలన గంధ రస రూప స్పర్శ శబ్దంబు లనియెడి గుణంబు లయిదింటితోడం బృథివిగలిగె. వైకారికంబైన సాత్త్వికాహంకారంబు వలనఁ జంద్రదైవతంబైన మనంబు గలిగె. మఱియు దిక్కులు, వాయువు, అర్కుండు, ప్రచేతస్సు, అశ్వినులు, వహ్ని, ఇంద్రుండు, ఉపేంద్రుండు, మిత్రుండు, ప్రజాపతియు ననియెడి దశదేవతలు గలిగిరి. తైజసంబైన రాజసాహంకారమువలన దిగ్దైవతంబైన శ్రవణేంద్రియంబు, వాయుదైవతంబైన త్వగింద్రియంబు, సూర్యదైవతంబైన నయనేంద్రియంబు, ప్రచేతోదైవతంబైన రసనేంద్రియంబు, అశ్వినీదైవతంబైన ఘ్రాణేంద్రియంబు, వహ్నిదైవతంబైన వాగింద్రియంబు, ఇంద్రదైవతంబైన హస్తేంద్రియంబు, ఉపేంద్ర

దైవతంబైన పాదేంద్రియంబు, మిత్రదైవతంబైన గుదేంద్రియంబు, ప్రజాపతిదైవతంబైన గుహ్యేంద్రియంబు ననియెడి దశేంద్రియంబులును, బోధజనకాంతఃకరణైక భాగంబైన బుద్ధియుఁ, గ్రియాజనకాంతఃకరణంబైన ప్రాణంబును గలిగె. ఇట్టి శ్రోత్రాదులగు దశేంద్రియములతోఁ గూడిన భూతేంద్రియ మనోగుణంబులుఁ వేర్వేఱుగ బ్రహ్మాండశరీర నిర్మాణంబునం దసమర్థంబు లగునపుడు భగవచ్ఛక్తిప్రేరితంబు లగుచు నేకీభవించి సమష్టివ్యష్ట్యాత్మకత్వంబు నంగీకరించి చేతనాచేతనంబులం గల్పించె. అట్టి యండంబు వర్షాయుత సహస్రాంతంబు దనుక (జలంబునం దుండి కాల కర్మస్వభావంబులం దగులు వడక సమస్తమును జీవయుక్తముగఁ జేయు నీశ్వరుం డచేతనంబును సచేతనంబుగ నొనర్చె). అంతఁ గాలకర్మ స్వభావ ప్రేరకుండైన పరమేశ్వరుండు జీవరూపంబున మహావరణబలమధ్య స్థితంబైన బ్రహ్మాండంబులోను చొచ్చి సవిస్తరంబు గావించి (అట్టి యండంబు భేదించి నిర్గమించె) ఎట్లంటేని-

భువనాత్మకుఁ డా యీశుఁడు
భవనాకృతిలోఁద నుండు బ్రహ్మాండంబున్
వివరముతోఁ బదునాలుగు
వివరంబులుగా నొనర్చె విశదంబులుగన్.

బహుపాదోరు భుజాననేక్షణ శిరఃఫాలశ్రవో యుక్తుఁడై
విహరించున్ బహుదేహిదేహగతుఁడై; విద్వాంసు లూహించి త
ద్బహురూపావయవంబులన్ భువనసంపత్తిన్ విచారింతు; రా
మహనీయాద్భుతమూర్తి యోగిజనహృన్మాన్యుండు మేధానిధీ!

వచ: వినుము. చతుర్దశలోకంబులందు మీఁది యేడు లోకంబులు శ్రీమహావిష్ణువునకుం గటిప్రదేశంబున నుండి యూర్ధ్వదేహమనియును, గ్రింది యేడులోకంబులు జఘనంబుననుండి యధోదేహమనియుఁ బలుకుదురు. ప్రపంచశరీరకుండగు భగవంతుని ముఖంబు

వలన బ్రహ్మకులంబు, బాహువుల వలన క్షత్రియకులంబు, ఊరువుల వలన వైశ్యకులంబు, పాదంబులవలన శూద్రకులంబు జనియించెనని చెప్పుదురు. భూలోకంబు గటిపర్యంతప్రదేశంబు, భువర్లోకంబు నాభి, సువర్లోకంబు హృదయంబు, మహర్లోకంబు వక్షంబు, జనలోకంబు గ్రీవంబు, తపోలోకంబు స్తనద్వయంబు, సనాతనంబును బ్రహ్మనివాసంబును నైన సత్యలోకంబు శిరంబు, కటిప్రదేశం బతలంబు, తొడలు వితలంబు, జానువులు సుతలంబు, జంఘలు దలాతలంబు, గుల్ఫంబులు మహాతలంబు, పాదాగ్రంబులు రసాతలంబు, పాదతలంబు పాతాళంబు నని (లోకమయుంగా) భావింతురు. కొందఱు మఱియుం బాదతలంబువలన భూలోకంబును, నాభివలన భువర్లోకంబును, శిరంబువలన స్వర్లోకంబును గలిగెనని లోకకల్పనంబు నెన్నుదురు.

అర్థములు: నారదుండు బ్రహ్మ కిట్లనియె—నారదుఁడు బ్రహ్మతో నన్నాఁడు.

చతురాస్యుండవు—నాల్గుముఖములు గలవాఁడవు, వేల్పుపెద్దవు — దేవతలలోఁ బెద్దవాఁడవు, జగత్సర్గ + అనుసంధాయివి — జగత్తు యొక్క సృష్టి నెప్పుడును జేయువాఁడవు, శబ్ద + అర్థసంయుతమై— శబ్దము అర్థములతోఁ గూడికొన్నదై, ఈ శ్రుతి సంఘాతము—ఈ వేదముల గుంపు, నీ ముఖాంబుజములఁ—నీ ముఖము లనెడు పద్మములలో, శోభిల్లుఁ—ప్రకాశించుచుండును, సర్వముఁ—సమస్త విషయములును, నీ కర + అమలకమై—నీ యరచేతియందున్న యుసిరికకాయ వంటిదై, ఉండుంగదా—స్పష్టముగఁ గన్పడుచుండును గదా!, భారతీసతి—సరస్వతీదేవి, నీకుఁ ఇల్లాలట!—నీ భార్యయఁట, ఓ జనక!—ఓ తండ్రీ!, నా సందేహముఁ బాపవే—నా సంశయమును బోఁగొట్టుము.

తాత్పర్యము: ఓ తండ్రీ! నీవు సమస్త దేవతలకంటెఁ బెద్దవాఁడవు. ఎప్పుడును ధారావాహికముగా సృష్టి నొనర్చెడివాఁడవు. శబ్దార్థసహితమై నాల్గు వేదములును సర్వకాలములందును నీ ముఖ

కమలమందు శోభిల్లుచుందును. సమస్త విషయములును అరచేతిలో నున్న యుసిరిక కాయవలె నీకు స్పష్టముగాఁ గన్పించును. సరస్వతీ దేవియే నీ యిల్లాలు. దయచేసి నా సంశయములు దొలఁగించుము.

'భూతభావన!' అని మూలము. భూతభావన అనఁగా ప్రాణులను వృద్ధిఁ బొందించువాఁడని యభిప్రాయము. దానినే 'జగత్సర్గానుసంధాయి' అనుచోటఁ దెల్పినాఁడు. 'పూర్వజ!' అను శబ్దమునకు 'పేల్పుపెద్దవు' అని తెలుఁగు. మూఁడవ శ్లోకమందు కరామలకవత్ అను శబ్దము మూలములో నున్నది. 'కరామలకమై' యని దాని నిచ్చటనే చేర్చికొన్నాఁడు.

ప్రారంభాది వివేక మెవ్వఁ డొసఁగుఁ—జగత్సృష్టి గావించుటకర్హమైన వివేకమును నీ కిచ్చినవాఁ డెవ్వఁడు?, ప్రారంభసంపత్తికిఁ—జగత్సృష్టి వ్యాపారమునకు, ఆధారం బెయ్యది — అనఁగా సమస్త లోకములును దేని నాధారముగా నొనర్చికొని నిలుచునని యర్థము. ఏమి హేతువు!—ఏమి కారణము, యదర్థంబు—ఎందువలన నైనది, ఏ స్వరూపంబు—ఎట్లు భాసించునది, ఊర్ణనాభి పగిదిఁ — సాలీని వలె, సంసారానుక్రమముఁ—సృష్టియొక్క విడువక సాఁగుటను, ఎల్లప్పుడుఁ సాగింతువు—నిరంతరము నొనర్చుచుందువు, పారంబు ఎన్నఁడున లేదు—నీ కార్యక్రమ మెప్పుడును నిలుచుటలేదు, వాణీశ్వరా!, నీ మనువు దుష్ప్రాపంబు—ని న్నర్థముఁ జేసికొను టసాధ్యము.

తాత్పర్యము: స్వామీ! యీసృష్టికిఁ గావలసిన వివేకమును నీ కెవ్వఁ డిచ్చెను? దేని నాధారముగాఁ గొని యీ సృష్టి యొప్పుచున్నది? దీనికి హేతువేమి? ఫల మేమి? స్వరూప మేమి? తనలో నుండియే దారములను సృష్టించికొని తనచుట్టును వల నల్లుకొను సాలెపురుగువలె నీ శక్తితోనే యీ సర్వమును సృష్టించిన ట్లగపడుచున్నది. ఈ సృష్టికి అంత మేది? నిన్నుఁ దెలిసికొనుట కష్టముగా నున్నది. 'ఊర్ణనాభిరివా ఒక మః' అని మూలము.

చూడఁగా, నీ సమస్తమునకును సర్వేశ్వరుఁడవు నీ వనియే తోఁచు చున్నది, యథార్థస్థితిఁ = సత్యముగా నాలోచించినచో, నీకంటెఁ ఘనుఁ డొక్కరాజు గలఁడో - నీ కంటెను గొప్ప యధికారి యొకఁ డున్నాఁడా?, నీవు + అంతకున రాజవో - నీవే సమస్తమున కధికారివా? నీకుఁ ఏ లాభము రాఁ దలంచి - జగములు నిర్మాణముచేయు నీ వే లాభము పొందుటకై యీ సమస్త ప్రపంచమును నిర్మించుచున్నావు, ఈ చేతనానీకంబు - ఈ సమస్తప్రాణి సముదయమును, ఎందుఁ జనించుఁ - ఎవనినుండి యేర్పడుచున్నది, ఉండున్ - అవస్థితి నందుచున్నది. అణఁగుఁ = లయించుచున్నది, నిక్కంబు భాషింపుమా = సత్యముగాఁ జెప్పుము.

తాత్పర్యము: నీవే యీ సమస్తమునకును ఈశ్వరుఁడ వని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. నీవే యీ సమస్త సృష్టికిని నధికారివా? లేక నీకన్నను పై నొక్క సర్వేశ్వరుఁ డున్నాఁడా? నీ వే లాభమును గోరి యీ జగత్తులను సృష్టించుచున్నావు? ఈ ప్రాణులసమూహము ఎచ్చటనుండి యేర్పడుచున్నది? దేని నాధారముగాఁ గొని వర్తించు చున్నది? దేనియందు లయించుచున్నది? ఈ విషయము లన్నియు నాకు స్పష్టముగా వివరించి చెప్పుము.

మూలమందు ఆఱు ప్రశ్న లున్నవి. మూలశ్లోక మిది-

యద్రూపం యదధిష్ఠానం యతస్సృష్ట మిదం ప్రభో!,
యత్సంస్థం యత్పరం యచ్చ తత్తత్త్వం వద తత్త్వతః.

యద్రూపం - యేన రూప్యతే ప్రకాశ్యతే. ఎవనిచేత లేక దేని చేత ప్రకాశము గలదిగాఁ జేయఁబడుచున్నది. అనఁగా నిరూపింపఁ బడుచున్నదని తాత్పర్యము. యదధిష్ఠానం = దేని నాశ్రయముగాఁ గలిగినది? ఎవనినుండి సృష్టింపఁబడినది? దేనియందు లయించు చున్నది? ఎవని కధీనమైనది? యదాత్మకము అనఁగా స్వయముగా

తాత్పర్యము. దాని తత్త్వమును వివరింపుము. పోతనామాత్యుఁ డీ యాఱు ప్రశ్నలను రెండు పద్యములలోఁ జెప్పినాఁడని గ్రహింపవలెను.

సదసత్సంగతిన్ = స్థూల సూక్ష్మములుగా, నామ రూప గుణ దృశ్యంబు = విభిన్నములైన మనుష్యత్వాది నామములచేతను, ద్విపద త్వాది రూపములచేతను, శుక్లాది గుణములచేతను గన్పించుచున్న ఈ సమస్తప్రపంచమును, నీహృత్ + అధీనంబుగదా! = నీ మనోమార్గమును బట్టియే సృష్టింపఁబడినది గదా!, నీకున్ ఘనుల్ = నీకంటె గొప్పవా రును - నీకు సమానులైన వారును, ఎవ్వారలున్ లేరు = ఎవ్వరునుగన్పిం పరు. నీ పదము + అత్యున్నతము = నీ స్థానము సర్వోన్నతమైనది. ఇట్టి నీవు, సమస్త ప్రపంచములకును సర్వేశ్వరుఁడవైన నీవు, మదిన్ ఏ యీశ్వరున్ కోరి = మనస్సులో నే యధికతము నుద్దేశించి, ప్రావీణ్య యుక్తుండవై = వివేకముతోఁ గూడినవాఁడవై, తపముల్ చేసెదవు = తపము లాచరింతువు, తన్మార్గంబున్ = అట్టి సర్వాధికారి పద్ధతిని, సూచింపవే = నాకుఁ దెలుపుము.

తాత్పర్యము: ఓ తండ్రీ! స్థూల సూక్ష్మమై నామ రూప గుణ ములతో భిన్నభిన్నముగాఁ గన్పించు నీ సమస్త విశ్వము నీ కధీన మైనది. నీ మనస్సున కెట్లు దోఁచునో అట్లట్లు సృష్టింతువు. నీకు సముఁడు గాని యధికుఁడు గాని నా దృష్టిలో మఱెవ్వఁడును లేఁడు. నీ స్థానము సర్వోత్తమమైనది. అట్టి నీవే వివేకయుక్తుఁడవై తపమొన ర్చుచున్నట్లున్నది. నీ వెవ్వరిఁ గోరి ధ్యానించుచున్నావు. అతని మార్గ మెట్టిది? అ విషయమును నాకు వివరింపుము.

అంభోజాసన = పద్మముపైనుండి సమస్త సృష్టికార్యము నొనర్చు వాఁడా!, నీకున్ ఈశుండు కలండు అంటేనినన్ = నీకుఁ బై యధికారి కలఁడందువేని, తత్పక్షమందున్ = ఆ పక్షమున, అంభోజాతభవాండము = అంతన్నునందుఁ బుట్టినది కమలము. దానియందు భవుఁడు = పుట్టిన

వాఁడు బ్రహ్మ. అతనికి సంబంధించిన అండము. అనఁగా నతనిపేరు గలిగిన బ్రహ్మాండ మని యర్థము. ఏ విభుని లీలా + అపాంగ సంభ్రాంతిచేన్ = ఏ యధికారి లీలాకటాక్షముతో నేర్పడిన మాయచేత, సంభూతంబగున్ = జన్మించుచున్నది, వర్తమానమగున్ = నెలకొని యున్నది, సంభగ్నంబగున్ = లయించుచున్నది, తద్విభున్ సంభావింపఁగన్ వచ్చునే = అతని నూహించుటకు సాధ్య మగునా?, తలఁపన్ = ధ్యానించుటకును, అకృతిన్ = ఆకారముతో, ఏ చందంబువాఁడు = ఏ విధమైన పద్ధతి గలవాఁడు,

తాత్పర్యము : పద్మమునందు జన్మించి సమస్తసృష్టిని గావించు నోతండ్రీ! నీకంటె నీశ్వరుఁడు గలఁడన్నపక్షములో వాఁ డెవ్వఁడు? ఎవని కటాక్షపాత్రమాత్రముచే నేర్పడెడు మాయనుండి యీ సమస్తమును జనించుచున్నది? వర్తించుచున్నది? లయించుచున్నది? అతనినిగూర్చి తెలిసికొనుటకు సాధ్యమగునా? వాఁ డాకారమున నెట్టివాఁడు?

తోయజసంభవ! = పద్మమునుండి పుట్టినవాఁడా!, నాకుఁ. ఈ తోయము చాలన్ వివరింపు = నా కీ విధము స్పష్టముగా వివరింపుము, తోఁచినఁ = నీవు వివరించిన పద్ధతి, నా మనస్సునందు సరిగా హత్తుకొనఁగా, నేను, ఆ తోయము వారికిఁ = ఆ విధమైన వారికి, అన్యుల తోయములఁ = ఇతరుల పరివారములో, చేరకుండన్ = ఆసక్తులు గాకుండునట్లు, ధ్రువమున్ ఎఱిఁగింతున్ = సత్యమును జెప్పెదను.

'వివరింపు చాల' 'విజానీ హి' అని మూలము.

తాత్పర్యము: కమలోద్భవుఁడవైన యో బ్రహ్మదేవా! ఈ విస్తారమంతయు నాకు స్పష్టముగా వివరించి చెప్పుము. నా బుద్ధికిఁ జక్కఁగా వివరించి చెప్పుము. నా మనస్సునకుఁ జక్కఁగా హత్తుకొనవలెను. నేను మత్సమానులైనవారి కా విషయమును వివరించి చెప్పి

దవు=నీవే యధికారివి, నీ యెఱుంగని=నీకుఁ దెలియనట్టి, అర్థము= విషయము, ఇంచుకయున్ లేదు=లేశమును లేదు, విశ్వప్రకారంబున్ =ఈ సృష్టియొక్క జన్మ స్థితి లయములను, వివరింపుము, అనినన్, విని, వికసితముఖుండై = సంతోషముతో వికసించిన ముఖము గల, విరించి=బ్రహ్మదేవుఁడు, ఇట్లనియెన్=ఇట్లుగాఁ బలికెను.

తాత్పర్యము: భూతభవిష్యద్వర్తమానములైన సమస్త వ్యవహారములకు నధికారివి నీవే. నీకుఁ దెలియని యర్థము లేశమును లేదు. విశ్వప్రకార మెట్టిది? వివరింపుము. బ్రహ్మదేవుని ముఖము సంతోషముతో వికసించెను. అతఁ డన్నాఁడు.

బుధులురారా?=జ్ఞానులైనవారు నావద్ద కెవ్వరునురారా?, విరక్తులు గారా?=వా రందఱును వైరాగ్యశీలురే గదా!, ఈ రీతిన్ అడుగఁ గాన్ నేరరు=ఇట్లు నన్నుఁ బ్రశ్నింపరు, భవన్మతము=నీ యభిప్రాయము, విస్మయ+ఆవహము=ఆశ్చర్యమును గలిగించునది, వత్సా!, నాదైన మర్మము అడిగితివి=నా రహస్యము నడిగినావు.

తాత్పర్యము: ఎందఱు మహాజ్ఞానులు నావద్దకు రారు? వారు వైరాగ్యభావము లేనివారా? కాని నీ వడిగిన ప్రశ్న మఱెవ్వరును న న్నడుగ నేరరు. నీ ప్రశ్న యత్యాశ్చర్యము గల్గించినది. నా మర్మము నడిగితివి.

నానాస్థావరజంగమ ప్రకరముల్ = అనేక విధములైన స్థావరములు, జంగమములు వీనిసమూహములను, నాయంతన వినిర్మింపన్ విన్నాణంబు ఏమియున్ లేక=నాయంతను నేను నిర్మించు విజ్ఞానము లేక, తొట్రుపడఁగాన్=సదమదమగుచుండఁగా, సమస్త=అన్నిటియొక్క, అనుసంధాన=నిలువక పోఁగునట్టి, ఆరంభ విచక్షణత్వమున్=ప్రారంభించుట యందలి శక్తిని, మహా+ఉదారంబుగాన్=గొప్ప మనస్సుతో,

—నే నా జగదీశ్వరు నాజ్ఞ గాక, జగముల్ నిర్మింపన్—ప్రపంచములను నిర్మించుటకు, శక్తుండనే—శక్తి గల వాఁడనా?

తాత్పర్యము: స్థావరజంగమములను మఱియు ననేక ప్రకారములతోఁ గూడిన యీ సృష్టి నాకు నేనుగా నొనర్చు విజ్ఞానము నా కెక్కడిది? నే నేమియుఁ దోఁపక సదమద మగుచుంటిని. అప్పుడు ఆ సర్వేశ్వరుఁడు సృష్టి నిలుపక సాఁగించెడు విచక్షణత్వమును నాకుఁ గల్గించెను. ఇది మహోదారమైన గుణము. ఆ యీశ్వరు నాజ్ఞతోనే యీ సమస్తమును సృష్టింతును.

అనఘా! విశ్వమునెల్లన దీప్తముగన్ చేయన్—ఈ సమస్తప్రపంచమును ప్రకాశవంతముగాఁ జేయుటకు, నే సమర్థుండనే?—నేనుశక్తి గలవాఁడనా?, ఇన—సూర్యుఁడు, చంద్ర, అనల—అగ్ని, తారకాగ్రహగణంబు—తారలు, గ్రహములు–వీని సమూహము, ఏ రీతిన్—ఏ ప్రకారము, చైతన్యశక్తిచేత, ప్రకాశితము లగుచున్నవో, ఆ రీతిన్—అట్లు, ఎవ్వని దీప్తిన్—ఎవ్వని కాంతిచేత, భువనవ్రాతంబు—సమస్త ప్రపంచమును, ప్రతిదీప్తమయ్యెన్—ప్రకాశింపఁజేయఁ బడుచున్నదో, తద్దీప్తిచేన్—ఆ చైతన్యశక్తిచేత, అనుదీప్తంబగున్—నిత్యమును ప్రకాశింపఁజేయఁబడుచుండును, అట్టి యీశ్వరునకు, ఏను, అశ్రాంతమున్—నిరంతరమును, మ్రొక్కెదన్.

ఈ పద్యమునకు మూలశ్లోక మిది–

యేన స్వరోచిషా విశ్వం రోచితం రోచయామ్యహమ్,
యథార్కోఽగ్ని ర్యథాసోమో యథర్క్షగ్రహతారకాః.

తాత్పర్యము: భగవంతుఁడు స్వయంప్రకాశుఁడు. అతని చేతనే అర్కాదులందఱును ప్రకాశమును గాంచుచున్నారు. సమస్త విశ్వమునకును ప్రకాశమిచ్చువాఁడు నాతఁడే. అతని చైతన్యశక్తియే

సమస్తమునకును గాంతివిశేషము నొసఁగునది. ఐనచో సూర్యచంద్రాదు లేమగుచున్నారు? చైతన్యశక్తిచేఁ బ్రకాశితులైన వారును ఆ శక్తిచేతనే ప్రకాశ్యమానమైన ప్రపంచమును దమప్రకాశముచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయువారివలె నగుపించుచున్నారు, నేను గూడ నంతే. సమస్తమును సృష్టించునది స్వయంప్రకాశమైన యా వెలుఁగే. తత్ప్రకాశితమైన సృష్టినే యభివ్యక్త మొనర్చుచున్నాను. 'న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రగ్రహతారకం, నేమావిద్యుతో భాంతి కుతోఽయమగ్నిః, తమేవ భాంత మనుభాతి సర్వం, తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి.

సుతా!—ఓ నారదా!, వినుము. ఆ యీశ్వరు దృష్టిమార్గమునన్—ఆ పరమేశ్వరుని దృష్టిమార్గమందు, ఆవేశింపన్—నిలిచికొనుటకు, శంకించి—సందేహించి, సిగ్గునన్—లజ్జతో, సంకోచమున్ ఒందు మాయ వలనన్—తనచేష్టలను, శరీరమును సంకోచింపఁజేసికొను మాయచేత, కుంఠీభవత్ప్రజ్ఞులై—మొక్కవోయిన ప్రజ్ఞగలవారై, ననున్, లోకేశ్వరుఁడు అంచున్—సమస్త లోకముల కధికారినని, ప్రొక్కు మతిహీన వ్రాతమున్ చూచి—నమస్కరించెడు బుద్ధిలేని జనులయొక్క సమూహమును జూచి, హరి మాయాకృత్యమంచున్—శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క మాయావిలాస మని, ఏన్—నేను, అనిశంబున్—నిరంతరమును, నగి ధిక్కరింతున్—నవ్వుకొని ధిక్కరింతును.

తాత్పర్యము: మాయ శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క వీక్షాపథమునందు నిల్వనేరదు. ఆమె చేష్ట లన్నియు నాతఁ డెఱుఁగును. అందుచే నామె యాతని యెదుట నిలుచుటకు లజ్జించి చేష్టలను శరీరమును సంకోచింపఁ జేసికొన్నది. తక్కినచోట్ల హరిపైనంతయు నామె ప్రభావము ప్రసరించును. అట్టి యీశ్వరునిమాయచే మోహితులై జనులు నన్ను సర్వలోకాధిపతిగా నెంతురు. వారు వివేకహీనులు. అట్టి వారి యభి

ద్రవ్యంబులైన మహాభూతంబులు = ఉపాదాన కారణములైన యాకాశాది భూతపంచకము, జన్మనిమిత్తంబులైన కర్మంబులును= జన్మహేతువులైన కర్మములును, కర్మములను క్షోభింపఁజేసెడి కాలమును, కాలముయొక్క పరిణామమునకు హేతువైన స్వభావమును, భోక్త అనఁగా ననుభవించువాఁడైన జీవుఁడు, సర్వమును వాసుదేవుని స్వరూపముగాఁ దెలియును.

తాత్పర్యము: తనకన్నను నీశ్వరుఁడు వేఱుగా నున్నాఁడని తెలిసి 'యదధిష్ఠానం' అనెడుప్రశ్నకు సమాధాన మిచ్చుచున్నాఁడు. అతఁడే సర్వమున కధిష్ఠాన మని చెప్పుటకై వ్యతిరేక రూపముతో వాసుదేవునకంటె భిన్నమైన పదార్థము లేదని నిరూపించుచున్నాఁడు. దేహనిర్మాణమునకుఁ బనికివచ్చు ఉపాదానకారణములు మహాభూతములు. పుణ్యపాపరూపమైన జన్మనిమిత్తము కర్మ. ఆ కర్మమునకు క్షోభము గలిగించునది కాలము. అనఁగా సమస్తమైన కార్యవర్గమునకుఁ బరిణామము నేర్పఱచునది. ఆ పరిణామమునకు హేతువైన స్వభావము, సుఖదుఃఖములను అనుభవించు జీవుఁడు, ఈ సర్వమును వాసుదేవ మయమే.

వాసుదేవవ్యతిరిక్తంబు లేదు = వాసుదేవునకన్నను భిన్నమైనది లేదని యర్థము. లోకంబులు నారాయణ నియమ్యంబులు = స్వర్గాది సమస్త లోకములును ఆ భగవంతునియొక్క యానందాంశములై యాతనిచే నియమింపఁ బడునవి, శరీరసంభూతులు=శరీరమునుండి పుట్టినవారు, వేద=వేదములు, యాగ=యాగములు, తపః= తపములు, యోగ=అష్టాంగాదులు ఇవి యన్నియును, నారాయణ పరంబులు=నారాయణు నుద్దేశించినవే, జ్ఞానసాధ్యంబగు ఫలంబు= జ్ఞానముచే సాధింపఁదగిన యాత్మబోధమనెడు ఫలము, నారాయణాధీనంబు=నారాయణునకు లోఁబడినది.

తాత్పర్యము: స్వర్గాదిలోకములు శ్రీమన్నారాయణునియానందాంశములు. ఆనందాంశములై యాతనిచేత నియమింపఁబడుచున్నవి. దేవతలందఱును ఆతని యంగములనుండి జనించినవారు. అందుచేత నాతనికంటె భిన్నులుగారు. వేదములు నారాయణునిమూర్తినే ప్రతిపాదించునవి. ఈ మాట చెప్పుటచేత, 'శాస్త్ర యోనిత్వము' ప్రతిపాదిత మైనది. ఈశ్వరుని నిరూపించుటలో వేదములే ప్రమాణమనియు, అవి సర్వజ్ఞములనియుఁ జెప్పఁబడినట్లైనది. యాగములు తత్సాధనభూతములు, యోగములు=ప్రాణాయామాదులు, దానిచేత సాధింపఁదగినది తపస్సు, తత్ఫలము మనస్సుయొక్క యేకాగ్రత. దానిచే సాధింపఁదగినఫలము జ్ఞానము, జ్ఞానఫల మాత్మావబోధము. ఇవి యన్నియు శ్రీమన్నారాయణున కధీనములని చెప్పినాఁడు.

కూటస్థుండు=నిర్వికారుఁడు, సర్వాత్మకుండు=సర్వులయందు నంతర్యామిగా నున్నవాఁడు, సర్వద్రష్ట=సర్వమును వీక్షించువాఁడు, ఐన, ఈశ్వరుని కటాక్షవిశేషంబునన్=వాసుదేవుని కడగంటిచూపుచేత, సృజియింపన్ పడి=సృష్టింపఁబడినవాఁడనై, ప్రేరితుండనై=అతనిచేఁ బ్రేరేపింపఁ బడినవాఁడనై, సృజ్యంబైన ప్రపంచంబున్ = అతనిచే సృష్టింపఁదగిన ప్రపంచమును, సృజింపుచుండుదున్ = సృష్టింతును, నిర్గుణుండైన యీశ్వరుని వలనన్ = గుణముల తోడి సంబంధము లేని యీశ్వరునినుండి, రజస్సత్త్వతమోగుణంబులు=త్రిగుణములు, ప్రభూతంబులై=జన్మించినవై, పాలుపడి=నిర్వహించుచున్నవై, కార్యకారణ కర్తృత్వంబులందున్=స్వకార్యమైన అధిభూతమందును, కారణమైన యాధ్యాత్మికమందును, కర్తయైన యధిదైవత మందును-ఈ మూఁటి యందు ద్రవ్యములైన మహాభూతములు, జ్ఞానులైన దేవతలు, క్రియా రూపములైన యింద్రియములు, వీనికిఁ గారణభూతములై

మూఁడులింగంబులు=గుణత్రయము లనెడు చిహ్నములు, పరులకున్ =ఇతరులకు, లక్షితంబు గాక=కంటి కగుపడక, తనకు లక్షితంబైన తత్త్వంబు = తనకు మాత్రమే యర్థమయ్యెడు స్వభావముగలిగిన ఈశ్వరుఁడు. ఈ + విధంబునన్=ఈ రీతిగా క్రీడించుచుండున్.

తాత్పర్యము: వాసుదేవుఁడు నిర్వికారుఁడు, సర్వాత్మకుఁడు, సర్వద్రష్ట. అట్టి వాసుదేవుని కటాక్షవిక్షేపముచేతనే నేను సృజింపఁబడినాను. ఆ కటాక్షముచేతనే ప్రేరేపింపఁబడి యాతనిచే సృష్టింపఁబడ యోగ్యమగు సమస్తప్రపంచమును అభివ్యక్త మొనర్చుచుందును. స్వయముగా నీశ్వరుఁడు నిర్గుణుఁడు. అట్టి యీశ్వరునివలన త్రిగుణములు గ్రహింపఁబడును. అకాడమీ వారి ప్రతిలో 'ప్రభూతంబులై' అని యున్నది. అప్పు డర్థమే మాఱిపోవును. 'గృహీతా మాయయా విభోః' అని మూలము. ఈశ్వరుఁడు స్వయముగా నిర్గుణుఁడైనను సృష్టిస్థితిలయములకుఁ గాను దన యిచ్ఛచేతనే మాయను గ్రహించి త్రిగుణములకు లోఁబడుచున్నాఁడు. ఆ త్రిగుణములు మాయ. నిత్యముక్తుఁడైన వానిని బంధించుచున్నవి. కార్యములు ఉత్పత్తి స్థితి సంహారములు. వాని కారణములు సత్త్వాది త్రిగుణములు. అవి యచేతనములు. అందుచేత గర్తలేనిది యవి కార్యము నుత్పాదింపలేవు. అందుచేఁ గర్తృత్వముతో నీశ్వరుని బంధించుచున్నవని యర్థము. సత్త్వాది ప్రకృతిగుణరహితుఁడైన పరమాత్మునకు సాక్షాత్కర్తృత్వము లేదు. సత్త్వాదిగుణము లచేతనము లంటిమి. కర్తలేనిది కార్యోత్పత్తి గానేరదు. అందుచేతఁ గార్యసిద్ధికై బ్రహ్మరుద్రాది శరీరపరిగ్రహమునకై యాతనిని బంధించుచున్న వని భావము. మహాభూతములు, దేవతలు, ఇంద్రియములు ఇవన్నియుఁ దత్తదభిమానముతో నిత్యముక్తుఁడైన వాసుదేవుని బంధించుచున్నవి. జీవుఁడు స్వభావముగా నిత్యముక్తుఁడు. అతఁడు వాసుఁదేవుఁడేగదా!

మే యూ రహస్యము దెలియునని భావము.

ఇరువదియవ శ్లోకములో 'స్వలక్షిత గతిః' అనునొక పద
ది. దానికి శ్రీధరుఁడు 'స్వైః భక్తైరేవ లక్షితా గతిః యస్య'
్యాఖ్యానించెను. భక్తులకు మాత్రమే తెలియు లక్షణముగల
యని సారము. పోతన్న 'తనకు లక్షితంబైన తత్త్వంబు'
్యాఖ్యానించుచు శ్రీధరులనుండి భేదించినాఁడు.

సుతా!, ఆ ఈశుఁ డనంతుఁడు = ఆద్యంతములు లేని యీ
తుఁడు, ఈ భువనములకున్ = ఈ సమస్త ప్రపంచములకు,
నీకున్, మాయకున్, ప్రాణివ్రాతమునన్ = ప్రాణిసమూహము
ప్రాణివ్రాతమునకున్ అని చెప్పవలసినది. ప్రాణివ్రాతము
న్నాఁడు పోతన్న. ఈశ్వతేతరము = ఈశ్వర + ఇతరము =
రునికన్న భిన్నమైనది, ఏ ఎడలన్ లేదు = ఎట్లాలోచించినను

తాత్పర్యము : నారదా! ఆ సర్వేశ్వరుఁడు నీకును, నాకును,
కును, సమస్త ప్రాణిసంఘమునకును అధికారి. ఎట్లాలోచించి
తనికన్నను భిన్నమైనది లేదు.

మాయావిభుండైన యీశ్వరుండు = మాయ కధికారియైన
వుఁడు, తనమాయంజేసి = తనమాయవలన, దైవయోగంబునన్
ృచ్ఛచేత, ప్రాప్తంబులైన = సంక్రమించిన, కాల జీవాదృష్ట
ంబులన్ = కాలము కర్మ యనెడు జీవాదృష్టము స్వభావము.
పకరణములుగాఁ గైకొని, వివిధంబులు సేయన్ = తా ననేక
ా మాఱఁదలఁచినవాఁడై, కైకొనియెన్.

యుచేతన కాలకర్మస్వభావములు తనయుద్భవించిన ప్రకృతిగుణములు
:గా తాను వివిధరూపములుగా భాసింపఁ గోరినవాఁడై వానిని
కరించినాఁడు. 'సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి' అని
ుతి.

ఈశ్వరాధిష్ఠితంబైన మహత్తత్త్వంబు వలనన్ = ఈశ్వరునికి
ఁబడిన మహత్తత్త్వంబునుండి, కాలంబునన్=కాలవశమున, గుణ
ృతికరంబును = గుణములయొక్క సామ్యత్యాగమును, స్వభావము
త, పరిణామంబును=పరిణామమును, రూపాంతరావృత్తియు, జీవ
దృష్టభూతంబైనకర్మంబునన్=జీవునియదృష్ట ఆకారమైనకర్మముచేత
న్మంబును అయ్యెన్.

తాత్పర్యము: ఈశ్వరునియధికారమునకు లోఁబడి యేర్పడిన
ుహత్తత్త్వమునుండి కాలవశమై గుణములయొక్క క్షోభరూపమైన
ామ్యత్యాగ మేర్పడినది. స్వభావముతో రూపాంతరావృత్తి గల్గెను.

రజస్సత్త్వంబులచేన్ ఉపబృంహితమై=రజస్సత్త్వ గుణములచే
ంవర్ధితమై వికారంబు నొందిన, మహత్తత్త్వంబువలనన్ = వికృతి
ొందిన మహత్తత్త్వము నుండి, తమఃప్రధానంబై = తమోగుణము
పధానముగాఁ గలిగినదై, ద్రవ్యజ్ఞాన క్రియాత్మకంబగు నహం
ారంబు=పృథివ్యాదిద్రవ్యాత్మకము, చక్షురాది జ్ఞానేంద్రియాత్మకము
వాగాదికర్మేంద్రియాత్మకమైన యహంకార మేర్పడినది, అహంకార
మావారక మగుటచేత తమఃప్రధానము. కనుకనే యహంకార
కార్యములందు తమోగుణము, కామరాగాదికములందు రాజసము,
అల్పసాత్త్వికము భాసించుచుండును. అట్లే, తదుపాధికముతైన
జీవు లందును తామసాధిక్యము గన్పడును.

అదియున రూపాంతరంబున్ పొందుచున — అదియు వివిధ రూపములను మాఱుచు మూఁడురీతు లైనది. సాత్త్వికత, రాజస, తామసములు. ద్రవ్యశక్తి తామసము, ఇంద్రియశక్తి రాజసము, జ్ఞానశక్తి సాత్త్వికము. భూతాదియైన తామసాహంకారంబు వలనన్ — పంచభూతములలో నాదియైన యాకాశమునకుఁ గారణమైన తామసాహంకారమునుండి, నభంబుగలిగెన్—ఆకాశ మేర్పడెను, దాని మాత్రాగుణము అనఁగా సూక్ష్మరూపము, ద్రష్టృదృశ్యంబులకు బోధకంబైన అనఁగా ఁకుడ్యాంతరితుఁడైన మానవుఁడు 'గజమని' గట్టిగా నఱచును. గజమును జూచుచున్న మనుష్యుఁడును, దృశ్యమైన మనుష్యుఁడును రెండును శబ్దముచే బోధింపఁబడుచున్నవి. అందుచే శబ్దము ద్రష్టృదృశ్యబోధక మైనది. ఆకాశమునుండి వాయు వేర్పడెను. పరాన్వయంబునన్ — కారణముగా సంబంధము గలదగుటచే అనఁగా కారణమై యాకాశముండుటచేత వాయువునకు రెండు గుణములైనవి. అవి శబ్దము, స్పర్శ. అది దేహమం దుండుటచేత ప్రాణ మనిపించికొనును. అనఁగా దేహధారణమునకుఁ గారణమైనది. అది యింద్రియ మన శ్శరీర పాటవములు—ఇంద్రియములయు, మనస్సుయొక్కయు, శరీరముయొక్కయు సామర్థ్యము. ఇంద్రియబలము ఓజస్సు, మనోబలము సహము, శరీరబలమునకు బలమని పేరు. ఈ మూటికి నది కారణమైయుండును. వాయువు నుండి తేజ మేర్పడినది. దానికి శబ్దస్పర్శరూపములు మూఁడుగుణములు. తేజమునుండి జలము గల్గెను. దానికి నాల్గుగుణములు. జలమునుండి పృథివి యేర్పడెను. దానికి గంధ, రస, రూప, స్పర్శము లని యైదుగుణములు. సాత్త్వికాహంకారము నుండి మన స్సేర్పడినది. దానికిఁ జంద్రుఁ డధిదేవత, అర్కుండు—సూర్యుఁడు, ప్రచేతస్సు—వరుణుఁడు, పైనిఁ జెప్పిన దశదేవతలు సాత్త్వికాహంకార జనితు లని భావము. తైజస మనిపించికొన్న రాజసాహంకారము నుండి యింద్రియము లేర్పడినవి. అవి పది. జ్ఞానకర్మేంద్రియములు. శ్రవణేంద్రియాభిమాని

దైవతము. నాల్కకు వరుణుఁ డధిపతి. ఘ్రాణేంద్రియాభిమాను లశ్వినీదేవతలు. వాగింద్రియము వహ్నిదైవతము. ఇట్లే పైనిఁ జూచి కొనవలెను. బోధజనక=విజ్ఞానమునకుఁ గారణమైన, అంతఃకరణ + ఏకభావము=మనస్సుయొక్క ఏకభాగమైన బుద్ధియు, క్రియాజనక + అంతఃకరణంబైన ప్రాణంబును=క్రియాశక్తియైన ప్రాణమును, కలిగెన్ =ఏర్పడినవి. ఇట్లు భూతగుణములైన గంధాదులును, ఇంద్రియ గుణ ములైన ద్రష్టృత్వాదులును ఇవన్నియుఁ జేరి బ్రహ్మాండశరీరనిర్మాణ మొనర్చుట కసమర్థములైనవి అవి భగవచ్ఛక్తిచేఁ బ్రేరేపింపఁబడినవై యేకీభవించినవి. ఏకీభవించి సమష్టిశరీరమైన బ్రహ్మాండశరీరమును వ్యష్టిశరీరమైన మానవశరీర నిర్మాణమును అంగీకరించినవి. చేతనా చేతనములను గల్పించినవి. ఇట్లు గల్పింపఁబడిన యీ యండము అనేక వర్షములు జలములం దుండినది. అప్పుడు కాలకర్మ స్వభావ ములందుఁ దగుల్కొనక సమస్తమును జీవయుక్తముగ నొనర్చు పర మాత్మ అచేతనమైన బ్రహ్మాండమును సచేతనముగఁ జేసినాఁడు. అటు తర్వాత కాలకర్మస్వభావములను బ్రేరేపణసేయు నీశ్వరుఁడు జీవరూప ముతో జలమధ్యమందున్న బ్రహ్మాండమందుఁ బ్రవేశించినాఁడు. దానిని భేదించికొని గడ్డకు వచ్చినాఁడు.

భువనాత్మకుఁడీశుఁడు = బ్రహ్మాండస్వరూపుఁడైన యీ భగ వంతుఁడు, భవనాకృతితోడన్ ఉండు బ్రహ్మాండంబున్=తనకు నివాస స్థానముగా నున్న బ్రహ్మాండమును. వివరముతోన్ = వేఱువేఱుగా, విశదంబులుగన్=పదునాలుగురంధ్రములుగా, ఒనర్చెన్=చేసెను.

తాత్పర్యము: ఈశ్వరుఁడు ప్రపంచాత్మకుఁడు. తనకు నివాస ముగనున్న బ్రహ్మాండము నాతఁడు పదునాల్గుభాగములుగా నొనర్చి నాఁడు.

మధోనధ బుద్ధిమంతుఁడా!, బహుపాదయ .... [శవ
యుక్తుఁడై = అనేకములైన పాదములు, తొడలు, భుజములు, ముఖ
ములు, కన్నులు, తలలు, లలాటములు, చెవులు గలవాఁడై, బహు
దేహదేహాగతుఁడై = అనేకజీవుల శరీరములం దంతర్యామిగా నున్న
వాఁడై, విహరించున్ = క్రీడించును, విద్వాంసులు, ఊహించి =
ధ్యానించి, తద్భహురూప అవయవంబులన్=అనేకములైన యంగము
లందు, భువనసంపత్తిన్ = ప్రపంచవిస్తారమును విచారింతురు, ఆ
మహనీయాద్భుతమూర్తి=అట్టి గొప్పయాశ్చర్యకరమైన విగ్రహముగల
నారాయణుఁడు, యోగిజనహృత్ + మాన్యుండు=యోగుల హృదయ
ములతో ధ్యానింపఁ దగినవాఁడు.

తాత్పర్యము: నారదా! అతని కనేకపాదాద్యంగములు. అట్టి
యీశ్వరుఁడు, సమస్తజీవుల దేహములందును, హృదయములందును
వర్తించును. బ్రహ్మండస్వరూపుఁడైన యా నారాయణమూర్తి యంగ
ములందు విద్వాంసులు పదునాల్గులోకముల యునికి నూహింతురు.
వాఁడు, యోగిజనధ్యేయుఁడు.

వ: ఊర్ధ్వదేహము=పైనున్న దేహము, అథోదేహము=క్రింది
దేహము, సనాతనము=అనేక కాలమునుండి యున్నది.

తాత్పర్యము: శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క కటిప్రదేశము నుండి
పైనున్నదాని కూర్ధ్వదేహ మనిపేరు. జఘనమునుండి క్రింది దాని
కథోదేహమని పేరు, పై నేడులోకములు. క్రిందివి యేడులోకములు.
ప్రపంచ శరీరకుఁడైన భగవంతుని ముఖమునుండి బ్రాహ్మణులు,
భుజముల నుండి క్షత్రియులు, తొడలనుండి వైశ్యులు, పాదముల
నుండిశూద్రులు జన్మించిరని చెప్పుదురు. భూలోకము కటిప్రదేశము.
భువర్లోకము బొడ్డు, హృదయము సువర్లోకము, వక్షస్సు మహర్లో
కము, జనలోకము కంఠము, తపోలోకము స్తనద్వయము, బ్రహ్మకు

నివాసమైన సత్యలోకము శిరస్సు, కటిప్రదేశ మతలము, తొడలు వితలము, పిక్కలు సుతలము, మీఁగాళ్లు తలాతలము, మడమలు మహాతలము, పాదముల ముందుభాగము రసాతలము, అరకాలు పాతాళము. మఱికొందఱు పాదతలమువలన భూలోకము,నాభివలన భువర్లోకము, శిరమువలన స్వర్లోకమును గలిగెనని చెప్పుదురు. పదు నాల్గు లోకము లనునది యొక విధమైన యుపాసన, ఏడులోకము లనునది యింకొక్కతెఱఁగైన యుపాసన, మూఁడులోకము లనునది మఱియొక పద్ధతి, ఈ మూఁడు భేదములును నధికారి భేదములతో నుపాసింపఁదగినవి. అందుచే మూఁడును సమాదరణీయము లే.

పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యదాసునిచే విరచింపఁబడిన
'శ్రీ భాగవత సుధాలహరి' యందు ద్వితీయ
స్కంధమున పంచమాధ్యాయము
వ్యాఖ్య ముగిసినది.

ధర్మాన్ని కాపాడండి అది మిమ్మల్ని కాపాడుతుంది
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు